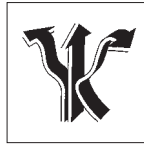

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ 2005

ББК 67.9(4УКР)304я73
Г72

Автори: *М. К. Галянтич, С. М. Грудницька, О. М. Міхатуліна,
Н. О. Можаровська, О. Х. Юлдашев* (кер. авт. кол.)

Рецензенти: *В. М. Махінчук*, канд. юрид. наук
О. Д. Крупчан, канд. юрид. наук

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/11-2105 від 14.05.04)*

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління
персоналом № 4 від 27.04.04)*

*Схвалено Вченою радою Науково-дослідного інституту приватного
права і підприємництва Академії правових наук України
(протокол № 8 від 30.09.04)*

Г72 **Господарське право України: Підруч. для студ. вищ. навч.
закл. / М. К. Галянтич, С. М. Грудницька, О. М. Міхатуліна
та ін. — К.: МАУП, 2005. — 424 с. — Бібліогр.: с. 417–419.
ISBN 966-608-507-0**

У пропонованому підручнику розглядаються правові питання регулювання господарської діяльності в Україні на основі теоретичних і практичних досліджень, вивчається як національне, так і зарубіжне законодавство й міститься порівняльний аналіз відповідних норм.

Для студентів вищих навчальних закладів усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів спеціальності “Правознавство”, економічних спеціальностей, менеджменту, аспірантів, наукових працівників, працівників органів законодавчої та виконавчої влади, загальних і господарських судів, правоохоронних органів, прокуратури, а також широкого загалу читачів, для яких становить інтерес розглядувана проблематика.

ББК 67.9(4УКР)304я73+67.304я73

© М. К. Галянтич, С. М. Грудницька,
О. М. Міхатуліна та ін., 2005
© Міжрегіональна Академія управління
персоналом (МАУП), 2005

ISBN 966-608-507-0

ПЕРЕДМОВА

Термін “господарське право” в юридичній літературі має кілька значень. Найчастіше ним позначають юридичну науку, що спеціалізується на дослідженні проблем регулювання господарської діяльності чи правового забезпечення економіки. Цей самий термін використовують ще для позначення однієї з юридичних дисциплін, зокрема, в Україні, Російській Федерації, Німеччині. Цим терміном позначають також одну з галузей законодавства, зокрема господарське право. Деякі науковці розуміють під господарським правом систему норм, що регулюють господарювання, організацію і здійснення господарської діяльності¹. Це щодо понятійного апарату з формального боку. За змістом господарське законодавство поділяється на два типи: соціалістичного і постсоціалістичного періодів, а з урахуванням реалій сьогодення існує й третій його тип — перехідного періоду. За функціонування господарського законодавства першого типу було закріплено жорстку систему планового керування народним господарством з єдиного центру, монополію і пріоритет державної власності в народному господарстві. При цьому заборонялися приватна підприємницька діяльність, комерційне посередництво, обмежувалась промислова власність, держава регулювала і контролювала практично всі економічні процеси, безперервно втручалася в господарські відносини. Для цього типу господарсько-правового регулювання характерною була відсутність економічної конкуренції.

Господарське законодавство другого типу — постсоціалістичне — покликане закріплювати організацію господарської діяльності в умовах ринкової економіки з орієнтацією на інтеграційні

¹ Див.: *Хозяйственное право: Учебник* / Под ред. акад. В. К. Мамутова. — К.: Юринком Интер, 2002. — С. 4.

світові економічні процеси. Як відомо, одним зі стратегічних напрямків зовнішньоекономічної політики України є інтеграція до наднаціональних та глобальних структур і процесів. Це стосується насамперед проблем приєднання України до таких високорейтингових інституцій, як СОТ, ЄС, ЄЕП. Проте становлення цього законодавства відбувається надто повільно з двох причин. Перша полягає в тому, що з розпадом СРСР Україна успадкувала суперечливу систему управління економікою: монополію державної власності, низьке мотиваційне середовище підприємницької діяльності, низьку ефективність господарювання, субсидійний характер виробництва тощо. Друга причина — хибність вибору економічної політики. Проаналізувавши розвиток економіки України в перші роки незалежності, бачимо, що було вибрано хибний економічний шлях. Так, було взято курс на грошово-кредитну експансію, збільшення видатків бюджету, дефіцит якого покривався прямою емісією національного банку. Не функціонували механізми економічної відповідальності за результати господарської діяльності, здійснювався патерналізм (субсидування) неефективних виробництв, а боротьба з монополією відбувалась за рахунок руйнування виробничих комплексів. У цей період знизилися рівні соціальної спрямованості економіки, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави. З метою вирішення зазначених проблем було прийнято низку пакетів (поколінь) господарсько-правових актів. Зокрема, це були закони України “Про зміну і доповнення Конституції Української РСР”, “Про підприємництво”, “Про ціни і ціноутворення”, “Про захист прав споживачів”, “Про підприємства в Українській РСР”, “Про власність”, “Про банки і банківську діяльність”, “Про систему оподаткування” та ін. Загалом господарське законодавство цього покоління забезпечувало розширення прав підприємств, багатоманітність суб’єктів господарювання, певний розвиток конкуренції в народному господарстві. Основні напрямки реформування господарського законодавства значною мірою визначені у Програмі економічних реформ і політики України, затвердженій Кабінетом Міністрів України в 1992 р. Законодавство того часу вже було спрямовано на комерціалізацію економіки. Проте значного підвищення ефективності господарської діяльності підприємств не відбулося. Крім того, у подальшому у правовому регулюванні різних сфер життєдіяль-

ності, у тому числі й у сфері господарсько-правового регулювання, почали утверджуватись як стійкі тенденції ринкового фундаменталізму або радикальної лібералізації економіки. Це призвело, по-перше, до дії в господарюванні принципу “дозволено все, що не заборонено”, а по-друге (як результат) — до анархії в економіці. Центральне місце в пакетах правових актів посідають документи, спрямовані на приватизацію державної власності та реалізацію ідеї згортання ролі держави в управлінні народним господарством, зведення її функцій до збирання податків і виконання ролі “нічного сторожа”. По-третє, з безлічі господарсько-правових актів, що приймалися і належали до різних поколінь, багато було суперечливих. З метою усунення цих недоліків, посилення публічних засад регулювання господарської діяльності, закріплення раціональної її організації у відповідних несуперечливих господарсько-правових актах було розроблено новий Господарський кодекс України. Цей кодекс спрямований на забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою всіх суб’єктів господарювання; свободи підприємницької діяльності в межах, визначених законом; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв’язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції в підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави; захист національного товаровиробника; заборону незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини (ст. 6 ГКУ).

Належне застосування нового Господарського кодексу України значною мірою залежить від глибини вивчення фахівцями (у тому числі майбутніми) основних його положень. Саме цьому й присвячений пропонований підручник.

Зауважимо, що перший підручник з господарського права України для студентів вищих закладів освіти був написаний за редакцією завідувача кафедри Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка проф. І. Г. Побірченка в 1985 р. За роки становлення незалежної української держави вийшло друком кілька посібників з господарського права України А. Я. Пилипенка і В. С. Щербини, а також навчальні посібники, присвячені підприємницькому, комерційному, банківському, біржовому праву, де висвітлюються окремі частини й аспекти господарського права.

Основна мета пропонованого підручника — сформувати адекватні уявлення про сучасну економіку і її правове забезпечення, системи правових знань щодо основних інститутів господарського права, спираючись на знання з основ правознавства, цивільного права та інших галузевих і міжгалузевих правових дисциплін, без яких неможливо забезпечити ефективну правотворчість, а також використання і застосування права у сфері економіки.

Цей підручник є першим в Україні, який підготовлений за Господарським кодексом України 2003 р. До складу авторського колективу входять спеціалісти Інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Київ), Інституту економіко-правових досліджень НАН України (м. Донецьк), науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України (м. Київ).

Актуальність підручника пов'язана з процесом кодифікації цивільного та господарського законодавства. Саме Господарський кодекс України 2003 р. урегулював господарські правовідносини, які раніше або взагалі не були врегульовані (інститут комерційного посередництва), або врегульовані не повною мірою, за допомогою окремих, часто суперечливих правових актів. Прийняття нового Господарського кодексу України — це своєрідна революція у практиці правового регулювання економіки, зміна звичних стереотипів як у правовій політиці сфери економіки, так і в теорії її регулювання. Саме для того щоб ця зміна стереотипів, що відбулась у громадськості у зв'язку з виведенням господарського законодавства в окрему галузь права, була зрозумілою та логічною й репрезентовано цей підручник.

Автори видання виходять з того, що господарське право регулює відносини з організації і здійснення господарської діяльності, які не зводяться лише до підприємництва. Підприємництво — це напрямок господарської діяльності, однією з ознак якого є одержання прибутку. Однак багато господарюючих суб'єктів створюються і функціонують не тільки задля отримання прибутку, а й з метою розв'язання соціальних завдань.

Центральне місце серед господарюючих суб'єктів у системі правового регулювання господарської діяльності посідає підприємство. У посібнику подано класифікацію суб'єктів господарської діяльності — суб'єктів господарського права, учасників господарських правовідносин. З огляду на дуалізм викладення право-

вих норм у Цивільному та Господарському кодексах України, у виданні запропоновано порівняльні таблиці (наприклад, табл. 1). При цьому йдеться про види структур суб'єктів господарювання, а не про види юридичних осіб, тому що юридична особа — це загальна властивість багатьох (але не всіх) суб'єктів господарювання, проте не всіх учасників господарських правовідносин. Тому точніше йдеться про види суб'єктів, що володіють правом юридичної особи.

При підготовці підручника враховувався зміст як Господарського кодексу України, так і законів, до яких відсилають окремі його статті.

Автори прагнули не тільки дати уявлення про чинне господарське право, а й обґрунтувати науковий підхід до вдосконалення правового регулювання, якомога глибше висвітлити систему правового регулювання господарської (у тому числі підприємницької) діяльності. Поява ж нового підручника — це знакова подія. Адже наявність кількох підручників відкриває можливість докладного аналізу й обговорення і на цій основі вдосконалення викладання господарського права, розвитку господарсько-правової думки.

О. О. Чувпило,
доктор юридичних наук, професор

ВСТУП

За умов поступового переходу до ринкових відносин розширюється і вдосконалюється сфера правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності. У цьому зв'язку підвищуються вимоги до майбутніх фахівців з правознавства, які вимагають наявності ще ґрунтовніших знань господарського права та практичних навичок застосування правових норм при здійсненні суб'єктами господарювання господарської діяльності.

Запровадження в Україні законодавчо врегульованого на рівні кодексу механізму подання та використання державної допомоги у сфері розвитку господарських відносин сприяло стимулюванню на загальних засадах економічного розвитку менш розвинених чи пріоритетних галузей, регіонів, окремих суб'єктів господарювання, що зумовило підвищення загального добробуту та розвиток економіки держави загалом. Єдині підходи до подання державної допомоги покликані сприяти усуненню нерівності між суб'єктами господарювання та їх зарубіжними конкурентами, позбавити останніх можливості використовувати подання державної допомоги в Україні для ініціювання необґрунтованих антидемпінгових та інших захисних заходів, що безпідставно обмежують українських товаровиробників на світових ринках.

Отже, у новому Господарському кодексі України чітко відтворено уявлення про функції публічної влади у сфері створення, забезпечення функціонування і розвитку господарського комплексу країни виходячи з ідеї забезпечення прав людини на підприємництво і держави на здійснення господарської діяльності та узгодження інтересів особи і суспільства в будь-якому співтоваристві.

Актуальність запропонованого авторським колективом підручника пов'язана з процесом кодифікації цивільного і господарського законодавства. Саме новий Господарський кодекс України істотно вплинув на правосвідомість як вчених-юристів, так і фахівців, які використовують його норми у правозастосовчій практиці. Саме на те, щоб зміна теоретичних стереотипів, які виникли у громадськості у зв'язку з виокремленням господарського законодавства в самостійну галузь права, відбувалась виразно й логічно, і спрямовано цей підручник.

Основна мета пропонованого підручника — сформувати систему правових знань, основних інститутів господарського права на основі базових знань з правознавства, цивільного права та інших галузевих і міжгалузевих правових дисциплін.

Завдання підручника — сформувати навички роботи з нормативними документами; уміння розв'язувати конкретні правові ситуації, що виникають у господарській діяльності, на основі національного та міжнародного законодавства; здатність реалізовувати право у різних сферах діяльності, усвідомлювати відповідальність при здійсненні юридично вагомих дій. Розкриття правових категорій та конструкцій господарського законодавства, сучасних проблем, основних тенденцій його розвитку і їх застосування становить основний напрямок підручника.

Структурно підручник складається з двох частин — Загальної та Особливої.

У **Загальній частині**, що складається з 10 глав, розглядаються основні напрямки державної політики у сферах регулювання господарських відносин.

Так, у першій главі аналізується теоретичне обґрунтування базових засад правового регулювання господарської діяльності. У другій главі висвітлюються учасники сфери господарювання — держава і органи місцевого самоврядування. Третя глава присвячена правовому регулюванню ліцензування господарської діяльності, четверта — патентування. У п'ятій главі розглядаються правове регулювання оподаткування і шляхи вдосконалення податкової системи України. Шоста глава вивчає правове регулювання відносин суб'єктів господарювання щодо стандартизації та сертифікації, сьома — антимонопольно-конкурентні відносини і захист підприємств та споживачів від негативних наслідків недобросовісної конкуренції, восьма — правове регулювання за-

хисту прав споживачів, дев'ята — господарську комерційну діяльність та правові засади підприємницької діяльності. Десята глава присвячена некомерційній господарській діяльності.

Особлива частина підручника складається з шести розділів (35 глав), кожні з яких висвітлює окремі аспекти організації господарської діяльності.

У першому розділі розглянуто засади, поняття і види суб'єктів господарювання; поняття, види і організаційні форми підприємств, особливості правового статусу громадян та інших суб'єктів господарювання. Другий розділ присвячений майновим основам господарювання. Третій розділ розкриває господарські зобов'язання, договори, принципи ціноутворення та інші моменти стосовно зобов'язань. Четвертий розділ вивчає загальні засади відповідальності за порушення у сфері господарювання. У п'ятому розділі відтворено особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання. У шостому розділі висвітлено зовнішньоекономічну діяльність і спеціальні режими господарської діяльності.

Вивчення господарського права крім зазначеного передбачає вміння застосовувати здобуті знання на практиці, що може бути досягнуто застосуванням збалансованої методики, що поєднує вивчення теоретичних аспектів господарського права та їх практичне застосування на семінарських заняттях за допомогою вирішення конкретних ситуацій з урахуванням практики господарських та загальних судів України, тестів тощо.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Глава 1. Теоретичні основи правового регулювання господарської діяльності

1.1. Поняття, предмет, методи і типи правового регулювання господарської діяльності

Господарська діяльність має певні ознаки, за якими потребує правового регулювання. Виходячи із загальної теорії держави та права розглянемо основні з них.

1. У процесі господарської діяльності виникають відносини між юридичними та фізичними особами. Ці відносини не належать до явищ об'єктивної дійсності, що розвиваються за законами природи, а тому потребують правового регулювання з боку держави. Відповідно до Конституції України Господарський кодекс України (далі — ГКУ) від 16 січня 2003 р. встановлює відповідні правові засади господарської діяльності (господарювання), що базуються на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності.

2. У відносинах, що виникають у процесі господарської діяльності, визначально беруть участь свідомі й вольові суб'єкти, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності. Йдеться про те, що право не може регулювати дії, які не залежать від свідомої волі суб'єктів господарської діяльності — недієздатних осіб.

У ст. 2 ГКУ визначається, що учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками суб'єктів господарю-

вання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

3. Господарська діяльність — найважливіший вид суспільних відносин, що має принципово важливе значення для держави (істотно впливає на стан економіки), об'єднань людей (юридичних осіб) і конкретних осіб (приватних підприємців, споживачів). Предметом регулювання господарського права є господарська діяльність.

Під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Господарська діяльність, що здійснюється задля досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва — підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Діяльність негосподарюючих суб'єктів, що спрямована на створення й підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування і здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання, є господарчим забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів.

Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності.

Під організаційно-господарськими розуміються відносини між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Внутрішньогосподарськими є відносини між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (ст. 3 ГКУ).

4. Господарська діяльність — це вид суспільних відносин, що об'єктивно потребує і піддається юридичній регламентації. Тому важливо розмежувати відносини у сфері господарювання й інші види відносин. Так, згідно зі ст. 4 ГКУ до предмету правового регулювання господарської діяльності не належать:

- майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України (далі — ЦКУ). Так, цивільним законодавством (ст. 1 “Відносини, що регулюються цивільним законодавством” ЦКУ) регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. До майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом. У ст. 9 ЦКУ “Застосування цивільного кодексу України до врегулювання відносин у сферах господарювання, використання природних ресурсів, охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин” встановлено: положення ЦКУ застосовуються для врегулювання відносин, що виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. Законом можуть передбачатись тільки особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання;
- земельні, гірничі, лісові та водні, щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об’єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;
- трудові відносини;
- фінансові відносини за участі суб’єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;
- адміністративні та інші відносини управління за участі суб’єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб’єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб’єкта господарювання.

Особливості регулювання майнових відносин суб’єктів господарювання визначаються, зокрема, Господарським кодексом України. Правила ГКУ застосовуються також до господарських відносин, що виникають із торговельного мореплавства і не врегульовані Кодексом торговельного мореплавства України.

Базисом, на якому сформувався правове регулювання господарської діяльності та відповідно до якого ця діяльність потребує

юридичної регламентації, є конституційні основи правопорядку у сфері господарювання. Правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

До конституційних основ правового господарського порядку в Україні належать такі: право власності українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені українського народу органами державної влади і органами місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання права власності на шкоду людині й суспільству; право кожного володіти, користуватись і розпоряджатись своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; визнання всіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності; економічна багатоманітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції в підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом; забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці; захист прав споживачів; взаємовигідне співробітництво з іншими країнами; визнання і дія в Україні принципу верховенства права.

Таким чином, суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку з додержанням вимог законодавства.

Отже, спираючись на визначені ознаки, за якими господарська діяльність потребує правового регулювання, можна визначити ***предмет правового регулювання господарської діяльності***. Це визначені законодавством України основні засади господарювання в Україні, господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, між суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, а також нагляд і контроль за цією діяльністю з боку держави з метою усунення незаконності в галузі господарювання, що може призвести до негативних наслідків як для суб'єктів господарювання, підприємців та споживачів, так і для економіки України загалом.

Загальними вважаються принципи господарювання в Україні:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою всіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності в межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції в підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- захист національного товаровиробника;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Норми права регулюють господарську діяльність, охороняються заходами державного примусу в разі їх порушення чи загрозою застосування юридичних санкцій. Таким чином, нормативно-правове регулювання господарської діяльності включає відносини у сфері господарювання, що регулюються Конституцією України, ГКУ, законами України, нормативно-правовими актами Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Правове регулювання господарської діяльності здійснюється за допомогою відповідних прийомів або способів за формою відтворення державного примусу.

1. *Дозвільні засоби (правовстановлюючі норми)* надають суб'єктам право на здійснення передбачених законом позитивних дій (наприклад, право "...самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону" — ст. 44 ГКУ).

2. *Зобов'язувальні засоби (обов'язкові норми)*. Зобов'язують суб'єктів господарської діяльності виконувати передбачені законодавством позитивні дії (наприклад: "Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення..." — ст. 153 ГКУ).

3. *Заборонні засоби (заборонні норми)*. Встановлюють зобов'язання суб'єктів господарювання утримуватися від певних дій (наприклад, заборона дій, віднесених законодавством до недобросовісної конкуренції — ст. 32 ГКУ, Закон України "Про захист від недобросовісної конкуренції").

Перелічені засоби правового регулювання господарської діяльності (дозвіл, зобов'язання, заборона) ефективно діють лише в тісному взаємозв'язку. Так, дозвільний засіб щодо певної поведінки суб'єкта у процесі господарської діяльності буде реальним лише за наявності обов'язків інших суб'єктів господарювання задовольняти потреби, які в цьому зв'язку виникли в уповноваженого суб'єкта.

У ст. 12 ГКУ висвітлюються такі засоби державного регулювання господарської діяльності, як державне замовлення, державне завдання; ліцензування, патентування і квотування; сертифікація та стандартизація; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Умови, обсяги, сфери та порядок застосування окремих засобів державного регулювання господарської діяльності, встановлення та скасування пільг і переваг у господарській діяльності окре-

мих категорій суб'єктів господарювання крім ГКУ визначаються й іншими законодавчими актами, а також програмами економічного і соціального розвитку відповідно до цього Кодексу та інших законів.

Обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, в яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією України та законодавством.

Крім способів правового регулювання господарської діяльності визначають його типи. *Типи правового регулювання підприємницької діяльності* — це особливості загального порядку правового регулювання господарської діяльності в певному конкретному випадку: дозволу чи заборони. З огляду на це розрізняють такі типи правового регулювання господарської діяльності:

1. *Загальний дозвіл* — це тип правового регулювання, який базується на презумпції дозволу виконувати ті чи інші дії. Безумовно, випадки прямої заборони законом тих або інших дій становлять виняток. Цей тип правового регулювання господарської діяльності виходить з формули: дозволено все, крім того, що прямо заборонено законом (наприклад: “Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом” — ст. 43 ГКУ). Оскільки основна мета здійснення підприємницької діяльності полягає в одержанні прибутку, цей тип доволі актуальний. Суб'єкт підприємницької діяльності, керуючись нормами, які регулюють певну поведінку у процесі цієї діяльності, має можливість виконувати будь-які дії, не заборонені законом.

2. *Звільнення від заборони* — це тип правового регулювання господарської діяльності, в основу якого покладено загальну заборону здійснення певних дій, але при цьому формується конкретне звільнення від неї, тобто робиться виняток із загальної заборони. У цьому типі правового регулювання господарської діяльності реалізується принцип: заборонено все, за винятком того, що прямо дозволено законом (наприклад, дискримінація суб'єктів господарювання органами влади та управління заборонена. “... Законом можуть бути встановлені винятки... з метою забезпечення національної безпеки, оборони, загальносуспільних інтересів” — ст. 31 ГКУ).

Метод правового регулювання господарської діяльності — це сукупність прийомів впливу права та державної влади на регу-

лювання господарської діяльності та їх суб'єктів і закріплення їх в нормативно-правових актах.

Розрізняють два методи регулювання господарської діяльності:

- *загальний (автономний)* — дає право всім учасникам господарської діяльності займатися нею, закріплює відносну незалежність при вступі в підприємницькі правовідносини, а з виникненням правовідносин дає можливість автономно використовувати свої зобов'язання, якщо не виникає конфліктів, які потребують втручання державних органів;
- *спеціальний (авторитарний, державний)* — застосовується на випадок правової нерівності суб'єктів господарської діяльності. Зокрема, у разі юридичної санкції за порушення законодавства найчастіше однією стороною є держава, другою — підприємці.

1.2. Механізм і стадії правового регулювання господарської діяльності

Як зазначалося, правове регулювання господарської діяльності — це дія права на відносини, що виникають у процесі господарської діяльності, за допомогою певних юридичних засобів, через систему яких ці відносини розвиваються в межах, визначених відповідними нормами права. Сукупність правових засобів, за допомогою яких поведінка суб'єктів господарювання приводиться у відповідність до вимог і дозволів, що містяться в нормах права, називається **механізмом правового регулювання підприємницької діяльності**.

З визначення поняття механізму правового регулювання господарської діяльності випливає, що це явище комплексне, а тому визначимо його *складові*.

1. *Норми права* є основою механізму правового регулювання господарської діяльності. Адже саме з юридичних норм, їх змісту починається правовий вплив на відносини, що виникають у процесі господарської діяльності між суб'єктами господарювання і державою. Якість правового регулювання цієї діяльності залежить від того, якою мірою норми права враховують закономірності господарських відносин, а також від рівня загальної і правової культури законодавчого корпусу. Безпосереднім чинником виникнення правових норм є правотворча діяльність держави, що полягає у прийнятті, зміні або скасовуванні певних правових норм.

2. *Правові відносини* між суб'єктами господарювання, тобто такі, що відбуваються в межах, визначених нормами права. Норми права, що регламентують господарські відносини, надають останнім юридичну форму — учасники господарської діяльності стають суб'єктами господарських правовідносин, що взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Отже, правові відносини — це форма, в якій визначена у правовій нормі модель поведінки суб'єктів господарювання.

3. *Акти реалізації прав і обов'язків* — це дії суб'єктів господарської діяльності згідно з приписами правових норм. Реалізуватися права і обов'язки можуть як у межах певних правовідносин (наприклад, право найму працівників), так і у вигляді окремих актів (право суб'єкта розпоряджатися річчю, яка йому належить). На процес правового регулювання господарської діяльності завжди істотно впливають такі чинники, як законність, правосвідомість і правова культура.

Процес правового регулювання господарської діяльності складається з кількох стадій.

1. *Правова регламентація господарської діяльності*. На цій стадії передбачається розробка правових норм як загальнообов'язкових правил поведінки при здійсненні господарської діяльності.

2. *Виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків* — перехід від загальних приписів правових норм до конкретної моделі поведінки конкретних господарюючих суб'єктів.

3. *Реалізація (фактичне застосування) суб'єктивних прав і юридичних обов'язків*.

1.3. Роль держави у функціонуванні механізму правового регулювання суспільних відносин

Держава регулює найважливіші суспільні відносини, у тому числі й господарську діяльність. З метою ефективного управління цією діяльністю держава видає нормативно-правові акти, які є обов'язковими для всіх суб'єктів господарювання, державних органів і посадових осіб.

Основні риси державного регулювання:

1. Державне регулювання господарської діяльності є попередньою стадією реалізації економічної політики, має державно-політичний характер.

2. Соціальне призначення державного регулювання господарської діяльності полягає в організації та впорядкованості господарських відносин, учасниками яких відповідно до ст. 2 ГКУ є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

3. Реалізація соціального призначення здійснюється шляхом реалізації функцій забезпечення перспективного розвитку підприємництва.

4. Функції реалізуються із застосуванням відповідних методів.

5. Суб'єктом державного регулювання господарської діяльності є Верховна Рада України.

6. Об'єктом державного регулювання господарської діяльності є процеси і тенденції господарювання.

7. Формою відтворення державного регулювання господарської діяльності є акт регулювання (Господарський кодекс України), в який трансформується політичне рішення.

Принципи державного регулювання господарської діяльності:

- принцип законності;
- принцип забезпечення економічної багатоманітності та рівного захисту всіх суб'єктів господарювання;
- принцип справедливості, добросовісності, розумності;
- судовий захист прав у сфері господарювання при їх порушенні;
- принцип обмеженого втручання (обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів і безпеки суспільства та держави — абз. 3 п. 1 ст. 6 ГКУ);
- захист національного товаровиробника (абз. 4 п. 1 ст. 6 ГКУ);
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські правовідносини.

Характер зв'язків держави і механізму правового регулювання зумовлений нерозривним зв'язком між державою і правом. Саме держава як апарат політичної влади здійснює через свої органи

правотворчу, правозастосовчу і правоохоронну діяльність. Тому діяльність державних органів є необхідною умовою функціонування механізму правового регулювання господарських відносин.

У функціонуванні механізму правового регулювання господарських відносин особливу роль відіграє правозастосовча діяльність державних органів, яка уособлює її діяльність щодо реалізації відповідних владних повноважень. Правозастосування стає необхідним тоді, коли для виникнення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків наявності власне норми права недостатньо і постає потреба у виданні відповідними державними органами додаткових індивідуальних актів, що надають чинності механізму правового регулювання. Завдання правозастосовчої діяльності — продовжити запрограмоване правотворчістю загальне нормативне регулювання за допомогою норм права. Допоміжним інструментом при цьому є індивідуальна регламентація, що здійснюється за допомогою актів застосування права і виявляється в уточненні реального правового положення суб'єктів. Отже, правозастосовча діяльність держави доповнює процес правового регулювання, створюючи можливості для реалізації прав і обов'язків суб'єктів господарювання, якщо постає потреба в додаткових індивідуальних актах державних органів. Так, конституційною нормою закріплено право громадян займатися підприємницькою діяльністю (“кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом” — ст. 42 Конституції України). Але для реалізації цього права потрібно мати видані державними органами відповідні індивідуальні акти, що регламентують порядок набуття цього права згідно із Законом України “Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб — підприємців” від 15 травня 2003 р.

1.4. Ефективність правового регулювання господарських відносин

Метою видання правових приписів є досягнення необхідного суспільно корисного результату. Саме тому суспільство зацікавлено, щоб юридичні норми, які регулюють господарську діяльність, досягали мети, визначеної при їх виданні. Аналіз цих питань і становить проблему ефективності правового регулювання господарських відносин в Україні.

Термін “ефективність” означає результат (наслідок) якогось явища. Ефективність органічно пов'язана з результативністю,

дієвістю певних заходів, дій, приписів. Критерієм ефективності правових норм (і права загалом) є міра досягнення поставлених перед ними цілей. Розрізняють цілі найближчі й кінцеві, прямі й непрямі та ін. Загальноновизнано такі основні цілі правового регулювання господарських відносин:

- закріплення за допомогою юридичних засобів відносин, які склалися в економіці України і вважаються “господарськими”;
- стимулювання існуючих господарських відносин, що відповідають загальному інтересу суспільства і держави;
- створення умов для розвитку сфери господарських відносин (господарсько-виробничих, організаційно-господарських та внутрішньогосподарських відносин);
- розмежування відносин у сфері господарювання з інших видів відносин з метою встановлення чітких юридичних норм.

Співвідношення фактичних результатів дії юридичних норм з цілями, що передбачались при їх виданні, виявляє ефективність або неефективність цих норм. Рівень досягнення цих цілей і визначає рівень ефективності певної норми права. Таким чином, при визначенні ефективності норми права враховуються такі дві обставини: цілі, що визначались при її виданні, і досягнуті результати.

Розглянемо основні чинники забезпечення ефективності правового регулювання господарської діяльності.

1. *Відповідність вимог норм права рівню соціально-економічного розвитку держави.* Норми права зумовлюються економічними чинниками не автоматично. Право є продуктом свідомої діяльності людей, тому економічні закономірності розвитку суспільства можуть або правильно визначатись і відбиватись у праві, або спотворюватись в ньому. З огляду на це з’являються норми, що не відповідають економічним та іншим соціальним вимогам сучасного етапу розвитку суспільства. Це пояснюється насамперед об’єктивними проблемами пізнання реальної дійсності, а також суб’єктивістськими підходами до правотворення. Як засвідчує досвід, такі правові акти, як правило, з часом доопрацьовуються відповідно до реальних вимог соціально-економічного розвитку суспільства або скасовуються.

2. *Рівень досконалості господарського законодавства.* Що досконаліше законодавство, то швидше і ефективніше досягаються цілі, визначені при створенні конкретних юридичних норм. Неузгодженість окремих норм права, наявність прогалин, відсут-

ність реальних санкцій окремих норм — усе це негативно позначається на рівні ефективності правового регулювання господарської діяльності.

3. Рівень правової культури учасників господарювання. Цей чинник доволі місткий і охоплює режим законності при правотворчості та правозастосуванні, рівень правосвідомості тощо. Сутність правової культури полягає в тому, що всі суб'єкти господарських відносин мають бути обізнані зі змістом правових норм, чітко усвідомлювати свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки, неухильно дотримувати їх. Без цього правові вимоги не можуть бути ефективними. Суб'єкти правових вимог (учасники господарювання) поділяються на дві групи: суб'єкти, для яких знання законодавства є службовим обов'язком (юристи, економісти, фінансисти та ін.); усі інші суб'єкти (споживачі, громадяни-підприємці). Суб'єкти першої групи одержують інформацію про нормативні акти за службовою лінією, з офіційних джерел, а суб'єкти другої групи — з інших джерел, насамперед із засобів масової інформації.

Проте лише знання права суб'єктами господарських відносин не забезпечує його ефективності. Необхідні ще умови для його реалізації.

Таким чином, реалізація норм права суб'єктами господарської діяльності є безпосереднім результатом правового регулювання господарської діяльності. Підсумком правового регулювання господарської діяльності є результат сукупної дії всіх ланок механізму правового регулювання: нормативних актів, які складаються з норм права, правовідносин у сфері господарювання (суб'єктивних прав та юридичних обов'язків господарюючих суб'єктів) та індивідуальних актів (актів застосування) при їх сукупному впливі як на поведінку кожного суб'єкта господарювання, так і на формування господарських правовідносин загалом.

Контрольні питання

1. Наведіть визначення поняття “правове регулювання господарської діяльності”. Чи відрізняється воно від поняття “державне регулювання господарської діяльності”?
2. За якими принципами діє система господарювання в Україні?
3. Засоби правового регулювання господарської діяльності.
4. Що таке типи правового регулювання господарської діяльності? Перелічіть їх.

5. Методи правового регулювання господарської діяльності.
6. Що таке механізм правового регулювання господарської діяльності? Перелічіть його складові.
7. Яку роль відіграє держава в механізмі правового регулювання господарської діяльності?
8. За якими принципами держава регулює господарську діяльність?
9. У чому полягає ефективність правового регулювання господарської діяльності?

Глава 2. Держава і органи місцевого самоврядування як учасники сфери господарювання

2.1. Участь держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в господарській діяльності

Будь-яка держава повинна надавати певні гарантії суб'єктам підприємницької діяльності. В Україні державні гарантії поділяються на загальні й майнові. Загальні полягають у тому, що держава гарантує всім підприємцям незалежно від вибраних ними організаційних форм підприємницької діяльності рівні права і створює рівні можливості доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів. Держава законодавчо забезпечує також свободу конкуренції між підприємцями, захищаючи споживачів від проявів недобросовісної конкуренції і монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності.

Майнові гарантії передбачають недоторканність майна і забезпечення захисту права власності підприємця. Вилучення державою у підприємця його основних та оборотних фондів й іншого використовуваного ним майна забороняється, за винятком випадків, передбачених законодавчими актами України.

Збитки, заподіяні підприємцеві внаслідок порушення громадянами, юридичними особами і державними органами його майнових прав, що захищаються законом, відшкодовуються підприємцеві згідно з чинним законодавством.

З метою створення сприятливих організаційних і економічних умов для розвитку підприємництва держава на умовах і в поряд-

ку, передбачених чинним законодавством, надає підприємцям земельні ділянки, передає їм державне майно (виробничі та нежилі приміщення, законсервовані об'єкти, невикористовуване устаткування), необхідне для здійснення ними підприємницької діяльності; сприяє організації матеріально-технічного забезпечення й інформаційного обслуговування підприємців, підготовці й перепідготовці кадрів; здійснює первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з подальшим їх продажем або переданням їх у кредит підприємцям; стимулює за допомогою економічних важелів модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння нових видів продукції і послуг; надає підприємцям цільові кредити й інші види допомоги.

Як зазначалося, держава регулює найважливіші суспільні відносини, до яких належить і господарська діяльність. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією, є учасниками відносин у сфері господарювання (ст. 2 ГКУ). Важливо розмежовувати поняття “учасник господарювання” і “суб'єкт господарювання” з метою усунення подальшої плутанини цих понять. Так, відповідно до ч. 1 ст. 8 ГКУ держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання. Відповідно до цього органи державної влади та органи місцевого самоврядування беруть участь у господарській діяльності, але не є суб'єктами господарювання. Рішення органів державної влади та органів місцевого самоврядування з фінансових питань, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів, а також з адміністративних та інших відносин управління, крім організаційно-господарських, в яких орган державної влади або орган місцевого самоврядування є суб'єктом, що наділений господарською компетенцією, приймаються від імені цього органу і в межах його владних повноважень. Господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи. Держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в господарській діяльності можуть брати безпосередню участь лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені законами України.

Втручання державних органів у господарську діяльність підприємців забороняється, якщо вона не торкається передбачених

законодавством України прав державних органів, пов'язаних зі здійсненням контролю за діяльністю підприємців.

Державні органи і службові особи можуть давати підприємцям вказівки тільки відповідно зі своєю компетенцією, встановленою законодавством. У разі видання державним або іншим органом акта, що не відповідає його компетенції або вимогам законодавства, підприємець має право звернутися до суду або до арбітражу із заявою про визнання такого акта недійсним.

Не допускається прийняття державними органами актів, що ставлять у привілейоване становище суб'єктів підприємницької діяльності однієї з форм власності щодо суб'єктів підприємницької діяльності інших форм власності.

2.2. Форми реалізації державою економічної політики

Зважаючи на основні риси державного регулювання господарської діяльності, воно є попередньою стадією реалізації економічної політики й має державно-політичний характер, а саме: у сфері господарювання держава здійснює довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну та соціальну політику, спрямовану на реалізацію й оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення загалом.

Економічна стратегія — це вибраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення великомасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу та національного багатства, підвищення народного добробуту. Економічна стратегія включає визначення пріоритетних цілей народного господарства, засобів та способів їх реалізації виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що відбуваються в національному та світовому господарстві, і враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання.

Економічна тактика — це сукупність найближчих цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення з метою реалізації стратегічного курсу економічної політики в конкретних умовах, що складаються на сучасному етапі розвитку народного господарства. Правове закріплення економічної політики здійснюється шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, у прогнозах і програ-

мах економічного та соціального розвитку України й окремих її регіонів, програмах діяльності Кабінету Міністрів України, цільових програмах економічного, науково-технічного та соціального розвитку, а також відповідних законодавчих актах (ст. 9 ГКУ).

До основних напрямів економічної політики, що визначаються державою, належать:

- структурно-галузева політика, спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства, удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та підвищення рівня життя населення. Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу;
- інвестиційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно в галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного й відповідального використання цих коштів і здійснення контролю за ним;
- амортизаційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання найсприятливіших та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі;
- політика інституційних перетворень, спрямована на формування раціональної багатокладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності та господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання, а також ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур;
- цінова політика, спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності у процесі реалізації національного продукту, до-

тримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін;

- антимонопольно-конкурентна політика, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння розвитку ефективної соціально орієнтованої економіки;
- бюджетна політика, спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у народне господарство, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу;
- податкова політика, спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів;
- грошово-кредитна політика, спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки;
- валютна політика, спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання;
- зовнішньоекономічна політика, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника.

Держава здійснює також екологічну політику, що забезпечує раціональне використання та повноцінне відтворення природ-

них ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення.

Як зазначалося, соціальне призначення державного регулювання господарської діяльності полягає в організації та впорядкованості господарських відносин, учасниками яких відповідно до ст. 2 ГКУ є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Так, у соціально-економічній сфері держава здійснює соціальну політику, що передбачає захист прав споживачів, політику заробітної плати і доходів населення, політику зайнятості, соціального захисту та соціального забезпечення.

2.3. Прогнозування і планування економічного та соціального розвитку

Відповідно до ст. 11 ГКУ державна економічна стратегія і тактика у сфері господарювання спрямовуються на створення економічних, організаційних та правових умов, за яких суб'єкти господарювання враховують у своїй діяльності показники прогнозних і програмних документів економічного та соціального розвитку. На рівні закону визначаються принципи державного прогнозування і розробки програм економічного та соціального розвитку України, система прогнозних і програмних документів, вимоги до їх змісту, а також загальний порядок розробки, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного й соціального розвитку, повноваження та відповідальність органів державної влади і органів місцевого самоврядування в цих питаннях.

Основними формами державного планування господарської діяльності є Державна програма економічного та соціального розвитку України, Державний бюджет України, а також інші державні програми з питань економічного і соціального розвитку, порядок розробки, завдання та реалізація яких визначаються законом про державні програми.

Органи влади Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до п. 4 ст. 116, п. 5 ст. 138, ч. 1, 2 ст. 143 Конституції України

розроблюють і затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць і здійснюють планування економічного та соціального розвитку цих одиниць.

Суб'єктам господарювання, які не враховують відбиті у програмних документах економічного та соціального розвитку суспільні інтереси, не можуть надаватися передбачені законом пільги та переваги у здійсненні господарської діяльності.

У ст. 12 ГКУ наводяться засоби державного регулювання господарської діяльності, про які йшлося раніше. Умови, обсяги, сфери та порядок застосування окремих видів засобів державного регулювання господарської діяльності визначаються ГКУ, іншими законодавчими актами, а також програмами економічного і соціального розвитку.

Встановлення та скасування пільг і переваг у господарській діяльності окремих категорій суб'єктів господарювання здійснюються відповідно до ГКУ та інших законів.

Обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, де забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією України ("Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом" — ст. 42).

Розглянемо детальніше зміст основних засобів регулювального впливу на діяльність суб'єктів господарювання. Першим з перелічених у ст. 12 ГКУ засобів є державне замовлення.

Державне замовлення є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання незалежно від їх форми власності.

Державний контракт — це договір, укладений державним замовником від імені держави із суб'єктом господарювання — виконавцем державного замовлення, де визначаються економічні та правові зобов'язання сторін і регулюються їх господарські відносини.

Відповідно до ст. 13 ГКУ поставки продукції для державних потреб забезпечуються за рахунок коштів Державного бюджету

України та інших джерел фінансування, що залучаються для цього, у визначеному законом порядку.

У передбачених ГКУ та іншими законами випадках Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади можуть встановлювати державні завдання, що є обов'язковими для суб'єктів господарювання.

Засади та загальний порядок формування державного замовлення на поставку (закупівлю) продукції, виконання робіт, надання послуг для задоволення державних потреб визначаються законом.

Особливості відносин, що виникають у зв'язку з поставками (закупівлею) для державних потреб сільськогосподарської продукції, продовольства, озброєння та військової техніки, а також інших спеціально визначених (специфічних) товарів, регулюються відповідно до закону (ст. 13 ГКУ).

Відповідно до ст. 14 ГКУ окремими засобами державного регулювання у сфері господарювання є ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування, що спрямовані на забезпечення єдиної державної політики в цій сфері і захист економічних та соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів. Правові засади ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування визначаються виходячи з конституційного права кожного на здійснення незабороненої законом підприємницької діяльності, а також відповідно до загальних принципів господарювання: забезпечення економічної багатоманітності та рівного захисту державою всіх суб'єктів господарювання; свободи підприємницької діяльності в межах, визначених законом; вільного руху капіталів, товарів та послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції в підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави; захисту національного товаровиробника; заборони незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини (ст. 6 ГКУ).

У разі потреби держава застосовує квотування, встановлюючи граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів і послуг. Порядок квотування виробництва та/або обігу (включаючи

експорт та імпорт), а також розподілу квот встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

До засобів регулювального впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання належать також стандартизація і сертифікація. Згідно зі ст. 15 ГКУ у сфері господарювання застосовуються державні стандарти України; кодекси усталеної практики; класифікатори; технічні умови; міжнародні, регіональні та національні стандарти інших країн (відповідно до чинних міжнародних договорів України).

У ч. 2 ст. 15 ГКУ містяться обов'язкові норми застосування стандартів чи окремих їх положень для таких категорій осіб:

- суб'єктів господарювання, якщо на стандарти є посилання в нормативно-правових актах;
- учасників угоди (контракту) щодо розробки, виготовлення чи постачання продукції, якщо в ній (ньому) є посилання на певні стандарти;
- виробника чи постачальника продукції, якщо він склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи застосував позначення цих стандартів у її маркуванні;
- виробника чи постачальника, якщо його продукцію сертифіковано за вимогами стандартів.

У разі виготовлення продукції на експорт, якщо угодою (контрактом) визначено інші вимоги, ніж ті, що встановлені нормативно-правовими актами України, дозволяється застосування положень цієї угоди (контракту), якщо вони не суперечать законодавству України у частині вимог до процесу виготовлення продукції, її зберігання та транспортування територією України.

Сертифікація (підтвердження відповідності якості продукції та послуг вимогам стандартів) здійснюється з метою запобігання наданню послуг та реалізації продукції, небезпечних для життя, здоров'я та майна громадян і довкілля, сприяння споживачеві у виборі продукції, створення умов для участі суб'єктів господарювання в міжнародному економічному, науково-технічному співробітництві та міжнародній торгівлі.

Види і порядок сертифікації продукції та послуг встановлюються законом.

Ще одним засобом регулювального впливу держави на діяльність господарюючих суб'єктів є дотації та інші засоби державної підтримки суб'єктів господарювання (ст. 16 ГКУ).

Держава може надавати дотації суб'єктам господарювання на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів, на імпорتنі закупівлі окремих видів товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинились у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації. Основна мета надання дотацій полягає у фінансуванні капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання діяльності суб'єктів господарювання, з метою технічного розвитку, що дає значний економічний ефект, а також в інших передбачених законом випадках.

Держава може також здійснювати компенсації або доплати сільськогосподарським товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, що реалізується суб'єктами господарювання державі (ст. 16 ГКУ).

Підстави і порядок застосування засобів державної підтримки суб'єктів господарювання визначаються законом.

2.4. Державне регулювання оподаткування

Окреме місце в механізмі державного регулювання господарської діяльності посідають **податки**.

Система оподаткування в Україні, податки і збори регламентуються виключно законами України і будується за такими принципами:

- економічної доцільності;
- соціальної справедливості;
- поєднання інтересів суспільства, держави, територіальних громад, суб'єктів господарювання та громадян.

З метою розв'язання найважливіших економічних і соціальних завдань держави закони, що регулюють оподаткування суб'єктів господарювання, повинні передбачати (ст. 17 ГКУ):

- оптимальне поєднання фіскальної та стимулюючої функцій оподаткування;
- стабільність (незмінність) протягом кількох років загальних правил оподаткування;
- усунення подвійного оподаткування;
- узгодженість з податковими системами інших країн.

Важливою обов'язковою нормою передбачається, що ставки податків мають нормативний характер і не можуть встановлюватися індивідуально для окремого суб'єкта господарювання.

Система оподаткування в Україні повинна передбачати граничні розміри податків і зборів, які можуть справлятися із суб'єктів господарювання. При цьому податки та інші обов'язкові платежі, що відповідно до закону включаються в ціни товарів (робіт, послуг) або відносяться на їх собівартість, сплачуються суб'єктами господарювання незалежно від результатів їх господарської діяльності.

2.5. Державне регулювання обмеження монополізму і сприяння змагальності у сфері господарювання

Відповідно до ст. 18 ГКУ держава здійснює антимонопольно-конкурентну політику і сприяє розвиткові змагальності у сфері господарювання на основі загальнодержавних програм, що затверджуються Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

Антимонопольна діяльність є одним з найважливіших видів державного регулювання господарської діяльності, базовою складовою процесу соціально-економічних реформ, що здійснюються в Україні.

Державна політика у сфері економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності та захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції здійснюється уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Органам державної влади та органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам забороняється приймати акти і вчиняти дії, які усувають конкуренцію або необґрунтовано сприяють окремим конкурентам у підприємницькій діяльності чи запроваджують обмеження на ринку, не передбачене законодавством. Законом можуть бути встановлені винятки з цього правила з метою забезпечення національної безпеки, оборони чи інших загальносупільних інтересів.

Правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання визначаються ГКУ, законами України “Про захист економічної конкуренції”, “Про захист від недобросовісної конкуренції”, “Про Антимонопольний комітет”, “Про природні монополії” та підзаконними актами.

2.6. Державний контроль і нагляд за господарською діяльністю

У ст. 19 ГКУ визначаються права і обов'язки суб'єктів господарювання щодо здійснення господарської діяльності. Зокрема, визначається, що суб'єкти господарювання мають право без обмежень самостійно здійснювати господарську діяльність, яка не суперечить законодавству.

Обов'язковість суб'єктів господарювання виконувати певні дії полягає в їх обов'язковій державній реєстрації. Порядок державної реєстрації встановлюється ГКУ, відповідними законами України та Постановою Кабінету Міністрів України “Про порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності” від 15 травня 1995 р.

Держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання в таких сферах:

- збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин — за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності;
- фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин — за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою, розрахункової та податкової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства;
- цін і ціноутворення — з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги;
- монополізму та конкуренції — з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства;
- земельних відносин — за використанням і охороною земель;
- водних відносин і лісового господарства — за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів;
- виробництва і праці — за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності;
- споживання — за якістю і безпечністю продукції та послуг;
- зовнішньоекономічної діяльності — з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки.

Органи державної влади і посадові особи, що уповноважені здійснювати державний контроль і державний нагляд за господар-

ською діяльністю, їх статус, загальні умови і порядок здійснення контролю і нагляду визначаються відповідними законами України.

Незаконне втручання і перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду забороняються.

Органи державної влади і посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно і оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання.

Суб'єкт господарювання має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності не пізніше як за тридцять днів після їх закінчення, якщо інше не передбачено законом. Дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які здійснювали інспектування і перевірку, можуть бути оскаржені суб'єктом господарювання у встановленому законодавством порядку.

Усі суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) та бухгалтерський облік результатів своєї діяльності, надавати статистичну інформацію, а також відповідно до вимог законодавства фінансову звітність та статистичну інформацію про свою господарську діяльність, інші визначені законодавчими актами дані. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом.

2.7. Державне регулювання захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів

Загальні засади державного регулювання захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів визначені у ст. 20 ГКУ, де зазначається, що держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів. Кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів. До способів захисту належать такі:

- визнання наявності або відсутності прав;
- визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів ін-

ших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом;

- відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання;
- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- присудження до виконання обов'язку в натурі;
- відшкодування збитків;
- застосування штрафних санкцій;
- застосування оперативно-господарських санкцій;
- застосування адміністративно-господарських санкцій;
- встановлення, зміни і припинення господарських праводносин;
- інші передбачені законом способи.

Порядок захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів визначається ГКУ та законами України “Про захист прав споживачів”, “Про стандартизацію”, “Про оцінку відповідності”, “Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини” та ін.

2.8. Державне регулювання діяльності об'єднань підприємців

У ст. 21 ГКУ встановлено, що з метою сприяння розвитку національної економіки, її інтеграції у світове господарство, а також створення сприятливих умов для підприємницької діяльності в Україні можуть створюватися торгово-промислові палати як добровільні об'єднання підприємців та організацій. **Торгово-промислова палата** є недержавною самоврядною статутною організацією, що створюється на засадах членства і має статус юридичної особи. Держава сприяє торгово-промисловим палатам у виконанні ними статутних завдань. Порядок утворення та діяльності торгово-промислових палат встановлюється законом.

Суб'єкти господарювання — роботодавці мають право на об'єднання в організації роботодавців для реалізації та захисту своїх прав. **Організації роботодавців** є самоврядними статутними організаціями, що утворюються на засадах добровільності та рівноправності з метою представництва і захисту законних інтересів

роботодавців. Організації роботодавців можуть об'єднуватись у спілки та інші статутні об'єднання роботодавців. Порядок утворення та засади діяльності організацій та об'єднань роботодавців визначаються законом.

2.9. Особливості управління господарською діяльністю в державному секторі економіки

Згідно зі ст. 22 ГКУ держава здійснює управління державним сектором економіки відповідно до засад внутрішньої і зовнішньої політики.

Суб'єктами господарювання державного сектора економіки є суб'єкти, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному фонді яких перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів.

Повноваження суб'єктів управління в державному секторі економіки — Кабінету Міністрів України, міністерств, інших органів влади та організацій щодо суб'єктів господарювання — визначаються законом.

Законом можуть бути визначені види господарської діяльності, які мають право здійснювати виключно державні підприємства, установи і організації.

Держава реалізує право державної власності в державному секторі економіки через систему організаційно-господарських повноважень відповідних органів управління щодо суб'єктів господарювання, які належать до цього сектора і здійснюють діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління.

Правовий статус окремого суб'єкта господарювання в державному секторі економіки визначається уповноваженими органами управління відповідно до вимог ГКУ та інших законів України. Відносини органів управління з названими суб'єктами господарювання в передбачених законом випадках можуть здійснюватися на договірних засадах.

Держава застосовує до суб'єктів господарювання в державному секторі економіки всі передбачені ГКУ засоби державного регулювання господарської діяльності з урахуванням особливостей правового статусу цих суб'єктів.

Законом встановлюються також особливості здійснення анти-монопольно-конкурентної політики та розвитку змагальності в державному секторі економіки, які повинні враховуватися при формуванні відповідних державних програм.

Процедура визнання банкрутом застосовується до державних підприємств з урахуванням вимог гл. 23 “Визначення суб’єкта підприємництва банкрутом” ГКУ. Так, у ч. 3 ст. 209 “Неспроможність суб’єкта підприємництва” ГКУ визначається, що суб’єктом банкрутства (банкрутом) може бути лише суб’єкт підприємницької діяльності. Не можуть бути визнані банкрутом казенні підприємства, а також відокремлені структурні підрозділи господарської організації. Щодо банкрутства державних комерційних підприємств законом передбачаються додаткові вимоги та гарантії права власності українського народу. У ч. 4 ст. 211 “Заходи щодо запобігання банкрутству суб’єктів господарювання” ГКУ встановлено, що досудова санація державних підприємств здійснюється за рахунок бюджетних коштів, обсяг яких встановлюється законом про Державний бюджет України. Умови здійснення досудової санації державних підприємств за рахунок інших джерел фінансування погоджуються з органом, наділеним господарською компетенцією щодо боржника, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. У ч. 1 ст. 214 “Державна політика з питань банкрутства” ГКУ визначається, що державну політику із запобігання банкрутству, забезпечення умов реалізації процедур відновлення платоспроможності суб’єкта підприємництва або визнання його банкрутом щодо державних підприємств та підприємств, у статутному фонді яких частка державної власності перевищує двадцять п’ять відсотків, а також суб’єктів підприємництва інших форм власності в передбачених законом випадках здійснює орган державної влади з питань банкрутства. У ч. 3 ст. 217 ГКУ передбачено, що процедури, передбачені для неплатоспроможних боржників, не застосовуються до казенних підприємств. До державних підприємств, які відповідно до закону не підлягають приватизації, зазначені процедури застосовуються в частині санації чи ліквідації лише після виключення їх у встановленому порядку з переліку об’єктів, що не підлягають приватизації.

Органам управління, які здійснюють організаційно-господарські повноваження стосовно суб’єктів господарювання держав-

ного сектора економіки, забороняється делегувати іншим суб'єктам повноваження щодо розпорядження державною власністю і управління діяльністю суб'єктів господарювання, за винятком делегування названих повноважень відповідно до закону органам місцевого самоврядування та в інших передбачених законами випадках.

2.10. Відносини суб'єктів господарювання з органами місцевого самоврядування

Органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження щодо суб'єктів господарювання виключно в межах, визначених Конституцією України (ст. 143), законами про місцеве самоврядування та іншими законами, що передбачають особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі. Органи місцевого самоврядування можуть також здійснювати щодо суб'єктів господарювання надані їм законом окремі повноваження органів виконавчої влади.

Відносини органів місцевого самоврядування із суб'єктами господарювання у передбачених законом випадках можуть здійснюватися також на договірних засадах.

Правові акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування, що прийняті в межах їх повноважень, є обов'язковими для виконання всіма учасниками господарських відносин, які розташовані або здійснюють свою діяльність на відповідній території.

Згідно зі ст. 23 ГКУ *забороняється* незаконне втручання органів та посадових осіб місцевого самоврядування в господарську діяльність суб'єктів господарювання, а також видання правових актів органів місцевого самоврядування, якими встановлюються не передбачені законом обмеження щодо обігу окремих видів товарів (послуг) на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Органи та посадові особи місцевого самоврядування мають право звертатися до суду про визнання недійсними актів підприємств, інших суб'єктів господарювання, які обмежують права територіальних громад, повноваження органів місцевого самоврядування.

Органи місцевого самоврядування, посадові та службові особи органів місцевого самоврядування відповідальні за свою діяльність перед суб'єктами господарювання; підстави, види і поря-

док такої відповідальності визначаються Конституцією України та відповідними законами.

Спори про поновлення порушених прав суб'єктів господарювання та відшкодування заподіяної їм шкоди внаслідок рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, посадових або службових осіб органів місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень вирішуються в судовому порядку.

2.11. Особливості управління господарською діяльністю в комунальному секторі економіки

Управління господарською діяльністю в комунальному секторі економіки здійснюється через систему організаційно-господарських повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання, які належать до комунального сектора економіки і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління.

Правовий статус окремого суб'єкта господарювання в комунальному секторі економіки визначається уповноваженими органами управління відповідно до вимог ГКУ та інших законів України. Відносини органів управління між зазначеними суб'єктами у передбачених законом випадках можуть здійснюватися на договірних засадах.

Суб'єктами господарювання комунального сектора економіки є суб'єкти, що діють на основі лише комунальної власності, а також суб'єкти, у статутному фонді яких частка комунальної власності перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує органам місцевого самоврядування право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів.

Законом можуть бути встановлені особливості здійснення антимонопольно-конкурентної політики щодо комунального сектора економіки, а також додаткові вимоги та гарантії права власності українського народу і права комунальної власності при реалізації процедури банкрутства щодо суб'єктів господарювання комунального сектора економіки. Так, у ч. 4 ст. 214 ГКУ встановлюється, що в передбачених законом випадках процедури банкрутства не застосовуються до комунальних підприємств.

Органи місцевого самоврядування відповідальні за наслідки діяльності суб'єктів господарювання, що належать до комуналь-

ного сектора економіки, на підставах, у межах і порядку, визначених законом.

Контрольні питання

1. У чому полягає участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування в господарській діяльності?
2. В яких формах реалізується державна економічна політика?
3. За якими принципами будується система оподаткування в Україні?
4. Мета антимонопольно-конкурентної політики.
5. В яких сферах держава здійснює контроль та нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання?
6. Як суб'єкти господарювання мають захищати свої права?
7. Наведіть визначення поняття “суб'єкти господарювання державного та комунального сектора економіки”.
8. Особливості управління господарською діяльністю в комунальному секторі економіки.

Глава 3. Правове регулювання ліцензування господарської діяльності

3.1. Поняття і загальні положення

Ліцензія — документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання-ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов (ст. 14 ГКУ).

Ліцензіат — юридична або фізична особа, що має виданий органом державної влади документ, який засвідчує її право на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. Відносини, що пов'язані з ліцензуванням певних видів господарської діяльності, регулюються Законом України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” від 1 червня 2001 р. Чинність цього Закону поширюється на всіх суб'єктів господарювання.

Ліцензування банківської, зовнішньоекономічної діяльності, каналів віщання, електроенергетики і використання ядерної енергії, у сферах інтелектуальної власності, виробництва і торгівлі спиртом етиловим коньячним і плодовим, алкогольними напоями і тютюновими виробами здійснюється відповідно до законів, що регулюють відносини в цих сферах.

3.2. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню

Відповідно до ст. 9 Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” ліцензуванню підлягають такі види господарської діяльності:

- пошук (розвідка) корисних копалин;
- виробництво, ремонт вогнепальної зброї та боеприпасів до неї, холодної, пневматичної зброї калібру понад 4,5 мм і швидкістю польоту кулі понад 100 м/с, торгівля вогнепальною зброєю та боеприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 мм і швидкістю польоту кулі понад 100 м/с;
- виробництво вибухових речовин і матеріалів (за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України);
- виробництво особливо небезпечних хімічних речовин (за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України);
- видобуток уранових руд;
- видобуток і виробництво дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння;
- виготовлення виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння, торгівля виробами з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння;
- виробництво лікарських засобів, оптова, роздрібна торгівля лікарськими засобами;
- виробництво ветеринарних медикаментів і препаратів, оптова, роздрібна торгівля ветеринарними медикаментами і препаратами;
- виробництво пестицидів і агрохімікатів, оптова, роздрібна торгівля пестицидами й агрохімікатами;
- виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони;
- розробка, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного одержання інформації, торгівля спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного одержання інформації;

- розробка, виробництво, використання, експлуатація, сертифікаційні випробування, тематичні дослідження, експертиза, ввезення, вивезення криптосистем і засобів криптографічного захисту інформації, торгівля криптосистемами і засобами криптографічного захисту інформації;
- розробка, виробництво, впровадження, сертифікаційні випробування, ввезення та вивезення голографічних захисних елементів;
- розробка, виробництво, впровадження, обслуговування, дослідження ефективності систем і засобів технічного захисту інформації, надання послуг у галузі технічного захисту інформації;
- виготовлення бланків цінних паперів, документів суворої звітності;
- транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподіл;
- постачання природного газу за регульованим і нерегульованим тарифами;
- зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється ліцензійними умовами;
- централізоване водопостачання і водовідділення;
- розробка, випробування, виробництво, експлуатація ракетно-носіїв, космічних апаратів та їх складових, наземної космічної інфраструктури та її складових, обладнання, що входить до складу космічного сегмента супутникових систем;
- розробка, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, пересилання, ввезення, вивезення, відпуск, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;
- культивування і використання рослин, що містять наркотичні засоби, у промислових цілях;
- виконання дезінфекційних, дезінсекційних, дератизаційних робіт;
- медична практика;
- переробка донорської крові та її компонентів, виготовлення з них препаратів;
- ветеринарна практика;
- організація і утримання тоталізаторів, гральних закладів, випуск і проведення лотерей;
- будівельна діяльність (вишукувальні і проектні роботи для будівництва, спорудження несучих і огорожувальних конст-

- рукцій, виробництво і монтаж інженерних та транспортних мереж);
- надання послуг з перевезення пасажирів та вантажів залізничним, повітряним, річковим і морським транспортом, а також автомобільним транспортом загального користування (крім надання послуг з перевезення пасажирів та їх багажу на таксі);
 - надання послуг з перевезення пасажирів та їх багажу на таксі;
 - заготівля, переробка, металургійна переробка брухту кольорових і чорних металів;
 - збирання, первинна обробка відходів і брухту дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення, напівдорогоцінного каміння;
 - збирання, заготівля окремих видів відходів як вторинної сировини (за переліками, які визначаються Кабінетом Міністрів України);
 - операції у сфері поводження з небезпечними відходами;
 - проектування, монтаж, технічне обслуговування засобів протипожежного захисту і систем опалення, оцінка протипожежного стану об'єктів;
 - випробування з пожежної небезпеки речовин, матеріалів, будівельних конструкцій, виробів і обладнання, а також пожежної техніки, пожежно-технічного озброєння, продукції протипожежного призначення на відповідність встановленим вимогам;
 - надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності, а також надання послуг з охорони громадян;
 - виконання топографо-геодезичних, картографічних робіт;
 - виконання авіаційно-хімічних робіт;
 - пересилання поштових переказів, простих і реєстрованих листів, поштових карток і посилок масою до 30 кг;
 - надання послуг радіозв'язку (з використанням радіочастот);
 - надання послуг телефонного зв'язку (крім відомчих об'єктів);
 - технічне обслуговування мереж теле-, радіо- і провідного мовлення в межах промислової експлуатації;
 - організація іноземного, внутрішнього, закордонного туризму, екскурсійна діяльність;
 - фізкультурно-оздоровча і спортивна діяльність: організація і проведення спортивних занять професіоналів і аматорів спорту;

- діяльність з підготовки спортсменів до змагань з різних видів спорту, визнаних в Україні;
- діяльність арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів);
- посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном;
- професійна діяльність на ринку цінних паперів;
- виконання землевпорядних і землеоцінних робіт;
- проектування, будівництво нових і реконструкція існуючих меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури;
- діяльність, пов'язана з промисловим виловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водойм, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств;
- посередницька діяльність митного брокера і митного перевізника;
- виробництво дисків для лазерних систем зчитування;
- експорт, імпорт обладнання та дисків для лазерних систем зчитування;
- виготовлення парфумерно-косметичної продукції з використанням спирту етилового.

Відповідно до ст. 8 Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” суб'єкт господарювання зобов'язаний здійснювати певний вид господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, згідно зі встановленими для цього виду діяльності ліцензійними умовами. **Ліцензійні умови** є нормативно-правовим актом, положення якого встановлюють кваліфікаційні, організаційні, технологічні та інші вимоги для здійснення певного виду господарської діяльності. Ліцензійні умови та порядок контролю за їх дотриманням затверджуються спільним наказом спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування та органу ліцензування. Ліцензійні умови та зміни до них підлягають обнародуванню у встановленому законодавством порядку і набирають чинності за 10 днів після державної реєстрації нормативно-правового акта, якщо в ньому не передбачено пізніший термін набрання чинності.

3.3. Умови і порядок одержання ліцензії

Ліцензія видається органами ліцензування, перелік яких встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 14.11.2000 № 1698.

Приватний підприємець, який має намір здійснювати вид діяльності, що підлягає ліцензуванню, повинен подати до органу ліцензування такі документи:

1. Заяву встановленого зразка про видачу ліцензії, у якій зазначаються:

- прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані (серія, номер паспорта, ким і коли виданий, місце проживання), ідентифікаційний номер фізичної особи — платника податку та інших обов'язкових платежів;
- вид господарської діяльності, на здійснення якої заявник має намір одержати ліцензію.

2. Копію свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності.

Для окремих видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, до заяви про видачу ліцензії додаються також документи, вичерпний перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

Заява про видачу ліцензії і документи, що додаються до неї, приймаються за описом, копія якого видається заявнику з відміткою про дату прийняття документів органом ліцензування і підписом відповідальної особи.

Орган ліцензування приймає **рішення про видачу ліцензії чи про відмову в її видачі у строк не пізніше десяти робочих днів з дати надходження заяви** про видачу ліцензії та документів, що додаються до заяви.

Повідомлення про прийняття рішення про видачу ліцензії чи про відмову надсилається заявнику в письмовій формі **протягом трьох робочих днів** з дати прийняття відповідного рішення. У разі відмови у видачі ліцензії на підставі виявлення недостовірних даних у документах, поданих заявником про видачу ліцензії, суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії, але не раніше як за три місяці з дати ухвалення рішення про відмову в її видачі.

Якщо ліцензіатові відмовлено у видачі ліцензії на підставі невідповідності заявника ліцензійним умовам, встановленим для виду господарської діяльності, зазначеної в заяві про видачу ліцензії, суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування

нову заяву про видачу ліцензії після усунення причин, що стали підставою для відмови в її видачі.

За видачу ліцензії стягується плата, розмір і порядок зарахування якої до Державного бюджету України встановлені відповідною постановою Кабінету Міністрів України.

Плату за видачу ліцензії суб'єкт господарювання повинен внести після прийняття рішення про видачу ліцензії. Якщо заявник протягом 30 календарних днів з дня послання йому повідомлення про ухвалення рішення про її видачу не подав документ, що підтверджує внесення плати за видачу ліцензії, орган ліцензування має право скасувати рішення про її видачу. Так само орган ліцензування може діяти й тоді, коли суб'єкт господарювання не звернувся до органу ліцензування за одержанням оформленої ліцензії.

Орган ліцензування повинен оформити ліцензію не пізніше як за три робочих дні з дня надходження документа, що підтверджує внесення плати за видачу ліцензії.

Термін дії ліцензії не може бути менший від трьох років. Конкретні терміни дії ліцензії залежно від видів діяльності встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Якщо суб'єкт господарювання має намір здійснювати зазначений у ліцензії вид господарської діяльності після закінчення терміну її дії, він зобов'язаний одержати нову ліцензію. При цьому нова ліцензія видається не раніше як в останній робочий день дії попередньо виданої ліцензії.

Відповідно до ст. 22 Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” до суб'єктів господарювання за здійснення господарської діяльності без ліцензії застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафів у розмірах, встановлених законом. Згідно зі ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення за заняття підприємницькою діяльністю без спеціального дозволу (ліцензії), якщо його одержання передбачене законодавством, на громадян — суб'єктів підприємницької діяльності накладаються адміністративні стягнення у вигляді штрафу від 3 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією виготовленої продукції, знярядь виробництва і сировини чи без конфіскації.

Переоформлення ліцензії

У разі виникнення підстав для переоформлення ліцензій суб'єкт господарювання зобов'язаний протягом десяти робочих днів

подати до органу ліцензування заяву про переоформлення ліцензії разом з ліцензією, що підлягає переоформленню, і відповідними документами чи їх нотаріально завіреними копіями, що підтверджують зазначені зміни.

Підстави для переоформлення ліцензії:

- зміна прізвища, імені, по батькові фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності;
- зміна місця проживання фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності;
- зміни, пов'язані зі здійсненням ліцензіатом певного виду господарської діяльності.

Орган ліцензування **протягом трьох робочих днів з дати надходження заяви про переоформлення ліцензії** та документів, що додаються до неї, зобов'язаний видати переоформлену на новому бланку ліцензію з урахуванням змін, зазначених у заяві про переоформлення ліцензії. При цьому термін дії переоформленої ліцензії не може перевищувати терміну дії, зазначеного в ліцензії, яку переоформлюють.

У той час, коли ліцензія переоформлюється, суб'єкт господарювання може продовжувати займатися видами діяльності, що підлягають ліцензуванню. У цьому разі замість ліцензії підставою для здійснення такої діяльності є довідка про прийняття заяви на переоформлення ліцензії, що видається органом ліцензування.

За переоформлення ліцензії стягується плата в розмірі п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Видача дубліката ліцензії

Необхідність одержання дубліката ліцензії у суб'єкта господарювання виникає в разі її втрати чи пошкодження. Порядок видачі дубліката ліцензії аналогічний порядку її переоформлення.

У разі втрати чи пошкодження ліцензії ліцензіат зобов'язаний звернутися до органу ліцензування із заявою про видачу дубліката ліцензії з додаванням до нього документу, що засвідчує внесення плати за видачу дубліката. За видачу дубліката ліцензії справляється плата в розмірі п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У разі пошкодження ліцензії до заяви додається також непридатна для користування ліцензія.

Так само, як і на переоформлення ліцензії, на видачу дубліката ліцензії органу ліцензування відведено **три робочих дні з моменту подання заяви на видачу дубліката**. Підставою для здійснення ліцензійної діяльності під час оформлення дубліката є довідка про подання заяви на видачу дубліката.

Анулювання ліцензії

Відповідно до Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” **ліцензія може бути анульована на таких підставах:**

- за заявою ліцензіата про анулювання ліцензії;
- на підставі акта про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов;
- на підставі рішення про скасування державної реєстрації суб’єкта господарювання;
- на підставі нотаріально завіреної копії свідоцтва про смерть фізичної особи — суб’єкта підприємницької діяльності;
- на підставі акта про виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих суб’єктом господарювання для одержання ліцензії;
- на підставі акта про встановлення факту передання ліцензії іншій юридичній чи фізичній особі для здійснення господарської діяльності;
- на підставі акта про встановлення факту неподання у встановлений строк інформації про зміни зазначених у документах даних, що додавалися до заяви про видачу ліцензії;
- на підставі акта про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов;
- у зв’язку з неспроможністю ліцензіата забезпечити виконання ліцензійних умов, встановлених для певного виду господарської діяльності.

Рішення про анулювання ліцензії приймається органом ліцензування **протягом 10 робочих днів із дати встановлення підстав для анулювання ліцензії**, що надсилається ліцензіатові із зазначенням підстав для анулювання не пізніше трьох робочих днів з дати його прийняття. Таке рішення набирає чинності за 10 днів із дня його прийняття.

Якщо анулювання ліцензії пов’язане з порушенням ліцензіатом вимог Закону України “Про ліцензування певних видів гос-

подарської діяльності”, то нову ліцензію ліцензіат може одержати не раніше як за рік з дати ухвалення рішення органу ліцензування про анулювання попередньої ліцензії.

Цей самий закон встановлює, що ухвалення рішення про анулювання відбувається з обов’язковим запрошенням ліцензіата і його представників. Рішення про анулювання ліцензії набирає чинності за десять днів з дня його прийняття. Однак ліцензіат має право оскаржити рішення про анулювання шляхом подання скарги до експертно-апеляційної ради. При цьому дія рішення про анулювання ліцензії припиняється до прийняття відповідного рішення органом з питань ліцензування.

Контрольні питання

1. Що таке ліцензія?
2. Якими нормативними актами регулюється питання ліцензування господарської діяльності?
3. Що таке ліцензійні умови?
4. Порядок одержання ліцензії.

Глава 4. Правове регулювання патентування господарської діяльності

Патентування підприємницької діяльності суб’єктів господарювання може здійснюватися відповідно до п. 4 ст. 14 ГКУ у сферах, пов’язаних із торгівлею за грошові кошти (готівку, чеки, а рівно з використанням інших форм розрахунків та платіжних карток на території України), обміном готівкових валютних цінностей (у тому числі операції з готівковими платіжними засобами, вираженими в іноземній валюті, і з платіжними картками), у сфері грального бізнесу, побутових послуг та інших визначених законом сферах.

Відповідно до Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” від 23 березня 1996 р. **патент** — це державне свідоцтво, що засвідчує право суб’єкта підприємницької діяльності на здійснення певних видів діяльності.

Патентуванню підлягають такі види підприємницької діяльності:

- торгівля за готівкові кошти та інші готівкові платіжні засоби з використанням кредитних карток на території України;

- обмін готівкових валютних цінностей;
- послуги у сфері грального бізнесу;
- побутові послуги.

Зазначений закон України передбачає використання суб'єктами підприємницької діяльності таких видів патентів:

- торгового — для здійснення торговельної діяльності, надання побутових послуг і послуг у сфері грального бізнесу, а також для обміну готівкових валютних цінностей;
- короткострокового і пільгового — для здійснення торговельної діяльності;
- спеціального — для здійснення торговельної діяльності та надання побутових послуг.

Перелічені види патентів мають певні особливості, наприклад, **короткострокові** — мінімальні терміни дії (від 1 до 15 днів), **пільгові** — мінімальну вартість (25 грн за весь термін дії патенту), **спеціальні** — особливий порядок оподаткування.

На кожний вид діяльності, що патентується, приватному підприємцю необхідно придбати відповідний торговий патент.

Торговий патент — це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання займатися певними видами підприємницької діяльності впродовж встановленого строку.

Якщо в одному пункті продажу товарів, в одному окремому приміщенні, будинку або в їх частинах здійснюються два і більше видів діяльності, що підлягають патентуванню (роздрібна торгівля, громадське харчування та один вид побутових послуг; роздрібна торгівля і кілька видів побутових послуг), приватний підприємець зобов'язаний придбати два торговельних патенти: на торговельну діяльність і на діяльність з надання побутових послуг.

У разі здійснення двох або трьох видів торговельної діяльності (роздрібна та оптова торгівля, громадське харчування) в одному пункті продажу товарів підприємець повинен придбати один торговий патент за максимальною вартістю, встановленою відповідним органом місцевого самоврядування, з урахуванням місцезнаходження цього пункту й асортиментного переліку товарів.

Якщо суб'єкт підприємницької діяльності в одному окремому приміщенні, будинку або в їх частинах надає два і більше видів побутових послуг, що підлягають патентуванню, він повинен

придбати один торговий патент за максимальною вартістю, встановленою відповідним органом місцевого самоврядування, з урахуванням місцезнаходження цього пункту і виду побутових послуг.

Підставою для придбання торгового патенту є заявка за формою, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.98 № 1077, що повинна містити такі реквізити:

- прізвище, ім'я, по батькові приватного підприємця;
- адресу місця проживання приватного підприємця;
- вид підприємницької діяльності, здійснення якої потребує придбання торгового патенту;
- найменування документа про повну або часткову сплату вартості торгового патенту.

Торгові патенти, форму бланків яких затверджено наказом Державної податкової адміністрації України від 13.03.98 № 107, видаються суб'єкту підприємницької діяльності під розписку державними податковими органами у триденний строк з дня подання заявки; суб'єктам підприємницької діяльності, які здійснюють торговельну діяльність або надають побутові послуги (крім пересувної торговельної мережі), торговий патент видається за місцезнаходженням пункту продажу товарів або пункту з надання побутових послуг; суб'єктам підприємницької діяльності, які здійснюють торговельну діяльність через пересувну торговельну мережу, — за місцем реєстрації цих суб'єктів.

Торговий патент має бути розміщений на відкритому і доступному для огляду місці:

- на фронтальній вітрині магазину, а в разі її відсутності — поблизу касового апарата;
- на фронтальній вітрині малої архітектурної форми;
- на табличці — для автомагазинів, автомобілів для розвозу та інших видів пересувної торговельної мережі, а також для ятків, прилавків та інших видів торговельних точок, відкритих у відведених для торговельної діяльності місцях; у приміщеннях для надання послуг у сфері грального бізнесу і надання побутових послуг.

Передавати торговий патент іншому суб'єкту підприємницької діяльності забороняється.

Торговий патент на здійснення торговельної діяльності

Відповідно до Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” до **торговельної діяльності з продажу товарів** належить роздрібна й оптова торгівля, діяльність у торгово-посередницькій (громадське харчування) сфері за **готівкові кошти**, інші готівкові платіжні кошти і з використанням кредитних карток.

Під **пунктами продажу товарів** слід розуміти:

- магазини та інші торговельні точки, що розміщуються в окремих приміщеннях, будівлях або їх частинах і мають торговельний зал для покупців чи використовують для торгівлі його частину;
- кіоски, ятки та інші малі архітектурні форми, що займають окремі приміщення, але не мають вбудованого торговельного залу для покупців;
- автомагазини, автомобілі для розвозу та інші види пересувної торговельної мережі;
- ятки, прилавки та інші види торговельних точок у відведених для торговельної діяльності місцях, крім лотків, прилавків, наданих в оренду суб'єктам підприємницької діяльності — фізичним особам і спеціалізованим підприємствам, що перебувають у межах сфери торгівлі — ринків усіх форм власності;
- стаціонарні, малогабаритні та пересувні автозаправні станції, заправні пункти, що торгують нафтопродуктами та скрап-леним газом;
- фабрики-кухні, фабрики-заготівельні, їдальні, ресторани, кафе, закусочні, бари, буфети, відкриті літні майданчики, кіоски та інші пункти громадського харчування;
- оптові бази, склади-магазини чи інші приміщення, що використовуються для здійснення оптової торгівлі за готівкові кошти, інші готівкові платіжні засоби і з використанням кредитних карток.

Із викладеного випливає, що **де б не здійснювалася торгівля за готівкові кошти, на це торговельне місце необхідно придбати торговий патент**. При цьому приватний підприємець, який має кілька торговельних точок, повинен придбати патент на кожную з них.

Вартість торгового патенту на здійснення торговельної діяльності встановлюється органами місцевого самоврядування залежно від місцезнаходження пункту продажу товарів і асортиментного переліку товарів.

Вартість торгового патенту за календарний місяць встановлюється в розмірах таких граничних рівнів:

- на території міста Києва, обласних центрів — 60–320 грн; на території міста Севастополя, міст обласного підпорядкування (крім обласних центрів) і районних центрів — 30–160 грн;
- на території інших населених пунктів — до 80 грн.

Якщо пункти продажу товарів розташовані в курортних місцевостях або на територіях, прилеглих до митниць, інших пунктів переміщень через митний кордон, органи місцевого самоврядування, до бюджетів яких надходить плата за торговий патент, можуть прийняти рішення про збільшення такої плати, але щонайбільше 320 грн за календарний місяць. Додаткові доходи, що отримуються в результаті прийняття зазначених рішень, повністю надходять до відповідних місцевих бюджетів.

Термін дії торгового патенту на здійснення торговельної діяльності становить 12 календарних місяців.

Оплата вартості торгового патенту на здійснення торговельної діяльності вноситься щомісяця до 15 числа місяця, що передує звітному. При придбанні торгового патенту на здійснення торговельної діяльності суб'єкт підприємницької діяльності крім згаданої попередньої щомісячної оплати вартості торгового патенту вносить одноразову плату в розмірі його вартості за один місяць, на величину якої буде зменшено розмір плати за торговий патент, що підлягає внесенню в останній місяць його дії.

Суб'єкт підприємницької діяльності може попередньо оплатити вартість торгового патенту на здійснення торговельної діяльності за весь термін його дії, а також придбати торгові патенти на здійснення торговельної діяльності на наступні за поточними роки, але щонайбільше на три, сплативши повну вартість цих патентів при їх одержанні. При цьому суб'єкт підприємницької діяльності звільняється від доплати вартості торгового патенту, якщо прийнятими після сплати повної вартості торговельного патенту на наступні роки нормативно-правовими актами буде збільшено його вартість.

Короткостроковий торговий патент

Законом України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” впроваджено **короткостроковий патент** на здійснення торговельної діяльності. Відповідно до п. 16 Положення про виготовлення, зберігання і реалізацію торгових патентів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.98 № 1077, короткостроковий торговий патент суб’єкт підприємницької діяльності може придбати в разі проведення ярмарок, виставок-продажів з демонстрацією і продажем товарів та інших короткострокових заходів, пов’язаних із продажем товарів.

Термін дії короткострокового торгового патенту на здійснення торговельної діяльності становить від одного до 15 днів.

Вартість короткострокового торгового патенту за один день встановлюється у фіксованому розмірі 10 грн.

Оплата вартості короткострокового торгового патенту здійснюється не пізніше як за день до початку здійснення торговельної діяльності.

Керуючись п. 16 Положення № 1077, податкові органи зазначають можливість придбання суб’єктом підприємницької діяльності короткострокового торгового патенту лише тоді, коли торговельна діяльність не є його основним видом діяльності.

У разі здійснення суб’єктом підприємництва торговельної діяльності як одного з видів його діяльності незалежно від кількості днів торгівлі на місяць він повинен придбати не короткостроковий торговий патент, а торговий патент (див. пп. 1.3.1 Положення № 1077).

Пільговий торговий патент

Пільговий торговий патент видається суб’єктам підприємницької діяльності, які при здійсненні торговельної діяльності використовують такі види товарів вітчизняного виробництва:

- поштові марки, листівки, вітальні листівки і конверти непогашені, ящики, коробки, мішки, сумки та іншу тару з дерева, паперу і картону, які використовуються для поштових відправлень підприємствами Державного комітету зв’язку України, і фурнітуру до них;
- періодичні видання друкованих засобів масової інформації, що мають реєстраційні свідоцтва, видані уповноваженими орга-

нами України, книги, брошури, альбоми, нотні видання, буклети, плакати, картографічну продукцію, що видається юридичними особами — резидентами України;

- проїзні квитки;
- товари народних промислів (крім антикварних і таких, що мають культурну цінність, відповідно до переліку, який встановлює Міністерство культури України);
- вугілля, вугільні брикети, паливо грубне побутове, газ освітлювальний і скраплений, торф паливний кусковий, торф'яні брикети і дрова для продажу населенню незалежно від країни їх походження;
- періодичні видання друкованих засобів масової інформації (якщо суб'єкти підприємницької діяльності здійснюють операції з продажу періодичних видань у комплекті з пластинками, дискетами, аудіо- чи відеокасетами, то такі операції підлягають патентуванню на загальних підставах);
- готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти, предмети догляду, перев'язні матеріали й інше медичне приладдя) і вітаміни для населення; ветеринарні препарати, папір туалетний, зубні пасти та порошки, косметичні серветки, дитячі пелюшки, тампони, інші санітарно-гігієнічні вироби з целюлози чи її замінників, термометри, індивідуальні діагностичні прилади;
- мило господарське, сірники;
- насіння овочевих, баштанних, квіткових культур, кормових коренеплодів і картоплі;
- товари військової атрибутики та повсякденного користування для військовослужбовців, реалізовані суб'єктами підприємницької діяльності на території військових частин і військових навчальних закладів.

У пільговому торговому патенті обов'язково наводиться повний перелік товарів, передбачених для реалізації. Пільговий торговий патент не надає права на здійснення торгівлі товарами, що не ввійшли до наведеного переліку. Виняток становлять товари повсякденного попиту і продукти харчування, що реалізуються суб'єктами підприємницької діяльності інвалідам через торговельні установи, створені з цією метою громадськими організаціями інвалідів. Такі суб'єкти підприємницької діяльності одержують пільговий торговий патент.

Суб'єкти підприємницької діяльності, що продають періодичні друковані засоби масової інформації, одержують пільговий торговий патент на торгівлю такою супутньою продукцією, як ручки, олівці, інструменти для креслення, пензлики, мастихіни, мольберти, фарби, лаки, розчинники і закріплювачі для малювання й живопису, полотно, багети, рамки і підрамники для картин, швидкозшивачі, інше канцелярське та конторське приладдя, крім виготовлених з дорогоцінних і напівдорогоцінних металів (незалежно від країни їх походження).

При придбанні пільгового торгового патенту суб'єкт підприємницької діяльності вносить одноразову плату в розмірі 25 грн за весь термін дії патенту.

Торговий патент на здійснення діяльності з надання побутових послуг

Відповідно до Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” **побутові послуги** — це діяльність, пов'язана з наданням платних послуг для задоволення особистих потреб замовника за готівку, а також з використанням інших форм розрахунків, включаючи кредитні картки. При цьому зауважимо, що незалежно від форми розрахунку (готівкової чи безготівкової) суб'єктам підприємницької діяльності, які надають побутові послуги, що підлягають патентуванню, необхідно придбати торговий патент.

Перелік послуг, що належать до побутових і підлягають патентуванню, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.04.98 № 576.

Вартість торгового патенту на здійснення підприємницької діяльності з надання побутових послуг встановлюється органами місцевого самоврядування залежно від місцезнаходження об'єкта з надання побутових послуг і виду пропонувананих ним побутових послуг.

Термін дії торгового патенту на здійснення діяльності з надання побутових послуг — 12 календарних місяців.

Оплата вартості торгового патенту на здійснення діяльності з надання побутових послуг здійснюється щомісяця до 15 числа місяця, що передує звітному.

При придбанні торгового патенту на здійснення діяльності з надання побутових послуг (як і в разі придбання торгового патен-

ту на здійснення торговельної діяльності) суб'єкт підприємницької діяльності вносить одноразову плату в розмірі вартості торгового патенту за один місяць. На суму, сплачену при придбанні торгового патенту, зменшується розмір плати за торговий патент, що підлягає внесенню в останній місяць його дії.

Суб'єкт підприємницької діяльності має право внести попередню оплату вартості торгового патенту на здійснення діяльності з надання побутових послуг за весь термін його дії, а також купити торгові патенти на надання побутових послуг на наступні за поточним роки, але щонайбільше на три роки, сплативши повну вартість цих патентів при їх одержанні. При цьому суб'єкт підприємницької діяльності звільняється від обов'язків довнесення плати за торговий патент на здійснення діяльності з надання побутових послуг, якщо прийнятими після оплати повної вартості торгового патенту на наступні роки нормативно-правовими актами буде збільшено його вартість.

Спеціальний торговий патент

Спеціальний торговий патент — це державне свідоцтво, що засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності на особливий порядок оподаткування відповідно до Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності”. Спеціальний торговий патент і особливі умови оподаткування застосовуються порядком експерименту на обмежених територіях України, визначених постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліку територій, на яких у порядку експерименту застосовується спеціальний торговий патент” від 08.06.98 № 826.

Спеціальний торговий патент може придбати суб'єкт підприємницької діяльності, що здійснює торговельну діяльність або діяльність з надання побутових послуг, річний обсяг реалізації товарів (робіт, послуг) якого не перевищує 1 млн грн. Крім того, право на придбання спеціального торгового патенту мають суб'єкти підприємницької діяльності, які відповідно до Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” здійснюють діяльність без придбання торгового патенту або з придбанням пільгового торгового патенту.

Якщо кілька суб'єктів підприємницької діяльності мають торговельні зали для покупців або надають побутові послуги в одному приміщенні, будівлі чи їх частинах, крім ринків усіх форм

власності, спеціальний торговий патент видається тільки за умови, що всі зазначені суб'єкти підприємницької діяльності придбають спеціальні торгові патенти.

Суб'єкт підприємницької діяльності самостійно приймає рішення про придбання спеціального торгового патенту.

Порядок придбання спеціального торгового патенту аналогічний порядку придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності чи порядку придбання патенту на здійснення діяльності з надання побутових послуг. Відмінність полягає лише у відсутності вимоги про внесення одноразової плати при придбанні спеціального торгового патенту.

Вартість спеціального торгового патенту встановлюється органами місцевого самоврядування щорічно після затвердження місцевого бюджету залежно від місцезнаходження пункту продажу товарів і асортиментного переліку товарів або місцезнаходження об'єкта з надання побутових послуг і виду побутових послуг. При цьому річна розрахункова сума надходжень від суб'єкта підприємницької діяльності у вигляді плати за спеціальні торгові патенти не може бути меншою, ніж загальна сума надходжень до бюджетів усіх рівнів і державних цільових фондів, сплачена такими суб'єктами підприємницької діяльності за попередній бюджетний рік з урахуванням рівня інфляції.

Вартість спеціального торгового патенту не обмежується. Органи місцевого самоврядування можуть встановлювати диференційовану плату за спеціальний торговий патент залежно від площі, що використовується суб'єктом підприємницької діяльності для здійснення торговельної діяльності чи надання побутових послуг. Шкала ставок плати за 1 м² площі може бути пропорційною, регресивною або прогресивною.

Плата за спеціальний торговий патент встановлюється за єдиною методикою для всіх суб'єктів підприємницької діяльності або окремо для фізичних і юридичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності. Забороняється встановлювати вартість спеціального торгового патенту для окремого суб'єкта підприємницької діяльності.

Суб'єкт підприємницької діяльності, який придбав спеціальний патент, звільняється від сплати:

- податку на додану вартість, крім податку з операцій ввезення (пересилання) товарів на митну територію України чи отриман-

- ня від нерезидентів робіт (послуг) для їх використання або споживання на митній території України;
- податку на доходи фізичних осіб;
 - податку за землю;
 - збору за використання природних ресурсів;
 - збору до Фонду для здійснення заходів з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення (скасовано 1 січня 1999 р.);
 - збору на обов'язкове соціальне страхування;
 - збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;
 - відрахувань і зборів на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України;
 - комунального податку;
 - ринкового збору;
 - збору за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг.

Згідно зі ст. 9 Закону України “Про використання реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг” у редакції від 1 червня 2000 р. суб'єкти підприємницької діяльності, які придбали спеціальний торговий патент, при продажу товарів (надаванні послуг) мають право не застосовувати РРО, якщо такі суб'єкти підприємницької діяльності не продають підакцизні товари (крім пива на розлив).

Якщо в асортименті товарів, що продаються приватним підприємцем, який придбав спеціальний торговий патент, хоча б на одній торговельній точці фігурує хоча б одне найменування підакцизного товару (крім пива), то й на всіх інших точках торгівлі він повинен використовувати розрахункові книжки та книги обліку розрахункових операцій.

Суб'єкти підприємницької діяльності — фізичні особи, які придбали спеціальний торговий патент, зобов'язані вести книгу обліку доходів і витрат у порядку, встановленому центральним податковим органом. Доходи від підприємницької діяльності, для здійснення якої суб'єкт підприємництва — фізична особа придбав спеціальний торговий патент, не включаються до складу інших оподатковуваних доходів, у тому числі до сукупного оподаткованого доходу за підсумками звітного року. Суб'єкти, що займаються виключно видами підприємницької діяльності,

для здійснення яких ними придбано спеціальний торговельний патент, звільняються від обов'язку щоквартального подання декларації як суб'єкти підприємницької діяльності згідно з п. 14.4 Інструкції про прибутковий податок, але щорічно подають декларації про доходи в порядку, передбаченому п. 12 Інструкції про прибутковий податок для громадян, які не займаються підприємницькою діяльністю.

***Торговельна діяльність
та діяльність з надання побутових послуг,
що не потребують патентування***

Як відомо, майже кожне правило має винятки, є вони і в Законі України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності”, а саме:

- чинність цього Закону не поширюється на деякі види торговельної діяльності та діяльності з надання побутових послуг;
- торгівля певними видами товарів здійснюється без придбання торгового патенту;
- деякі види підприємницької діяльності не потребують патентування.

Чинність зазначеного Закону не поширюється на торговельну діяльність та діяльність з надання побутових послуг таких суб'єктів підприємницької діяльності — фізичних осіб:

- які здійснюють торговельну діяльність із ятків, прилавків і сплачують ринковий збір (плату) за місце для торгівлі продукцією в межах ринків усіх форм власності;
- які сплачують податок на промисел у порядку, передбаченому Декретом Кабінету Міністрів України “Про податок на промисел” від 17.03.93 № 24-93;
- які здійснюють продаж вирощених в особистому підсобному господарстві, на присадибній, дачній, садовій та городній ділянках продукції рослинництва, худоби, кроликів, нутрій, птиці (як у живому вигляді, так і продукції їх забою в сирому вигляді та у вигляді первинної переробки), продукції особистого бджолярства;
- які сплачують державний збір за нотаріальне посвідчення договорів про відчуження особистого майна, якщо товари кожної окремої категорії відчужуються не частіше одного разу за календарний рік;

- які сплачують фіксований податок відповідно до законодавства про оподаткування доходів фізичних осіб.

Без придбання торгового патенту здійснюється торгівля такими товарами вітчизняного виробництва:

- хліб і хлібобулочні вироби;
- борошно пшеничне і житнє;
- сіль, цукор, олія соняшникова і кукурудзяна;
- молоко і молочна продукція, крім молока і вершків згущених з добавками і без них;
- продукти дитячого харчування;
- безалкогольні напої;
- морозиво;
- яловичина і свинина;
- домашня птиця;
- яйця;
- риба;
- ягоди і фрукти;
- мед та інші продукти бджолярства, бджолоінвентар і засоби захисту бджіл;
- картопля і плодоовочева продукція;
- комбікорми для продажу населенню.

При цьому зауважимо, що торгівля рибою живою, свіжою, охолодженою чи мороженою різних порід, але вітчизняного виробництва здійснюється без торгового патенту. Відповідно до Номенклатури товарів народного споживання, що враховуються в роздрібній та оптовій торгівлі, затвердженої наказом Міністерства статистики України від 14.01.94 № 12, риба в'ялена, солена, холодного і гарячого копчення є продуктом спеціальної обробки. Тому суб'єкти підприємницької діяльності, які торгують рибою спеціальної обробки, повинні купувати торгівлі патенти на загальних підставах.

Не потребують патентування:

- реалізація суб'єктом підприємницької діяльності **продукції власного виробництва фізичним особам, які перебувають із ним у трудових відносинах**, через пункти продажу товарів, вбудовані у виробничі або адміністративні приміщення цього суб'єкта;
- діяльність суб'єктів підприємницької діяльності **із закупівлі в населення продукції (заготівельна діяльність)**, якщо подальша

реалізація такої продукції відбувається за розрахунками в безготівковій формі (пункти приймання склотари, макулатури, відходів паперових, картонних і ганчір'я; заготівля сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки);

- діяльність у торговельно-виробничій сфері (громадське харчування), на підприємствах, в установах, організаціях, у тому числі навчальних закладах, з обслуговування виключно працівників цих підприємств, установ, організацій, учнів і студентів у навчальних закладах;
- діяльність з надання побутових послуг, не включених до переліку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.04.98 № 576.

Торговий патент на здійснення операцій з надання послуг у сфері грального бізнесу

Відповідно до Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” **гральний бізнес** — це діяльність, пов’язана зі створенням казино, інших гральних місць (будинків), гральних автоматів із грошовим або майновим виграшем, проведенням лотерей (крім державних) і розіграшів з видачею грошових виграшів у готівковій чи майновій формі.

Казино, інші гральні місця (будинки) повинні займати окремі приміщення чи будівлі й мати гральний зал для відвідувачів (крім гральних автоматів і більярдних столів).

Надання послуг у сфері грального бізнесу поза межами відведених для цієї мети приміщень або будівель, а також у приміщеннях, що не мають грального залу для відвідувачів, забороняється. Вартість торгового патенту на здійснення операцій з надання послуг у сфері грального бізнесу встановлюється у фіксованому розмірі (за рік):

- для використання грального автомата з грошовим або майновим виграшем — 1400 грн;
- для використання грального столу з кільцем рулетки — 64000 грн;
- для використання інших гральних столів (спеціальних столів для казино, крім столів для більярда) — 48000 грн за кожний стіл;
- для використання кегельбанів, що приводяться в дію за допомогою жетона, монети або без них, — 2000 грн за кожний гральний жолоб (доріжку);

- для використання столів для більярда, що приводяться в дію за допомогою жетона, монети або без них, крім столів для більярда, які використовуються для спортивних аматорських змагань, — 600 грн за кожний стіл для більярда;
- для здійснення інших видів грального бізнесу, включаючи розіграші з видачею грошових виграшів у готівковій формі поза банківськими установами або в майновій формі на місці, — 2400 грн за кожний окремих вид (місце) грального бізнесу.

Торговий патент на здійснення операцій з надання послуг у сфері грального бізнесу має бути виданий на кожне окреме гральне місце (гральний автомат, гральний стіл). Такий патент не дає права на здійснення не зазначеного в ньому виду грального бізнесу.

Термін дії торгового патенту на здійснення операцій з надання послуг у сфері грального бізнесу становить 60 календарних місяців.

Оплата вартості торгового патенту на здійснення операцій з надання послуг у сфері грального бізнесу здійснюється щокварталу до 15 числа місяця, що передує звітному кварталу. Крім того, при придбанні торгового патенту на здійснення операцій з надання послуг у сфері грального бізнесу суб'єкт підприємницької діяльності вносить одноразову плату в розмірі вартості торгового патенту за три місяці. На суму, сплачену при придбанні торгового патенту, зменшується розмір плати за торговий патент, що підлягає внесенню в останньому кварталі його дії. Суб'єкт підприємницької діяльності може здійснити попередню оплату вартості торгового патенту на здійснення операцій з надання послуг у сфері грального бізнесу за весь термін дії торгового патенту. При цьому суб'єкт підприємницької діяльності звільняється від обов'язків додаткового внесення вартості торгового патенту, якщо прийнятими після цього актами законодавства його вартість збільшується.

Контрольні питання

1. Що таке патент?
2. Види патентів.
3. Торгівля якими товарами здійснюється без придбання торгового патенту?

Глава 5. Правове регулювання оподаткування і шляхи вдосконалення податкової системи України

5.1. Оподаткування в державному регулюванні економіки

В умовах ринкової економіки будь-яка держава широко використовує податкову політику як певний регулятор впливу на негативні явища ринку. Податки, як і вся податкова система, є могутнім інструментом управління економікою в умовах ринку.

З досягненням незалежності Україна почала формувати власну податкову політику, і нині економіка нашої держави перебуває на надзвичайно відповідальному етапі становлення ринкових відносин.

Україна, як й інші цивілізовані держави, згідно з її Конституцією є гарантом соціально-економічного розвитку суспільства, забезпечення належного рівня життя громадян і соціального захисту певних груп населення. Для розв'язання і фінансування загальнодержавних завдань використовуються засоби державного й місцевого бюджетів, з яких фінансується утримання державних службових рівнів армії, освіти, охорони здоров'я, культури.

Застосування податків є одним з економічних методів управління й забезпечення взаємозв'язку загальнодержавних і комерційних інтересів підприємців та підприємств незалежно від форм власності й організаційно-правової форми. За допомогою податків визначаються відносини підприємців, підприємств усіх форм власності з державними і місцевими бюджетами, з банками, а також з вищими організаціями. За допомогою податків регулюється зовнішньоекономічна діяльність, включаючи залучення іноземних інвестицій, формуються госпрозрахунковий дохід і прибуток підприємств.

В умовах переходу від адміністративно-директивних методів управління до економічних різко підвищується роль податків як регулятора ринкової економіки, як засобу заохочення і розвитку пріоритетних галузей народного господарства; через податки держава може здійснювати ефективну політику щодо розвитку наукомістких виробництв і ліквідації збиткових підприємств.

Як відомо, податки з'явилися з поділом суспільства на класи і виникненням держави. В історії розвитку суспільства ще жодна держава не змогла обійтися без податків, оскільки для виконання своїх функцій із задоволення колективних потреб вона повинна мати певну суму коштів, що можуть бути зібрані тільки за допомогою податків. У цьому зв'язку мінімальний розмір податкового тягаря визначається сумою витрат держави на виконання мінімуму його функцій з управління, оборони, суду, охорони порядку тощо — що більше функцій покладено на державу, то більше вона повинна збирати податків.

Таким чином, податки виражають обов'язок усіх юридичних і фізичних осіб, що одержують доходи, брати участь у формуванні державних фінансових ресурсів. Тому податки є найважливішою ланкою фінансової політики держави в сучасних умовах.

З наведеного доходимо висновку, що вилучення державою на користь суспільства певної частини валового внутрішнього продукту у вигляді обов'язкового внеску, який роблять основні учасники виробництва, і становить сутність податку. А економічний зміст податків виражається відносинами господарюючих суб'єктів і громадян, з одного боку, і держави — з іншого з приводу формування державних фінансів.

Державними цільовими є створені згідно із законами України фонди, які формуються за рахунок визначених цими законами податків і зборів (обов'язкових платежів) юридичних осіб незалежно від форм власності й фізичних осіб.

Сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) у бюджеті й державні цільові фонди, стягнутих у встановленому законами України порядку, становить **систему оподаткування**.

Податкова система базується на відповідних законодавчих актах держави, що встановлюють конкретні методи побудови і стягування податків, тобто визначають конкретні елементи податків. При розгляді цих характеристик податку можна сформулювати уявлення про податок і його сутність.

Об'єкти оподаткування — доходи (прибуток), додана вартість продукції (робіт, послуг), вартість продукції (робіт, послуг), у тому числі митна, або її натуральні показники, спеціальне використання природних ресурсів, майно юридичних і фізичних осіб та інші об'єкти, визначені законами України про оподаткування.

Платники податків — юридичні й фізичні особи, на які згідно із законами України покладено обов'язок сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі). Залежно від постійного місцезнаходження платники податків поділяються на резидентів — осіб:

- що мають постійне місце проживання або місце перебування в Україні кількістю 183 і більше календарних днів на рік, підлягають оподатковуванню з усіх джерел і несуть повну податкову відповідальність;
- що не мають постійного місця перебування в Україні й підлягають оподатковуванню тільки щодо доходів, отриманих на території України, і несуть обмежену податкову відповідальність.

Джерелом податку є дохід, що використовується платником податків для виплати податку. **Ставка податку** — це розмір податку з одиниці об'єкта оподаткування. Ставка податку може бути встановлена як у фіксованій сумі (при цьому розмір податку визначається на кожну одиницю обкладання в конкретній фінансовій величині), так і у відсотках (розмір податку встановлюється у відповідному відношенні до одиниці оподаткування). Наприклад, ставка податку на прибуток підприємств становить 30 % оподатковуваного прибутку. Ставки податків й інших обов'язкових платежів встановлюються Верховною Радою України і не можуть змінюватися впродовж бюджетного року.

Термін сплати податку — це встановлена законом дата, до настання якої податок повинен бути сплачений. Порушення терміну сплати карається накладенням адміністративного штрафу, фінансових санкцій і нарахуванням пені за кожний день прострочення.

Податкові пільги — це повне або часткове звільнення юридичних і фізичних осіб від сплати податків. У законодавчих актах України передбачено такі види податкових пільг: неоподатковуваний мінімум об'єкта, звільнення від сплати податків окремих осіб, категорій платників; зниження ставок податку; цільові податкові пільги, включаючи податкові кредити; інші податкові пільги.

Діючі пільги з оподаткування прибутку підприємств спрямовані на стимулювання фінансування витрат на розвиток виробництва і невиробничого будівництва, розвиток нових підприємств, зайнятості інвалідів, соціально-культурної і природоохоронної сфер, а також благодійної діяльності.

Розглянемо основні методи стягування податків.

Кадастровий (від слова “кадастр” — таблиця) — об’єкти податку диференційовані на групи за певною ознакою. Перелік цих груп і їх ознаки заносяться у спеціальні довідники. Для кожної групи встановлюється індивідуальна ставка податку. Такий метод характерний тим, що розмір податку не залежить від прибутковості об’єкта.

Прикладом такого методу податку є податок на власників транспортних засобів. Він стягується за встановленою ставкою залежно від потужності транспортного засобу й незалежно від того, використовується цей транспортний засіб або простоює, на основі **декларації** — документа, у якому платник податку наводить розрахунок доходу і податку з нього. Для цього методу податку характерно також, що він сплачується після одержання доходу й особою, що одержує цей дохід. Прикладом є податок на прибуток.

З джерела доходу — податок вноситься особою, яка виплачує дохід, до одержання доходу, причому одержувач доходу отримує його зменшеним на суму податку. Наприклад, прибутковий податок з фізичних осіб виплачується підприємством або організацією до виплати заробітної плати працівникам. З неї віднімається сума податку, що перераховується в бюджет, а решта виплачується працівникам.

Податки покликані здійснювати функції, що визначають їх суть, властивості й зумовлюють значення в системі державних заходів регулювання економіки. **Основні функції податків** — фіскальна, регульовальна, розподільна і соціальна, а також додаткові (підфункції) — контрольна, розподільна, стимулююча, стримуюча.

Першою і найбільшою мірою послідовно реалізованою функцією податків є **фіскальна (бюджетна)**. Формування доходної частини державного бюджету на основі стабільного і централізованого стягування податків перетворює державу на найбільший економічний суб’єкт. Через фіскальну функцію реалізується основне суспільне призначення податків — формування фінансових ресурсів держави. У межах цієї функції виокремлюються дві підфункції — контрольна і розподільна.

Контрольна підфункція податків як фінансової категорії полягає в тому, що з’являється можливість кількісного відображення податкових надходжень і їх порівняння з потребами держави у

фінансових ресурсах. Завдяки цій підфункції оцінюється ефективність кожного податкового каналу і податкового “пресу” загалом, виявляється необхідність внесення змін у податкову систему і бюджетну політику. Контрольна підфункція податково-фінансових відносин виявляється в умовах дії *розподільної підфункції*. Таким чином, ці підфункції в органічній єдності визначають ефективність податково-фінансових відносин і бюджетної політики. Здійснення контрольної підфункції податків, її повнота і глибина залежать від податкової дисципліни. Суть її полягає в тому, щоб юридичні й фізичні особи вчасно і в повному обсязі сплачували встановлені законодавством податки. Податкові надходження повинні бути постійні, стабільні, рівномірно розподілятися в регіональному розрізі. Стабільність надходжень — гарантія того, що передбачені законом про бюджет на поточний рік доходи буде отримано в повному обсязі. Рівномірність розподілу податків у територіальному розрізі необхідна для забезпечення достатніми доходами всіх ланок бюджетної системи.

Наступною функцією податків є **регулювальна**, суть якої полягає у впливі податків на різні аспекти діяльності їх платників.

Оскільки регулювальна функція податків є об’єктивним явищем, вплив податків відбувається незалежно від волі держави, яка їх встановлює. Разом з тим держава може використовувати їх з метою регулювання певних пропорцій у соціально-економічному житті суспільства. Але така цілеспрямована податкова політика можлива тільки завдяки властивій податкам регулювальній функції.

Державне регулювання здійснюється у двох основних напрямках:

- регулювання ринкових, товарно-грошових відносин, що полягають переважно у визначенні “правил гри”, тобто розробці законів, нормативних відносин, осіб, що діють на ринку, насамперед підприємців, роботодавців і найманих робітників. Зокрема, це закони, декрети, постанови, інструкції державних органів;
- регулювання розвитку народного господарства, суспільного виробництва в умовах, коли основним об’єктивним економічним законом, що діє в суспільстві, є закон вартості. Тут йдеться переважно про фінансово-економічні методи впливу держави

на інтереси людей, підприємців з метою скерування їхньої діяльності в потрібному, вигідному для суспільства напрямі.

Таким чином, центральне місце в комплексі фінансово-економічних методів посідають податки. Маневруючи податковими ставками, пільгами і штрафами, змінюючи умови оподаткування, вводячи одні та скасовуючи інші податки, держава створює умови для прискореного розвитку певних галузей і виробництв, сприяє вирішенню актуальних для суспільства проблем.

У складі регулювальної функції податків розрізняють *стимулюючу* і *стримуючу підфункції*.

За допомогою податків, пільг і санкцій держава стимулює технічний прогрес, збільшення кількості робочих місць, капітальні вкладення в розширення виробництва. Стимулювання технічного прогресу за допомогою податків виявляється насамперед у тому, що сума прибутку, яка спрямовується на технічне переозброєння, реконструкцію, розширення виробництва товарів народного споживання, устаткування для виробництва продуктів харчування, звільняється від оподаткування.

Стримуюча підфункція податків, наприклад, може виявлятися через введення акцизів на тютюнові вироби й алкогольні напої, що зумовлює підвищення їх ціни. У результаті зменшуються обсяги вживання цих виробів.

За допомогою податків держава перерозподіляє частину прибутку підприємств і підприємців, доходів громадян, спрямовуючи їх на розвиток виробничої і соціальної інфраструктури, на інвестиції, капітало- та фондомісткі галузі з тривалими термінами окупності витрат: залізниці й автостради, добувні галузі, електростанції тощо. Таким чином, податки здійснюють **розподільну** функцію.

Податки відіграють важливу роль у соціальному житті суспільства, виконуючи **соціальну** функцію. Від розмірів і кількості податків залежить добробут громадян держави. У міру підвищення гнучкості податкової системи державні органи дедалі частіше надають окремим групам населення податкові пільги з метою пом'якшення соціальної нерівності. Широко застосовуються податкові пільги багатодітним родинам, студентам і особам, що підвищують свою кваліфікацію. Часто податкові пільги надаються дрібним і середнім підприємцям, фермерам, але ці пільги мають уже не тільки соціальний, а й регулювальний характер.

Зазначене розмежування функцій податкової системи умовне, тому що всі вони переплітаються і виконуються одночасно.

Тепер розглянемо види податків. Перший вид — податки на доходи і майно: прибутковий податок; податок на прибуток підприємств і організацій; податок на майно; плата за землю; податок на промисел та ін. Вони стягуються з конкретної фізичної або юридичної особи і називаються **прямими податками**. Другий вид — податки на товари і послуги: податок на додану вартість; акцизи (податки, послуги, що входять безпосередньо в ціну товару); мита. Це **непрямі податки**. На відміну від прямого оподаткування розмір непрямих податків не залежить від доходів платників податків, а фіксується в ціні товару або послуги. Непрямі податки зручні для застосування. Для них характерна простота вилучення; вони забезпечують регулярність надходжень у бюджет; стягування цих податків не потребує розвиненого податкового апарату.

Співвідношення між доходами, що надійшли в бюджет у вигляді прямих або непрямих податків, залежить від рівня економічного розвитку країни. Непряме оподаткування переважає у країнах, що розвиваються, для яких це основна форма мобілізації податкових надходжень до бюджету.

Системи стягування податків залежно від розміру доходу платника поділяються на системи *пропорційного оподаткування* (однакова частка податку в доходах незалежно від їх розміру), *прогресивного* (передбачають підвищення ставки податку в міру збільшення доходу) і *регресивного* (зменшення ставки податку в міру збільшення доходу).

Встановлення та скасування податків і зборів у бюджеті й державні цільові фонди, а також пільги їх платникам здійснюються Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, сільськими, селищними та міськими радами відповідно до Закону України про оподаткування. Верховна Рада Автономної Республіки Крим і сільські, селищні та міські ради можуть встановлювати додаткові пільги з оподаткування в межах сум, що надходять у їх бюджеті.

Ставки, механізм стягування податків і зборів, за винятком особливих видів мита, і пільги з оподаткування не можуть встановлюватись або змінюватись іншими законами України, крім законів про оподаткування.

Зміни і доповнення в закони України про оподаткування з надання пільг, зміни розміру податків, зборів, механізму їх сплати вносяться не пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного року і набирають чинності з початку нового бюджетного року.

До принципів побудови системи оподаткування належать:

- стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції;
- стимулювання підприємницької виробничої діяльності й інвестиційної активності шляхом введення пільг з оподаткування прибутку;
- обов'язковість — впровадження норм щодо сплати податків і зборів, визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, і встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;
- рівнозначність і пропорційність;
- рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації — забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів;
- соціальна справедливість — забезпечення соціальної підтримки малозабезпеченого населення;
- стабільність — забезпечення незмінності податків і зборів та їх ставок, а також податкових пільг упродовж бюджетного року;
- економічна обґрунтованість — встановлення податків і зборів на основі показників розвитку національної економіки і фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;
- рівномірність сплати — встановлення термінів сплати податків і зборів виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;
- компетентність — встановлення і скасування податків і зборів, а також пільг їх платникам виключно уповноваженими органами;
- єдиний підхід — забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника по-

датку і збору, об'єкта оподаткування, джерела сплати податку і збору, податкового періоду, ставок податку і збору, термінів і порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг;

- доступність — забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків.

Основні напрямки реформування податкової системи України

Податкова система України формується у складний для держави період переходу до економіки ринкового типу, що супроводжується кризовими явищами практично в усіх сферах громадського життя. Прийняття і дія податків мають непослідовний характер, що спричинює зниження ефективності кожного з елементів податкової системи. Економічна нестабільність висуває підвищені вимоги до стійкості бюджетної системи. У цій ситуації професійність законодавців повинна виявитися в умінні знайти оптимальне співвідношення рівнів податкових ставок, адекватних сучасному моменту. Для отримання оптимальних податків, на наш погляд, найважливішими є такі вимоги:

- податкова структура повинна сприяти використанню податкової політики з метою стабілізації, оздоровлення і піднесення економіки країни;
- податкова система повинна бути справедливою, не допускати довільного тлумачення, бути зрозумілою платникам податків;
- податки повинні по можливості не впливати на прийняття різними особами економічних рішень або такий вплив повинен бути мінімальний;
- система податків повинна містити якомога менше необґрунтованих пільг, узгоджуватись із загальною політикою ціноутворення і підвищення заробітної плати;
- податки повинні надавати більше свободи підприємству, інвестиціям, науково-технічному прогресу.

Податкова система може передбачати різні цілі, що не обов'язково можуть взаємоузгоджуватися. При цьому виникають суперечності, тому й необхідно домагатися тимчасового компромісу. Наприклад, принцип рівності оподаткування потребує ускладнення адміністративної системи і спричинює порушення принци-

пу нейтральності, а регулювальна функція податків може порушувати принцип рівності та справедливості.

Розрізняють два підходи до реалізації принципу рівності та справедливості. Перший ґрунтується на принципі вигоди для платників податків. Справедливою вважається така податкова система, при якій податки, що сплачуються платниками, відповідають користі, отримуваній від послуг держави, або, простіше, справедливість податкової системи залежить від структури державних витрат.

Другий підхід ґрунтується на принципі “здатності платити”, згідно з яким податкова проблема розглядається сама по собі незалежно від політики державних витрат, тобто при такій потребі в податкових надходженнях кожний платник податків повинен внести певну частку залежно від здатності платити.

Обидва зазначені підходи мають як переваги, так і недоліки. Кожна з податкових систем містить елементи двох підходів.

Податкова політика в Україні повинна сприяти насамперед збільшенню обсягів нагромадження, створенню умов, що полегшують підприємствам відновлення основного капіталу.

Податки — найадекватніший свободі господарської діяльності метод відносин держави як з підприємствами, так і з населенням, найдемократичніший спосіб економічного регулювання. Нова податкова система повинна враховувати принципові зміни, що відбуваються у країні. Отже, необхідно створити розгалуженішу, кваліфікованішу податкову службу з метою контролю і своєчасної сплати податків.

Варто також забезпечити гнучкість податкової системи, пристосувати її до зовнішньої і внутрішньої економічної кон'юнктури. Насамперед йдеться про делегування податковим органам права надавати відстрочки й розстрочки з оплати податків, стягуванню пені та введення штрафних санкцій залежно від фінансового стану платника податків і перспектив його розвитку з дотриманням єдиної умови — наприкінці визначеного звітного періоду платник податків зобов'язаний оплатити всю суму заборгованості. При такій схемі можна використовувати й уже випробовану систему податкових кредитів.

Необхідно звести до мінімуму негативний вплив на економіку країни тіньового бізнесу. Аналіз ситуації, що склалася, свідчить, що тіньова діяльність завдає збитків однаковою мірою як держа-

ві, так і кожному підприємцеві, що працює легально. Тіньова економіка небезпечна ще й тим, що активно залучає до своєї сфери нових і нових суб'єктів підприємницької діяльності.

Основне завдання податкової адміністрації і поліції — не розпорошувати сили на нескінченні перевірки ятків і кіосків, а систематично відпрацьовувати найзначніші факти ухиляння від сплати податків, попереджати масові порушення податкового законодавства. Таким чином, поняття податкової реформи охоплює не тільки зміну законодавства, що регулює розміри і процес збирання податків, а й модернізацію податкової служби, приведення її у відповідність з існуючими ринковими нововведеннями, що могло б на достатньому рівні забезпечувати доходи в бюджет.

Контрольні питання

1. Що означає система оподаткування в Україні?
2. Види податків.
3. За якими принципами будується податкова система України?
4. Способи стягування податків.
5. Основні напрямки реформування податкової системи України.

Глава 6. Правове регулювання відносин суб'єктів господарювання щодо стандартизації та сертифікації

6.1. Відносини суб'єктів господарювання, пов'язані з діяльністю у сфері стандартизації та застосуванням її результатів

Закон України “Про стандартизацію” від 17 травня 2001 р. регулює відносини, пов'язані з діяльністю у сфері стандартизації та застосуванням її результатів, і поширюється на суб'єкти господарювання незалежно від форм власності та видів діяльності, органи державної влади, а також на відповідні громадські організації (ст. 2 Закону). Дія зазначеного Закону не поширюється на ядерні матеріали, фармацевтичну продукцію, стандарти медичного обслуговування, бухгалтерського обліку, освіти, а також інші соціальні стандарти, сфера дії яких встановлюється відповідними законами.

Стандартизація — це діяльність, що полягає у встановленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування в певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усуненню бар'єрів у торгівлі і сприянню науково-технічному співробітництву.

Міжнародною є стандартизація, що здійснюється на міжнародному рівні і участь у якій відкрита для відповідних органів усіх країн.

Регіональною вважається стандартизація, що здійснюється на відповідному регіональному рівні й участь у якій відкрита для відповідних органів країн певного географічного або економічного простору.

Національною називається стандартизація, що здійснюється на рівні однієї країни.

Орган стандартизації — це визнаний на національному, регіональному чи міжнародному рівні орган, що займається стандартизацією і основними функціями якого є розробка, схвалення чи затвердження стандартів.

Нормативним є документ, що встановлює правила, загальні принципи чи характеристики різних видів діяльності або їх результатів. Цей термін охоплює такі поняття, як “стандарт”, “кодекс усталеної практики” та “технічні умови”.

Консенсус — загальна згода, що характеризується відсутністю заперечень із суттєвих питань у більшості заінтересованих сторін і досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення розбіжних точок зору.

Стандарт — документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній галузі, розроблений у встановленому порядку на основі консенсусу.

Міжнародними та регіональними є стандарти, прийняті відповідно міжнародним та регіональним органом стандартизації.

Національними стандартами вважаються державні стандарти України, прийняті центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації та доступні для широкого кола користувачів.

Кодекс усталеної практики (звід правил) — документ, що містить практичні правила чи процедури проектування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування, експлуатації обладнання, конструкцій чи виробів. Кодекс усталеної практики може бути стандартом, частиною стандарту або окремим документом.

Технічні умови — документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинні відповідати продукція, процеси чи послуги. Технічні умови можуть бути стандартом, частиною стандарту або окремим документом.

Технічний регламент — нормативно-правовий акт, який приймається органом державної влади і встановлює технічні вимоги до продукції, процесів чи послуг безпосередньо або через посилення на стандарти чи відтворює їх зміст.

Відповідно до ст. 4 Закону України “Про стандартизацію” **об’єктами стандартизації** є продукція, процеси та послуги, зокрема матеріали, складові обладнання, системи, їх поєднання, правила, процедури, функції, методи чи діяльність.

Мета стандартизації в Україні — забезпечити безпеку для життя і здоров’я людей, тварин, рослин, а також майна та охорони довкілля, створення умов для раціонального використання всіх видів національних ресурсів та відповідності об’єктів стандартизації своєму призначенню, сприяння усуненню технічних бар’єрів у торгівлі.

Державна політика у сфері стандартизації базується на таких принципах (ст. 5 Закону України “Про стандартизацію”):

- забезпечення участі фізичних і юридичних осіб в розробці стандартів та вільного вибору ними видів стандартів при виробництві чи постачанні продукції, якщо інше не передбачено законодавством;
- відкритості та прозорості процедур розробки і прийняття стандартів з урахуванням інтересів усіх заінтересованих сторін, підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників;
- доступності стандартів та інформації щодо них для користувачів;
- відповідності стандартів законодавству;
- адаптації до сучасних досягнень науки і техніки з урахуванням стану національної економіки;

- пріоритетності прямого впровадження в Україні міжнародних та регіональних стандартів;
- дотримання міжнародних та європейських правил і процедур стандартизації;
- участі в міжнародній (регіональній) стандартизації.

6.2. Організація стандартизації

Згідно зі ст. 6 Закону України “Про стандартизацію” суб’єктами стандартизації є такі:

- центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації;
- рада стандартизації;
- технічні комітети стандартизації;
- інші суб’єкти, що займаються стандартизацією.

Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації організовує, координує і здійснює діяльність з розроблення, схвалення, прийняття, перегляду, зміни, поширення національних стандартів відповідно до Закону України “Про стандартизацію” і як національний орган стандартизації представляє Україну в міжнародних та регіональних організаціях із стандартизації.

Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації виконує такі основні функції:

- забезпечує реалізацію державної політики у сфері стандартизації;
- вживає заходів гармонізації розроблюваних національних стандартів з відповідними міжнародними (регіональними) стандартами;
- бере участь у розробленні й узгодженні технічних регламентів та інших нормативно-правових актів з питань стандартизації;
- встановлює правила розроблення, схвалення, прийняття, перегляду, зміни та втрати чинності національних стандартів, їх позначення, класифікації за видами та іншими ознаками, кодування та реєстрації;
- вживає заходів з виконання зобов’язань, зумовлених участю в міжнародних (регіональних) організаціях стандартизації;
- співпрацює у сфері стандартизації з відповідними органами інших держав;
- формує програму робіт зі стандартизації і координує її реалізацію;
- приймає рішення про створення та припинення діяльності технічних комітетів стандартизації, визначає їх повноваження і порядок створення;

- організовує створення і ведення національного фонду нормативних документів та національного центру міжнародної інформаційної мережі ISONET WTO;
- організовує надання інформаційних послуг з питань стандартизації.

Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації може виконувати й інші функції та повноваження згідно з чинним законодавством.

Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації вносить подання до Кабінету Міністрів України щодо делегування повноважень стосовно організації розробки, схвалення, прийняття, перегляду та зміни національних стандартів у галузі будівництва та промисловості будівельних матеріалів центральному органу виконавчої влади в цій сфері діяльності (ст. 7 Закону України “Про стандартизацію”).

У ст. 8 Закону України “Про стандартизацію” зазначається, що **Рада стандартизації** (далі — Рада) є колегіальним консультативно-дорадчим органом при Кабінеті Міністрів України.

Персональний склад Ради та положення про неї затверджує Кабінет Міністрів України.

Основна мета діяльності Ради полягає в налагодженні взаємодії між виробниками, споживачами продукції та органами державної влади, узгодженні інтересів у сфері стандартизації, сприянні розвитку стандартизації.

Рада формується на паритетних засадах із представників органів виконавчої влади, центрального органу виконавчої влади у сфері стандартизації, суб’єктів господарювання, Національної академії наук України, галузевих академій наук та відповідних громадських організацій. Діяльність Ради ґрунтується на засадах відкритості та гласності.

Основна функція Ради — вивчення, аналіз і розроблення пропозицій щодо вдосконалення діяльності у сфері стандартизації стосовно:

- створення технічних комітетів стандартизації та визначення напрямків їх діяльності;
- прийняття міжнародного, регіонального чи інших стандартів як національних;
- здійснення експертиз проектів технічних регламентів та інших нормативних документів з питань технічного регулювання;

- програм робіт зі стандартизації.
Рада має право:
- одержувати від органів виконавчої влади інформацію і матеріали з питань, що належать до її компетенції;
- залучати в разі потреби у встановленому порядку до роботи в Раді спеціалістів органів виконавчої влади, науково-дослідних установ та організацій;
- вносити пропозиції до відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань, що належать до її відання.

У ст. 9 Закону України “Про стандартизацію” зазначається, що центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації створює **технічні комітети**, на які покладаються функції з розроблення, розгляду та узгодження міжнародних (регіональних) та національних стандартів.

Технічні комітети стандартизації формуються з урахуванням принципу представництва всіх заінтересованих сторін. До роботи в технічних комітетах стандартизації залучаються на добровільних засадах уповноважені представники органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб’єктів господарювання та їх об’єднань, науково-технічних та інженерних товариств (спілок), товариств (спілок) споживачів, відповідних громадських організацій, провідні науковці й фахівці.

Організаційне забезпечення діяльності технічних комітетів здійснюють їх секретаріати.

Положення про технічні комітети затверджує центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації.

Технічні комітети стандартизації не можуть мати на меті одержання прибутку від своєї діяльності.

Інші суб’єкти, що займаються стандартизацією, перелічені у ст. 10 Закону України “Про стандартизацію”, а саме Центральні органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим та Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, суб’єкти господарювання та їх об’єднання, відповідні громадські організації, які мають право у відповідних сферах діяльності та в межах встановлених законом повноважень з урахуванням своїх господарських та професійних інтересів організовувати і виконувати роботи зі стандартизації, зокрема:

- розробляти, схвалювати, приймати, переглядати, змінювати стандарти відповідного рівня та припиняти їх дію, встановлювати правила їх розробки, позначення та застосування;
- подавати до центрального органу виконавчої влади у сфері стандартизації пропозиції щодо створення технічних комітетів стандартизації та розробки національних стандартів чи прийняття як національних стандартів міжнародних (регіональних) чи власних стандартів;
- представляти Україну у відповідних міжнародних та регіональних спеціалізованих організаціях зі стандартизації, виконувати зобов'язання, передбачені відповідними положеннями цих організацій;
- створювати і вести інформаційні фонди нормативно-правових актів та нормативних документів для забезпечення своєї діяльності та інформаційного обміну;
- видавати і розповсюджувати власні стандарти, документи спеціалізованих міжнародних, регіональних організацій зі стандартизації, членами яких вони є чи з якими співпрацюють на підставі положень цих організацій або відповідних договорів, а також делегувати ці повноваження іншим юридичним особам;
- інформувати центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації про роботи зі стандартизації за відповідними напрямками.

Заінтересовані особи мають право брати участь у сфері стандартизації, розглядати проекти розроблених національних стандартів і надавати розробникам відповідні пропозиції та зауваження до них.

Міністерство оборони України згідно з особливостями сфери оборони визначає порядок застосування стандартів для забезпечення потреб оборони України відповідно до покладених на нього функцій.

6.3. Стандарти та їх застосування

Залежно від рівня суб'єкта стандартизації, який приймає чи схвалює стандарти, розрізняють:

- національні стандарти, кодекси ustalеної практики і класифікатори, прийняті чи схвалені центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації, видані ним каталоги та реєстри загальнодержавного застосування;

- стандарти, кодекси усталеної практики та технічні умови, прийняті чи схвалені іншими суб'єктами, що займаються стандартизацією.

Стандарти повинні відповідати потребам ринку, сприяти розвитку вільної торгівлі, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції та бути викладені так, щоб їх неможливо було використовувати з метою введення в оману споживачів продукції, якої стосується стандарт, чи надавати перевагу виробнику продукції або продукції залежно від місця її виготовлення.

Об'єкт стандартизації може бути об'єктом інтелектуальної чи промислової власності, якщо розробник стандарту в установленому законодавством порядку отримав дозвіл у власника прав на цей об'єкт.

Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації з урахуванням суспільної потреби у стандартах, державних пріоритетів, пропозицій технічних комітетів стандартизації та інших суб'єктів стандартизації щороку формує програму робіт із стандартизації, яка включає перелік національних стандартів, прийнятих до розроблення. Ця програма публікується один раз на шість місяців в офіційному виданні центрального органу виконавчої влади у сфері стандартизації та розміщується в інформаційних мережах.

Національні стандарти розробляють технічні комітети стандартизації, а в разі їх відсутності — інші суб'єкти стандартизації, що мають для цього відповідний науково-технічний потенціал.

Правила і порядок розроблення, схвалення, прийняття, перегляду, зміни та припинення дії національних стандартів, які встановлюються центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації, повинні передбачати:

- критерії врахування чи відхилення пропозицій щодо розроблення національних стандартів;
- критерії визначення розробників національних стандартів;
- визначення пріоритетів щодо застосування міжнародних (регіональних) стандартів;
- механізм апеляції;
- інформування заінтересованих сторін про стан робіт у сфері національної стандартизації. Строк розгляду проекту національного стандарту та подання відгуків не може бути менший, ніж 60 днів від дня його опублікування;

- ознайомлення за рівних умов з проектами національних стандартів усіх заінтересованих сторін.

Під час схвалення або прийняття національного стандарту центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації визначає дату надання стандарту чинності з урахуванням часу на виконання підготовчих заходів щодо його впровадження.

Перелік національних стандартів, схвалених та прийнятих протягом місяця, публікується наступного місяця в офіційному виданні центрального органу виконавчої влади у сфері стандартизації.

Міжнародні (регіональні) стандарти запроваджуються як національні стандарти за умови їх прийняття центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації.

Прийняття міжнародного (регіонального) стандарту — це опублікування національного стандарту, що ґрунтується на відповідному міжнародному (регіональному) стандарті, чи підтвердження того, що міжнародний (регіональний) стандарт має такий самий статус, що і національний стандарт із зазначенням будь-яких відхилень від міжнародного (регіонального) стандарту.

Перевірку чинних національних стандартів на відповідність законодавству, інтересам держави, потребам споживачів, рівню розвитку науки і техніки, вимогам міжнародних (регіональних) стандартів здійснюють відповідні технічні комітети або інші суб'єкти стандартизації відповідно до закону. Стандарти на продукцію перевіряються не рідше одного разу на п'ять років. За результатами перевірки відповідні технічні комітети або інші суб'єкти стандартизації подають пропозиції щодо перегляду, зміни чи скасування стандартів до центрального органу виконавчої влади у сфері стандартизації.

Перегляд, у результаті якого розроблюється новий національний стандарт або вносяться зміни до чинного стандарту, здійснюється в порядку, встановленому для розробки стандартів.

Припинення дії національного стандарту здійснює центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації в разі припинення випуску продукції, регламентованої цим стандартом, а також у разі розроблення, схвалення або прийняття замість нього іншого стандарту за поданням відповідного технічного комітету стандартизації або іншого суб'єкта стандартизації відповідно до закону.

Інформація про зміни і текст змін національних стандартів публікуються в офіційному виданні центрального органу виконавчої влади у сфері стандартизації не пізніше, ніж за 90 днів до терміну надання їм чинності (ст. 11 Закону України “Про стандартизацію”).

У ст. 12 Закону України “Про стандартизацію” регламентовано **порядок застосування стандартів**. Відповідно до цієї статті стандарти застосовуються на добровільних засадах, якщо інше не встановлено законодавством.

Стандарти застосовуються безпосередньо чи шляхом посилання на них в інших документах.

Застосування стандартів чи їх окремих положень стає обов’язковим:

- для всіх суб’єктів господарювання, якщо це передбачено в технічних регламентах чи інших нормативно-правових актах;
- для учасників угоди (контракту) щодо розроблення, виготовлення чи постачання продукції, якщо в ній (ньому) є посилання на певні стандарти;
- для виробника чи постачальника продукції, якщо він склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи застосував позначення цих стандартів у її маркуванні;
- для виробника чи постачальника, якщо його продукція сертифікована щодо дотримання вимог стандартів.

Міжнародні (регіональні) стандарти та стандарти інших країн, якщо їх вимоги не суперечать законодавству України, можуть бути застосовані в Україні в установленому порядку шляхом посилання на них у національних та інших стандартах.

Стандарти, застосовані під час виготовлення продукції, повинні зберігатися у виробника протягом 10 років після випуску останнього виробу певного виду продукції.

Застосування стандартів у технічних регламентах та інших нормативно-правових актах

Технічні регламенти та інші нормативно-правові акти встановлюють обов’язкові вимоги щодо:

- захисту життя, здоров’я та майна людини;
- захисту тварин, рослин;
- охорони довкілля;
- безпеки продукції, процесів чи послуг;

- запобігання введенню в обіг продукції, що не відповідає вимогам безпеки;
- усунення загрози для національної безпеки.

У разі посилення на стандарти в технічних регламентах, інших нормативно-правових актах зазначається, чи є дотримання певних стандартів єдиним або тільки одним зі шляхів виконання вимог цих документів. Виробник чи постачальник має довести, що продукція, яку він виробив без застосування цих стандартів, відповідає вимогам відповідних технічних регламентів або інших нормативно-правових актів.

У разі виникнення об'єктивних перешкод для застосування певних обов'язкових вимог національного стандарту виробник чи постачальник продукції зобов'язаний повідомити про це центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації. Одночасно виробник може звернутися до центрального органу виконавчої влади у сфері стандартизації з пропозиціями щодо скасування, позачергового перегляду та внесення відповідних змін до цього стандарту або з обґрунтованим клопотанням про надання дозволу на тимчасовий випуск продукції з відхиленнями від зазначених обов'язкових вимог. Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації вивчає обґрунтованість звернення виробника, здійснює в разі потреби відповідні експертизи і за наявності підстав після погодження з відповідним центральним органом виконавчої влади, що здійснює контроль за дотриманням відповідних вимог національного стандарту, може надати такий дозвіл і встановити обмеження терміну його дії.

У разі виготовлення продукції на експорт, якщо угодою (контрактом) визначено інші вимоги, ніж ті, що встановлені технічними регламентами або іншими нормативно-правовими актами України, дозволяється застосовувати норми угоди (контракту), якщо вони не суперечать законодавству України в частині вимог до процесу виготовлення продукції, її зберігання та транспортування на території України.

Державний нагляд за дотриманням вимог технічних регламентів або інших нормативно-правових актів здійснюється в порядку, встановленому законодавством.

Особи, винні в порушенні законодавства у сфері стандартизації, несуть відповідальність згідно із законами України (ст. 13 Закону України “Про стандартизацію”).

Знак відповідності національним стандартам

Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації має право встановлювати знак відповідності продукції національним стандартам.

Національний знак відповідності продукції національним стандартам — це знак, який засвідчує відповідність позначеної ним продукції вимогам стандартів, які поширюються на цю продукцію.

Опис і правила застосування національного знака відповідності продукції національним стандартам встановлюються центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації.

Відповідність продукції національним стандартам добровільно підтверджується в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації.

6.4. Інформаційне забезпечення і право власності на стандарти, кодекси усталеної практики та технічні умови

Право власності на національні стандарти, кодекси усталеної практики, класифікатори та каталоги належить державі. Від імені держави права власника на ці документи здійснює центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації.

Право власності на інші стандарти, що створені іншими суб'єктами стандартизації, належить суб'єктам, за кошти яких вони створені або яким воно передано в установленому законом порядку.

Національні стандарти, кодекси усталеної практики, класифікатори та каталоги видає, перевидає та розповсюджує центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації.

Видання і розповсюдження документів міжнародних (регіональних) організацій зі стандартизації, членом яких є Україна, здійснюють центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації та інші суб'єкти стандартизації на підставі положень цих організацій.

Забороняється повністю чи частково відтворювати, тиражувати і розповсюджувати як офіційні видання будь-які стандарти, кодекси усталеної практики, технічні умови або їх частини без дозволу їх власника чи уповноваженої ним особи, крім випадків, передбачених законом.

У разі відтворення чи розповсюдження стандарту, кодексу ustalеної практики, технічних умов без дозволу їх власника чи уповноваженої ним особи суб'єкт стандартизації не відповідає за невідповідність тексту розповсюджуваного документа його офіційному тексту чи за наслідки, спричинені застосуванням розповсюджуваного документа.

Суб'єкт стандартизації відповідно до закону має право на відшкодування збитків, завданих йому несанкціонованим розповсюдженням стандарту, кодексу ustalеної практики, технічних умов.

Порядок видання та розповсюдження технічних регламентів встановлюється законом (ст. 15 Закону України “Про стандартизацію”).

У ст. 16 Закону України “Про стандартизацію” встановлено, що інформаційні послуги надаються шляхом опублікування офіційних текстів стандартів, інформаційних та довідкових видань, а також їх розповсюдження інформаційними мережами в ініціативному порядку та на замовлення.

Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації через національний інформаційний фонд нормативних документів та національний центр міжнародної інформаційної мережі ISONET WTO забезпечує інформацією вітчизняних та іноземних користувачів.

Для інформаційного забезпечення користувачів центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації організовує формування каталогу нормативних документів у сфері стандартизації на національному рівні, встановлює правила його створення та ведення.

Суб'єкт стандартизації, що відповідає за розроблення і схвалення стандартів, які можуть створити технічні бар'єри у торгівлі, надає відповідну інформацію центральному органу виконавчої влади у сфері стандартизації, який через міжнародну інформаційну мережу ISONET WTO надає цю інформацію користувачам у строки, встановлені кодексом ustalеної практики стандартизації.

6.5. Правові та організаційні засади підтвердження відповідності

У Законі України “Про підтвердження відповідності” від 15 травня 2001 р. визначаються правові та організаційні засади підтвердження відповідності продукції, систем якості, управлін-

ня якістю, управління довіллям, персоналу та спрямований на забезпечення єдиної державної технічної політики у сфері підтвердження відповідності.

Зазначений Закон регулює відносини, що виникають у процесі підтвердження відповідності продукції, систем якості, управління якістю, управління довіллям, персоналу вимогам, встановленим законодавством України, і поширюється на виробників та постачальників продукції незалежно від форми власності й видів діяльності, на органи із сертифікації, випробувальні лабораторії, а також відповідні органи державної влади.

Продукція — будь-який виріб, процес чи послуга, що виготовляється, здійснюється чи надається з метою задоволення суспільних потреб.

Виробник — юридична або фізична особа — суб'єкт підприємницької діяльності, що відповідає за проектування, виготовлення, пакування та маркування продукції незалежно від того, виконують зазначені операції самою цією особою чи від її імені.

Система якості — сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів організаційної структури, визначених механізмів відповідальності, повноважень та процедур організації, а також процесів та ресурсів, які забезпечують здійснення загальної керівництва якістю та її відповідність встановленим вимогам.

Система управління якістю — сукупність органів і об'єктів управління, взаємодіючих за допомогою матеріально-технічних та інформаційних засобів під час управління якістю продукції.

Система управління довіллям — сукупність організаційної структури, діяльності та відповідних ресурсів і методів для формування, здійснення, аналізу і актуалізації екологічної політики.

Постачальник — юридична або фізична особа — суб'єкт підприємницької діяльності, що вводить в обіг продукцію чи безпосередньо бере в цьому участь.

Підтвердження відповідності — діяльність, наслідком якої є гарантування того, що продукція, системи якості, управління якістю, довіллям, персонал відповідають встановленим законодавством вимогам.

Декларування відповідності — процедура, за допомогою якої виробник або уповноважена ним особа (далі — виробник) під свою повну відповідальність документально засвідчує, що продукція відповідає вимогам, встановленим законодавством.

Сертифікація — процедура, за допомогою якої визнаний в установленому порядку орган документально засвідчує відповідність продукції, систем якості, управління якістю, довкіллям, персоналу вимогам, встановленим законодавством.

Випробувальна лабораторія — лабораторія, яка виконує технічні операції, що полягають у визначенні однієї чи кількох характеристик певної продукції згідно зі встановленою процедурою.

Сертифікат відповідності — документ, який підтверджує, що продукція, системи якості, управління якістю, довкіллям, персонал відповідають встановленим вимогам конкретного стандарту чи іншого нормативного документа, визначеного законодавством.

Декларація про відповідність — документально оформлена в установленому порядку заява виробника, де дається гарантія відповідності продукції вимогам, встановленим законодавством.

Аудитор із сертифікації — особа, яка має відповідну кваліфікацію, теоретичну і практичну підготовку, необхідну для виконання одного або кількох видів робіт із сертифікації, і атестована в установленому порядку та занесена до відповідного реєстру.

Технічний регламент з підтвердження відповідності — затверджений Кабінетом Міністрів України нормативно-правовий акт, де містяться опис видів продукції, що підлягає обов'язковому підтвердженню відповідності, вимоги безпеки для життя та здоров'я людини, тварин, рослин, а також майна та охорони довкілля, процедури підтвердження відповідності цим вимогам, правила маркування і введення продукції в обіг.

Свідоцтво про визнання відповідності — документ, що засвідчує визнання іноземних документів про підтвердження відповідності продукції вимогам, встановленим законодавством України.

Введення продукції в обіг — виготовлення або везення на митну територію України продукції з подальшою самостійною або опосередкованою її реалізацією на території України.

Законодавчо регульована сфера — сфера, в якій вимоги до продукції та умови введення її в обіг регламентуються законодавством.

Законодавчо нерегульована сфера — сфера, в якій вимоги до продукції та умови введення її в обіг не регламентуються законодавством.

Згідно зі ст. 4 Закону України “Про підтвердження відповідності” **об’єктами підтвердження відповідності** є продукція, системи якості, управління якістю, доквілліям, персонал.

Основні принципи державної політики у сфері підтвердження відповідності

Державна політика у сфері підтвердження відповідності базується на таких **принципах** (ст. 5 Закону України “Про підтвердження відповідності”):

- координації дій органів виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності, розмежування їх повноважень та уникнення дублювання;
- неупередженості, прозорості та доступності процедур підтвердження відповідності;
- застосування з урахуванням існуючої міжнародної практики способів підтвердження відповідності залежно від потенційного ризику;
- забезпечення ідентичних процедур підтвердження відповідності продукції вітчизняного та іноземного походження;
- гармонізації національних нормативно-правових актів з підтвердження відповідності з міжнародними та європейськими актами;
- сприяння розвитку сфери підтвердження відповідності в законодавчо нерегульованій сфері;
- дотримання вимог щодо конфіденційності інформації, отриманої в результаті робіт з підтвердження відповідності;
- забезпечення повного та всебічного інформування з питань підтвердження відповідності всіх заінтересованих сторін.

Повноваження органів виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності

У ст. 6 Закону України “Про підтвердження відповідності” визначаються повноваження органів виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності.

Кабінет Міністрів України у сфері підтвердження відповідності:

- забезпечує здійснення державної політики у сфері підтвердження відповідності;
- визначає центральні органи виконавчої влади з питань технічного регулювання у відповідних сферах діяльності;

- визначає центральні органи виконавчої влади, на які покладається розробка технічних регламентів;
- затверджує технічні регламенти з підтвердження відповідності;
- укладає міжнародні угоди у сфері підтвердження відповідності, приєднання України до міжнародних (регіональних) систем сертифікації.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності:

- бере участь у формуванні державної політики у сфері підтвердження відповідності;
- забезпечує здійснення єдиної державної технічної політики у сфері підтвердження відповідності;
- готує пропозиції щодо укладення міжнародних угод у сфері підтвердження відповідності, приєднання України до міжнародних (регіональних) систем сертифікації, приймає рішення про порядок визнання результатів робіт, проведених органами із сертифікації інших країн;
- координує діяльність центральних органів виконавчої влади у визначених сферах діяльності з підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері;
- організовує розроблення проектів нормативно-правових актів, що встановлюють загальні вимоги та правила процедури підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері;
- подає методологічну допомогу центральним органам виконавчої влади у розробленні проектів законів, інших нормативно-правових актів з підтвердження відповідності, у тому числі технічних регламентів;
- узгоджує розроблені центральними органами виконавчої влади технічні регламенти з підтвердження відповідності, що подаються на затвердження Кабінету Міністрів України;
- організовує ведення державного реєстру уповноважених органів із сертифікації та встановлює порядок надання ними інформації, що стосується виданих сертифікатів відповідності та свідоцтв про визнання відповідності;
- організовує підготовку та атестацію аудиторів із сертифікації;
- організовує ведення національного фонду нормативно-правових актів з питань підтвердження відповідності;
- здійснює інформаційне забезпечення з питань підтвердження відповідності.

Центральні органи виконавчої влади, на які покладено функції технічного регулювання у визначених сферах діяльності:

- готують пропозиції щодо уповноваження органів із сертифікації на виконання робіт з підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері;
- беруть участь у розробленні проектів технічних регламентів з підтвердження відповідності та інших нормативно-правових актів у цій сфері;
- організують підготовку та підвищення кваліфікації фахівців з підтвердження відповідності.

Центральний орган виконавчої влади з питань економіки:

- за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності та з центральними органами виконавчої влади, на які покладено функції технічного регулювання у визначених сферах діяльності, уповноважує органи із сертифікації на виконання робіт з підтвердження відповідності у законодавчо регульованій сфері;
- організовує нагляд за виконанням робіт з підтвердження відповідності уповноваженими органами із сертифікації.

Процедура підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері є обов'язковою для виробника, постачальника чи уповноваженого органу із сертифікації.

Підтвердження відповідності в законодавчо нерегульованій сфері здійснюється на добровільних засадах.

Відповідність продукції встановленим законодавством вимогам засвідчується декларацією про відповідність або сертифікатом відповідності (ст. 7 Закону України "Про підтвердження відповідності").

Національний знак відповідності — знак, який засвідчує відповідність позначеної ним продукції вимогам технічних регламентів з підтвердження відповідності, які поширюються на цю продукцію.

Опис і правила застосування національного знака відповідності встановлює Кабінет Міністрів України.

Виробник зобов'язаний наносити національний знак відповідності в законодавчо регульованій сфері на продукцію, відповідність якої він засвідчив декларацією. У разі підтвердження відповідності продукції уповноваженим органом із сертифікації

до національного знака відповідності додається ідентифікаційний номер цього органу (ст. 8 Закону України “Про підтвердження відповідності”).

6.6. Підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері

Процедура підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері для окремих видів продукції, яка може становити небезпеку для життя та здоров’я людини, тварин, рослин, а також майна та охорони довкілля, запроваджується технічними регламентами з підтвердження відповідності.

Із введенням у дію технічних регламентів з підтвердження відповідності спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності офіційно публікує перелік національних стандартів, добровільне застосування яких може сприйматись як доказ відповідності продукції вимогам технічних регламентів. Виробник чи постачальник також має право підтвердити відповідність продукції вимогам технічних регламентів іншими, ніж відповідність стандартам, шляхами, передбаченими цими регламентами (ст. 9 Закону України “Про підтвердження відповідності”).

Декларування відповідності в законодавчо регульованій сфері

Виробник забезпечує підтвердження відповідності та складає декларацію про відповідність, якщо це встановлено технічним регламентом з підтвердження відповідності на цей вид продукції. Якщо виробник не є резидентом України, він призначає в установленому законодавством порядку уповноважену особу — резидента України для підтвердження відповідності.

Форма, зміст і строк зберігання декларації про відповідність встановлюються технічним регламентом з підтвердження відповідності.

Виробник зобов’язаний надавати органам, що здійснюють державний нагляд у сфері підтвердження відповідності, декларацію про відповідність і документацію, що підтверджує декларовану відповідність протягом встановленого законодавством строку їх зберігання (ст. 10 Закону України “Про підтвердження відповідності”).

Сертифікація в законодавчо регульованій сфері

Сертифікація в законодавчо регульованій сфері здійснюється згідно з вимогами технічних регламентів з підтвердження відповідності.

За результатами сертифікації в разі позитивного рішення уповноваженого органу із сертифікації заявникові видається сертифікат відповідності, зразок якого затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності (ст. 11 Закону України “Про підтвердження відповідності”).

Уповноважені органи із сертифікації, що здійснюють діяльність у законодавчо регульованій сфері

Згідно зі ст. 12 Закону України “Про підтвердження відповідності” відповідність підтверджується акредитованими в установленому законодавством порядку органами із сертифікації будь-якої форми власності, які уповноважені здійснювати цю діяльність у законодавчо регульованій сфері.

Уповноваженими органами із сертифікації можуть бути виключно резиденти України.

Уповноважені органи із сертифікації ведуть реєстри виданих сертифікатів відповідності, свідоцтв про визнання відповідності та подають в установленому порядку інформацію про них до державного реєстру сертифікатів відповідності та свідоцтв про визнання відповідності.

Уповноважені органи із сертифікації мають право укладати за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності угоди про взаємне визнання результатів робіт з підтвердження відповідності з уповноваженими органами інших країн.

Вимоги до уповноважених органів із сертифікації і порядок надання їм повноважень встановлює Кабінет Міністрів України.

Обов’язки виробників та постачальників продукції, що підлягає підтвердженню відповідності в законодавчо регульованій сфері

Обов’язки виробників та постачальників продукції, що підлягає підтвердженню відповідності в законодавчо регульованій

сфері, регламентуються ст. 13 Закону України “Про підтвердження відповідності”.

Виробник зобов’язаний:

- сприяти здійсненню всіх процедур підтвердження відповідності, встановлених для конкретного виду продукції;
- наносити на продукцію національний знак відповідності в законодавчо регульованій сфері;
- компенсувати споживачам продукції завдані їм збитки в разі виявлення невідповідності продукції вимогам, зазначеним у декларації про відповідність та/або в сертифікаті відповідності чи свідоцтві про визнання відповідності.

Постачальник зобов’язаний:

- реалізовувати продукцію за умови наявності копії сертифіката відповідності та/або копії декларації про відповідність чи копії свідоцтва про визнання відповідності в порядку, визначеному законодавством;
- припиняти реалізацію продукції, якщо вона не відповідає вимогам нормативних документів, зазначеним у декларації про відповідність або в сертифікаті відповідності.

Державний нагляд за підтвердженням відповідності в законодавчо регульованій сфері

Згідно зі ст. 14 Закону України “Про підтвердження відповідності” державний нагляд за дотриманням вимог з підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері здійснюється в порядку, встановленому законодавством.

Особа, яка є заявником з підтвердження відповідності, може оскаржити дії та рішення уповноваженого органу із сертифікації шляхом подання скарги до апеляційної комісії або в судовому порядку.

Скарги розглядаються апеляційними комісіями, що створюються при уповноважених органах із сертифікації.

Типове положення про апеляційні комісії і порядок розгляду ними скарг затверджує спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності.

У разі незгоди однієї зі сторін з рішенням апеляційної комісії воно може бути оскаржено у спеціально уповноваженому центральному органі виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності.

6.7. Підтвердження відповідності в законодавчо нерегульованій сфері

Декларування відповідності в законодавчо нерегульованій сфері

У ст. 16 Закону України “Про підтвердження відповідності” зазначається, що виробник може скласти декларацію про відповідність з власної ініціативи або на підставі договору зі споживачем; при цьому він відповідає за включення у декларацію недостовірних відомостей згідно із законами України.

Сертифікація в законодавчо нерегульованій сфері

Сертифікація в законодавчо нерегульованій сфері здійснюється на добровільних засадах у порядку, визначеному договором між заявником (виробником, постачальником) та органом із сертифікації. При цьому підтверджується відповідність продукції, систем якості, управління якістю, довкіллям, персоналу будь-яким заявленим вимогам.

Орган із сертифікації встановлює правила здійснення сертифікації, визначає учасників робіт із сертифікації.

Сертифікація на добровільних засадах може здійснюватись також органами із сертифікації, уповноваженими на виконання робіт у законодавчо регульованій сфері (ст. 17 Закону України “Про підтвердження відповідності”).

6.8. Фінансування робіт зі стандартизації і діяльності з підтвердження відповідності

Відповідно до ст. 18 Закону України “Про стандартизацію” **роботи зі стандартизації фінансуються замовниками цих робіт.**

До джерел фінансування належать:

- кошти Державного бюджету України;
- кошти, передбачені на виконання програм і проектів;
- кошти суб’єктів господарювання;
- кредити банків;
- інші кошти, передбачені законом.

Витрати підприємств, пов’язані з розробленням стандартів, належать до витрат на науково-технічне забезпечення їх господарської діяльності.

Витрати на роботи зі стандартизації бюджетних установ та організацій відшкодовуються за рахунок коштів, передбачених на їх утримання.

Замовниками робіт зі стандартизації за кошти Державного бюджету України є центральні органи виконавчої влади, на які законодавством покладено відповідальність за технічне регулювання у визначених сферах діяльності.

Замовлення робіт зі стандартизації за кошти Державного бюджету України, у тому числі на державне оборонне замовлення, здійснюється без торгів (конкурсів, тендерів).

Одержані від реалізації національних, регіональних і міжнародних стандартів кошти спрямовуються виключно на виконання робіт зі стандартизації й розвиток науково-технічної бази.

Діяльність органів з підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері фінансується за рахунок:

- коштів, отриманих уповноваженими органами із сертифікації від заявників як плата за виконані роботи з підтвердження відповідності;
- коштів Державного бюджету України;
- інших коштів, передбачених законом.

У межах виділених бюджетних коштів у сфері підтвердження відповідності фінансуються:

- діяльність органів виконавчої влади, на які законодавством покладено функції технічного регулювання у визначених сферах діяльності;
- державний нагляд за дотриманням вимог;
- науково-дослідні роботи;
- розроблення проектів технічних регламентів, міжнародних і національних нормативних документів, що встановлюють відповідні правила та вимоги;
- участь у роботі міжнародних (регіональних) організацій.

Замовниками робіт у сфері підтвердження відповідності за кошти Державного бюджету України є центральні органи виконавчої влади, на які законодавством покладено технічне регулювання у визначених сферах діяльності.

Оплата робіт з підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері здійснюється згідно з правилами визначення вартості цих робіт, які затверджує Кабінет Міністрів України.

Оплата робіт з підтвердження відповідності в законодавчо не-регульованій сфері здійснюється на договірних засадах.

6.9. Правові засади забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини

У Законі України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини” від 23 грудня 1997 р. встановлюються правові засади забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини для здоров’я населення, регулюються відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками) і споживачами під час розроблення, виробництва, ввезення на митну територію України, закупівлі, постачання, зберігання, транспортування, реалізації, використання, споживання та утилізації харчових продуктів і продовольчої сировини. Законодавство України про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини складається із зазначеного Закону та інших нормативно-правових актів України. Дія зазначеного Закону не поширюється на харчові продукти та продовольчу сировину, що містять генетично модифіковані компоненти, а також на тютюн і тютюнові вироби. Наведемо термінологію, що використовується в цьому Законі.

Безпека харчових продуктів — відсутність загрози шкідливого впливу харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів на організм людини.

Біологічно активна харчова добавка — спеціальний харчовий продукт, призначений для вживання або введення в межах фізіологічних норм до раціонів харчування чи харчових продуктів з метою надання їм дієтичних, оздоровчих, профілактичних властивостей для забезпечення нормальних та відновлення порушених функцій організму людини.

Державна санітарно-епідеміологічна експертиза — вид професійної діяльності органів та установ державної санітарно-епідеміологічної служби, що полягає в комплексному вивченні нової продовольчої продукції, технологій, технологічного обладнання, а також підприємств, що її виробляють, з метою виявлення небезпечних факторів у цій продукції, оцінки їх можливого шкідливого впливу та визначення ступеня створюваного ними ризику для здоров’я і життя людини; обґрунтуванні застосування відповідних санітарних норм або технічних регламентів щодо

її виробництва, введення в обіг, споживання з метою попередження, зменшення та усунення цього шкідливого впливу; встановленні відповідності продукції вимогам безпеки для здоров'я і життя людини.

Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи — нормативний документ встановленої форми, в якому визначені вимоги щодо безпеки для здоров'я і життя людини продовольчої продукції та засвідчена її безпека за умови дотримання цих вимог.

Енергетична цінність — показник, який характеризує частку енергії, що може вивільнитися з харчових продуктів у процесі біологічного окислення і використовуватися для забезпечення фізіологічних функцій організму людини.

Ідентифікація — процедура, під час якої за документами, маркуванням, органолептичними, фізико-хімічними показниками, специфічними для цього виду продукції характеристиками і ознаками встановлюється відповідність продукції відомостям та властивостям, зазначеним у декларації про відповідність, нормативних документах або нормативно-правових актах, а також узвичаєній загальній назві цього виду продукції.

Продовольча сировина — продукція рослинного, тваринного, мінерального, синтетичного чи біотехнологічного походження, що використовується для виробництва харчових продуктів.

Спеціальні харчові продукти — дієтичні, оздоровчі, профілактичні харчові продукти та біологічно активні харчові добавки, продукти дитячого харчування, харчування для спортсменів тощо.

Супутні матеріали — матеріали, які використовуються у процесі виробництва, зберігання, транспортування, реалізації, пакування та маркування харчових продуктів і безпосередньо контактують з цими продуктами, але самі не придатні для споживання; термін придатності харчового продукту — визначений виробником цього продукту проміжок календарного часу, протягом якого за додержання відповідних умов зберігання якісні показники та показники безпеки цього продукту повинні відповідати вимогам нормативних документів та нормативно-правових актів.

Харчова добавка — природна чи синтетична речовина, яка спеціально вводиться в харчовий продукт для надання йому бажаних властивостей.

Харчовий продукт — будь-який продукт, що в натуральному вигляді чи після відповідної обробки вживається людиною у їжу або для пиття.

Якість харчового продукту — сукупність властивостей харчового продукту, що визначає його здатність забезпечувати потреби організму людини в енергії, поживних та смакоароматичних речовинах, стабільність складу і споживчих властивостей протягом терміну придатності.

Харчова цінність харчового продукту — провідний показник якості харчового продукту, який визначає ступінь його відповідності оптимальним потребам людини в основних харчових речовинах та енергії (білки, жири, вуглеводи, мікро- та макроелементи тощо).

Продовольча продукція — харчові продукти, продовольча сировина та супутні матеріали.

Показники безпеки продовольчої продукції — науково обґрунтовані показники вмісту (гранично допустимі межі впливу) у зазначеній продукції шкідливих для здоров'я і життя людини компонентів чи речовин хімічного, біологічного, радіаційного та будь-якого іншого походження, недотримання яких призводить до шкідливого впливу на здоров'я людини.

Показники якості харчових продуктів і продовольчої сировини — комплекс ознак і властивостей, притаманних кожному виду харчового продукту чи продовольчої сировини, що визначають його харчову цінність і споживчі властивості та дають можливість ідентифікувати конкретний харчовий продукт чи продовольчу сировину.

Нові харчові продукти (нова продовольча сировина) — харчові продукти та продовольча сировина, які вперше розроблені (отримані) в Україні і для яких ще не встановлено показників якості та безпеки; виготовлені з використанням харчових компонентів, що раніше в аналогічному харчовому продукті не використовувалися, або склад таких компонентів змінено, у тому числі методами генної інженерії; вироблені за новою технологією, що істотно змінює їх фізико-хімічні, органолептичні показники та/або харчову цінність; вперше ввозяться на митну територію України.

Фальсифікована продовольча продукція — харчові продукти чи продовольча сировина, яким з корисливою метою надано зовнішнього вигляду та/або окремих властивостей певного виду

продукції і які не можуть бути ідентифіковані як такі, за які видаються.

Неякісна продовольча продукція — продовольча продукція, якісні показники та споживчі властивості якої не відповідають зазначеним у декларації про відповідність, нормативних документах чи нормативно-правових актах, а також продовольча продукція, якість якої не може задовольнити потреби споживача в задекларованому обсязі.

Небезпечна продовольча продукція — продовольча продукція, показники безпеки якої не відповідають встановленим в Україні для такого виду продукції або зазначеним у декларації про відповідність, нормативних документах та нормативно-правових актах, а також продовольча продукція, споживання (використання) якої пов'язане з підвищеним ризиком для здоров'я і життя людини.

Неправильно маркована продукція — харчові продукти і продовольча сировина, щодо яких порушено встановлені законодавством вимоги маркування.

Санітарно-епідеміологічний сертифікат — разовий документ, виданий органами та установами державної санітарно-епідеміологічної служби, що підтверджує безпеку для здоров'я та життя людини окремих партій (одиниць) харчових продуктів та продовольчої сировини.

Технічний регламент — затверджений Кабінетом Міністрів України нормативно-правовий акт, в якому для конкретного виду продовольчої продукції встановлюються показники якості та показники безпеки для здоров'я і життя людини, тварин або рослин та охорони довкілля, правила маркування і введення продукції в обіг, а також порядок підтвердження відповідності та визначені повноваження органів, які здійснюють контроль за продукцією.

У ст. 3 Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини” регламентовано основні засади державної політики щодо забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини. Так, основними є такі **засади державної політики щодо забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини**:

- пріоритетність збереження і зміцнення здоров'я людини та визнання права людини на якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини;

- створення гарантій безпеки для здоров'я людини під час виготовлення, ввезення, транспортування, зберігання, реалізації, використання, споживання, утилізації або знищення харчових продуктів і продовольчої сировини;
- державний контроль і нагляд за виробництвом харчових продуктів і продовольчої сировини, переробкою, транспортуванням, зберіганням, реалізацією, використанням, утилізацією або знищенням, що забезпечують збереження довкілля, а також ввезенням в Україну;
- стимулювання впровадження нових безпечних науково обґрунтованих технологій виготовлення (обробки, переробки) харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів, розробки та виробництва нових видів спеціальних та екологічно чистих харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів;
- підтримка контролю якості харчових продуктів з боку громадських організацій;
- координація дій органів виконавчої влади при розробці та реалізації політики щодо забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини; встановлення відповідальності виробників, продавців (постачальників) харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів за забезпечення їх якості та безпеки для здоров'я людини при виготовленні, транспортуванні, зберіганні та реалізації, а також за реалізацію цієї продукції в разі її невідповідності стандартам, санітарним, ветеринарним та фітосанітарним нормам.

6.10. Вимоги щодо запобігання нанесення шкоди здоров'ю споживачів харчових продуктів і продовольчої сировини

Вимоги щодо запобігання ввезенню, виготовленню, реалізації, використанню неякісних, небезпечних або фальсифікованих харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів

Забороняється виготовляти, ввозити, реалізовувати, використовувати в оптовій чи роздрібній торгівлі, громадському харчуванні неякісні, небезпечні для здоров'я та життя людини або фальсифіковані харчові продукти, продовольчу сировину і супутні матеріали.

Харчові продукти і продовольча сировина не вважаються неякісними, небезпечними для здоров'я і життя людини, якщо шкідливі або токсичні речовини, небезпечні для здоров'я мікроорганізми чи їх токсини не є для харчового продукту чи продовольчої сировини сторонніми домішками, а їх кількість не перевищує встановлених гранично допустимих рівнів.

Перелік харчових добавок, дозволених для використання в харчових продуктах, затверджується Кабінетом Міністрів України (ст. 4 Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини”).

Будь-який харчовий продукт (крім виготовленого для особистого споживання), продовольча сировина і супутні матеріали не можуть бути ввезені, виготовлені, передані на реалізацію, реалізовані або використані в інший спосіб без документального підтвердження їх якості та безпеки.

До документів, що підтверджують якість та безпеку харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів, належать (ст. 5 Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини”):

- декларація про відповідність, що видається виробником продукції на кожну партію харчових продуктів, продовольчої сировини, супутніх матеріалів;
- сертифікат відповідності чи свідоцтво про визнання відповідності, що видаються:
 - на харчові продукти та супутні матеріали, призначені для реалізації на внутрішньому ринку України;
 - на продовольчу продукцію вітчизняного виробництва, призначену для експорту (якщо це передбачено умовами контракту чи міжнародною угодою, в якій бере участь Україна);
- висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи, свідоцтво про державну реєстрацію, гігієнічний сертифікат, що видаються:
 - висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи:
 - на нові харчові продукти;
 - на харчові продукти та продовольчу сировину промислового виробництва;
 - на супутні матеріали;
 - свідоцтво про державну реєстрацію — на спеціальні харчові продукти;

- гігієнічний сертифікат:
 - на кожну партію плодоовочевої, плодово-ягідної та баштанної продукції, вирощеної в Україні та призначеної для реалізації на внутрішньому ринку чи для подальшої промислової переробки;
 - на кожну партію харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів, призначену для експорту (якщо це передбачено умовами контракту чи міжнародною угодою, в якій бере участь Україна);
 - ветеринарні документи (ветеринарна довідка, ветеринарне свідоцтво, ветеринарний сертифікат), що видаються:
 - ветеринарна довідка — на кожну партію (тушу) продовольчої сировини та харчових продуктів тваринного походження (щодо їх ветеринарно-санітарної якості та безпеки), призначених для реалізації в межах адміністративного району;
 - ветеринарне свідоцтво — на кожну партію (тушу) продовольчої сировини та харчових продуктів тваринного походження (щодо їх ветеринарно-санітарної якості та безпеки), призначених для реалізації в межах України;
 - ветеринарний сертифікат (міжнародний ветеринарний сертифікат) — на кожну партію продовольчої сировини та харчових продуктів тваринного походження, призначену для експорту;
 - сертифікат якості та карантинний дозвіл, що видаються:
 - на зерно та продукти його переробки;
 - на картоплю, овочі, плоди, ягоди і баштанні культури (крім харчових продуктів зазначеної групи промислового виробництва).
- Згідно зі ст. 6 Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини” для промислового виготовлення харчових продуктів забороняється використовувати:
- супутні матеріали і технології їх виготовлення (обробки, переробки):
 - не дозволені в установленому порядку;
 - не передбачені рецептурою;
 - без документів, що підтверджують їх якість і безпеку;
 - з рівнем штучного або природного радіаційного забруднення, що перевищує встановлені гранично допустимі рівні;

- продовольчу сировину:
 - тваринного і рослинного походження, яка не пройшла ветеринарно-санітарної експертизи;
 - без документів, що підтверджують її відповідність нормативним документам;
 - рослинного походження, яка не пройшла карантинного контролю;
 - яка оброблялась не дозволеними для використання пестицидами та агрохімікатами чи дозволеними для використання пестицидами та агрохімікатами, якщо їх вміст у сировині перевищує встановлені гранично допустимі рівні;
 - яка містить не дозволени для використання речовини з фармакологічною дією чи дозволени для використання речовини з фармакологічною дією в кількості, що перевищує встановлені гранично допустимі рівні.

Забороняються реалізація та використання вітчизняних і ввезених в Україну імпортних харчових продуктів без маркування державною мовою України, що містить у доступній для сприймання споживачем формі інформацію:

- про загальну назву харчового продукту;
- про номінальну кількість харчового продукту в установлених одиницях (маси, об'єму тощо);
- про склад харчового продукту, якщо він виготовлений з кількох складників, із зазначенням переліку назв використаних у процесі виготовлення інших продуктів харчування, харчових добавок;
- про харчову і енергетичну цінність для харчових продуктів, що мають таку цінність;
- про кінцевий термін реалізації харчового продукту або дату його виготовлення і термін придатності до споживання;
- про умови зберігання харчового продукту;
- про позначення нормативного документа для харчових продуктів вітчизняного виробництва;
- про найменування та адресу виробника і місце виготовлення;
- про умови використання (якщо такі передбачені);
- про наявність у харчовому продукті компонентів з генетично модифікованої сировини (якщо використання таких компонентів передбачено нормативними документами або нормативно-правовими актами на цей харчовий продукт);

- про застереження щодо вживання харчового продукту певними категоріями (групами) населення (діти, вагітні, люди похилого віку, спортсмени, хворі тощо);
- про іншу передбачену чинними в Україні нормативними документами, дія яких поширюється на певний харчовий продукт.

Вимоги щодо маркування і рекламування харчових продуктів

Маркування нефасованих харчових продуктів здійснюється державною мовою України в порядку, встановленому нормативними документами для певних харчових продуктів.

У маркуванні вітчизняних та імпортованих харчових продуктів забороняється наводити інформацію про їх лікувальні властивості без дозволу центрального органу виконавчої влади у сфері охорони здоров'я.

Текст для використання у маркуванні спеціальних харчових продуктів підлягає обов'язковому погодженню з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я. У маркуванні харчових продуктів повинні використовуватися затверджені у встановленому порядку специфічні символи, якими позначають дієтичні, профілактичні, оздоровчі харчові продукти, біологічно активні харчові добавки, дитяче харчування, харчування для спортсменів тощо. Опис специфічних символів, їх використання та маркування харчових продуктів штриховими кодами здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Забороняється рекламувати спеціальні харчові продукти без попереднього погодження тексту рекламного повідомлення з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я, а також рекламувати харчові продукти, які не мають документального підтвердження їх якості та безпеки.

Забороняється використовувати для реклами харчових продуктів:

- вирази щодо можливої лікувальної дії, втамування болю (крім спеціальних харчових продуктів);
- листи вдячності, визнання, поради, якщо вони пов'язані з лікуванням чи полегшенням перебігу захворювань, а також посилання на таку інформацію;

- вирази, які спричинюють чи сприяють виникненню відчуття негативного психологічного стану.

Порядок зарахування харчових продуктів до категорії спеціальних та норми їх використання встановлює Кабінет Міністрів України.

До продовольчої сировини, яку використовують для виготовлення спеціальних харчових продуктів, висуваються визначені законодавством підвищені вимоги щодо її якості та безпеки для здоров'я людини.

Держава стимулює вітчизняне виробництво спеціальних та екологічно чистих харчових продуктів і продовольчої сировини, у тому числі з використанням механізмів кредитування, ціноутворення, митного і тарифного регулювання, податкового законодавства. Контроль за якістю та безпекою спеціальних харчових продуктів, дотриманням умов їх виробництва, ввезення, зберігання, транспортування та реалізації здійснюється відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України.

Виробництво, зберігання, ввезення, реалізація та використання спеціальних харчових продуктів здійснюються відповідно до нормативних документів, погоджених з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я у встановленому законодавством порядку.

6.11. Державне регулювання якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини

Державне регулювання якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини здійснюється з метою забезпечення гарантій:

- щодо безпеки для життя і здоров'я людини в разі їх споживання і використання;
- щодо їх виробництва в умовах, які відповідають встановленим вимогам технології, санітарних норм та правил, безпеки та збереження довкілля;
- щодо їх виробництва із застосуванням дозволених для використання продовольчої сировини і супутніх матеріалів;
- щодо повноти і достовірності інформації про їх властивості;
- щодо їх відповідності вимогам якості та безпеки згідно з нормативними документами;
- щодо їх реалізації відповідно до правил торгівлі.

Державне регулювання якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини здійснюють Кабінет Міністрів України, уповноважені центральні органи виконавчої влади, їх органи в Автономній Республіці Крим, областях і районах, містах Києві та Севастополі шляхом:

- державного нормування показників якості та безпеки харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів;
- державної реєстрації спеціальних харчових продуктів;
- державної реєстрації нормативних документів на харчові продукти, продовольчу сировину і супутні матеріали;
- декларування відповідності харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів;
- сертифікації харчових продуктів, продовольчої сировини, супутніх матеріалів, запровадження систем контролю якості та безпеки виробництва цих продуктів, сировини, матеріалів;
- встановлення та додержання порядку ввезення в Україну харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів;
- здійснення контролю за додержанням порядку ввезення харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів.

Складовими державного регулювання якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини під час їх розроблення, виробництва, ввезення на територію України в режимі імпорту, зберігання, транспортування, реалізації, використання, утилізації або знищення є державний нагляд і контроль, що здійснюються спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади та їх органами на місцях у межах їх компетенції, визначеної законом.

Державне нормування показників якості харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів здійснюється шляхом встановлення норм цих показників у нормативно-правових актах, стандартах та інших нормативних документах на продукцію.

Державне нормування показників безпеки харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів здійснює центральний орган виконавчої влади в галузі охорони здоров'я шляхом затвердження санітарних норм або розроблення технічних регламентів на продовольчу продукцію.

Методики вимірювань показників безпеки харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів, а також засо-

би випробувань і вимірювальна техніка повинні бути атестовані у встановленому законодавством порядку.

Державна реєстрація харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів здійснюється шляхом ведення Державного реєстру спеціальних харчових продуктів та реєстру висновків державної санітарно-епідеміологічної експертизи на продовольчу продукцію.

Державній реєстрації підлягають усі спеціальні та нові харчові продукти.

Виробник або постачальник зобов'язаний отримати висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи до введення в обіг харчового продукту, продовольчої сировини та супутніх матеріалів.

Порядок здійснення державної реєстрації спеціальних харчових продуктів, ведення реєстру висновків державної санітарно-епідеміологічної експертизи та надання наявної в Державному реєстрі спеціальних харчових продуктів та реєстрі висновків державної санітарно-епідеміологічної експертизи інформації, а також порядок оплати витрат на виконання зазначених робіт і надання послуг встановлює Кабінет Міністрів України.

Виробництво харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів в Україні здійснюється відповідно до вимог нормативних документів на ці продукти, сировину і матеріали, які погоджені, затверджені й зареєстровані у встановленому порядку центральним органом виконавчої влади у сфері технічного регулювання та споживчої політики.

Порядок державної реєстрації нормативних документів на виробництво харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів встановлює центральний орган виконавчої влади у сфері технічного регулювання та споживчої політики, який забезпечує систематичну публікацію в засобах масової інформації реєстрів зареєстрованих в Україні нормативних документів.

Забороняється використання та державна реєстрація нормативних документів на харчові продукти, продовольчу сировину і супутні матеріали без встановлення в них показників безпеки. Для державної реєстрації нормативних документів виробник харчового продукту повинен мати технологічну інструкцію або інший документ з описом технологічного процесу виготовлення, а також перелік продовольчої сировини, речовин і супутніх матеріалів, що застосовуються у процесі виготовлення, із зазначенням

даних про норми їх вмісту в кінцевому харчовому продукті. Рецептатура є власністю виробника.

Харчові продукти, продовольча сировина, супутні матеріали, технологічне обладнання для їх виробництва підлягають підтвердженню відповідності шляхом декларування відповідності або сертифікації, а системи якості їх виробництва — сертифікації у встановленому законом порядку.

У разі сертифікації харчові продукти, продовольча сировина і супутні матеріали підлягають випробуванню на відповідність обов'язковим вимогам нормативних документів та нормативно-правових актів у випробувальних лабораторіях, акредитованих у встановленому законодавством порядку.

Підтвердження відповідності (декларування відповідності та сертифікація) харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів та сертифікація систем якості здійснюються за обов'язковими показниками якості та безпеки, встановленими нормативними документами та нормативно-правовими актами.

Харчові продукти, продовольча сировина і супутні матеріали ввозяться в Україну за умови виконання постачальником правил їх реєстрації та підтвердження відповідності (або сертифікації).

Порядок ввезення в Україну харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів встановлює Кабінет Міністрів України.

Харчові продукти, продовольча сировина та супутні матеріали, що ввозяться в Україну, повинні відповідати встановленим законодавством України вимогам безпеки для здоров'я, життя і майна людей, тварин та довкілля.

До продовольчої продукції, що ввозиться на територію України, застосовуються вимоги щодо процедур контролю, експертизи, надання дозволів, встановлення санітарно-епідеміологічних нормативів, регламентів аналогічно вимогам, що застосовуються до відповідної продукції, виробленої в Україні.

Продовольча продукція, що ввозиться в Україну і перебуває під митним контролем, повинна бути вивезена за межі України в разі відмовлення в документальному підтвердженні її якості та безпеки.

Контроль за додержанням порядку ввезення харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів на митну територію України здійснюється митною службою. Митне оформлення

для вільного використання на території України імпортованих харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів, зазначених у ст. 5 Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини”, дозволяється за наявності:

- сертифіката відповідності або свідоцтва про визнання відповідності;
- висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи або свідоцтва про державну реєстрацію спеціального харчового продукту чи гігієнічного сертифіката на плодоовочеву продукцію;
- ветеринарного свідоцтва на сировину та харчові продукти тваринного походження;
- карантинного дозволу на харчові продукти і сировину рослинного походження;
- маркування харчових продуктів і продовольчої сировини згідно із законодавством України.

Державний контроль і нагляд за якістю та безпекою харчових продуктів і продовольчої сировини під час їх виробництва, зберігання, транспортування, реалізації, використання, утилізації чи знищення здійснюють спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади в галузі охорони здоров'я, захисту прав споживачів, стандартизації, метрології та сертифікації, ветеринарної медицини, карантину рослин, їх органи в Автономній Республіці Крим, областях, районах, містах Києві та Севастополі в межах їх компетенції.

6.12. Права, обов'язки і відповідальність суб'єктів господарювання щодо забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини

Суб'єкти підприємницької діяльності — фізичні та юридичні особи всіх форм власності, які займаються розробленням, виробництвом, зберіганням, транспортуванням, ввезенням в Україну, використанням, а також реалізацією харчових продуктів і продовольчої сировини, **мають право:**

- одержувати у встановлений термін від відповідних органів виконавчої влади необхідну, доступну та достовірну інформацію про можливість реалізації, використання і споживання харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів в Україні;
- звертатися за захистом своїх прав до суду.

Суб'єкти підприємницької діяльності — фізичні та юридичні особи всіх форм власності, які займаються розробленням, виробництвом, транспортуванням, зберіганням, ввезенням в Україну, реалізацією, використанням, утилізацією або знищенням харчових продуктів і продовольчої сировини, **зобов'язані**:

- вживати заходів поетапного впровадження на підприємствах харчової промисловості міжнародної системи забезпечення безпеки харчових продуктів НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Point) у порядку та строки, визначені законодавством України для окремих видів харчових продуктів;
- дотримувати процедур підтвердження відповідності та скласти декларацію про відповідність продовольчої продукції, на яку встановлено технічні регламенти;
- мати спеціальну освіту (підготовку);
- виробляти, ввозити в Україну, реалізовувати та використовувати харчові продукти, продовольчу сировину і супутні матеріали, які відповідають вимогам Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини” і діючих в Україні нормативних документів щодо цих продуктів, сировини і матеріалів;
- реалізовувати та використовувати харчові продукти, продовольчу сировину і супутні матеріали лише за наявності документального підтвердження їх якості та безпеки. Виробник (продавець) харчових продуктів та продовольчої сировини зобов'язаний постійно перевіряти їх якість і вживати заходів недопущення реалізації непридатних харчових продуктів, харчових продуктів з простроченим терміном придатності та харчових продуктів, на яких немає маркування або його неможливо розібрати;
- забезпечувати безперешкодний доступ на відповідні об'єкти працівникам, які здійснюють державний контроль і нагляд, для перевірки відповідності виробництва, зберігання, транспортування, реалізації, використання харчових продуктів і продовольчої сировини вимогам, нормам і правилам щодо якості та безпеки цих продуктів і сировини, встановленим нормативними документами, і надавати безоплатно цим працівникам необхідні для виконання їхніх функцій нормативні документи та інші відомості, а також зразки (у кількості, визначеній нормативною документацією) використаних продовольчої си-

ровини, супутніх матеріалів і харчових продуктів, що випускаються;

- відшкодовувати споживачам шкоду, заподіяну через порушення законодавства України про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини.

Реалізація харчових продуктів і продовольчої сировини фізичними та юридичними особами повинна здійснюватися відповідно до правил торгівлі харчовими продуктами в Україні, які затверджуються Кабінетом Міністрів України або уповноваженим ним органом.

Відповідальність за порушення вимог законодавства щодо стандартизації та сертифікації

Відповідно до ст. 21 Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини” особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність.

Особи, винні в порушенні законодавства у сфері підтвердження відповідності, так само несуть відповідальність згідно із законами України (ст. 20 Закону України “Про підтвердження відповідності”).

6.13. Вилучення з обігу або знищення харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів, що не відповідають встановленим вимогам

Неякісні та небезпечні харчові продукти, продовольча сировина та супутні матеріали підлягають вилученню з обігу в порядку, встановленому законом.

До неякісних належать харчові продукти, продовольча сировина та супутні матеріали, якісні показники та споживчі властивості яких не відповідають зазначеним у декларації про відповідність (нормативному документі чи нормативно-правовому акті), а також такі, якість яких знизилася внаслідок:

- порушення маркування;
- пошкодження чи деформування тари та окремих одиниць упаковки (крім бомбажних консервів);
- наявності сторонніх запахів, ознак замокання, що не становлять загрози для споживачів;

- наявності сторонніх домішок чи предметів, що можуть бути видалені.

Вилучені з обігу неякісні харчові продукти, продовольча сировина та супутні матеріали (крім харчових продуктів і продовольчої сировини, що швидко псуються, термін придатності яких не перевищує 30 діб) можуть бути повернуті в обіг у разі приведення їх у відповідність зі встановленими вимогами шляхом сортування, очищення, повторного маркування, зміни цільового призначення зазначеної продукції, промислової переробки тощо.

Небезпечними вважаються харчові продукти, продовольча сировина та супутні матеріали, показники безпеки яких не відповідають встановленим в Україні для такого виду продукції або зазначеним у декларації про відповідність, а також продовольча продукція, споживання (використання) якої пов'язано з ризиком для здоров'я і життя людини, зокрема харчові продукти та продовольча сировина:

- які неможливо ідентифікувати;
- фальсифіковані;
- контрабандні;
- безхазяйні;
- на які відсутні супровідні документи виробника (власника), що підтверджують їх походження, або документи, що підтверджують їх якість і безпеку;
- термін придатності до споживання (використання) яких закінчився;
- виготовлені із застосуванням не дозволених у встановленому порядку компонентів, харчових добавок, матеріалів, технологій тощо;
- з явно вираженими ознаками псування та пошкодження гризунами чи комахами.

Небезпечна та неякісна продовольча продукція, яку неможливо повернути в обіг, підлягає утилізації або знищенню в порядку, встановленому законом.

Утилізує чи знищує вилучену з обігу неякісну та небезпечну продовольчу продукцію виробник (власник) за власні кошти. Порядок і умови використання неякісної продовольчої продукції, методи утилізації чи знищення небезпечної продовольчої продукції погоджуються з відповідними органами, які здійснюють держав-

ний контроль і нагляд за якістю та безпекою харчових продуктів і продовольчої сировини відповідно до їх компетенції.

6.14. Міжнародне співробітництво у сфері стандартизації та сертифікації

Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації відповідно до закону представляє інтереси України в міжнародних організаціях зі стандартизації, вживає заходів адаптації законодавства України у сфері стандартизації до законодавства Європейського Союзу, співробітничав в цій сфері з відповідними органами інших країн, приймає рішення про приєднання до міжнародних (регіональних) систем стандартизації, укладає договори про співробітництво та виконання робіт у сфері стандартизації.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені ст. 17 Закону України “Про стандартизацію”, то застосовуються норми міжнародного договору.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності у встановленому законодавством порядку представляє інтереси України в міжнародних організаціях з підтвердження відповідності, співробітничав в цій сфері з відповідними органами інших країн, приймає рішення про приєднання до міжнародних та регіональних систем сертифікації, укладає договори про взаємне визнання результатів робіт з підтвердження відповідності. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені Законом України “Про стандартизацію”, то застосовуються норми міжнародного договору.

Міжнародне співробітництво України у сфері забезпечення якості та безпеки харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів передбачає:

- участь у роботі міжнародних організацій;
- укладення міжнародних договорів, у тому числі про взаємне визнання результатів робіт з оцінки відповідності харчових продуктів вимогам якості та безпеки (сертифікації); гармонізації державних стандартів, норм і правил з міжнародними стандартами, нормами і правилами, які визначають вимоги

до якості та безпеки харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів, а також методів їх випробувань; обміну з торговими партнерами інформацією про заходи, що вживаються в Україні для забезпечення якості та безпеки харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів (ст. 23 Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини”). Якщо міжнародними договорами України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законом, то застосовуються правила міжнародних договорів (ст. 24 Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини”).

Контрольні питання

1. Що означає поняття “стандартизація”?
2. Що становить об’єкти стандартизації?
3. На яких принципах базується державна політика у сфері стандартизації?
4. Суб’єкти стандартизації.
5. Види стандартів.
6. Проаналізуйте правове регулювання відносин власності на стандарти.
7. Якими повноваженнями наділені органи виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності?
8. Як ви розумієте підтвердження відповідності в законодавчо регульованій та в законодавчо нерегульованій сферах?
9. Джерела фінансування робіт зі стандартизації та діяльності з підтвердження відповідності?
10. Визначте необхідність державного регулювання забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини. Якими нормативними актами держави регулюється ця діяльність?
11. Яку відповідальність несуть суб’єкти господарювання в разі порушення вимог законодавства щодо стандартизації та сертифікації?
12. Мета міжнародного співробітництва у сфері стандартизації і сертифікації.

Глава 7. Антимонопольно-конкурентні відносини і захист підприємців та споживачів від негативних наслідків недобросовісної конкуренції

7.1. Антимонопольно-конкурентне регулювання: основні поняття і ознаки

Законодавство, що регулює відносини, які виникають у зв'язку з недобросовісною конкуренцією, обмеженням та попередженням монополізму в господарській діяльності, регламентується гл. 3 ГКУ, законами України “Про Антимонопольний комітет України”, “Про захист економічної конкуренції”, “Про захист від недобросовісної конкуренції”, “Про природні монополії”, “Про захист прав споживачів”, “Про рекламу”, “Про знаки для товарів та послуг” та іншими законами і підзаконними актами із зазначених питань. Зауважимо, що положення гл. 3 ГКУ не поширюються на відносини, у яких беруть участь суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин, якщо результат їх діяльності виявляється лише за межами України, якщо інше не передбачено чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України.

Законом можуть бути визначені особливості регулювання відносин, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та монополізмом на фінансових ринках і ринках цінних паперів.

Утримання конкуренції тісно пов'язано з інститутом антимонопольної діяльності, оскільки обмеження дій підприємців має на меті створення конкурентного середовища у сфері підприємництва.

Разом з тим у процесі розвитку підприємств і концентрації капіталу, як правило, виникає класична монополія, яка з часом для усунення конкурентів і підриває конкуренцію, створюючи загрозу існування власне ринку.

З огляду на негативні наслідки монополізму для розвитку економіки країни з ринковими відносинами почали застосовувати правові засоби обмеження цього явища. Зазначену функцію виконує держава, що є єдиним суб'єктом у системі ринкових відносин, яка має змогу виконувати антимонопольні функції.

У ст. 25 ГКУ встановлено, що держава підтримує конкуренцію як змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує

завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання отримують можливість вибору необхідного товару і при цьому окремі суб'єкти господарювання не визначають умови реалізації товару на ринку. Органам державної влади і органам місцевого самоврядування, що регулюють відносини у сфері господарювання, забороняється приймати акти або вчиняти дії, що визначають привілейоване становище суб'єктів господарювання тієї чи іншої форми власності або ставлять у нерівне становище окремі категорії суб'єктів господарювання чи в інший спосіб порушують правила конкуренції. У разі порушення цієї вимоги органи державної влади, до повноважень яких входять контроль і нагляд за додержанням антимонопольно-конкурентного законодавства, а також суб'єкти господарювання можуть оспорювати такі акти у встановленому законом порядку.

Уповноважені органи державної влади і органи місцевого самоврядування повинні аналізувати стан ринку та рівень конкуренції на ньому і вживати передбачених законом заходів упорядкування конкуренції суб'єктів господарювання.

Згідно із законодавством України держава забезпечує захист комерційної таємниці суб'єктів господарювання.

Правові засади обмеження конкуренції

У ст. 26 ГКУ визначається, *що можуть вважатись обґрунтованими* рішення або дії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на обмеження конкуренції чи можуть мати наслідком такі обмеження, у таких випадках:

- подання допомоги соціального характеру окремим суб'єктам господарювання за умови, що допомога подається без дискримінації інших суб'єктів господарювання;
- подання допомоги за рахунок державних ресурсів з метою відшкодування збитків, завданих стихійним лихом або іншими надзвичайними подіями, на визначених ринках товарів або послуг, перелік яких встановлюється законодавством;
- подання допомоги, у тому числі створення пільгових економічних умов окремим регіонам з метою компенсації соціально-економічних втрат, спричинених важкою екологічною ситуацією;

- здійснення державного регулювання, пов'язаного з реалізацією проектів загальнонаціонального значення.

Умови і порядок обмеження конкуренції встановлюються законом відповідно до ГКУ.

Правові засади обмеження монополізму в економіці

Монопольним визнається домінуюче становище суб'єкта господарювання, яке дає йому можливість самостійно або разом з іншими суб'єктами обмежувати конкуренцію на ринку певного товару (робіт, послуг).

Суб'єкт господарювання займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо:

- на цьому ринку у нього немає жодного конкурента;
- не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання до закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин.

Монопольним вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку певного товару перевищує встановлену законом. Відповідно до ч. 2 ст. 12 Закону України "Про захист економічної конкуренції" від 1 січня 2001 р. монопольним (домінуючим) становище суб'єкта господарювання є тоді, коли його частка на ринку товару перевищує 35 %, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції.

Монопольним може бути визнано також становище суб'єктів господарювання на ринку товару за наявності інших визначених законом умов. Так, згідно зі ст. 12 Закону України "Про захист економічної конкуренції" монопольним (домінуючим) може бути визнано також становище суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку товару становить 35 % або менше, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема, внаслідок порівняно невеликих часток на ринку, які належать конкурентам.

Вважається, що кожний із двох чи більше суб'єктів господарювання займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо стосовно певного виду товару між ними немає конкуренції або є незначна конкуренція і щодо них разом узятих

виконується одна з умов, передбачених ч. 1 ст. 12 Закону України “Про захист економічної конкуренції”.

Монопольним (домінуючим) вважається також становище кожного з кількох суб’єктів господарювання, якщо стосовно них виконуються такі умови:

- сукупна частка щонайбільше трьох суб’єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки, перевищує 50 %;
- сукупна частка щонайбільше п’яти суб’єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки, перевищує 70 % і при цьому вони не доведуть, що між ними немає конкуренції або є незначна конкуренція, на цьому ринку він не має жодного конкурента або суб’єкт господарювання не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб’єктів господарювання до закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар’єрів для доступу на ринок інших суб’єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин.

У разі суспільної необхідності та з метою усунення негативного впливу на конкуренцію органи державної влади здійснюють стосовно існуючих монопольних утворень заходи антимонопольного регулювання відповідно до вимог законодавства та заходи демонополізації економіки, передбачені відповідними державними програмами, за винятком природних монополій. Так, органи Антимонопольного комітету України беруть участь у процесах демонополізації економіки галузей та регіонів. У межах своїх повноважень органи Комітету здійснюють контроль за діяльністю суб’єктів господарювання всіх форм власності, органів державної влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю в усіх галузях економіки України.

Органам державної влади та органам місцевого самоврядування забороняється приймати акти або вчиняти дії, спрямовані на економічне посилення існуючих суб’єктів господарювання — монополістів та утворення без достатніх підстав нових монопольних утворень, а також приймати рішення про виключно централізований розподіл товарів (ст. 27 ГКУ).

7.2. Правові засади діяльності природних монополій

Стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку ефективніше за відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю продукції в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами господарювання, не можуть бути замінені у споживанні іншими, у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку меншою мірою залежить від зміни цін на такі товари, ніж попит на інші товари (послуги), вважається **природною монополією**. Таке визначення природних монополій міститься в ч. 1 ст. 28 ГКУ та в ч. 1 ст. 1 Закону України “Про природні монополії” від 20 квітня 2000 р.

Суб'єктами природної монополії можуть бути суб'єкти господарювання будь-якої форми власності (монопольні утворення), які виробляють (реалізують) товари на ринку, що перебуває у стані природної монополії.

Законом України “Про природні монополії” визначаються сфери діяльності суб'єктів природних монополій, органи державної влади, місцевого самоврядування, інші органи, які регулюють діяльність зазначених суб'єктів, а також інші питання регулювання відносин, що виникають на товарних ринках України, які перебувають у стані природної монополії, і на суміжних ринках за участі суб'єктів природних монополій.

Мета зазначеного Закону — забезпечити ефективність функціонування ринків, що перебувають у стані природної монополії, на основі збалансування інтересів суспільства, суб'єктів природних монополій та споживачів їх товарів.

7.3. Зловживання монопольним становищем на ринку

Зловживання монопольним становищем прийнято зараховувати до першої групи правопорушень у сфері антимонопольно-конкурентних відносин.

Відповідно до ст. 29 ГКУ зловживанням монопольним становищем вважаються:

- нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище, або додаткових умов, що не стосуються

предмета договору, включаючи нав'язування товару, не потрібного контрагенту;

- обмеження або припинення виробництва, а також вилучення товарів з обороту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін;
- інші дії, вчинені з метою створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) суб'єктів господарювання;
- встановлення монопольно високих або дискримінаційних цін (тарифів) на свої товари, що призводить до порушення прав споживачів або обмежує права окремих споживачів;
- встановлення монопольно низьких цін (тарифів) на свої товари, що призводить до обмеження конкуренції.

У ч. 1 ст. 13 Закону України “Про захист економічної конкуренції” наводиться таке визначення **зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку**: це дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, зокрема обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливі за існування значної конкуренції на ринку.

Відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України “Про захист економічної конкуренції” зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку, зокрема, визнається:

- встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за існування значної конкуренції на ринку;
- застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод із суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин;
- обумовлення укладення угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за природою або за торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору;
- обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям;
- часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання;

- суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин;
- створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

Зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку забороняється і зумовлює відповідальність згідно із законом.

7.4. Неправомірні угоди між суб'єктами господарювання

До другої групи правопорушень належать неправомірні угоди між суб'єктами господарювання.

Відповідно до ст. 30 ГКУ **неправомірними угодами** між суб'єктами господарювання визнаються угоди або погоджені дії, спрямовані:

- на встановлення (підтримання) монопольних цін (тарифів), знижок, надбавок (доплат), націнок;
- на розподіл ринків за територіальним принципом, обсягом реалізації чи закупівлі товарів, їх асортиментом або за колом споживачів чи за іншими ознаками з метою їх монополізації;
- на усунення з ринку або обмеження доступу до нього продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

Узгодженими діями є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша узгоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання.

Узгодженими діями вважається також створення суб'єкта господарювання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання.

Особи, які чинять або мають намір чинити узгоджені дії, є учасниками узгоджених дій (ст. 5 Закону України “Про захист економічної конкуренції”).

У ст. 6 Закону України “Про захист економічної конкуренції” наводяться визначення і перелік дій, які визнаються антиконкурентними узгодженими діями.

Так, **антиконкурентними узгодженими є дії**, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції.

Антиконкурентними узгодженими діями, зокрема, визнаються дії, які стосуються:

- встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів;
- обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними;
- розподілу ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель, колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками;
- спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів;
- усунення з ринку або обмеження доступу на ринок (вихід з ринку) інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців;
- застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, що ставить останніх у невігідне становище в конкуренції;
- укладення угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета цих угод;
- суттєвого обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивних причин.

Вчинення антиконкурентних узгоджених дій забороняється і зумовлює відповідальність згідно із законом.

7.5. Дискримінація суб'єктів господарювання

До третьої групи правопорушень належить дискримінація суб'єктів господарювання.

Відповідно до ст. 31 ГКУ **дискримінацією суб'єктів господарювання органами влади** визнається:

- заборона створення нових підприємств чи інших організаційних форм господарювання в будь-якій сфері господарської діяльності, а також встановлення обмежень щодо здійснення окре-

мих видів господарської діяльності або виробництво певних видів товарів з метою обмеження конкуренції;

- примушування суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової реалізації товарів певним споживачам або до вступу в господарські організації та інші об'єднання;
- прийняття рішень про централізований розподіл товарів, що призводить до монопольного становища на ринку;
- встановлення заборони на реалізацію товарів з одного регіону України в іншому;
- надання окремим підприємцям податкових та інших пільг, які ставлять їх у привілейоване становище щодо інших суб'єктів господарювання, що призводить до монополізації ринку певного товару;
- обмеження прав суб'єктів господарювання щодо придбання та реалізації товарів;
- встановлення заборон чи обмежень стосовно окремих суб'єктів господарювання або груп підприємців.

У розд. III ст. 15 Закону України “Про захист економічної конкуренції” визначаються антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю.

Антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю є прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Відповідно до закону антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, зокрема, визнаються:

- заборона або перешкоджання створенню нових підприємств чи здійснення підприємництва в інших організаційних формах у будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво, придбання чи реалізацію певних видів товарів;

- пряме або опосередковане примушування суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні чи інші форми об'єднань або здійснення концентрації суб'єктів господарювання в інших формах;
- пряме або опосередковане примушування суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першочергового їх придбання у певних продавців;
- будь-яка дія, спрямована на централізований розподіл товарів, а також розподіл ринків між суб'єктами господарювання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи продавців;
- встановлення заборони на реалізацію певних товарів з одного регіону країни в іншому або надання дозволу на реалізацію товарів з одного регіону в іншому в певному обсязі чи за певних умов;
- надання окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване становище стосовно конкурентів, що призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції;
- дія, внаслідок якої окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання створюються несприятливі чи дискримінаційні умови діяльності порівняно з конкурентами;
- дія, якою встановлюються не передбачені законами України заборони та обмеження самостійності підприємств, у тому числі щодо придбання чи реалізації товарів, ціноутворення, формування програм діяльності та розвитку, розпорядження прибутком.

Вчинення антиконкурентних дій органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю забороняється і зумовлює відповідальність згідно із законом.

Згідно зі ст. 16 Закону України “Про захист економічної конкуренції” органам влади та органам місцевого самоврядування забороняється делегування окремих владних повноважень об'єднанням, підприємствам та іншим суб'єктам господарювання, якщо

це призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Згідно зі ст. 17 Закону України “Про захист економічної конкуренції” забороняються також дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), що полягають у схиланні суб’єктів господарювання, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю до порушень законодавства про захист економічної конкуренції, створенні умов для вчинення таких порушень чи їх легітимації.

Законом можуть встановлюватись винятки із зазначених положень з метою забезпечення національної безпеки, оборони, загальносуспільних інтересів.

7.6. Недобросовісна конкуренція

До четвертої групи правопорушень антимонопольно-конкурентного законодавства належить використання методів, що становлять недобросовісну конкуренцію.

У соціально-економічному розвитку Україна перебуває на етапі переходу до ринкової економіки, що, як засвідчує світовий досвід, не може існувати без конкуренції. Адже остання дуже важлива для становлення і розвитку економіки нашої держави загалом. Конкуренція є невіддільною складовою підприємницької діяльності. Це підтверджується тим, що, з одного боку, підприємницька діяльність здійснюється з метою одержання прибутку, і це об’єктивно прагне підприємця до пошуку оптимальних економічних рішень для того, щоб вироблені ним товари і послуги користувалися попитом у споживачів. З іншого боку, оскільки в умовах ринку до описаної ситуації прагне кожний суб’єкт підприємницької діяльності, великий прибуток одержить той, що зробить свій товар конкурентоздатним. У цьому розумінні конкуренція завжди є необхідною умовою підприємницької діяльності в суспільстві, а отже, і ринкової економіки, заснованої на товарному виробництві й обміні.

Однак змагальність у середовищі суб’єктів підприємницької діяльності за споживчий попит на ринку може здійснюватись як добросовісно, на чесних звичаях ділового обороту, так і такими методами суперництва, що завдають шкоди підприємцям, спо-

живачам і суспільству загалом. У цьому разі йдеться про недобросовісну конкуренцію — явище вкрай небажане для української держави в період побудови ринкових відносин, що відповідають світовим стандартам.

Останніми роками в Україні у сфері законодавчого регулювання проблем конкуренції зроблено значні кроки.

З прийняттям 7 червня 1996 р. Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” на законодавчому рівні було запроваджено визначення поняття **недобросовісної конкуренції**: це будь-які дії в конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності.

Таке саме визначення міститься і у ст. 32 ГКУ.

У гл. 2–4 зазначеного Закону визначаються дії, що становлять недобросовісну конкуренцію. Разом з тим названі безпосередньо в Законі дії не є винятково недобросовісною конкуренцією. Так, в одній із праць Н. О. Саниахметової недобросовісна конкуренція визначається як будь-яке поведження, метод конкурентної боротьби, що суперечать звичаям чесної підприємницької практики, пов’язані з порушенням прийнятих на ринку норм та правил і спостерігаються у відносинах між конкуруючими суб’єктами.

Недобросовісною конкуренцією визнаються:

- неправомірне використання ділової репутації суб’єкта господарювання;
- створення перешкод суб’єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції;
- неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці;
- інші дії, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності.

Недобросовісна конкуренція зумовлює юридичну відповідальність осіб, якщо їх дії негативно впливають на конкуренцію на території України незалежно від того, де вчинено такі дії.

До першого виду правопорушень належить неправомірне використання ділової репутації суб’єкта господарювання.

Відповідно до ст. 33 ГКУ неправомірним використанням ділової репутації суб’єкта господарювання визнаються:

- неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки;

- неправомірне використання товару іншого виробника;
- копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника;
- порівняльна реклама.

У гл. 2 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” міститься перелік дій, що вважаються неправомірним використанням ділової репутації суб’єкта господарювання.

Неправомірним є використання без дозволу уповноваженої на те особи чужого імені, комерційного найменування, торговельної марки, інших позначень, а також належних іншій особі рекламних матеріалів тощо, що може призвести до плутання з діяльністю іншого суб’єкта господарювання, який має пріоритет щодо їх використання.

Використання в комерційному найменуванні власного імені громадянина правомірне, якщо до власного імені додається будь-який відмітний елемент, що виключає плутання з діяльністю іншого суб’єкта господарювання.

Неправомірним використанням товару іншого виробника вважається введення в господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи.

Копіюванням зовнішнього вигляду виробу є відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого суб’єкта господарювання і введення його в господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії, що може призвести до плутання з діяльністю іншого суб’єкта господарювання. Не визнається неправомірним копіювання зовнішнього вигляду виробу або його частин, якщо таке копіювання зумовлено виключно їх функціональним застосуванням (ч. 5 ст. 33 ГКУ). Але такі дії не вважаються неправомірними, якщо поширюються на вироби, що перебувають під охороною як об’єкти права інтелектуальної власності.

Порівняльною є реклама, що містить порівняння з товарами (роботами, послугами) чи діяльністю іншого суб’єкта господарювання. Не визнається неправомірним порівняння в рекламі у випадках, передбачених законом. У ст. 7 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” зазначається, що не визнається неправомірним порівняння в рекламі, якщо наведені відомості про товари, роботи, послуги підтвержені фактичними даними, достовірні, об’єктивні, корисні для інформування споживачів.

Другий вид правопорушень становить створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції.

У ст. 34 ГКУ визначається, що перешкодами у процесі конкуренції вважаються дискредитація суб'єкта господарювання, нав'язування споживачам примусового асортименту товарів (робіт, послуг), схиляння до бойкоту суб'єкта господарювання або дискримінації покупця (замовника) чи до розірвання договору з конкурентом, підкуп працівника постачальника або покупця (замовника).

У гл. 3 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” міститься перелік дій, що вважаються створенням перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції.

Дискредитацією суб'єкта господарювання є поширення в будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання.

Купівлю-продажем товарів, виконанням робіт, наданням послуг із примусовим асортиментом є купівля-продаж одних товарів, виконання робіт, надання послуг за умови купівлі-продажу інших товарів, виконання робіт, надання послуг, не потрібних споживачу або контрагенту.

Схилянням до бойкоту суб'єкта господарювання вважається спонукання конкурентом іншої особи безпосередньо або через посередника до відмови від встановлення договірних відносин із цим суб'єктом господарювання.

Схилянням постачальника до дискримінації покупця є спонукання безпосередньо або через посередника до надання постачальником конкуренту покупця певних переваг без достатніх на це підстав.

Схилянням суб'єкта господарювання до розірвання договору з конкурентом іншого суб'єкта господарювання вважається вчинене з корисливих мотивів або в інтересах третіх осіб спонукання суб'єкта господарювання — учасника договору до невиконання або виконання в неналежний спосіб договірних зобов'язань перед цим конкурентом шляхом надання або пропонування суб'єкту господарювання — учаснику договору безпосередньо або через посередника матеріальної винагороди, компенсації чи інших переваг.

Підкуп працівника постачальника — це надання або пропонування йому конкурентом покупця (замовника) безпосередньо або через посередника матеріальних цінностей, майнових або немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником постачальника службових обов'язків, що випливають з укладеного чи пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником). До працівника постачальника прирівнюється й інша особа, яка згідно зі своїми повноваженнями приймає рішення від імені постачальника про постачання товару, виконання робіт, надання послуг, впливає на прийняття такого рішення або в якийсь спосіб пов'язана з ним.

Підкуп працівника покупця (замовника) — це надання або пропонування йому конкурентом постачальника безпосередньо або через посередника матеріальних цінностей, майнових чи немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником покупця (замовника) службових обов'язків, що випливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом постачальника певних переваг перед постачальником. До працівника покупця (замовника) прирівнюється й інша особа, яка згідно зі своїми повноваженнями приймає рішення від імені покупця (замовника) про придбання товару, виконання робіт, надання послуг, впливає на прийняття такого рішення або в якийсь спосіб пов'язана з ним.

До другого виду правопорушень належить також досягнення **неправомірних переваг у конкуренції**. Відповідно до ст. 35 ГКУ досягненням неправомірних переваг у конкуренції є отримання певних переваг стосовно іншого суб'єкта господарювання шляхом порушення законодавства, яке підтверджене рішенням відповідного органу державної влади.

До третього виду правопорушень належать **неправомірне збирання, розголошення та використання відомостей, що є комерційною таємницею**.

Згідно зі ст. 36 ГКУ пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарю-

вання відомості, що не є державною таємницею і розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею. Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, а також спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання.

У гл. 4 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” визначаються дії, що є неправомірними щодо комерційної таємниці.

Неправомірним збиранням відомостей, що становлять комерційну таємницю, вважається здобуття протиправним способом зазначених відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Розголошенням комерційної таємниці є ознайомлення іншої особи без згоди уповноваженої на те особи з відомостями, що відповідно до закону становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені у встановленому законом порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Схиляння до розголошення комерційної таємниці — спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, що відповідно до закону становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Неправомірним використанням комерційної таємниці є впровадження у виробництво або врахування при плануванні чи здійсненні підприємницької діяльності без дозволу уповноваженої на те особи неправомірно здобутих відомостей, що становлять відповідно до закону комерційну таємницю.

За неправомірне збирання, розголошення або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, винні особи несуть відповідальність, що встановлюється законом.

7.7. Відповідальність за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства

Неможливо протидіяти зловживанню монопольним становищем на ринку, антиконкурентним узгодженим діям, дискримінації суб'єктів господарювання лише законодавчими заборонами.

Задля цього потребує розроблення правовий механізм, покликаний сприяти підтримуванню і заохоченню конкуренції, запобіганню монопольній практиці та штучним обмеженням розвитку конкуренції, захисту економічної конкуренції і протидіяти порушенням антимонопольно-конкурентного законодавства.

Одним з важливих елементів правового забезпечення протидії порушенням антимонопольно-конкурентного законодавства в господарській діяльності є система охоронних засобів правового впливу, що застосовуються за такі правопорушення.

Згідно зі ст. 51 Закону України “Про захист економічної конкуренції” порушення законодавства про захист економічної конкуренції зумовлює відповідальність, встановлену законом.

За порушення антимонопольно-конкурентного законодавства можливе застосування заходів адміністративної, цивільно-правової відповідальності, а також двох специфічних санкцій у вигляді накладання Антимонопольним комітетом штрафів і примусового поділу монопольних утворень.

Відшкодування збитків передбачено як основну цивільно-правову санкцію за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.

Найпоширенішою санкцією за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства в Україні є накладання штрафів на підприємців Антимонопольним комітетом України. Зі ст. 52 Закону України “Про захист економічної конкуренції” випливає, що органи Антимонопольного комітету України накладають штрафи на об’єднання, суб’єктів господарювання: юридичних осіб і фізичних осіб; групу суб’єктів господарювання — юридичних та/або фізичних осіб, що відповідно до ст. 1 Закону визначаються суб’єктами господарювання.

Згідно зі ст. 50 Закону порушеннями законодавства про захист економічної конкуренції вважаються:

- антиконкурентні узгоджені дії;
- зловживання монопольним (домінуючим) становищем;
- антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю;
- невиконання рішення, попереднього рішення органів Антимонопольного комітету України або їх виконання не в повному обсязі;

- здійснення учасниками узгоджених дій — суб'єктами господарювання дій, заборонених ч. 5 ст. 10 Закону;
- делегування повноважень органів влади чи органів місцевого самоврядування у випадках, заборонених ст. 16 Закону;
- вчинення дій, заборонених ст. 17 Закону;
- обмежувальна та дискримінаційна діяльність, заборонена ч. 2 ст. 18, ст. 19 і 20 Закону;
- обмежувальна діяльність, заборонена ч. 1 ст. 18 Закону;
- недодержання умов, передбачених п. 2 ч. 3 ст. 22 Закону;
- порушення положень узгоджених з органами Антимонопольного комітету України установчих документів суб'єкта господарювання, створеного в результаті концентрації, якщо це призводить до обмеження конкуренції;
- концентрація без отримання відповідного дозволу органів Антимонопольного комітету України за умови, що наявність такого дозволу необхідна;
- неподання інформації Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню у строки, встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою його територіального відділення чи нормативно-правовими актами;
- подання інформації в неповному обсязі Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню у строки, встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою його територіального відділення чи нормативно-правовими актами;
- подання недостовірної інформації Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню;
- створення перешкод працівникам Антимонопольного комітету України, його територіального відділення під час перевірок, огляду, вилучення чи накладання арешту на майно, документи, предмети чи інші носії інформації;
- надання рекомендацій суб'єктами господарювання, об'єднаннями, органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, що схиляють до вчинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції чи сприяють вчиненню таких порушень;
- обмеження в господарській діяльності суб'єкта господарювання у відповідь на те, що він звернувся до Антимонопольного комітету України, його територіального відділення із заявою

про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

- невиконання учасниками узгоджених дій, концентрації вимог і зобов'язань, якими було зумовлено рішення про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію;
 - обмежувальна діяльність об'єднань, заборонена ст. 21 Закону.
- За порушення законодавства про захист економічної конкуренції до суб'єктів господарювання застосовуються відповідні санкції. Розглянемо основні з них.

1. **Штрафи.** Відповідно до ст. 52 Закону України “Про захист економічної конкуренції” штрафи накладають органи Антимонопольного комітету на об'єднання, суб'єктів господарювання за такі порушення:

- антиконкурентні узгоджені дії; зловживання монопољним (домінуючим) становищем; невиконання рішення, попереднього рішення органів Антимонопольного комітету або виконання їх не в повному обсязі до 10 % доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, за який накладається штраф. За наявності незаконно одержаного прибутку, який перевищує 10 % зазначеного доходу (виручки), штраф накладається в розмірі, що не перевищує потрійного розміру незаконно одержаного прибутку. Якщо доходу (виручки) немає або відповідач на вимогу органів Антимонопольного комітету України, голови його територіального відділення не надав розмір доходу (виручки), штраф накладається в розмірі до 20 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- узгоджені дії суб'єктів господарювання, заборонені ч. 5 ст. 10 Закону; обмежувальну та дискримінаційну діяльність, заборонену ч. 2 ст. 18, ст. 19 і 20 Закону; недодержання умов, передбачених п. 2 ч. 3 ст. 22 Закону; порушення положень узгоджених з органами Антимонопольного комітету України установчих документів суб'єкта господарювання, створеного в результаті концентрації, якщо це призводить до обмеження конкуренції; концентрацію без отримання відповідного дозволу органів Антимонопольного комітету України за умови, що наявність такого дозволу необхідна; невиконання учасниками узгоджених дій, концентрації вимог і зобов'язань, якими було зумовлено рішення про надання дозволу на узгоджені дії, концент-

рацію — до 5 % доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, за який накладається штраф, а якщо доходу (виручки) немає або відповідач на вимогу органів Антимонопольного комітету України, голови його територіального відділення не надав розмір доходу (виручки), штраф накладається в розмірі до 10 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- обмежувальну діяльність, заборонену ч. 1 ст. 18 Закону; неподання інформації Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню у строки, встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою його територіального відділення чи нормативно-правовими актами; подання інформації в неповному обсязі Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню у строки, встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою його територіального відділення чи нормативно-правовими актами; подання недостовірної інформації Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню; створення перешкод працівникам Антимонопольного комітету України, його територіального відділення під час перевірок, огляду, вилучення чи накладання арешту на майно, документи, предмети чи інші носії інформації; обмеження в господарській діяльності суб'єкта господарювання у відповідь на те, що він звернувся до Антимонопольного комітету України, його територіального відділення із заявою про порушення законодавства про захист економічної конкуренції — до 1 % доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, за який накладається штраф, а якщо доходу (виручки) немає або відповідач на вимогу органів Антимонопольного комітету України, голови його територіального відділення не надав розмір доходу (виручки), штраф накладається в розмірі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Рішення про накладення штрафів у розмірах понад одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян приймають виключно Антимонопольний комітет України і адміністративна колегія Антимонопольного комітету України на їх засіданнях.

2. Примусовий поділ. Як вид господарсько-організаційних санкцій за порушення законодавства про захист економічної конкуренції примусовий поділ застосовується Антимонопольним комітетом тоді, коли суб'єкт господарювання, що займає монополльне (домінуюче) становище на ринку, зловживає ним.

Примусовий поділ не застосовується в таких випадках:

- за неможливості організаційного або територіального відокремлення підприємств, структурних підрозділів чи структурних одиниць;
- за наявності тісного технологічного зв'язку підприємств, структурних підрозділів чи структурних одиниць (якщо обсяг продукції, яка вживається суб'єктом господарювання, перевищує 30 % валового обсягу продукції підприємства, структурного підрозділу чи структурної одиниці).

Рішення органів Антимонопольного комітету України про примусовий поділ суб'єкта господарювання підлягає виконанню у встановлений строк, який не може бути менший від шести місяців.

3. Відшкодування шкоди. Особи, яким заподіяно шкоду внаслідок порушення законодавства про захист економічної конкуренції, можуть звернутися до суду, арбітражного суду із заявою про її відшкодування.

Шкода, заподіяна порушеннями законодавства про захист економічної конкуренції, передбаченими п. 1, 2, 5, 10, 12, 18 і 19 ст. 50 Закону України “Про захист економічної конкуренції”, відшкодовується особою, яка вчинила порушення, у подвійному розмірі завданої шкоди.

4. Вилучення товарів. У разі встановлення факту неправомірного використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки або факту копіювання виробів заінтересовані особи можуть звернутися до Антимонопольного комітету України, його територіальних відділень із заявою про вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням або копій виробів іншого суб'єкта господарювання як у виробника, так і у продавця.

Порядок використання вилучених товарів визначає Кабінет Міністрів України.

Товари з неправомірно використаним позначенням та копії виробів іншого суб'єкта господарювання вилучаються тоді, коли можливість плутання з діяльністю іншого суб'єкта господарювання не може бути усунута в інший спосіб.

Зауважимо, що суб'єкта господарювання не можна притягнути до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, якщо закінчився строк давності притягнення до відповідальності.

Строк давності притягнення до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції становить 5 років з дня вчинення порушення, а в разі триваючого порушення — з дня закінчення вчинення порушення.

Строк давності притягнення до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, передбачений п. 13–16 ст. 50 Закону України “Про захист економічної конкуренції”, становить 3 роки з дня вчинення порушення, а в разі триваючого порушення — з дня закінчення вчинення порушення.

Перебіг строку давності зупиняється на час розгляду органами Антимонопольного комітету України справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Відповідно до Закону України “Про захист економічної конкуренції” посадові особи та інші працівники суб'єктів господарювання, працівники органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю несуть *адміністративну відповідальність* за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.

Так, згідно із законом посадові особи та інші працівники суб'єктів господарювання, працівники органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю несуть адміністративну відповідальність за правопорушення у вигляді неподання інформації Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню у встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою його територіального відділення чи нормативно-правовими актами строки; подання інформації в неповному обсязі Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню у встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою його територіального відділення чи нормативно-правовими актами строки; подання недостовірної інформації Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню; створення перешкод працівникам Антимонопольного комітету України, його територіального відділення під час перевірок, огля-

ду, вилучення чи накладення арешту на майно, документи, предмети чи інші носії інформації.

Адміністративна відповідальність за такі порушення передбачена ст. 166¹–166⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КпАП України). Зловживання монопольним становищем на ринку і неправомірні угоди між підприємцями зумовлюють накладення штрафу на керівників (розпорядників кредитів) підприємств (об'єднань, господарських товариств тощо) у розмірі до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, — до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дискримінація підприємців органами влади та управління спричинює накладення штрафу в розмірі до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Порушення порядку подання інформації і виконання рішень Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень карається накладенням штрафу на посадових осіб та керівників у розмірі до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, — до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; ухилення від виконання рішень Антимонопольного комітету та його територіальних відділень чи несвоєчасне виконання їх рішень спричинює накладення штрафу на посадових осіб та керівників у розмірі до 6 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, — до 16 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відповідно до ст. 24 і 25 Закону України “Про Антимонопольний комітет України” державні уповноважені й голови територіальних відділень Комітету в разі порушення антимонопольного законодавства складають і передають до судів протоколи про адміністративні правопорушення.

За порушення антимонопольного законодавства в Україні передбачена кримінальна відповідальність (ст. 230 Кримінального кодексу України). Так, умисне неподання або подання завідомо неправдивих документів чи іншої інформації Антимонопольному комітетові України або його територіальному відділенню, а також ухилення від виконання законних рішень цих органів, вчинене службовою особою органу державної влади, органу місцевого самоврядування, органу адміністративно-господарського управління

і контролю, підприємства, установи, організації, якщо це було пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах, караються штрафом від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 років або виправними роботами на строк до 2 років.

Великим розміром доходу вважається такий, що у 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Крім заходів відповідальності охоронні засоби, що застосовуються за порушення антимонопольного законодавства, включають і засоби захисту. Це спонукання Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями правопорушника до таких дій (бездіяльності):

- припинення незаконних дій (примушування до виконання обов'язків);
- відновлення первісного становища;
- припинення неправомірних угод між підприємцями;
- скасування або змінення прийнятих органами влади та управління неправомірних актів;
- здійснення примусового поділу монопольних утворень.

7.8. Відповідальність за недобросовісну конкуренцію

Характеристика юридичної відповідальності за недобросовісну конкуренцію

Згідно зі ст. 37 ГКУ вчинення дій, визначених як недобросовісна конкуренція, зумовлює адміністративну, цивільну чи кримінальну відповідальність винних осіб суб'єктів господарювання у випадках, передбачених законом.

Правомірні відносини у сфері економічних відносин і захист конкуренції забезпечуються різними засобами, у тому числі юридичною відповідальністю. Як відомо, юридична відповідальність є заходом державного примусу і осудження, що застосовується за здійснення правопорушення і пов'язаний з покладанням на винну особу обов'язку витерпіти несприятливі наслідки особистого і майнового характеру.

Підставою для відповідальності конкретної особи є вчинене нею правопорушення.

Розрізняють кілька умов виникнення відповідальності. Насамперед це вимога так званої конкурентної ситуації. Іншими слова-

ми, відмінність недобросовісної конкуренції від цивільного делікту полягає в тому, що така конкуренція припускає наявність акта конкуренції. Для позову про припинення недобросовісної конкуренції визначальним є факт, що сторони перебувають у конкурентних відносинах, а недозволена діяльність має конкурентну мету. Отже, у конкурентній ситуації визначальними є конкурентні відносини підприємців (торговців), що мають на ринку однакове коло клієнтів, є суперниками у сфері підприємництва і пропонують на ринок ідентичні чи подібні товари (послуги). Разом з тим не потребується повний збіг сфер діяльності конкуруючих підприємців. Для визнання правопорушення достатньо часткового збігу сфер.

Друга умова відповідальності — винна дія (це положення спірне в науковій літературі у зв'язку з тим, що зі змісту Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” щодо суперечок про неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання немає потреби доводити, що порушник мав намір чи наявна інша форма провини при його здійсненні, спрямована на плутання споживачем джерела товару чи його послуги. Проте розгляд провини в тому аспекті, про який йтиметься далі як про одну з умов виникнення юридичної відповідальності, характеризується особливостями, пов'язаними з природою недобросовісної конкуренції. Винна дія в такому виді правопорушення пов'язана насамперед з елементом недобросовісності. Заборона недобросовісної конкуренції розглядається як обмеження свободи торгівлі й підприємництва, що, у свою чергу, обмежує свободу конкуренції на ринку. Факт допущення свободи конкуренції об'єктивно спричинює заподіяння шкоди інтересам однієї групи підприємців з боку їх вдаліших конкурентів. Але таке заподіяння шкоди в умовах товарного ринку вважається правомірним, оскільки зумовлюється легальними способами конкурентної боротьби. Неправомірними кваліфікуються лише недобросовісні способи і прийоми ведення конкурентної боротьби на ринку. Отже, основна особливість винної дії в такому правопорушенні полягає в недобросовісності конкурента. Це встановлюється судовою практикою емпірично і залежать в кожному конкретному випадку від обставин справи.

У сфері застосування конкурентного законодавства правопорушення виявляється в поведінці, що суперечить нормам, і є одним з видів недобросовісної конкуренції.

Розглянемо основні класифікації і відповідно види юридичної відповідальності в конкурентних відносинах.

Залежно від органу, що поклав відповідальність на правопорушника, розрізняють відповідальність, що накладається:

- органом виконавчої влади (Антимонопольним комітетом України і його територіальними відділеннями);
- судом.

Зазначений поділ на види здійснюється на основі різного порядку (процесу) накладення стягнення, а також розбіжностей правових сфер захисту відповідними органами і їх компетенції. Домінуюче положення має суд, оскільки тільки суд може притягти особу до кримінальної відповідальності, а також скасувати рішення антимонопольного органу.

За суб'єктним складом, а практично залежно від “ваги” (розміру у грошовому еквіваленті) юридичної відповідальності й кількості загальногалузевих видів юридичної відповідальності, що можуть бути застосовані до правопорушника, розрізняють юридичну відповідальність юридичних осіб і громадян-підприємців. Варто викремити ст. 23 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції”: “вчинення в інтересах третіх осіб дій, класифікованих законодавством як недобросовісна конкуренція, громадянами, що не є підприємцями”.

Доходимо висновку, що за інших рівних умов (і взагалі на підставі ст. 22, 23 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції”) штраф, накладений на юридичну особу, перевищуватиме штраф, покладений на фізичну особу, насамперед оскільки юридична особа є більшою господарською структурою і повинна ретельніше стежити за своєю діяльністю, тому що може заподіяти набагато більше шкоди, ніж громадянин-підприємець, а надто конкурентні відносини, як правило, характерні тільки для великих економічних суб'єктів — юридичних осіб.

Якщо до адміністративної відповідальності залучається особа, що безпосередньо не бере участі в конкурентних відносинах, то обов'язковим є чітке встановлення в кожному конкретному випадку причинного зв'язку між її діями і сприятливими наслідками, що настають для третіх осіб, тобто чи був громадянин, власне кажучи, виконавцем волі одного з конкуруючих суб'єктів. Однак для цього необхідно встановити, чи усвідомлював він неправомірний характер своїх дій (був намір чи необережність) і чи

домовлявся з конкурентом. У противному разі до відповідальності залучається “опосередкований”, недобросовісний конкурент, що намагається завуалювати неправомірні дії за допомогою актів волевиявлення іншої особи. Якщо ж громадянин діяв без попередньої домовленості з конкурентом, то останній не підпадає під юридичну відповідальність.

До основних належать класифікації, побудовані за суб’єктивним аспектам правопорушника залежно від виду провини — юридичної відповідальності за навмисну і ненавмисну (необережну) недобросовісну конкуренцію.

У літературі існують й інші класифікації, наприклад, в основу яких покладено шкоду, яку заподіює правопорушник залежно від типу законодавства, на основі якого і здійснюється стягнення. Однак вагомішими з практичних позицій залишаються розглянуті класифікації.

Згідно зі ст. 20 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” здійснення дій, визначених як недобросовісна конкуренція, спричинює накладення Антимонопольним комітетом України штрафів, а також адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність у випадках, передбачених законодавством.

Види відповідальності за порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції

Розглянемо види юридичної відповідальності й типи санкцій, що застосовуються до правопорушників на основі класичної класифікації, а саме крізь призму галузевої належності юридичної відповідальності.

За здійснення дій, визнаних недобросовісною конкуренцією, законодавством передбачені санкції, що залежать від галузевої належності.

Кримінальна відповідальність передбачена за злочини, що порушують вимоги законодавства про збереження комерційної таємниці. Згідно зі ст. 231 Кримінального кодексу України незаконне збирання чи використання відомостей, що становлять комерційну таємницю (підприємницьке шпигунство), якщо це заподіяло великих матеріальних збитків суб’єкту підприємницької діяльності, карається позбавленням волі на термін до 3 ро-

ків чи штрафом від 300 до 500 мінімальних розмірів заробітної плати.

Навмисне розголошення комерційної таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною чи службовою діяльністю, якщо це вчинено з корисливих чи інших особистих спонукань і заподіяло великого матеріального збитку суб'єкту підприємницької діяльності, зумовлює кримінальну відповідальність за ст. 232 Кримінального кодексу України.

Цивільно-правовою санкцією за недобросовісну конкуренцію є відшкодування збитку. Збиток, заподіяний внаслідок здійснення дій, визначених законом як недобросовісна конкуренція, підлягає відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб у порядку, визначеному цивільним законодавством України (ст. 24 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції").

Крім зазначених санкцій галузевої належності ст. 25 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції" передбачені дві спеціальні санкції за окремі види правопорушень, визнаних недобросовісною конкуренцією, зокрема вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням і копій виробів іншого суб'єкта господарювання. Ця санкція застосовується в разі встановлення факту неправомірного використання чужих позначень, рекламних матеріалів і упакування (ст. 4 Закону) або копіювання виробів (ст. 6 Закону). Ця санкція означає безоплатне вилучення, у тому числі зі звертання, товарів, що стали предметом недобросовісної конкуренції. Особливість цієї санкції полягає в її застосуванні не тільки за два види правопорушень, а й тоді, коли можливість і плутання з діяльністю іншого суб'єкта господарювання не може бути усунута в інший спосіб.

Відповідно до ст. 26 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції" у разі встановлення факту дискредитації суб'єкта господарювання Антимонопольний комітет України та його територіальні відділення мають право прийняти рішення про офіційне спростування за рахунок порушника поширених помилкових, неточних чи неповних відомостей у термін і спосіб, що визначаються законодавством або цим рішенням.

Таким чином, санкцією є спонука порушника до здійснення дій з офіційного спростування зазначених відомостей за його рахунок.

Зауважимо, що всі застосовувані санкції становлять стягнення у вигляді грошового еквівалента, причому його межі дуже великі. У законодавстві необхідно закріпити той факт, що при обчисленні конкретного розміру стягнення необхідно враховувати такі фактори:

- провину особи;
- розмір переваг, отриманих у результаті здійснення правопорушення: що більшої шкоди завдано постраждалій особі, то більший розмір санкції (тут важливе питання про співвідношення шкоди, нанесеної діловій репутації, і матеріального збитку). В остаточному підсумку все залежить від конкретних обставин справи, але, на думку авторів, перевагу варто віддавати тому, що заробити набагато важче (діловій репутації), і важливо враховувати не тільки розмір шкоди, а й її пропорції щодо всієї господарської діяльності потерпілої сторони;
- економічний стан правопорушника, під яким варто розуміти сукупність економічних показників діяльності суб'єкта, що характеризують його майно, зобов'язання, господарські операції та кінцеві фінансові результати на основі даних бухгалтерського обліку і звітності.

Останній критерій необхідно враховувати тільки тоді, коли неможливо розрахувати прибуток, отриманий недобросовісним конкурентом (наприклад, при незаконному використанні технології), а тому визначена частка прибутку повинна інкримінуватись правопорушнику як отримана за рахунок неправомірних дій.

У ст. 21–23 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” регулюється застосування адміністративних штрафів за порушення конкуренції. При цьому законодавчо встановлено різні підходи до юридичних і фізичних осіб, що, безумовно, запозичено з попередньої юридичної системи. Проте зазначимо, що в Законі України “Про захист економічної конкуренції” такого розмежування не існує.

Різний підхід до юридичних і фізичних осіб, можливо, і приведе до того, що стосовно фізичних осіб, які нині можуть займатися підприємницькою діяльністю, застосовуватимуться нижчі розміри штрафів, ніж до юридичних осіб. Це однозначно порушить принцип рівності, визначений у ст. 24 Конституції України.

Здійснення суб'єктами господарювання — юридичними особами і їх об'єднаннями дій, визначених законом як недобросовісна конкуренція, спричинює накладення на них Антимонопольним комітетом України, його територіальними відділеннями штрафів у розмірі до 3 % виторгу від реалізації товарів, робіт, послуг господарюючого суб'єкта, за останній звітний рік, що передував року, у якому накладається штраф.

Якщо обчислити виторг суб'єкта господарювання неможливо чи він відсутній, то відповідні штрафи накладаються в розмірі до 5 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 21 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції”).

Здійснення дій, визначених ст. 22 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” як недобросовісна конкуренція, юридичними особами, їх об'єднаннями та об'єднаннями громадян, що не є суб'єктами господарювання, спричинює накладення на них Антимонопольним комітетом України, його територіальними відділеннями штрафів у розмірі до 2 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Здійснення дій, визначених законом як недобросовісна конкуренція, громадянами, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, спричинює накладення адміністративного стягнення.

Здійснення в інтересах третіх осіб дій, визначених законом як недобросовісна конкуренція, громадянами, що не є підприємцями, так само спричинює накладення адміністративного стягнення.

Відповідно до ч. 1 ст. 164 КпАП України неправомірне використання фірмового найменування, знака для товарів і послуг чи будь-якого маркування товару, неправомірне копіювання форми, упакування, зовнішнього оформлення, а також імітація, копіювання, пряме відтворення товару іншого підприємця, самовільне використання його імені зумовлюють накладення штрафу в розмірі до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відповідно до ч. 2 ст. 164 КпАП України навмисне поширення помилкових чи неточних відомостей, що можуть заподіяти шкоду діловій репутації чи майновим інтересам іншого підприємця, спричинює накладення штрафу в розмірі від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Штраф у розмірі від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян встановлений за одержання, використання і розголошення комерційної таємниці та конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації чи майну іншого підприємця (ч. 3 ст. 164 КпАП).

Як бачимо, ці штрафи значно менші від тих, що застосовуються до юридичних осіб.

У разі встановлення факту неправомірного використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упакування, передбачених ст. 4 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції”, заінтересовані особи можуть звернутися до Антимонопольного комітету України, його територіальних відділень із заявою про вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням чи копій товарів іншого суб’єкта господарювання, (підприємця) як у виробника, так і у продавця.

Порядок використання вилучених товарів визначає Кабінет Міністрів України.

Товари з неправомірного використаним позначенням і копії товарів іншого суб’єкта господарювання (підприємця) вилучаються тоді, коли можливість плутання з діяльністю іншого суб’єкта господарювання (підприємця) не може бути усунута в інший спосіб.

Згідно зі ст. 4 і 6 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” для підприємств, знак, рекламний матеріал, упакування яких було неправомірно використано конкурентом чи продукцію яких було скопійовано, не бажано, щоб великі партії неправомірно позначених чи скопійованих товарів залишались у конкурента чи навіть у торговельній мережі після того, як Антимонопольний комітет України заборонив їх подальше використання. Це зумовлено тим, що існує безпека введення цих товарів у господарський обіг. У такому разі підприємство може звернутися до Антимонопольного комітету України із заявою про виїмку партій товару, що залишилися у виробника, а також у торговельній мережі. Рішення про знищення чи інше застосування такого товару приймає Кабінет Міністрів України. І навпаки, якщо буде знято неправомірно позначення чи скопійована продукція буде однозначно позначена як зроблена фірмою, що здійснила копіювання, товар не підлягає вилучення. За вилучені товари ані виробник, ані торговці не одержують відшкодування ні з боку держави,

ні з боку підприємства, що подає заяву про вилучення. У ст. 46 так званої Угоди “Trips” (Угода про пов’язані з торгівлею аспекти права інтелектуальної власності) зазначається: для створення ефективного механізму недопущення порушень суди повинні бути наділені повноваженнями для ухвалення рішення про вилучення без будь-якого відшкодування з обороту товарів, що визнані як такі, які порушують закон у такій формі, що виключає заподіяння будь-яких збитків законному власнику, чи при знищенні товарів, за винятком, коли це суперечить існуючим конституційним правам. Доповнення ст. 8 Постанови ЄЕС № 3295/94 зобов’язує держав-членів застосовувати необхідні заходи для того, щоб компетентні органи “...могли знищувати чи вилучати з ринкового обороту без якого-небудь відшкодування і витрат з державного бюджету на це товари, що були визнані як підроблені чи виготовлені без дозволу чи копії підробки, для того щоб обмежити збитки законного власника”.

У разі встановлення факту дискредитації суб’єкта господарювання Антимонопольний комітет України, його територіальні відділення мають право прийняти рішення про офіційне спростування за рахунок порушника розповсюджених ним неправдивих, неточних чи неповних відомостей у термін і спосіб, визначені законодавством чи цим рішенням (ст. 26 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції”).

Правила професійної етики у конкуренції

Концептуально новими є положення ст. 38 ГКУ, де визначається, що суб’єкти господарювання за сприяння заінтересованих організацій можуть розробляти правила професійної етики у конкуренції для відповідних сфер господарської діяльності, а також для певних галузей економіки. Правила професійної етики у конкуренції погоджуються з Антимонопольним комітетом України. Зазначені Правила можуть використовуватися при укладенні договорів, розробленні установчих та інших документів суб’єктів господарювання.

7.9. Державний контроль за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства

Відповідно до ст. 40 ГКУ державний контроль за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства, захист інтересів

підприємців та споживачів від його порушень здійснюють Антимонопольний комітет України і його територіальні відділення в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі відповідно до їх повноважень, визначених законом.

До складу Антимонопольного комітету України входять Голова і десять державних уповноважених (гл. II ст. 6 Закону України “Про антимонопольний комітет”).

Голова Антимонопольного комітету України, що призначається Верховною Радою України, входить до складу Кабінету Міністрів України. Термін повноважень Голови Антимонопольного комітету України — сім років.

Правове становище Антимонопольного комітету України визначається Законом України “Про Антимонопольний комітет України”.

Згідно зі ст. 3 цього Закону до завдань Антимонопольного комітету України входять такі:

- здійснення державного контролю за дотриманням антимонопольного законодавства;
- захист законних інтересів підприємців і споживачів шляхом застосування заходів запобігання і припинення порушень антимонопольного законодавства;
- сприяння розвитку добросовісної конкуренції в усіх сферах економіки.

Згідно зі ст. 4 Закону України “Про Антимонопольний комітет” Антимонопольний комітет України будує свою діяльність на принципах законності, гласності, захисту прав господарюючих суб’єктів на засадах їх рівності перед законом і пріоритету прав споживачів.

Згідно зі ст. 7 Закону України “Про Антимонопольний комітет” до компетенції Антимонопольного комітету України входять:

- контроль за дотриманням антимонопольного законодавства при створенні, реорганізації та ліквідації господарюючих суб’єктів;
- розгляд справ про порушення антимонопольного законодавства і прийняття рішень за результатами розгляду в межах повноважень Антимонопольного комітету України;
- звертання до суду або господарчого суду з позовами (заявами) у зв’язку з порушенням антимонопольного законодавства;

- розроблення рекомендацій державним органам щодо вжиття заходів, спрямованих на розвиток підприємництва і конкуренції;
- участь у складанні проектів актів законодавства, що регулюють питання розвитку конкуренції, антимонопольної політики і демонополізації економіки;
- участь у висновку міждержавних угод, розробленні та реалізації міжнародних проектів і програм з питань, що входять у компетенцію Антимонопольного комітету України;
- узагальнення практики застосування антимонопольного законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення;
- розроблення і організація заходів, спрямованих на запобігання порушень антимонопольного законодавства;
- систематичне інформування населення України про діяльність Антимонопольного комітету України.

Згідно зі ст. 8 Закону України “Про Антимонопольний комітет” **Антимонопольний комітет України в межах наданої йому компетенції має право:**

- визначати межі товарного ринку, а також монопольне становище підприємців на ньому;
- давати підприємцям обов’язкові для виконання розпорядження про припинення порушень антимонопольного законодавства, примусовий поділ монопольних утворень;
- давати центральним і місцевим органам державної виконавчої влади, виконавчим органам місцевого і регіонального самоврядування обов’язкові для виконання розпорядження про скасування або зміну прийнятих ними неправомірних актів, про припинення порушень і розірвання укладених ними угод, що суперечать антимонопольному законодавству;
- вносити у відповідні державні органи обов’язкові для розгляду пропозиції щодо скасування ліцензій, припинення операцій зовнішньоекономічної діяльності підприємців у разі порушення ними антимонопольного законодавства;
- накладати штрафи у випадках, передбачених чинним законодавством;
- розробляти і затверджувати нормативні акти, обов’язкові для виконання центральними та місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого та регіонального само-

врядування, підприємцями, їх об'єднаннями, а також контролювати їх виконання.

Державні уповноважені Антимонопольного комітету України з питань дотримання антимонопольного законодавства мають право безперешкодного доступу до інформації органів влади, управління, а також будь-яких підприємств. Збитки, нанесені розголошенням відомостей, що становлять комерційну таємницю, повинні бути відшкодовані Антимонопольним комітетом у повному обсязі за рахунок Державного бюджету.

Антимонопольний комітет України здійснює свої повноваження з дотриманням Конституції і законів України незалежно від центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого та регіонального самоврядування, їх посадових осіб і підприємств, а також об'єднань громадян.

Вплив у будь-якій формі на працівника Антимонопольного комітету України і його територіальних відділень з метою перешкодження виконанню ним службових обов'язків або ухвалення неправомірного рішення спричиняє відповідальність, передбачену законодавством.

Розпорядження Антимонопольного комітету, його державних уповноважених, що приймаються в межах їх повноважень, обов'язкові для виконання. Реалізуються такі розпорядження шляхом подачі заяви (позову) до суду або до арбітражного суду.

З метою запобігання монопольному становищу окремих суб'єктів господарювання на ринку створення, реорганізація та ліквідація суб'єктів господарювання, придбання їх активів, часток (акцій, паїв) господарських товариств, а також утворення об'єднань підприємств або перетворення органів влади на зазначені об'єднання у передбачених законодавством випадках здійснюються за умови одержання згоди на це Антимонопольного комітету України. Підстави для надання згоди на концентрацію суб'єктів господарювання визначаються законом. Так, відповідно до ст. 25 Закону України "Про захист економічної конкуренції" Антимонопольний комітет України чи адміністративна колегія Антимонопольного комітету України надають дозвіл на концентрацію за умови, що вона не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на ринку загалом або у його частині.

Кабінет Міністрів України може дозволити концентрацію, на здійснення якої Антимонопольний комітет України не надав до-

зволу через те, що вона не відповідає умовам ч. 1 ст. 25 Закону України “Про захист економічної конкуренції”, якщо позитивний ефект для суспільних інтересів зазначеної концентрації переважає негативні наслідки обмеження конкуренції.

Дозвіл не може бути наданий, якщо обмеження конкуренції, що зумовлені концентрацією, не є необхідними для досягнення мети концентрації або становлять загрозу для системи ринкової економіки.

Якщо суб’єкти господарювання зловживають монопольним становищем на ринку, Антимонопольний комітет України має право прийняти рішення про примусовий поділ монопольних утворень. Строк виконання такого рішення не може бути менший від шести місяців.

Примусовий поділ монопольних утворень не застосовується в таких випадках:

- у разі неможливості організаційного або територіального відокремлення підприємств або структурних підрозділів;
- за наявності тісного технологічного зв’язку підприємств, структурних підрозділів, якщо частка внутрішнього обороту в загальному обсязі валової продукції підприємства (об’єднання тощо) не досягає 30 %.

Реорганізація монопольного утворення, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на розсуд суб’єкта господарювання за умови усунення монопольного становища цього утворення на ринку.

Антимонопольний комітет України та його територіальні відділення у встановленому законом порядку розглядають справи про недобросовісну конкуренцію та інші передбачені законом справи щодо порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.

Рішення Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень можуть бути оскаржені до суду. У ст. 60 Закону України “Про захист економічної конкуренції” зазначається, що заявник, відповідач, третя особа мають право оскаржити рішення органів Антимонопольного комітету України повністю або частково до суду у двомісячний строк з дня одержання рішення. Цей строк не може бути відновлений.

Рішення Антимонопольного комітету України, адміністративної колегії Антимонопольного комітету України та державного

уповноваженого Антимонопольного комітету України оскаржуються до Вищого господарського суду України. Рішення адміністративної колегії територіального відділення Антимонопольного комітету України оскаржуються до господарського суду Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських арбітражних судів.

Прийняття судом, господарським судом до розгляду заяви про визнання недійсним рішення органу Антимонопольного комітету України не зупиняє його виконання, крім випадків порушення судом, господарським судом провадження у справі про визнання недійсним рішення органу Антимонопольного комітету України, прийнятого згідно з ч. 1 ст. 48 Закону України “Про захист економічної конкуренції”, ч. 1 ст. 30 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції”; за результатами перевірки відповідно до ч. 5 ст. 57 Закону України “Про захист економічної конкуренції”; за результатами перегляду відповідно до ч. 3 ст. 58 Закону України “Про захист економічної конкуренції”, а також перевірки в порядку нагляду чи перегляду за нововиявленими обставинами за заявою сторони відповідного рішення (постанови) суду, господарського суду зупиняє виконання зазначеного рішення органу Антимонопольного комітету України на час розгляду справи, перевірки чи перегляду відповідного рішення (постанови) суду, господарського суду, якщо органом Антимонопольного комітету України відповідно до ч. 3 ст. 48 Закону України “Про захист економічної конкуренції” чи судом, господарським судом не визначено інше.

За наявності достатніх підстав суд і господарський суд можуть зупинити дію рішення органу Антимонопольного комітету України.

Збитки, завдані незаконними рішеннями Антимонопольного комітету України або його територіальних відділень, відшкодовуються з Державного бюджету України за позовом заінтересованих осіб у порядку, визначеному законом.

Контрольні питання

1. Якими нормативними актами регулюються антимонопольно-конкурентні відносини?
2. Що таке монопольне становище суб'єктів господарювання?
3. Що означає поняття “природна монополія”?
4. Чим природна монополія відрізняється від державної?

5. Які дії суб'єктів господарювання вважаються зловживанням монополістичним становищем?
6. Що таке конкуренція? Як вона пов'язана з антимонопольною політикою?
7. Яка відповідальність передбачена за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства?
8. Яке значення для державного регулювання антимонопольно-конкурентних відносин можуть мати правила професійної етики в конкуренції?
9. Структура та повноваження антимонопольного комітету України.

Глава 8. Правове регулювання захисту прав споживачів

8.1. Права споживачів та їх захист

У ст. 39 ГКУ встановлено права споживачів, які перебувають на території України, під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт, послуг) з метою задоволення своїх потреб. Зокрема, **споживачі мають такі права:**

- на державний захист своїх прав;
- на гарантований рівень споживання;
- на належну якість товарів (робіт, послуг);
- на безпеку товарів (робіт, послуг);
- на необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент товарів (робіт, послуг);
- на відшкодування збитків, завданих товарами (роботами, послугами) неналежної якості, а також шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я людей товарами (роботами, послугами), у передбачених законом випадках;
- на звернення до суду та до інших уповноважених органів влади за захистом порушених прав або законних інтересів.

Такі самі норми дублюються у ст. 3 Закону України "Про захист прав споживачів".

З метою захисту своїх прав та законних інтересів громадяни можуть об'єднуватися на добровільній основі у громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

Держава забезпечує громадянам як споживачам захист їх прав, надає можливість вільного вибору товарів (робіт, послуг), здо-

буття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання товарів (робіт, послуг) відповідно до їх потреб, і гарантує придбання або одержання іншими законними способами товарів (робіт, послуг) в обсягах, що забезпечують рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я і життєдіяльності.

Державний захист прав громадян як споживачів здійснюють спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальні органи, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України, органи і установи державного санітарно-епідеміологічного нагляду України, інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування відповідно до законодавства, а також судові органи (ст. 4 Закону України “Про захист прав споживачів”).

8.2. Повноваження, права, обов'язки і відповідальність органів виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальних органів

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальні органи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі здійснюють державний контроль за дотриманням законодавства України про захист прав споживачів у центральних та місцевих органах виконавчої влади і суб'єктів господарської діяльності, забезпечують реалізацію державної політики щодо захисту прав споживачів і **мають право:**

- давати суб'єктам господарської діяльності обов'язкові для виконання приписи про припинення порушень прав споживачів;
- перевіряти у суб'єктів господарської діяльності сфери торгівлі, громадського харчування і послуг якість товарів (робіт, послуг), додержання обов'язкових вимог щодо безпеки товарів (робіт, послуг), а також додержання правил торгівлі та надання послуг. Безперешкодно входити та обстежувати відповідно до законодавства будь-які виробничі, складські, торговельні та інші приміщення цих суб'єктів;

- відбирати у суб'єктів господарської діяльності сфери торгівлі, громадського харчування і послуг зразки товарів, сировини, матеріалів, напівфабрикатів, комплектуючих виробів для перевірки їх якості на місці або здійснення незалежної експертизи у відповідних лабораторіях та інших установах з оплатою вартості зразків і виконаних досліджень (експертиз) за рахунок суб'єктів господарської діяльності, що перевіряються (порядок добору таких зразків визначається Кабінетом Міністрів України), здійснювати контрольні перевірки правильності розрахунків зі споживачами за надані послуги та реалізовані товари. У разі неможливості повернення зроблених затрат їх відшкодування відноситься на результати діяльності господарюючих суб'єктів. Порядок проведення таких перевірок визначає Кабінет Міністрів України;
- одержувати від суб'єктів господарської діяльності, що перевіряються, безплатно копії необхідних нормативних документів та інші відомості, які характеризують якість товарів (робіт, послуг), сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, що використовуються для виробництва цих товарів (виконання робіт, надання послуг);
- припиняти відвантаження і реалізацію товарів, що не відповідають вимогам нормативних документів, до усунення суб'єктами господарської діяльності виявлених недоліків;
- забороняти суб'єктам господарської діяльності реалізацію споживачам товарів (виконання робіт, надання послуг), на які немає документів, що засвідчують їх відповідність вимогам нормативних документів; на які в актах законодавства, нормативних документах встановлено обов'язкові вимоги щодо забезпечення безпеки життя, здоров'я, майна споживачів і охорони навколишнього природного середовища, якщо ці товари (роботи, послуги) внесені до переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації, але не мають сертифіката відповідності (свідоцтва про визнання іноземного сертифіката); завезених на територію України без документів, які підтверджують їх належну якість; на яких термін придатності не зазначений або зазначений з порушенням вимог нормативних документів, а також товарів, термін придатності яких минув;
- приймати рішення про припинення у сфері торгівлі, громадського харчування і послуг продажу та виробництва товарів,

виконання робіт і надання послуг, що не відповідають вимогам нормативно-правових актів та нормативних документів, — до усунення виявлених недоліків; про тимчасове припинення діяльності підприємств торгівлі (секцій, відділів), громадського харчування, сфери послуг, складів підприємств оптової і роздрібно-ї торгівлі та організацій незалежно від форм власності, що систематично реалізують недоброякісні товари, порушують правила торгівлі та надання послуг, умови зберігання та транспортування товарів, до усунення виявлених недоліків;

- опломбовувати в передбаченому законодавством порядку у сфері торгівлі, громадського харчування і послуг виробничі, складські, торговельні та інші приміщення, а також несправні, з неправильними показаннями, з пошкодженим повірочним тавром або без нього чи з таким, термін дії якого закінчився, засоби виміральної техніки, за допомогою яких здійснюється обслуговування споживачів, з подальшим повідомленням про це територіальних органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері стандартизації, метрології та сертифікації;
- вилучати неякісні товари, документи та інші предмети, що свідчать про порушення прав споживачів;
- подавати до суду позови про захист прав споживачів;
- передавати матеріали перевірок на дії осіб, що містять ознаки злочину, органам дізнання чи попереднього слідства;
- накладати на винних осіб у передбачених законодавством випадках адміністративні стягнення;
- накладати на суб'єкти господарської діяльності сфери торгівлі, громадського харчування і послуг, у тому числі на громадян-підприємців, передбачені законом (ст. 23 Закону України “Про захист прав споживачів”) стягнення в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. Результати перевірок суб'єктів господарської діяльності службовими особами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальних органів оформлюються відповідними актами.

Порядок припинення відвантаження і реалізації товарів суб'єктами господарської діяльності, тимчасового припинення виробництва товарів, виконання робіт і надання послуг, діяльності підприємств торгівлі, громадського харчування і сфери послуг, а

також вилучення неякісних товарів, документів та інших предметів, що свідчать про порушення прав споживачів, визначається законодавчими актами України (ст. 5 Закону України “Про захист прав споживачів”).

Інші органи виконавчої влади здійснюють державний захист прав споживачів у межах своєї компетенції, визначеної чинним законодавством.

Обов’язки і відповідальність службових осіб органів виконавчої влади, які здійснюють захист прав споживачів, регламентовані ст. 7 Закону України “Про захист прав споживачів”.

Службові особи органів виконавчої влади, які здійснюють захист прав споживачів, *зобов’язані* суворо додержувати законодавства України, а також прав громадян, підприємств, установ та організацій, що охороняються законом. Вони зобов’язані не розголошувати отримані при здійсненні своїх повноважень відомості, що становлять державну або іншу таємницю, яка охороняється законом. За невиконання або неналежне виконання службовими особами своїх обов’язків вони притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Скарги на рішення органів виконавчої влади, що здійснюють захист прав споживачів, їх службових осіб, а також на дії таких осіб розглядаються в порядку, визначеному законодавством. Подання скарги не зупиняє виконання рішення органу виконавчої влади, що здійснює захист прав споживачів, його службових осіб, а також дій таких осіб.

Працівники правоохоронних органів подають допомогу службовим особам органів виконавчої влади, що здійснюють захист прав споживачів, у виконанні ними службових обов’язків і припиняють незаконні дії громадян, які перешкоджають виконанню покладених на них функцій.

8.3. Правовий захист службових осіб спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальних органів

Службова особа спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів при виконанні своїх службових обов’язків перебуває під захистом закону. Держава гарантує захист життя, здоров’я, честі, гідності та майна службо-

вої особи спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів і членів її сім'ї від злочинних посягань та інших протиправних дій.

Усі службові особи спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів підлягають державному обов'язковому страхуванню за рахунок коштів державного бюджету.

Порядок та умови страхування службової особи спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів встановлює Кабінет Міністрів України.

Образа службової особи спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів, а також опір, погроза, насильство та інші дії, які перешкоджають виконанню покладених на неї завдань, зумовлюють встановлену законом відповідальність. У разі каліцтва чи інвалідності, що сталися у зв'язку з виконанням службових обов'язків, службова особа спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів одержує компенсацію в розмірі від річного до п'ятирічного грошового утримання залежно від ступеня втрати працездатності, а в разі її загибелі із зазначеної причини сім'ї загиблого виплачується одноразова допомога в розмірі десятирічного грошового утримання за останньою посадою.

Збитки, завдані майну службової особи спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів або членів її сім'ї у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, компенсуються в повному обсязі за рахунок коштів державного бюджету з подальшим стягненням цієї суми з винних осіб.

Органи місцевого самоврядування з метою захисту прав споживачів можуть створювати при їх виконавчих органах **структурні підрозділи з питань захисту прав споживачів, які мають право** (ст. 10 Закону України “Про захист прав споживачів”):

- розглядати звернення споживачів, консультувати їх з питань захисту прав споживачів;
- аналізувати договори, що укладаються продавцями (виконавцями, виробниками) із споживачами, з метою виявлення умов, які обмежують права споживачів;
- при виявленні товарів (робіт, послуг) неналежної якості, фальсифікованих, небезпечних для життя, здоров'я, майна споживачів чи/та навколишнього природного середовища терміново

- повідомляти про це відповідні територіальні органи у справах захисту прав споживачів, інші органи, що здійснюють контроль і нагляд за якістю та безпекою товарів (робіт, послуг);
- при виявленні продажу товарів (виконання робіт, надання послуг), які не супроводжуються доступною, достовірною, необхідною інформацією та відповідними супровідними документами або з простроченими термінами придатності, призупиняти продаж товарів (виконання робіт, надання послуг) до пред'явлення інформації, супровідних документів або припиняти продаж товарів (виконання робіт, надання послуг);
 - готувати подання до органу, який видав дозвіл на здійснення відповідного виду діяльності, для вирішення питання про призупинення дії цього дозволу чи про дострокове його анулювання в разі систематичного порушення прав споживачів;
 - подавати до суду позови про захист прав споживачів.

8.4. Права споживачів на придбання товарів належної якості

Право громадян-споживачів на придбання товарів належної якості в незалежній Україні стало одним з основних конституційних прав громадянина, реалізація якого потребує встановлення певних гарантій. Так, у ст. 50 Конституції України зазначено: “Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена”.

У законодавстві радянського періоду теж містилися норми, спрямовані на підвищення якості виготовлених товарів, якості торговельного обслуговування. Однак в умовах планової командно-адміністративної системи, відсутності конкуренції серед товаровиробників і у сфері торгівлі, загального дефіциту багатьох товарів народного споживання ці заходи були малоефективні. У новому ринковому законодавстві України закладено принципово нові підходи до вирішення цієї проблеми. Хоча й вони поки що не досягли належного рівня. Останніми роками ринок насичений та перенасичений різноманітними товарами вітчизняного та іноземного походження, що не завжди мають належну якість, про що

свідчать скарги споживачів та перевірки Державного комітету у справах захисту прав споживачів. І все-таки конкуренція товаровиробників, вимогливість споживача та наявність у нього можливостей вибору товару є тими ефективними впливовими засобами, які в кінцевому підсумку сприятимуть насиченню ринку України високоякісними товарами.

Право громадянина на безпечне для життя довкілля і на інформацію про якість товарів є соціально-економічним правом, оскільки може бути реалізоване насамперед завдяки відповідному рівню матеріального виробництва та соціальних відносин у суспільстві. Водночас наведену конституційну норму не можна вважати такою, що зобов'язує державу забезпечити громадянина якісними товарами. Держава бере на себе обов'язок встановлювати для виготовлювачів певні вимоги щодо якості товарів і зобов'язувати виробників та продавців надавати споживачам усю інформацію щодо ступеня корисних та інших властивостей пропонованого товару. З цією метою держава приймає відповідні закони, створює спеціальні органи контролю за якістю продукції та захисту прав потерпілих тощо. Споживач самостійно приймає рішення щодо придбання товару з урахуванням своїх потреб, фінансових та інших можливостей.

З огляду на викладене постає питання про відповідність норм Закону України “Про захист прав споживачів”, що визначають право споживачів на якісні товари, положенням Конституції України. Так, відповідно до ст. 3 цього Закону споживачі мають право на належну якість товарів торговельного обслуговування, їх безпеку, необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент.

Визначити зміст поняття “право на належну якість” неможливо без розкриття змісту поняття “якість товару (продукції)”. Це водночас дає змогу визначити, що таке належна якість товару (продукції). В юридичній та економічній літературі радянського періоду ця проблема досліджувалася доволі активно.

За підрахунками вчених радянського періоду існувало близько 300 тлумачень поняття якості продукції, якими проблема не вичерпувалася і не вичерпується, що свідчить про неоднозначність цього поняття [29, с. 70].

Проблема якості товарів (продукції) та її правового врегулювання зберігає актуальність і в умовах ринкових реформ, оскільки

її вирішення дуже важливе для громадян-споживачів. Чинне законодавство так само має прогалини і нечіткості з цього питання, а тому потребує вдосконалення. Так, в економічній літературі минулих років якість продукції, зокрема, визначалась як сукупність властивостей і ознак, які зумовлюють ступінь придатності продукції для її споживання за призначенням, як ступінь задоволення споживчої вартості певної суспільної потреби або як сукупність корисних властивостей чи сукупність усіх функціональних, естетичних і економічних показників продукції [29, с. 71]. Як бачимо, наведені визначення принципово не різняться. В одних випадках йдеться про властивості продукції задовольняти потреби громадян, в інших — про характеристики вказаних властивостей, що зумовлюють здатність продукції задовольняти потреби суспільства, але об'єднуючим фактором в усіх випадках є здатність продукції забезпечувати відповідні потреби людини. У багатьох випадках економічна категорія якості ставилась у залежність від ступеня розвитку виробничих відносин і технічного прогресу на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. Те, що вчора вважалось якісним товаром, сьогодні може не відповідати технічним новинкам, здатним краще задовольняти щораз вищі потреби споживачів. Особливо це виявляється в галузі комп'ютерної техніки, телерадіотехніки, де відбувається технічна революція. Як правило, у згаданих економічних визначеннях домінували дві ознаки: сукупність корисних властивостей продукції і здатність продукції задовольняти особисті й виробничі потреби. Якість продукції в цьому стандарті визначалась як сукупність властивостей продукції, що зумовлюють її здатність задовольняти відповідно до призначення потреби людей.

Проблема якості продукції (товарів) була предметом і правових досліджень, адже від правильного визначення поняття “якість продукції” залежить формування відповідних вимог і правил щодо кількісних і якісних показників, яким має відповідати та чи інша продукція [30, с. 19].

На думку представників юридичної науки, найважливішим критерієм якості продукції є її корисність, що виявляється у ступені придатності, а її здатність задовольняти відповідні потреби людини зумовлюється її властивостями, зокрема надійністю, довговічністю, ефективністю, які відповідають нормативним вимогам, плановим приписам і договорам. Відповідно в узагаль-

неній формі якість продукції, як правило, розглядалася в радянській юридичній літературі як ступінь відповідності її техніко-економічних властивостей соціальним вимогам, закріпленим у юридичних нормах. Отже, у визначеннях з позицій права якості продукції основою є техніко-економічні властивості продукції, які забезпечують той чи інший ступінь її придатності для використання за призначенням. У цьому зв'язку перед юристами постало питання про можливість дати суто правове визначення поняття якості без економічного забарвлення. Правознавці у своїх визначеннях якості продукції наголошували на правових ознаках, що дало підстави для їх звинувачення в тому, що за таких умов фактично дається правове визначення якості продукції.

8.5. Права споживачів на достовірну інформацію про товари та послуги і їх належну якість та безпеку

Права споживачів на інформацію про товари (роботи, послуги) регулюються законами України “Про захист прав споживачів” (ст. 3, 18), “Про інформацію”, “Про рекламу”, а також Указом Президента України “Про додаткові заходи щодо поліпшення інформаційної діяльності” від 5 жовтня 1998 р. Споживач має право на одержання необхідної, доступної та достовірної інформації про товари (роботи, послуги), що забезпечує можливість їх компетентного вибору.

Оскільки процес придбання товарів починається з вирішення проблеми, який саме товар вибрати серед багатьох запропонованих, дуже важливу роль для споживача відіграє рекламна кампанія, яку запроваджують виробники та реалізатори продукції (товарів, послуг). Згідно зі ст. 1 Закону України “Про рекламу” “реклама — спеціальна інформація про осіб чи продукцію, яка розповсюджується в будь-якій формі та в будь-який спосіб з метою прямого або опосередкованого одержання прибутку”. До **основних принципів рекламної діяльності** належать:

- законність;
- точність;
- достовірність;
- використання державної та інших мов відповідно до законодавства України;

- використання форм та засобів, які не заподіють споживачеві реклами моральної, фізичної або психічної шкоди.

Згідно зі ст. 8 Закону України “Про рекламу” з метою захисту прав споживачів у **рекламі забороняється:**

- поширювати інформацію про продукцію, виробництво або реалізація якої заборонені законодавством України;
- використовувати засоби і технології, які безпосередньо впливають на підсвідомість споживача;
- наводити твердження, що дискримінують осіб, які не користуються рекламованою продукцією;
- рекламувати продукцію, яка підлягає обов’язковій сертифікації або виробництво чи реалізація якої потребує наявності спеціального дозволу (ліцензії), якщо немає відповідного сертифіката;
- імітувати (копіювати або наслідувати) загальне вирішення, текст, зображення, музичні та звукові ефекти, що застосовуються в рекламі іншої продукції, якщо інше не передбачено законодавством України про авторські та суміжні права.

Дуже важливою є норма, за якою рекламодавець на вимогу виробника розповсюджувача реклами зобов’язаний надати йому документальні підтвердження достовірності інформації, необхідної для виробництва та розповсюдження реклами.

Недобросовісно вважається реклама, яка внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця і способу розповсюдження та інших вимог, передбачених законодавством України, вводить або може ввести в оману споживачів реклами, завдати шкоди особам або державі.

Недобросовісна реклама заборонена (ст. 10 Закону України “Про рекламу”). Рішення про визнання реклами недобросовісно приймають уповноважені на це державні органи.

Визначившись з тим, який саме товар необхідно придбати, споживач, купуючи товар чи отримуючи послугу, повинен бути впевнений, що отримає якісну продукцію або послуги й тим самим реалізує своє право на належну якість і безпеку товарів та послуг.

Відповідно до ст. 18 Закону України “Про рекламу” продавець (виробник) зобов’язаний своєчасно надавати споживачеві необхідну достовірну інформацію про товар у доступній формі,

яка б забезпечувала можливість компетентного вибору. Інформація про товари повинна містити назви нормативних документів, вимогам яких повинні відповідати товари, перелік основних споживчих властивостей товарів, а щодо продуктів харчування — склад (включаючи перелік використаних у процесі виготовлення продукції інших продуктів харчування і харчових добавок), калорійність, вміст шкідливих для здоров'я речовин порівняно з обов'язковими вимогами нормативних документів і протипоказання щодо застосування; ціну та умови придбання товарів, дату їх виготовлення; гарантійні зобов'язання виробника; правила та умови ефективного використання товарів; термін служби (придатності) товарів; відомості про необхідні дії споживача після завершення терміну придатності, а також про можливі наслідки в разі невиконання цих дій; найменування та адресу виробника (продавця) і підприємства, яке приймає претензії від споживача, а також виконує ремонт і технічне обслуговування товарів. Стосовно товарів, які підлягають обов'язковій сертифікації, споживачеві повинна надаватися інформація про їх сертифікацію; щодо товарів, які за певних умов можуть бути небезпечними для життя, здоров'я споживача та його майна, виробник (продавець) зобов'язаний довести до відома споживача інформацію про такі товари і можливі наслідки їх впливу. Інформація доводиться до відома споживачів виробником (продавцем) у технічній документації, що додається до товарів на етикетці, а також маркуванням чи в інший спосіб, прийнятий для окремих видів товарів або в окремих сферах обслуговування. Продукти харчування, упаковані або розфасовані в Україні, повинні забезпечуватись інформацією про місце їх походження. Громадянин, який здійснює підприємницьку діяльність, на етикетці товару повинен надати інформацію про номер документа, що засвідчує його право займатися підприємницькою діяльністю, і найменування органу, що видав цей документ, а за потреби й відомості про його сертифікацію. Надання інформації в технічній документації, на етикетці тощо іноземною мовою без перекладу в зазначеному щойно обсязі розцінюється як відсутність необхідної інформації.

Певну інформацію про товар можуть надавати реклама та штрихові кодування товарів. Товари в Україні повинні рекламуватися відповідно до Закону України “Про рекламу”, а штри-

хове кодування надаватися відповідно до Положення про штрихове кодування, затвердженого МЗЕЗТ України від 27.08.96. Запобіжно-контрольні гарантії реалізуються переважно шляхом створення умов та порядку, які повинні забезпечувати збереження властивостей товарів при їх транспортуванні, зберіганні та здійсненні контролю за їх дотриманням. Такі гарантії встановлюються Правилами продажу продовольчих і непродовольчих товарів, Правилами роботи підприємств громадського харчування, Правилами роздрібною торгівлі алкогольними напоями та іншими нормативними актами.

Надання недостовірної або неповної інформації про товар та виробника (продавця) може спричинитися до такого:

- придбання товару, що не має потрібних споживачеві властивостей; у цьому разі споживач має право розірвати договір і вимагати відшкодування завданих йому збитків;
- неможливості використання придбаного товару за призначенням; у цьому разі споживач має право вимагати надання у розумно короткий термін, але не більше місяця, належної інформації. Якщо інформацію в обумовлений термін не буде надано, споживач має право розірвати договір і вимагати відшкодування збитків;
- заподіяння шкоди життю, здоров'ю або майну споживача; у цьому разі споживач має право висунути продавцю (виробнику) вимоги щодо відшкодування збитків, завданих природним об'єктам, що перебувають у його володінні на праві власності або на інших передбачених законом чи договором підставах.

Збитки, завдані споживачеві товарами, придбаними в результаті недобросовісної реклами, підлягають відшкодуванню винною особою в повному обсязі.

Сплата неустойки (штрафу, пені) продавцем (виробником), як і відшкодування збитків, коли при цьому не порушується питання про розірвання договору, не звільняє продавця від виконання зобов'язання в натурі.

Споживач має право перевірити якість, комплектність, міру, масу та ціну товарів, які купує, здійснити демонстрацію безпечного та правильного їх використання. У цьому разі на вимогу споживача продавець зобов'язаний надати йому контрольньо-вимірвальні прилади, а також відповідні документи про ціну товарів. Якщо під час гарантійного терміну необхідно визначити при-

чини втрати якості товару, продавець зобов'язаний у триденний термін з дня одержання від споживача письмової заяви направити цей товар на експертизу. Експертиза здійснюється за рахунок продавця.

Право на інформацію забезпечується:

- обов'язком органів державної влади, а також органів місцевого і регіонального самоврядування інформувати про свою діяльність та прийняті рішення;
- створенням у державних органах спеціальних інформаційних служб або систем, що повинні забезпечувати у встановленому порядку доступ до інформації;
- вільним доступом суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів; обмеження цього доступу зумовлюються лише специфікою цінностей та особливими умовами їх схоронності, що визначається законодавством;
- створенням механізму реалізації права на інформацію;
- здійсненням державного контролю за додержанням законодавства про інформацію.

Зокрема, для реалізації гарантій прав споживачів на інформаційне забезпечення в системі Державного комітету з метрології, стандартизації та сертифікації України і його структурних органах функціонують інформаційно-аналітичні відділи, до повноважень яких входять попередження й оперативне оповіщення споживачів.

Головне управління постійно співробітничає з понад 50 засобами масової інформації.

Крім того, прес-релізи Головного управління з різних питань розміщуються на веб-сторінках інформаційних агентств (УНІАН, ДІНАУ, Український фінансовий сервер) у мережі Інтернет. Управлінням розроблена й діє в мережі Інтернет веб-сторінка <http://www.rql.kiev.ua/spozhivach>.

8.6. Захист прав споживачів за договором купівлі-продажу

Відносини між споживачами товарів і продавцями регулює Закон України “Про захист прав споживачів”. Споживачем, права якого захищаються на підставі зазначеного Закону, визнається лише громадянин (фізична особа), що купує або має намір при-

дбати товари для власних побутових потреб. Цим Законом регулюються також відносини споживача з підприємством, установою, організацією незалежно від форми власності чи громадянським-підприємцем, які продають товари (продавець) та які його виготовляють (виробник). На відносини стосовно продажу товарів громадянином, який не є підприємцем, а також на випадок придбання товарів лише для підприємницької діяльності або підприємствами, установами, організаціями, дія Закону не поширюється.

Договір купівлі-продажу зі споживачами укладається в усній чи письмовій формі. Письмова угода може оформлюватися квитанцією, товарним чи касовим чеком або іншими документами. При продажу товару продавець зобов'язаний видати споживачеві квитанцію, товарний чи касовий чек або інший письмовий документ, що засвідчує факт купівлі. Оскільки в системі роздрібної торгівлі договір купівлі-продажу, як правило, збігається з його виконанням, на нього відповідно до Цивільного кодексу України не поширюються вимоги щодо обов'язкової письмової форми. Згідно з Постановою пленуму Верховного Суду України "Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів" від 12.04.96 втрата зазначених документів, неодержання їх при придбанні товару чи неможливість їх відновлення не позбавляє споживача права доводити факт купівлі-продажу з допомогою свідків.

Відповідно до ст. 3 Закону України "Про захист прав споживачів" споживачі товарів мають право на державний захист своїх прав; гарантований рівень споживання; належну якість товарів і торговельного обслуговування; безпеку товарів; необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент товарів; відшкодування збитків, завданих товарами неналежної якості, а також шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я людей товарами; звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав; об'єднання у громадські організації споживачів (об'єднання споживачів). Зазначений перелік прав споживачів не вичерпний. Законодавчими актами і договорами можуть передбачатися й інші права споживачів та зобов'язання продавців, а умови договору, які обмежують передбачені законодавством права споживача, є недійсними.

Споживач має право вимагати від продавця, щоб якість придбаного ним товару відповідала вимогам нормативних документів, умовам договору, а також інформації про товар, що надає продавець. Продавець зобов'язаний продавати тільки ті товари, термін придатності яких не минув. Вимоги до товару щодо його безпеки для життя, здоров'я і майна споживачів, а також навколишнього природного середовища встановлюються законодавчими та іншими нормативними актами. На товари, що завозяться на територію України, чинним законодавством повинен бути передбачений документ, який підтверджує їх належну якість.

Зобов'язання перед споживачем за законом має не тільки продавець, а й виробник товару. Зокрема, **виробник товару зобов'язаний забезпечити:**

- можливість використання товару за призначенням протягом терміну його служби, передбаченого нормативним документом або встановленого ним за домовленістю зі споживачем, а в разі відсутності таких термінів — протягом 10 років;
- технічне обслуговування та гарантійний ремонт товару;
- випуск і поставку для підприємств, що здійснюють технічне обслуговування і ремонт, у необхідних обсягах і асортименті запасних частин протягом усього терміну його виробництва, а після зняття з виробництва — протягом терміну служби, у разі відсутності такого терміну — протягом 10 років;
- нормальну роботу (застосування, використання) товару, у тому числі комплектуючих виробів, протягом гарантійного встановленого законодавством терміну, а в разі його відсутності — договором;
- припинення виробництва (реалізації) товарів, які завдають або можуть завдати шкоду життю, здоров'ю, майну споживача чи навколишньому природному середовищу до усунення причин шкоди, а в разі потреби вжити заходів для вилучення таких товарів з обороту і відкликання від споживачів до усунення причин шкоди;
- відшкодування в повному обсязі завдані споживачам збитки, пов'язані з відкликанням товарів;
- інформування споживачів про можливий ризик і про безпечне використання товару за допомогою прийнятих у міжнародній практиці позначень.

Гарантійний термін має зазначатися в паспорті на товар або на його етикетці чи в будь-якому іншому документі, що додається до товару. Для медикаментів, харчових продуктів, виробів побутової хімії, парфюмерно-косметичних та інших товарів, споживчі властивості яких можуть з часом погіршуватися і становити небезпеку для життя, здоров'я, майна і навколишнього природного середовища, встановлюється термін придатності, який зазначається на етикетках, упаковці або в інших документах, що додаються до них при продажу, і який вважається гарантійним терміном. Термін придатності обчислюється від дати виготовлення, яка також має бути вказана на етикетці або в інших документах, і визначається або часом, протягом якого товар придатний для використання, або датою, до настання якої товар придатний для використання. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію окремих положень Закону України “Про захист прав споживачів”» від 19.03.94 на сезонні товари гарантійний термін обчислюється з початку відповідного сезону: на одяг, хутрянні та інші вироби весняно-літнього асортименту — з 1 квітня, осінньо-зимового асортименту — з 1 жовтня, на взуття зимового асортименту — з 15 листопада по 15 березня, весняно-осіннього асортименту — з 15 березня по 15 травня, літнього — з 15 травня по 15 вересня.

Гарантійні терміни на комплектуючі вироби повинні бути не меншими, ніж на основний виріб, якщо інше не передбачено законодавством чи договором. При продажу товарів за зразками, поштою, а також коли час укладення договору купівлі-продажу і час передання товару споживачеві не збігаються, гарантійні терміни обчислюються від дня доставки товару споживачеві, а якщо товар потребує спеціальної установки (підключення) чи складання — від дня їх здійснення; якщо день доставки, встановлення (підключення) чи складання товару, а також передання нерухомого майна встановити неможливо або якщо майно перебувало у споживача до укладення договору купівлі-продажу — від дня укладення договору купівлі-продажу.

При виконанні гарантійних ремонтів гарантійний термін збільшується на час перебування товару на ремонті, що обчислюється від дня, коли споживач звернувся з вимогою про усунення недоліків. При обміні товару його гарантійний термін обчислюється заново від дня обміну. Стосовно товарів, на які гарантійні термі-

ни не встановлено, споживач має право виставити продавцю відповідні вимоги, якщо недоліки були виявлені протягом 6 місяців, а стосовно нерухомого майна — не пізніше 3 років від дня придбання їх споживачем.

Споживач має право на належну якість товарів. Тому продавець не має права продавати товар неналежної якості, який не відповідає вимогам нормативних документів, умовам договору або вимогам, що до нього висуваються, наданих щодо нього виробником чи продавцем інформації, а також після закінчення терміну його придатності чи фальсифікований. При виявленні недоліків або фальсифікації товару протягом гарантійного або інших термінів, встановлених обов'язковими для сторін правилами чи договором, споживач має право відповідно до п. 1 ст. 14 Закону України “Про захист прав споживачів” за власним вибором вимагати від продавця або виробника безоплатного усунення недоліків товару або відшкодування витрат на їх виправлення споживачем чи третьою особою; заміни на аналогічний товар належної якості; відповідного зменшення його купівельної ціни; заміни на такий самий товар іншої моделі з відповідним перерахуванням купівельної ціни; розірвання договору та відшкодування збитків, яких він зазнав. Зазначені вимоги встановлюються за вибором споживача продавцеві за місцем купівлі товару; виробнику або підприємству, що задовольняє їх за місцезнаходженням споживача, філіям, що здійснюють продаж аналогічних придбаним споживачем товарів або підприємствам, на які ці функції покладено на підставі договору. Функції представників підприємств-виробників виконують створені з цією метою їх представництва та філії або виробники підприємств, які виконують вказані вимоги на підставі договору з виробником. Продавець і виробник при продажу (реалізації) товару зобов'язані інформувати споживача про підприємства, які задовольняють відповідні вимоги.

Доставка великогабаритних товарів і товарів масою понад 5 кілограмів продавцю, виробнику (підприємству, що виконує їх функції) та їх повернення споживачеві здійснюються силами і засобами продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції). У разі невиконання цього зобов'язання, а також відсутності продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції) у місцезнаходженні споживача доставка і повернення товарів можуть

бути здійснені споживачем за їх рахунок. За наявності товару вимога споживача про його заміну підлягає негайному задоволенню, а якщо потребується перевірка якості товару — протягом 14 днів або за домовленістю сторін. У разі відсутності товару вимога споживача про заміну підлягає задоволенню у двомісячний термін з часу подання відповідної заяви. Якщо задовольнити вимогу споживача про заміну товару у встановлений термін неможливо, споживач має право за власним вибором висунути продавцю, виробнику (підприємству, що виконує їх функції) інші вимоги згідно з чинним законодавством. При заміні товару з недоліками на аналогічний товар належної якості, ціна на який змінилася, його вартість не перераховується, а в разі заміни товару з недоліками на такий самий товар іншої моделі вартість перераховується виходячи з цін, що діяли на час обміну. У разі припинення договору зі споживачем при підвищенні ціни на товар розрахунки здійснюються виходячи з вартості товару на час виставлення відповідної вимоги, а в разі зниження ціни — виходячи з вартості товару на час купівлі. У разі придбання споживачем продовольчих товарів неналежної якості продавець зобов'язаний замінити їх на якісні товари або повернути споживачеві сплачені ним гроші, якщо вказані недоліки виявлені в межах терміну придатності.

Висунуті споживачем вимоги щодо безоплатного усунення недоліків товару повинні бути задоволені протягом 14 днів або за згодою сторін в інший термін. На вимогу споживача на час ремонту йому надається (з доставкою) аналогічний товар незалежно від моделі. Для цього виробник разом з продавцем зобов'язані на договірній основі створити обмінний фонд таких товарів: телевізори, мікрохвильові печі, магнітоли, кухонні машини, магнітофони, в'язальні машини, радіоприймачі, пилососи, холодильники, електропраски, морозильники, електроміксери, пральні машини, електросоковижималки.

За кожний день затримки виконання вимоги про надання аналогічного товару та за кожний день затримки усунення недоліків понад встановлений термін (14 днів) споживачеві виплачується неустойка в розмірі одного відсотка вартості товару або складової товару, на які встановлено гарантійні терміни. Гарантійний термін на новий комплектуючий виріб і складову обчислюється від дня видачі товару споживачеві після ремонту. Спожи-

вач має право виставити виробнику вимогу про безоплатне усунення недоліків товару після закінчення гарантійного терміну. Ця вимога може бути висунута протягом встановленого терміну служби товару, а якщо такий не встановлено — протягом 10 років, якщо у товара було виявлено значні недоліки, допущені з вини виробника. Значним вважається недолік, який робить неможливим чи неприпустимим використання товару відповідно до його цільового призначення або не може бути усунутий щодо цього споживача, або для його усунення необхідні великі затрати праці й часу, або він робить товар іншим, ніж передбачено договором, або виявляється знову після його усунення. Якщо вимога про безоплатне усунення недоліків не задоволена у 14-денний термін, споживач має право за власним вибором виставити виробнику інші вимоги, встановлені п. 1 ст. 14 Закону України “Про захист прав споживачів”.

Вимоги споживача розглядаються після пред’явлення ним квитанції, товарного чи касового чека або іншого письмового документа, а щодо товарів, на які встановлено гарантійні терміни, — технічного паспорта чи іншого документа, що його замінює. Споживач має право брати участь у перевірці якості товару особисто або через свого представника.

Товари, які продаються, повинні бути безпечними для життя, здоров’я людей та навколишнього природного середовища і не повинні завдавати шкоди майну. У разі відсутності нормативних документів, що містять обов’язкові вимоги до товару, використання якого може завдати шкоду життю, здоров’ю споживача, навколишньому природному середовищу, а також майну споживача, відповідні органи державної виконавчої влади, що здійснюють державний захист прав споживачів, зобов’язані негайно заборонити виготовлення і реалізацію таких товарів. На товари, використання яких понад визначений термін небезпечно для життя, здоров’я споживача, навколишнього природного середовища або може заподіяти шкоду майну споживача, встановлюється відповідний термін служби (термін придатності). Ці вимоги можуть поширюватись як на виріб загалом, так і на окремі його складові. Виробник (продавець) повинен попереджати споживача про наявність терміну служби (придатності) товару або його складових, обов’язкові умови його використання та можливі наслідки в разі їх невиконання, а також про

необхідні дії після закінчення цього терміну. Якщо для безпечного використання товарів, їх зберігання, транспортування та утилізації необхідно дотримувати спеціальних правил, виробник зобов'язаний розробити такі правила і надати їх продавцю або споживачу, а продавець — споживачу. Товари, на які актами законодавства або іншими нормативними документами встановлено обов'язкові вимоги щодо забезпечення безпеки життя, здоров'я споживачів, їх майна, навколишнього природного середовища, підлягають обов'язковій сертифікації згідно з чинним законодавством. Реалізація та використання таких товарів (у тому числі імпортних) без сертифіката відповідності заборонені. Підставою для дозволу на ввезення таких товарів на територію України є поданий до митних органів сертифікат відповідності, виданий або визнаний уповноваженими на те органами.

Шкода, заподіяна життю, здоров'ю або майну споживача товарами, що містять конструкторські, виробничі, рецептурні або інші недоліки, підлягає відшкодуванню в повному обсязі, якщо законодавством не передбачено ступінь відповідальності. Право вимагати відшкодування заподіяної шкоди визнається за кожним потерпілим споживачем незалежно від того, чи перебував він у договірних відносинах з виробником (продавцем). Таке право зберігається протягом встановленого терміну служби (терміну придатності), а якщо такий не встановлено — протягом 10 років з часу виготовлення товару.

Якщо товар не підійшов за формою, габаритними розмірами, фасоном, кольором, розміром, розміром або з інших причин не може бути використаний за призначенням, споживач має право обміняти непродовольчий товар належної якості протягом 14 днів, без урахування дня купівлі на аналогічний товар у продавця, в якого він був придбаний. Обмін товару належної якості здійснюється, якщо він не споживався і якщо збережено його товарний вигляд, споживчі властивості, пломби, ярлики, а також товарний чи касовий чек або інші документи, видані споживачеві разом з проданим товаром. Перелік товарів, що не підлягають обміну (поверненню), якщо вони не задовольняють споживачів з будь-яких причин, затверджується Кабінетом Міністрів України згідно з постановою «Про реалізацію окремих положень Закону України «Про захист прав споживачів» від 19.03.94. До таких товарів,

зокрема, належать продовольчі товари, лікарські препарати та засоби, предмети санітарної гігієни, світлочутливі, корсетні товари, парфюмерно-косметичні та пір'яно-пухові вироби, дитячі іграшки м'які та гумові надувні, зубні щітки, мундштуки, апарати для гоління, помазки для гоління, розчіски, гребінці та щітки масажні, сурдини (для духових музичних інструментів), скрипкові підборіддя, грамплатівки, рукавички, ювелірні вироби з дорогоцінних металів, вироби з бурштину, тканини, тюлегардинні та мереживні полотна, килимові вироби метражні, білизна натільна та постільна, панчішно-шкарпеткові вироби, товари в аерозольній упаковці, друковані видання, лінійний та листковий металопрокат, трубна продукція, пиломатеріали, матеріали погонажні (плінтус, наличник), плитні (деревоволокнисті та деревостружкові плити, фанера) і скло, нарізані або розкроєні під розмір, визначений покупцем, некондиційні товари.

Якщо на момент обміну аналогічного товару немає у продажу, споживач має право або придбати будь-які інші товари з наявного асортименту з відповідним перерахуванням вартості, або одержати гроші в розмірі вартості повернутого товару, або обміняти товар на аналогічний при першому ж надходженні відповідного товару у продаж. У день надходження товару у продаж продавець зобов'язаний повідомити про це споживача, який вимагає обміну товару.

Контрольні питання

1. Права споживачів згідно з чинним законодавством.
2. Органи державної виконавчої влади, уповноважені здійснювати захист прав споживачів.
3. Суть гарантій прав споживачів на продовольчі товари належної якості.
4. Суть гарантій прав споживачів на достовірну інформацію про товари та послуги і їх належні якість та безпеку.
5. Як мають бути захищені права споживачів за договором купівлі-продажу?

Глава 9. Господарська комерційна діяльність. Правові засади підприємницької діяльності

9.1. Підприємництво як вид господарської діяльності

Основним законодавчим актом, що регулює стан і розвиток підприємництва в Україні, є Господарський Кодекс України. Цей Кодекс відповідно до Конституції України встановлює правові основи господарської діяльності (господарювання), що базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності, визначає загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності (підприємництва) громадянами і юридичними особами на території України, встановлює гарантії свободи підприємництва і його державної підтримки.

У ст. 42 ГКУ визначається: **підприємництво** — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Матеріальну базу підприємницької діяльності становить власність. Власник має право використовувати належне йому майно (будівлі, споруди, будинки, засоби виробництва, виготовлену продукцію, транспортні засоби, грошові кошти, цінні папери тощо) для здійснення підприємницької діяльності. При цьому всім власникам забезпечуються рівні умови реалізації своїх прав.

Залежно від форми власності розрізняють підприємництво державне, колективне і приватне.

Державне підприємництво — це діяльність державних підприємств, що випускають товари і послуги, необхідні для розвитку національної економіки.

Приватне підприємництво ґрунтується на власності окремих громадян України з правом наймання робочої сили.

Колективне підприємництво ґрунтується на власності трудового колективу, іншого статутного товариства, громадської і релігійної організації.

Що ж до форм підприємництва, то в малому бізнесі переважає приватний бізнес, а у великому і середньому, зважаючи на світо-

вий досвід, пріоритет повинен надаватися формам бізнесу, що базуються на обмеженій матеріальній відповідальності його учасників.

Оскільки будь-яка економічна діяльність пов'язана з типовими фазами відтворювального циклу (виробництво — обмін — розподіл — споживання), розрізняють такі види підприємницької діяльності: виробничу, фінансову і комерційну.

Виробниче підприємництво поширюється здебільшого на виробництво і споживання товарів та послуг і здійснюється на виробничих підприємствах та організаціях.

Комерційне підприємництво поширюється на обмін, розподіл і споживання товарів та послуг і здійснюється у сфері торгівлі, на товарних біржах.

Фінансове підприємництво поширюється на обіг і обмін вартостей, тобто охоплює комерційні та ощадні банки, фондові біржі.

Найважливішим є виробничий вид підприємництва, після нього комерційний і замикає ланцюг фінансовий. Виробниче підприємництво найважче, тому на сучасному етапі, коли багато бізнесменів прагнуть швидко “зняти вершки”, переважає комерційне і торгово-посередницьке підприємництво.

Підприємницька діяльність становить сукупність послідовно або паралельно здійснюваних угод, кожна з яких обмежена порівняно нетривалим, чітко окресленим часовим інтервалом. Угодою є взаємодія двох або кількох господарчих суб'єктів, які господарюють в інтересах одержання взаємної вигоди, що ґрунтується на письмовому договорі або на усній угоді.

Підприємництво здійснюється на основі **принципів**, які висвітлені у ст. 44 ГКУ, а саме:

- вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
- вільного найму підприємцем працівників;
- комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;

- вільного розпоряджання прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших передбачених законом платежів;
 - самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання належної йому частки валютної виручки на власний розсуд.
- Умови для розвитку підприємницької діяльності:
- створення законодавчої і нормативної бази (надання всім господарюючим суб'єктам гарантій щодо цілісності їх власності, створення для всіх учасників ринкових відносин рівних прав, надання повної економічної свободи тощо);
 - конкурентний режим господарювання;
 - формування елементів ринкової інфраструктури (система товарних і фондових бірж, комерційних банків, вільний доступ до ресурсів, кредитів, інформації);
 - заохочення і розвиток дрібного підприємництва;
 - створення сприятливого економічного середовища (податкові та фінансові пільги, прями державні дотації, фінансування ризикових проектів інноваційного характеру).

Підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах на вибір підприємця. Порядок створення, діяльності, реорганізації і ліквідації окремих організаційних форм підприємства визначається відповідними законодавчими актами України. Якщо цей порядок спеціальним законодавством не передбачений, підприємець керується Законом України “Про підприємництво” і власним статутом.

Свобода підприємницької діяльності

Відповідно до ст. 43 ГКУ підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, що не заборонена законом.

Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами.

Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, висвітлені у гл. 2 підручника, перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюється виключно законом.

Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування.

Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом у випадках, передбачених ч. 2 ст. 64 Конституції України.

9.2. Загальні гарантії прав підприємців

Державні гарантії в Україні поділяються на *загальні* та *майнові*. Загальні полягають у тому, що держава гарантує всім підприємцям незалежно від вибраних ними організаційних форм підприємницької діяльності рівні права і створює рівні можливості для доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів. Держава законодавчо забезпечує також свободу конкуренції між підприємцями, захищаючи споживачів від проявів конкуренції і монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності.

У ст. 47 ГКУ регламентовано, що держава гарантує всім підприємцям незалежно від вибраних ними організаційних форм підприємницької діяльності рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів.

Забезпечення підприємця матеріально-технічними та іншими ресурсами, що централізовано розподіляються державою, здійснюється з метою виконання підприємцем поставок, робіт чи послуг для державних потреб.

Майнові гарантії передбачають недоторканність майна і забезпечення захисту права власності підприємця. Вилучення державою у підприємця його основних і оборотних фондів та іншого використовуваного ними майна забороняється, за винятком випадків, передбачених законодавчими актами України.

Збитки, що завдані підприємцеві внаслідок порушення громадянами, юридичними особами і державними органами його майнових прав, які захищаються законом, відшкодовуються йому згідно з чинним законодавством.

Держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування у підприємця основних і оборотних фондів, іншого майна допускається відповідно до ст. 41 Конституції України на підставах і в порядку, передбачених законом.

Збитки, що завдані підприємцю внаслідок порушення громадянами чи юридичними особами, органами державної влади чи органами місцевого самоврядування його майнових прав, відшкодовуються підприємцю відповідно до ГКУ та законів України.

Підприємець або громадянин, який працює у підприємця за наймом, у передбачених законом випадках може бути залучений до виконання в робочий час державних або громадських обов'язків з відшкодуванням йому відповідних збитків органом, який приймає таке рішення. Спори про відшкодування збитків вирішуються судом.

З метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом:

- надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності;
- сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів;
- здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або переданням їх підприємцям у визначеному законом порядку;
- стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг;
- подають підприємцям інші види допомоги.

Держава сприяє розвитку малого підприємництва, створює необхідні для цього умови (ст. 48 ГКУ).

Органи державного управління будують відносини з підприємцями, використовуючи:

- податкову і фінансово-кредитну політику, включаючи встановлення ставок податків і відсотків за державними кредитами; податкових пільг; цін і правил ціноутворення; цільових дотацій; валютного курсу; розмірів економічних санкцій;
- державне майно і систему резервів, ліцензії, концесії, лізинг, соціальні, екологічні й інші норми і нормативи;
- науково-технічні, економічні та соціальні, державні та регіональні програми.

Втручання державних органів у господарську діяльність підприємців не допускається, якщо це не стосується передбачених

законодавством України прав державних органів із здійснення контролю за діяльністю підприємців.

Державні органи і службові особи можуть давати підприємцям вказівки тільки щодо своєї компетенції, встановленої законодавством. У разі видання державним або іншим органом акта, що не відповідає його компетенції або вимогам законодавства, підприємець має право звернутися до суду або арбітражу із заявою про визнання такого акта недійсним.

Не допускається прийняття державними органами актів, що ставлять у привілейоване становище суб'єктів підприємницької діяльності однієї з форм власності щодо суб'єктів підприємницької діяльності інших форм власності.

Організаційні форми підприємництва

Підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких передбачених законом організаційних формах на вибір підприємця.

Порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів підприємництва окремих організаційних форм визначається ГКУ та відповідними законами України.

Щодо громадян та юридичних осіб, для яких підприємницька діяльність не є основною, положення ГКУ поширюються на ту частину їх діяльності, яка за характером є підприємницькою (ст. 45 ГКУ).

Право найму працівників і соціальні гарантії щодо використання їх праці

Підприємці мають право укладати з громадянами договори щодо використання їх праці. При укладенні трудового договору (контракту, угоди) підприємець зобов'язаний забезпечити належні й безпечні умови праці, оплату праці не нижче визначеної законом та її своєчасне одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України (ст. 46 ГКУ).

Відповідальність суб'єктів підприємництва

У ст. 49 ГКУ встановлено зобов'язання підприємців не заподіювати шкоди доквіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян і їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави.

За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність.

Діяльність іноземних підприємців в Україні

Особливості здійснення підприємницької діяльності на території України, на її континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні іноземними юридичними особами й громадянами визначаються ГКУ та відповідними законами України.

Якщо чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлюються інші правила щодо підприємництва, ніж ті, що передбачені законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору. Правила міжнародних договорів України, чинних на момент прийняття Конституції України, застосовуються відповідно до Конституції України в порядку, визначеному цими міжнародними договорами (ст. 50 ГКУ).

Припинення підприємницької діяльності

Підприємницька діяльність припиняється в таких випадках:

- з власної ініціативи підприємця;
- у разі закінчення строку дії ліцензії;
- у разі припинення існування підприємця;
- на підставі рішення суду у випадках, встановлених ГКУ та відповідними законами України.

Порядок припинення діяльності підприємця встановлюється законом відповідно до вимог ст. 51 ГКУ.

Контрольні питання

1. Що таке підприємництво?
2. Державні гарантії прав підприємців.
3. Наведіть визначення поняття “підприємницька діяльність”.
4. На яких принципах ґрунтується підприємницька діяльність?

Глава 10. Некомерційна господарська діяльність

Некомерційне господарювання — це самостійна систематична господарська діяльність суб'єктів господарювання, спрямована

на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального сектору економіки в галузях (видах діяльності), де відповідно до ст. 12 ГКУ забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом.

Не можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи (ст. 52 ГКУ).

Організаційні форми здійснення некомерційної господарської діяльності

Відповідно до ст. 53 ГКУ некомерційна господарська діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання на основі права власності або права оперативного управління в організаційних формах, які визначаються власником або відповідним органом управління чи органом місцевого самоврядування з урахуванням вимог ГКУ та відповідних законів України.

Порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів господарювання окремих організаційних форм некомерційної господарської діяльності визначається ГКУ та відповідними законами України.

Якщо господарська діяльність громадян або юридичної особи, зареєстрованої як суб'єкт некомерційного господарювання, набуває характеру підприємницької діяльності, до неї застосовуються положення ГКУ та законів України, що регулюють підприємництво.

Правове регулювання некомерційної господарської діяльності

На суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність, поширюються загальні вимоги щодо регулювання господарської діяльності з урахуванням особливостей її здійснення різними суб'єктами господарювання, які визначаються ГКУ та відповідними законодавчими актами України.

При укладенні трудового договору (контракту, угоди) суб'єкт господарювання, що здійснює некомерційну господарську діяльність, зобов'язаний забезпечити належні й безпечні умови праці, її оплату не нижче визначеного законом мінімального розміру, а також інші передбачені законом соціальні гарантії.

Контрольні питання

1. Що таке некомерційне господарювання?
2. Якими нормативними актами регулюється некомерційна господарська діяльність?
3. Мета некомерційного господарювання.
4. Відмінність комерційної господарської діяльності (підприємництва) від некомерційної.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ I СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Глава 11. Загальні засади, поняття і види суб'єктів господарювання

11.1. Поняття суб'єкта господарювання

Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і відповідальні за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

До суб'єктів господарювання належать:

- господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані у встановленому законом порядку;
- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці;
- філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності.

Суб'єкти господарювання реалізують власну господарську компетенцію на основі прав власності, господарського відання, оперативного управління та оперативного-господарського використання майна відповідно до визначення цієї компетенції ГКУ та відповідними законами України.

Суб'єктами господарювання є господарські організації, які діють на основі прав власності, господарського відання чи опера-

тивного управління, мають статус юридичної особи, що визначається цивільним законодавством та ГКУ.

Суб'єкти господарювання — відокремлені підрозділи (структурні одиниці) господарських організацій — можуть діяти лише на основі права оперативного-господарського використання майна без статусу юридичної особи. Зазначені умови регламентуються ст. 55 ГКУ.

Суб'єкти господарювання зарубіжних країн

У зарубіжних країнах носіями юридичних прав і обов'язків можуть бути окремі громадяни, іноземні особи без громадянства (фізичні особи), об'єднання фізичних та юридичних осіб, а також державні підприємства та органи. У зарубіжній юридичній науці майнова правосуб'єктність розкривається через поняття права та дієздатності фізичних осіб, а особи, що об'єднали свої капітали, визначаються, як правило, поняттям юридичної особи. У господарському законодавстві зарубіжних країн юридичні особи розглядаються як конкретні види суб'єктів господарювання. Порядок надання суб'єктам господарської діяльності правосуб'єктності залежить від вимог національного законодавства певної країни та її місцезнаходження. Загальними умовами для визнання учасників господарської діяльності суб'єктами права є визначення найменування, під яким підприємець повинен вступати в господарські правовідносини, і державна реєстрація підприємства. До обов'язкових зобов'язань можна також зарахувати обов'язок суб'єктів господарювання вести бухгалтерські книги та складати в зазначені строки балансові звіти за результатами своєї господарської діяльності. У більшості зарубіжних країн цей обов'язок закріплений за всіма суб'єктами господарської діяльності й розглядається як важливий захід контролю над ними з боку державних органів.

У законодавстві країн з розвинутою економікою багато уваги приділяється реєстрації суб'єктів господарювання. Зазвичай реєстрація здійснюється у спеціальному реєстрі з визначенням характеристик суб'єкта, що реєструється, за якими можна отримати повну інформацію про нього. Так, згідно з німецьким Торговельним кодексом та Комерційним кодексом Франції при реєстрації насамперед подається інвентарна відомість, де фіксується сукупний обсяг установчого капіталу у грошовій та натуральній фор-

мах [38]. Порядок реєстрації, форма реєстру та можливість отримання зазначеної в цій відомості інформації мають публічний характер. Реєстрація повинна бути здійснена у відповідні строки, які чітко визначаються законодавством країни.

Господарські товариства як суб'єкти господарювання можуть здійснювати свою діяльність за різними організаційно-правовими формами, а саме повні, командитні та акціонерні товариства, акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю.

У країнах Західної Європи до об'єднання осіб належать товариства, що засновані на особистій участі його членів (повне товариство), для участі в яких достатньо внести лише певну частку в майно акціонерного товариства. Визначено також, що товариства класифікуються за ознакою майнової відповідальності товариства і поділяються на три групи [36].

До першої групи належать товариства, члени яких відповідають за боргами товариства в повному обсязі, усім своїм особистим майном.

У другу групу входять товариства, одна частина членів яких несе повну відповідальність за зобов'язаннями товариства, а друга відповідає лише в розмірі вкладів, зроблених ними до капіталів товариства (командитні та негласні товариства).

До третьої групи зараховують товариства, члени яких відповідають лише розміром своїх вкладів у капіталі товариства, тобто не ризикують усім своїм особистим майном (акціонерні товариства).

У країнах Західної Європи вирізняються державні підприємства, у Великій Британії — публічні корпорації, у США — державні корпорації або агентства, у Німеччині та Франції — публічні підприємства та публічні установи [32].

За правовим становищем державні підприємства у Великій Британії, Франції та ФРН поділяються на три організаційно-правові форми [29]:

- підприємства, капітали яких організовано у формі торговельних товариств, діють згідно із законодавством про торговельні товариства і, як правило, це акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю;
- підприємства, капітали яких не підлягають розподілу на акції чи паї, діють згідно з нормативними актами, виданими для діяльності конкретних підприємств;
- казенні товариства, не наділені господарською самостійністю.

У країнах Західної Європи до державних належать підприємства з високим рівнем ризику і невисоким рівнем прибутку. У США корпорації класифікуються за основними видами:

- утворені для отримання прибутку;
- утворені не з метою отримання прибутку;
- публічні.

До корпорацій, що утворені для отримання прибутку, належать підприємницькі, залізничні, транспортні та банківські, які діють згідно із законом про підприємницькі корпорації штату Нью-Йорк 1963 р.

Корпорації, що не мають на меті отримання прибутку, діють згідно із законом про непідприємницькі корпорації 1970 р.

Публічними вважаються муніципальні корпорації, окружні й такі, що утворені з метою задоволення інтересів суспільства, і їх правове становище визначається характером діяльності.

Об'єднання підприємств класифікуються за способами правового закріплення відносин у межах певної групи. У ФРН згідно із законом про акціонерні товариства 1965 р. вони поділяються на три типи.

До першого типу належать об'єднання, в яких одне підприємство стосовно інших є головним, тобто впливає на залежні підприємства, які юридично самостійні.

До другого типу зараховують об'єднання підприємств з такими характерними ознаками:

- конкретному підприємству (головному) товариства належать усі акції інших підприємств (залежних);
- залежні підприємства юридично самостійні;
- головне та залежні підприємства розташовані на території ФРН;
- факт вступу залежного підприємства до складу головного фіксується в торговому реєстрі;
- рішення про вступ залежного підприємства до складу головного набирає силу після схвалення його зборами членів головного товариства, і це рішення повинно бути прийнято більшістю акціонерів.

Третій тип об'єднань становить групу підприємств, заснованих на підприємницьких договорах.

Акціонерним правом ФРН передбачено кілька видів підприємницьких договорів, визначених законом про акціонерні товариства 1965 р.

Правове становище акціонерних товариств та їх об'єднань тісно пов'язано з правосуб'єктністю їх філіалів. І можливість утворення філіалів становить важливий елемент з позицій права. На правовий статус філіалу впливають такі чинники:

- порядок формування статутного капіталу;
- мета утворення;
- спосіб відносин між материнською компанією (засновником) та філіалом.

У Франції філіали утворюються трьома способами [41]:

- на базі підприємств (підрозділів) материнських компаній;
- приєднанням діючого самостійного підприємства до материнської компанії шляхом придбання контрольного пакета акцій;
- утворенням нового підприємства, діяльність якого відрізняється від діяльності материнської компанії.

У Франції існують такі форми філіалів:

- формальний, засновником якого є лише одна материнська компанія, що прагне не допустити участі в капіталі інших акціонерів з метою забезпечення максимального контролю над філіалом;
- асоціація, що утворюється з метою спільної розробки, виробництва та збуту партнерами на паритетній основі за відповідними угодами;
- фінансовий, що утворюється для фінансування особливо великих та ризикованих щодо фінансування проектів, в яких беруть участь кілька материнських компаній.

11.2. Загальні умови створення і державної реєстрації суб'єктів господарювання

Суб'єкт господарювання може бути утворений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у спеціально передбачених законодавством випадках також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виокремлення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта (суб'єктів) господарювання з додержанням вимог законодавства.

Суб'єкти господарювання можуть утворюватися шляхом примусового поділу (виокремлення) діючого суб'єкта господарювання за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства України.

Створення суб'єктів господарювання здійснюється з додержанням вимог антимонопольно-конкурентного законодавства (ст. 56 ГКУ).

Установчі документи суб'єкта господарювання

Установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а в передбачених законом випадках — статут (положення) суб'єкта господарювання.

В установчих документах повинні зазначатись найменування та місцезнаходження суб'єкта господарювання, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, а також порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови його реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом.

У **засновницькому договорі** засновники зобов'язуються утворити суб'єкт господарювання, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передання йому свого майна, порядок розподілу прибутків і збитків, управління діяльністю суб'єкта господарювання та участі в ньому засновників, порядок вибуття та входження нових засновників, інші передбачені законом умови діяльності суб'єкта господарювання, а також порядок його реорганізації та ліквідації відповідно до закону.

Статут суб'єкта господарювання повинен містити відомості про його найменування і місцезнаходження, мету і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, відомості про органи управління і контролю, їх компетенцію, умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, а також інші передбачені законодавством відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарювання. Статут може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству.

Статутом (положенням) визначається господарська компетенція органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи інших суб'єктів у випадках, визначених законом.

Статут (положення) затверджується власником майна (засновником) суб'єкта господарювання чи його представниками, органами або іншими суб'єктами відповідно до закону (ст. 57 ГКУ).

Державна реєстрація суб'єкта господарювання

Відповідно до ст. 4 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців” державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців — це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення фізичної особи статусу підприємця, а також вчинення інших передбачених законом реєстраційних дій шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру¹.

Порядок державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців такий:

- перевірка комплектності документів, які подаються державному реєстратору, і повноти відомостей, вказаних у реєстраційній картці;
- перевірка документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у державній реєстрації;
- внесення відомостей про юридичну особу або фізичну особу — підприємця до Єдиного державного реєстру;
- оформлення і видача свідоцтва про державну реєстрацію, а також виписки з Єдиного державного реєстру.

Зміни до установчих документів юридичної особи, а також прізвища та/або імені та/або по батькові (далі — імені) або місця проживання фізичної особи — підприємця підлягають обов'язковій державній реєстрації шляхом внесення відповідних змін до записів Єдиного державного реєстру у встановленому законом порядку.

Відокремлені підрозділи юридичної особи не підлягають державній реєстрації.

Представництва, філії іноземних компаній в Україні підлягають акредитації на території України в установленому законом порядку.

Суб'єкт господарювання підлягає державній реєстрації, крім випадків, встановлених ГКУ.

¹ Єдиний державний реєстр створюється з метою забезпечення органів державної влади, а також учасників цивільного обороту достовірною інформацією про юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців з Єдиного державного реєстру (ст. 16 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців”)

Державна реєстрація суб'єктів господарювання здійснюється у виконавчому комітеті міської, районної в місті ради або в районній державній адміністрації за місцезнаходженням або місцем проживання суб'єкта, якщо інше не передбачено законом. Відповідно до ст. 29 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців” з метою здійснення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи засновники (учасники) або уповноважений ними орган чи особа повинні подати реєстратору особисто (або надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи:

- заповнену реєстраційну картку на здійснення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи;
- нотаріально посвідчену копію рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу, яким затверджено зміни до установчих документів;
- оригінал установчих документів юридичної особи з відміткою про їх державну реєстрацію;
- два примірники змін до установчих документів юридичної особи та два примірники установчих документів у новій редакції або два примірники установчих документів у новій редакції;
- документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за здійснення державної реєстрації змін до установчих документів.

У разі внесення до статуту змін, пов'язаних зі зменшенням статутного фонду (статутного або складеного капіталу) юридичної особи, крім зазначених документів додатково подається документ, що підтверджує внесення плати за публікацію у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації відповідного повідомлення.

У разі внесення до установчих документів змін, пов'язаних зі зміною складу засновників (учасників) юридичної особи, крім зазначених документів додатково подається або копія рішення про вихід юридичної особи зі складу засновників (учасників), завірена в установленому порядку, або нотаріально посвідчена копія заяви фізичної особи про вихід зі складу засновників (учасників), або нотаріально посвідчений документ про передання права засновника (учасника) іншій особі, або рішення уповноваженого органу юридичної особи про примусове виключення засновника (учасника) зі складу засновників (учасників) юридичної особи,

якщо це передбачено законом або установчими документами юридичної особи.

У разі внесення до установчих документів змін, пов'язаних зі зміною складу засновників (учасників) юридичної особи на підставі факту смерті фізичної особи — засновника (учасника) та відмови інших засновників (учасників) у прийнятті спадкоємця (спадкоємців) померлого до складу засновників, крім зазначених документів додатково подається нотаріально посвідчена копія свідоцтва про смерть фізичної особи або відповідна довідка органу реєстрації актів громадянського стану чи судове рішення про оголошення громадянина померлим.

У разі внесення до установчих документів змін, пов'язаних зі зміною найменування або місцезнаходження юридичної особи, крім зазначених документів додатково подається свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи.

У разі внесення до установчих документів змін, пов'язаних зі зміною мети діяльності установи, крім зазначених документів додатково подається копія відповідного судового рішення.

Державному реєстратору забороняється вимагати від юридичної особи документи для здійснення державної реєстрації змін до установчих документів, якщо вони не передбачені законом.

Якщо документи для здійснення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи подаються засновником (учасником) юридичної особи або особою, уповноваженою засновниками (учасниками), особисто, то державному реєстратору додатково подаються паспорт і документ, що засвідчує його (її) повноваження.

Документи для здійснення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженій ними особі з відміткою про дату надходження документів.

Дата надходження документів для державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Про залишення документів, поданих для державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, без розгляду засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженій

ними особі не пізніше наступного робочого дня з дати їх надходження державним реєстратором видаються (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів без розгляду та документи, що подавалися для державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, відповідно до опису.

Залишення документів, які подавалися для державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, без розгляду не перешкоджає засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженій ними особі повторному зверненню до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, у таких випадках:

- якщо документи подані за неналежним місцем здійснення державної реєстрації;
- документи не відповідають встановленим вимогам;
- документи подані не в повному обсязі;
- документи подані з порушенням законодавчо встановленого строку.

Державна реєстрація змін до установчих документів юридичної особи здійснюється за процедурами, передбаченими законодавством для державної реєстрації юридичної особи.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати здійснення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи повинен видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженому ними органу один примірник оригіналу установчих документів у новій редакції, один примірник оригіналу установчих документів у старій редакції з відмітками державного реєстратора про державну реєстрацію змін до установчих документів і передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про державну реєстрацію змін до установчих документів юридичної особи із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру й відомості з реєстраційної картки на здійснення

державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи.

У разі здійснення державної реєстрації змін до установчих документів, пов'язаних зі зміною найменування або місцезнаходження юридичної особи, державний реєстратор крім передбачених документів додатково повинен видати (надіслати рекомендованим листом) засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженому ними органу нове свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи та свідоцтво, яке було замінено, з відміткою про видачу нового свідоцтва.

При створенні у процесі приватизації та/або корпоратизації відкритих акціонерних товариств повинен бути поданий також звіт про наслідки підписки на акції, затверджений Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Громадяни, які мають намір здійснювати підприємницьку діяльність **без створення юридичної особи**, подають реєстраційну картку встановленого зразка, що є водночас заявою про державну реєстрацію, копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера громадянина — платника податків та інших обов'язкових платежів і документ, що засвідчує внесення плати за державну реєстрацію.

Власник (засновник) або уповноважені ним органи відповідальні за невідповідність вимогам законодавства та недостовірність документів, що подаються для реєстрації.

Особливості створення суб'єктів господарювання за Цивільним і Господарським кодексами України наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Створені суб'єкти господарювання	
відповідно до Цивільного кодексу України (ЦКУ)	відповідно до Господарського кодексу України
Відповідно до ст. 89 ЦКУ юридична особа підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому законом. Дані державної реєстрації включаються до державного реєстру, відкритого до загального ознайомлення.	Відповідно до ст. 58 ГКУ державна реєстрація суб'єктів господарювання здійснюється у виконавчому комітеті міської, районної в місті ради або в районній державній адміністрації за місцезнаходженням або місцем проживання суб'єкта, якщо інше не передбачено законом.

<p>Порушення встановленого законом порядку створення юридичної особи або невідповідність її установчих документів закону є підставою для відмови в державній реєстрації юридичної особи.</p> <p>Відмова в державній реєстрації з інших мотивів забороняється.</p> <p>Відмова в державній реєстрації, а також зволікання з нею можуть бути оскаржені до суду.</p> <p>До Єдиного державного реєстру вносяться відомості про організаційно-правову форму юридичної особи, її найменування, місце знаходження, органи управління, філії та представництва, мету установи, а також інші відомості, встановлені законом</p>	<p>Державна реєстрація суб'єктів господарювання здійснюється у строк не пізніше десяти днів з дня подання зазначених документів. Реєструючий орган зобов'язаний протягом цього строку видати суб'єкту господарювання свідоцтво про його державну реєстрацію.</p> <p>Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта господарювання та копія документа, що підтверджує взяття його на облік в органах державної податкової служби, є підставою для відкриття рахунків в установах банків.</p> <p>Відомості про державну реєстрацію суб'єкта господарювання включаються до Єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення.</p> <p>Порушення встановленого законом порядку створення суб'єкта господарювання або недостовірність чи невідповідність вимогам законодавства документів, що подаються для його реєстрації, є підставою для відмови в державній реєстрації суб'єкта господарювання. Відмова в реєстрації суб'єкта господарювання з інших мотивів забороняється.</p> <p>Відмову в державній реєстрації суб'єкта господарювання може бути оскаржено в судовому порядку.</p> <p>Діяльність незареєстрованого суб'єкта господарювання, який підлягає державній реєстрації, забороняється. Одержані таким суб'єктом доходи стягуються до Державного бюджету України у встановленому законом порядку</p>
---	--

Перереєстрація суб'єкта господарювання здійснюється в разі зміни форми власності, на якій засновано суб'єкт, або організаційної форми господарювання чи найменування суб'єкта господарювання і здійснюється в порядку, встановленому для його реєстрації.

Скасування (припинення) державної реєстрації суб'єкта господарювання здійснюється за його особистою заявою, а також

на підставі рішення суду в разі визнання установчих документів недійсними або такими, що суперечать законодавству, або здійснення діяльності, що суперечить закону чи установчим документам, або в інших передбачених законом випадках.

Скасування державної реєстрації припиняє господарську діяльність і є підставою для здійснення заходів щодо ліквідації суб'єкта господарювання.

Законодавством України можуть передбачатися спеціальні правила державної реєстрації окремих організаційних форм господарювання.

Суб'єкти господарювання господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку, мають право відкривати філії (відділення), представництва без створення юридичної особи. Відкриття вказаних підрозділів, як зазначалося, не потребує їх реєстрації. Суб'єкт господарювання лише повідомляє про їх відкриття реєструючий орган шляхом внесення додаткової інформації у свою реєстраційну картку.

11.3. Припинення діяльності суб'єкта господарювання

Порядок припинення діяльності суб'єкта господарювання регламентується відповідними нормами законодавства (табл. 2).

Таблиця 2

Припинення діяльності суб'єкта господарювання відповідно до Господарського кодексу України	Припинення юридичної особи відповідно до Цивільного кодексу України
Відповідно до ст. 59 ГКУ припинення діяльності суб'єкта господарювання здійснюється шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виокремлення, перетворення) або ліквідації за рішенням власника (власників) чи уповноважених ним (ними) органів, а також інших осіб — засновників суб'єкта господарювання чи їх пра-	Відповідно до ст. 104 ЦКУ юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам у результаті злиття, приєднання, поділу, виокремлення, перетворення або ліквідації. Юридична особа є такою, що припинилась, з дня внесення її до Єди-

вонаступників, а в передбачених законодавством випадках — за рішенням суду.

У разі злиття суб'єктів господарювання всі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта господарювання, утвореного внаслідок злиття.

У разі приєднання одного або кількох суб'єктів господарювання до іншого суб'єкта господарювання до останнього переходять усі майнові права та обов'язки приєднаних суб'єктів господарювання.

У разі поділу суб'єкта господарювання всі його майнові права і обов'язки переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках до кожного з нових суб'єктів господарювання, утворених внаслідок поділу.

У разі виокремлення одного або кількох нових суб'єктів господарювання до кожного з них переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках майнові права і обов'язки реорганізованого суб'єкта.

У разі перетворення одного суб'єкта господарювання на інший до новоутвореного суб'єкта господарювання переходять усі майнові права і обов'язки попереднього суб'єкта господарювання.

Суб'єкт господарювання ліквідується:

- з ініціативи осіб;
- у зв'язку із спливом строку, на який він створювався, або в разі досягнення мети його створення;
- у разі визнання його в установленому порядку банкрутом, крім випадків, передбачених законом;
- у разі скасування його державної реєстрації у випадках, передбачених законом.

Скасування державної реєстрації позбавляє суб'єкта господарю-

ного державного реєстру запису про її припинення.

Порядок припинення юридичної особи у процесі відновлення її платоспроможності або банкрутства встановлюється законом. У ст. 106 ЦКУ регламентовано, що злиття, приєднання, поділ, виокремлення та перетворення юридичної особи здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а в передбачених законом випадках — за рішенням суду або відповідних органів державної влади.

Законом може бути передбачено одержання згоди відповідних органів державної влади на припинення юридичної особи шляхом злиття або приєднання.

Відповідно ст. 107 ЦКУ кредитор юридичної особи, що припиняється, може вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов'язання. Після спливу строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія з припинення юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання чи перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу), які повинні містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, що припиняються, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспоруються сторонами.

Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення. Нотаріально посвідчені копії передавального акта та розподільчого балансу передаються до органу, який здійснює державну реєст-

<p>вання статусу юридичної особи і є підставою для вилучення його з державного реєстру. Суб'єкт господарювання вважається ліквідованим з дня внесення до державного реєстру запису про припинення його діяльності. Такий запис вноситься після затвердження ліквідаційного балансу відповідно до вимог ГКУ</p>	<p>рацію, за місцем державної реєстрації юридичної особи, що припиняється, а також до органу, який здійснює державну реєстрацію, за місцем державної реєстрації юридичної особи правонаступника.</p> <p>Якщо правонаступниками юридичної особи є кілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, що припинилася, неможливо, юридичні особи — правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинилася. У ст. 108 ЦК передбачається перетворення юридичної особи як зміна її організаційно-правової форми і в результаті цього перетворення до нової юридичної особи переходять усе майно, усі права та обов'язки попередньої юридичної особи</p>
--	---

Оголошення про реорганізацію чи ліквідацію господарської організації або припинення діяльності індивідуального підприємця підлягає опублікуванню реєструючим органом у спеціальному додатку до газети “Урядовий кур’єр” або офіційному друкованому виданні органу державної влади чи органу місцевого самоврядування за місцезнаходженням суб’єкта господарювання протягом десяти днів з дня припинення діяльності суб’єкта господарювання (ст. 59 ГКУ).

11.4. Загальний порядок ліквідації суб’єкта господарювання

Ліквідація суб’єкта господарювання здійснюється ліквідаційною комісією, яку створює власник (власники) майна суб’єкта господарювання чи його (їх) представники (органи) або інший визначений законом орган, якщо інший порядок її утворення не передбачений ГКУ. Ліквідувати суб’єкт господарювання може також уповноважений на це орган управління суб’єкта, що ліквідується.

Орган (особа), який прийняв рішення про ліквідацію суб'єкта господарювання, встановлює порядок і визначає строки здійснення ліквідації, а також строк для подання претензій кредиторами, що не може бути менший за два місяці з дня оголошення про ліквідацію.

Ліквідаційна комісія або інший орган, який здійснює ліквідацію суб'єкта господарювання, вміщує у друкованих органах повідомлення про його ліквідацію та про порядок і строки подання кредиторами претензій, а явних (відомих) кредиторів повідомляє персонально в письмовій формі у встановлені ГКУ чи спеціальним законом строки.

Водночас ліквідаційна комісія вживає необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості суб'єкта господарювання, який ліквідується, і виявлення вимог кредиторів з письмовим повідомленням кожного з них про ліквідацію суб'єкта господарювання.

Ліквідаційна комісія оцінює наявне майно суб'єкта господарювання, що ліквідується, розраховується з кредиторами, складає ліквідаційний баланс і подає його власнику або органу, який призначив ліквідаційну комісію. Достовірність і повнота ліквідаційного балансу повинні бути перевірені у встановленому законодавством порядку.

Порядок розрахунків з кредиторами при ліквідації суб'єкта господарювання

Претензії кредиторів до суб'єкта господарювання, що ліквідується, задовольняються з майна цього суб'єкта, якщо інше не передбачено ГКУ та законами України.

Черговість і порядок задоволення вимог кредиторів встановлюються відповідно до закону.

Претензії, що не задоволені через відсутність майна суб'єкта господарювання, претензії, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо їх заявники в місячний строк після одержання повідомлення про повне або часткове відхилення претензії не звернуться до суду з відповідним позовом, а також претензії, у задоволенні яких за рішенням суду кредиторів відмовлено, вважаються погашеними.

Майно, що залишилося після задоволення претензій кредиторів, використовується за вказівкою власника.

Глава 12. Підприємство: поняття, види і організаційні форми

12.1. Підприємство як організаційна форма господарювання

Підприємство — це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування чи іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГКУ та відповідними законами України.

Підприємства можуть створюватись з метою здійснення як підприємництва, так і некомерційної господарської діяльності.

Якщо законом не встановлено інше, підприємство діє на основі статуту.

Підприємство є юридичною особою, що має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку з власним найменуванням та ідентифікаційним кодом.

Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб (ст. 62 ГКУ).

Підприємства в Україні здійснюють діяльність відповідно до вимог ст. 62–71 ГКУ, якщо інше щодо підприємств окремих видів не передбачено ГКУ відповідними законами України.

Якщо чинним міжнародним договором України, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України про підприємства, то застосовуються правила міжнародного договору.

12.2. Види і організаційні форми підприємств

Залежно від передбачених законодавством форм власності в Україні можуть діяти такі види підприємств:

- **приватне**, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- **колективної власності**;
- **комунальне**, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

- **державне**, що діє на основі державної власності;
- **засноване на змішаній формі власності** (на основі об'єднання майна різних форм власності).

В Україні можуть діяти також інші передбачені законом види підприємств.

Так, якщо у статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить щонайменше 10 %, воно визнається **підприємством з іноземними інвестиціями**. Підприємство, у статутному фонді якого іноземна інвестиція становить 100 %, вважається **іноземним**.

Залежно від способу утворення (заснування) і формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, що не поділяється на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, якого призначає, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, корпоративних прав, у тому числі через органи, які вони створюють, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є підприємства кооперативні, створені у формі господарського товариства, а також інші, у тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Особливості правового статусу унітарних і корпоративних підприємств встановлюються ГКУ, іншими законодавчими актами України.

Підприємства залежно від чисельності працівників і річного обсягу валового доходу від реалізації продукції поділяються на малі, середні та великі.

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працівників за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей самий період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Великими визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працівників за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей самий період перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Усі інші підприємства вважаються **середніми**.

Якщо підприємство залежить від іншого підприємства, воно визнається **дочірнім**.

Для підприємств певного виду та організаційних форм законами можуть встановлюватись особливості господарювання (ст. 63 ГКУ).

12.3. Організаційна структура та управління підприємством

Підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управління, відділів, бюро, служб тощо).

Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами.

Підприємство самостійно визначає власну організаційну структуру, чисельність працівників і штатний розпис.

Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого під-

приємством. Вони можуть відкривати рахунки в установах банків відповідно до закону.

Діяльність розташованих на території України відокремлених підрозділів підприємств, що розміщуються за її межами, регулюється ГКУ та відповідними законами України.

Управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу.

Власник здійснює свої права щодо управління підприємством безпосередньо або через уповноважені ним органи відповідно до статуту підприємства чи інших установчих документів.

Для управління господарською діяльністю підприємства власник (власники) або уповноважений ним орган призначає (обирає) керівника підприємства.

У разі найму керівника підприємства з ним укладається договір (контракт), де визначаються строк його найму, права, обов'язки і відповідальність, умови матеріального забезпечення, звільнення з посади та інші умови найму за погодженням сторін.

Керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади і органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з юридичними особами та громадянами, формує адміністрацію підприємства і вирішує питання діяльності підприємства в межах та порядку, визначених установчими документами.

Керівник підприємства може бути звільнений з посади достроково на підставах, передбачених договором (контрактом), відповідно до закону.

На всіх підприємствах, які використовують найману працю, між власником або уповноваженим ним органом і трудовим колективом або уповноваженим ним органом повинен укладатися колективний договір, що регулює виробничі, трудові та соціальні відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства. Вимоги до змісту і порядок укладення колективних договорів визначаються законодавством про колективні договори.

Трудовий колектив підприємства становлять усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди) або інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством. Повноваження

трудового колективу щодо його участі в управлінні підприємством встановлюються статутом або іншими установчими документами відповідно до вимог ГКУ, законодавства про окремі види підприємств і закону про трудові колективи.

Рішення із соціально-економічних питань щодо діяльності підприємства виробляються і приймаються його органами управління за участю трудового колективу і уповноважених ним органів.

Особливості управління підприємствами окремих видів (організаційних форм підприємств) встановлюються ГКУ та законами про такі підприємства (ст. 65 ГКУ).

12.4. Майно підприємства

Майно підприємства становлять **виробничі та невиробничі фонди**, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства.

До джерел формування майна підприємства належать:

- грошові та матеріальні внески засновників;
- доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності;
- доходи від цінних паперів;
- кредити банків та інших кредиторів;
- капітальні вкладення і дотації з бюджетів;
- майно, придбане у інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку;
- інші не заборонені законодавством України джерела.

Цілісний майновий комплекс підприємства визнається нерухомістю і може бути об'єктом купівлі-продажу та інших угод на умовах та в порядку, визначених ГКУ і відповідними законами України.

Майнові права підприємства реалізуються в порядку, встановленому ГКУ та іншими законодавчими актами України.

Природними ресурсами підприємство володіє і користується в установленому законодавством порядку за плату, а в передбачених законом випадках — на пільгових умовах.

Підприємство випускає, реалізує та купує цінні папери відповідно до законодавства України.

Держава гарантує захист майнових прав підприємства. Вилучення державою у підприємства майна, яким воно користується,

здійснюється лише у випадках і порядку, передбачених законом (ст. 66 ГКУ).

12.5. Господарські відносини підприємства з іншими підприємствами, організаціями та громадянами і зовнішньоекономічна діяльність підприємства

Відносини підприємства з іншими підприємствами, організаціями, громадянами в усіх сферах господарської діяльності здійснюються на основі договорів.

Підприємства вільні вибирати предмет договору, визначати зобов'язання та інші умови господарських відносин, що не суперечать законодавству України.

Підприємство має право реалізовувати самостійно всю продукцію, що не ввійшла до державного замовлення або державного завдання, на території України і за її межами, якщо інше не передбачено законом.

Підприємство самостійно здійснює зовнішньоекономічну діяльність, яка є частиною зовнішньоекономічної діяльності України і регулюється законами України й іншими прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

Порядок використання коштів підприємства в іноземній валюті визначається ГКУ та відповідними законами України.

Підприємство, яке здійснює зовнішньоекономічну діяльність, може відкривати за межами України представництва, філії та виробничі підрозділи, що утримуються за кошти підприємства (ст. 67, 68 ГКУ).

12.6. Соціальна діяльність підприємства

Питання поліпшення умов праці, життя і здоров'я, гарантії обов'язкового медичного страхування працівників підприємства та їх сімей, а також інші питання соціального розвитку вирішуються трудовим колективом за участю власника або уповноваженого ним органу відповідно до законодавства, установчих документів підприємства та колективного договору.

Підприємство забезпечує підготовку кваліфікованих робітників та спеціалістів, їх економічне і професійне навчання як у власних навчальних закладах, так і в інших закладах освіти за відповідними угодами. Підприємство надає пільги відповідно до

закону своїм працівникам, які навчаються без відриву від виробництва.

Пенсіонери та інваліди, які працювали на підприємстві до виходу на пенсію, нарівні з його працівниками користуються наявними можливостями медичного обслуговування, забезпечення житлом, путівками в оздоровчі та профілактичні заклади, іншими передбаченими статутом підприємства соціальними послугами та пільгами.

Власник, органи управління підприємства зобов'язані забезпечити для всіх працівників підприємства належні й безпечні умови праці. Підприємство відповідає в установленому законом порядку за шкоду, завдану здоров'ю та працездатності його працівників.

Підприємство зобов'язане забезпечувати сприятливі умови праці жінок та неповнолітніх, надавати їм роботу переважно в денний час; жінок, які мають малолітніх дітей, а також вагітних жінок переводити на легшу роботу з нешкідливими умовами праці, надавати їм інші передбачені законом пільги. Підприємство зі шкідливими умовами праці повинно створювати окремі цехи, дільниці для надання жінкам, неповнолітнім та окремим категоріям працівників більш легкої роботи.

Підприємство самостійно встановлює для своїх працівників додаткові відпустки, скорочений робочий день та інші пільги, а також має право заохочувати працівників інших підприємств, установ, організацій, які його обслуговують.

Підприємство має право забезпечувати додатковою пенсією незалежно від розмірів державної пенсії працівника, який став інвалідом на цьому підприємстві внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання. У разі смерті працівника підприємства при виконанні ним службових обов'язків власник, підприємство добровільно чи за рішенням суду забезпечують сім'ю працівника допомогою відповідно до закону.

Підприємство з правом найму робочої сили забезпечує визначену відповідно до закону кількість робочих місць для працевлаштування неповнолітніх, інвалідів, інших категорій громадян, які потребують соціального захисту. Відповідальність підприємства за невиконання цієї вимоги встановлюється законом (ст. 69 ГКУ).

12.7. Об'єднання підприємств

Підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати господарську діяльність (виробничу, комерційну та інші види діяльності) на умовах і в порядку, визначених ГКУ та законами України.

За рішенням Кабінету Міністрів України або органів, до повноважень яких входить управління державними або комунальними підприємствами, можуть утворюватись об'єднання підприємств на умовах і в порядку, встановлених ГКУ та відповідними законами України.

Види об'єднань підприємств, їх загальний статус, а також основні вимоги щодо здійснення ними господарської діяльності визначаються ГКУ, інші питання їх діяльності регулюються законодавством України (ст. 70 ГКУ).

12.8. Облік і звітність підприємства

Облік і звітність підприємств здійснюються відповідно до нормативно-правових актів України та вимог ст. 19 ГКУ, зокрема всі суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) та бухгалтерський облік результатів своєї роботи, складати статистичну інформацію, а також надавати відповідно до вимог закону фінансову звітність та статистичну інформацію щодо своєї господарської діяльності, інші визначені законом дані.

Передбачені законом відомості підприємство надає органам державної влади, органам місцевого самоврядування, іншим підприємствам, установам, організаціям на договірній основі або в порядку, передбаченому установчими документами підприємства (ст. 71 ГКУ).

Глава 13. Державні та комунальні унітарні підприємства

13.1. Державні унітарні підприємства

Правова регламентація діяльності державних та комунальних унітарних підприємств міститься у ст. 73–78 ГКУ.

Державне унітарне підприємство — це організація, утворена компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку

на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, що входить до сфери його управління.

Орган державної влади, до сфери управління якого входить підприємство, є представником власника і виконує його функції в межах, визначених ГКУ та законодавчими актами України.

Майно державного унітарного підприємства перебуває в державній власності й закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи оперативного управління.

Згідно зі ст. 73 ГКУ обов'язкова норма полягає в тому, що найменування державного унітарного підприємства повинно містити слова "державне підприємство".

Державне унітарне підприємство не відповідає за зобов'язаннями власника і органу влади, до сфери управління якого воно входить.

Органом управління державного унітарного підприємства є керівник підприємства, який призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і підзвітний цьому органу.

Законом можуть бути визначені особливості статусу керівника державного унітарного підприємства, у тому числі встановлено підвищену відповідальність керівника за результати діяльності підприємства.

Державні унітарні підприємства діють як державні комерційні або казенні підприємства.

Державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, що діє на основі статуту за принципами підприємництва і відповідає за наслідки своєї діяльності всім належним йому на праві господарського відання майном згідно з ГКУ та відповідними законами України.

Майно державного комерційного підприємства закріплюється за ним на праві господарського відання.

Статутний фонд державного комерційного підприємства утворюється до реєстрації цього підприємства як суб'єкта господарювання уповноваженим органом, до сфери управління якого входить це підприємство. Мінімальний розмір статутного фонду державного комерційного підприємства встановлюється законом.

Якщо вартість активів державного комерційного підприємства за результатами його діяльності виявиться меншою, ніж передбачений статутом підприємства розмір статутного фонду,

орган, до сфери управління якого входить це підприємство, зобов'язаний у встановленому законодавством порядку зменшити його статутний фонд, але не нижче встановленого мінімального розміру статутного фонду.

Держава і орган, до сфери управління якого входить державне комерційне підприємство, не відповідають за його зобов'язаннями, крім випадків, передбачених ГКУ та відповідними законами України.

Збитки, що завдані державному комерційному підприємству внаслідок виконання рішень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, які було визнано судом неконституційними або недійсними, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду.

Державне унітарне комерційне підприємство може бути перетворено у передбачених законом випадках та порядку на корпоратизоване (державне акціонерне товариство). Особливості діяльності корпоратизованих підприємств визначаються ГКУ та відповідними законами України.

Особливості господарської діяльності державних комерційних підприємств регламентовані ст. 75 ГКУ.

Державне комерційне підприємство зобов'язане приймати та виконувати доведені до нього в установленому законодавством порядку державні замовлення і державні завдання, а також враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного та соціального розвитку й виборі контрагентів.

Державне комерційне підприємство не має права безоплатно передавати належне йому майно іншим юридичним особам чи громадянам, крім випадків, передбачених законом. Відчужувати, віддавати в заставу майнові об'єкти, що належать до основних фондів, здавати в оренду цілісні майнові комплекси структурних одиниць та підрозділів державне комерційне підприємство має право лише за попередньою згодою органу, до сфери управління якого воно входить, і, як правило, на конкурентних засадах.

Кошти, одержані від продажу майнових об'єктів, що належать до основних фондів державного комерційного підприємства, спрямовуються на інвестування виробничої діяльності цього підприємства.

Списання з балансу не повністю амортизованих основних фондів, а також прискорена амортизація основних фондів державного комерційного підприємства можуть здійснюватися лише за згодою органу, до сфери управління якого входить це підприємство.

Державні комерційні підприємства за рахунок прибутку (доходу) утворюють такі спеціальні (цільові) фонди, призначені для покриття витрат, пов'язаних з їх діяльністю:

- амортизаційний;
- розвитку виробництва;
- споживання (оплати праці);
- резервний;
- інші, передбачені статутом підприємства.

Порядок визначення нормативів відрахувань до цільових фондів державних комерційних підприємств, їх граничні розміри, порядок формування і використання встановлюються законами України.

У разі зміни керівника державного комерційного підприємства обов'язково здійснюється ревізія фінансово-господарської діяльності підприємства в порядку, передбаченому законом. Інші особливості господарської та соціальної діяльності державних комерційних підприємств визначаються законом.

Казенним є підприємство, що створюється в таких галузях народного господарства:

- де згідно із законом можуть здійснювати господарську діяльність лише державні підприємства;
- основним (понад 50 %) споживачем продукції (робіт, послуг) є держава;
- за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів;
- переважає (понад 50 %) виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним;
- де приватизація майнових комплексів державних підприємств заборонена законом.

Казенне підприємство створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. У цьому рішенні визначаються обсяг і характер основної діяльності підприємства, а також орган, до сфери управління якого входить створюване підприємство. Реорганізація і

ліквідація казенного підприємства здійснюються відповідно до вимог ГКУ за рішенням органу, у компетенцію якого входить створення такого підприємства.

Майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління в обсязі, зазначеному у статуті підприємства.

Казенне підприємство є юридичною особою, що має відповідні рахунки в установах державного банку та печатку зі своїм найменуванням.

Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, затверджує його статут, призначає керівника, дає дозвіл на здійснення господарської діяльності, визначає види продукції (робіт, послуг), на виробництво та реалізацію якої поширюється зазначений дозвіл.

Найменування казенного підприємства повинно містити слова “казенне підприємство”.

Казенне підприємство здійснює господарську діяльність відповідно до виробничих завдань органу, до сфери управління якого воно входить.

Казенне підприємство самостійно організовує виробництво продукції (робіт, послуг) і реалізує її за цінами (тарифами), що визначаються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, якщо інше не передбачено законом.

Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, здійснює контроль за використанням та збереженням належного цього підприємству майна і має право вилучати у нього майно, яке не використовується або використовується не за призначенням, а також розпоряджатися ним у межах своїх повноважень.

Казенне підприємство не має права відчужувати або в інший спосіб розпоряджатися закріпленим за ним майном, що належить до основних фондів, без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить.

До джерел формування майна казенного підприємства входять:

- державне майно, передане підприємству відповідно до рішення про його створення;
- кошти та інше майно, одержані від реалізації продукції (робіт, послуг) підприємства;

- цільові кошти, виділені з Державного бюджету України;
- кредити банків;
- передбачена статутом частина доходів підприємства, одержаних ним за результатами господарської діяльності;
- інші не заборонені законом джерела.

Казенне підприємство одержує кредити для виконання статутних завдань під гарантію органу, до сфери управління якого воно входить.

Казенне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, що перебувають у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава в особі органу, до сфери управління якого входить казенне підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями цього підприємства.

Порядок розподілу та використання прибутку казенного підприємства визначаються його статутом відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України за законом. Інші особливості господарської та соціальної діяльності казенних підприємств визначаються ГКУ, законом про державні підприємства та іншими законодавчими актами України.

Форма організації державно-капіталістичних підприємств, при якій їх капітал не поділяється на акції чи паї

Така система організації є єдиною в Англії, переважає у Франції, використовується у ФРН.

Серед організаційно-правових форм державно-капіталістичних підприємств найбільший інтерес становить форма, яку в Англії називають публічною корпорацією (*public corporation*), а у ФРН — публічною установою (*offentliche Anstalt*). У Франції підприємства, які мають основні ознаки англійської публічної корпорації, визначаються як публічна установа (*etablissement publique*) або як публічне підприємство (*entreprise publique*). У подальшому підприємства цієї групи називатимемо публічними корпораціями.

В англійській правовій науці було вироблено загальне поняття публічної корпорації, що зводиться до такого. **Публічна корпорація** — це правовий інститут, що виконує функції економічного і соціального характеру від імені держави, але як незалежного суб'єкта права. Публічна корпорація відповідальна за свою діяль-

ність перед державою в особі уряду, але водночас має власне майно, а також правові ознаки комерційного підприємства.

Принципи правової організації французьких державних підприємств, капітал яких не поділений на акції, в основному збігаються з принципами організації публічних корпорацій Англії. Тут так само виявляється прагнення максимально наблизити правовий статус державних підприємств до статусу приватно-капіталістичних підприємств, наділивши їх водночас певними публічно-правовими функціями і зробивши підконтрольними державі.

Державні підприємства, так само як і приватні, підлягають звичайному оподатковуванню і підпорядковуються нормам приватного права. Службовці державних підприємств (за винятком дуже невеликої кількості керівників) не є державними службовцями. Усі суперечки, що випливають з господарських договорів підприємств, розглядаються не адміністративними, а загальними судами.

Разом з тим, оскільки діяльність державних підприємств не вичерпується суто господарськими, комерційними завданнями, а виконують і адміністративні, управлінські функції, що властиві державним органам, то й суперечки щодо останнього аспекту їх діяльності підсудні не загальним, а адміністративним судам, і відповідні правовідносини підпорядковуються нормам не цивільного чи торгового права, а адміністративного.

У ФРН так само багато підприємств державного сектора організовано у формі не акціонерного товариства чи товариства з обмеженою відповідальністю, а так званих публічних установ. Форма публічних установ у ФРН для організації промислових підприємств не використовується. За таким принципом організовано державні фінансові та кредитні установи (починаючи з державного банку), підприємства зв'язку, транспорту і з надання комунальних послуг. Щодо права інститут публічної установи відрізняється і від англійської публічної корпорації, і від публічних установ та підприємств Франції. Річ у тім, що публічні установи у ФРН трактуються як юридичні особи публічного права на відміну, наприклад, від торговельних товариств. Це має не лише теоретичне, а й практичне значення. Положення і повноваження таких підприємств дуже близькі до положення звичайного органу керування. Наприклад, щодо однієї з найбільших

публічних установ — Федерального банку — у законі прямо сказано, що його правове положення — це положення державного відомства.

Відповідно до цього працівники таких державних підприємств вважаються, за деяким винятком, державними службовцями. Ці підприємства на відміну від організованих у формі торговельних товариств, а також державних підприємств, що існують в Англії і Франції, користуються податковими пільгами. Їх правовідносини здебільшого підпорядковуються нормам не цивільного чи торгового права, а адміністративного права, і відповідно суперечки розглядаються не загальними, а адміністративними судами. Це, звичайно, не означає, що застосування норм приватного права тут взагалі виключається. Наприклад, відмовлення громадянину в наданні послуг, які надає певне підприємство (наприклад, ощадна каса, залізниця), трактується як протиправне заподіяння шкоди і дає потерпілому право подати позов на основі відповідних статей цивільного законодавства.

Економічне значення такого різновиду державно-капіталістичних підприємств, як казенне незначне. Через це таких підприємств порівняно мало. Виникнення й існування таких підприємств набагато меншою мірою, ніж уже розглянуті різновиди, пов'язано з державно-монополістичними тенденціями. У Франції це переважно порохові заводи, гобеленові майстерні, пошта, телеграф, телефон, поліграфічні підприємства та деякі інші. У ФРН у веденні федерації перебувають державна військова монополія, друкарня федерального уряду та інші, у веденні земель — пивоварні заводи, підприємства з видобутку солі й торфу, окремі виноградарські господарства. В Англії це порохові заводи і королівські доки.

Казенні підприємства не мають ні юридичної, ні господарської, ні фінансової самостійності. Вони не платять податків; усі їх доходи і витрати проходять через державний бюджет. І за законом, і фактично вони входять у систему державного керування й безпосередньо керуються певним міністерством чи відомством, органом місцевого самоврядування. В обороті вони діють не від власного імені, а від імені держави чи тієї її частини, у веденні якої перебувають (земля, громада). Усяке майно, виділене державою для діяльності таких підприємств, може бути використане за розпорядженням компетентних органів для будь-яких

інших цілей, безпосередньо не пов'язаних з діяльністю цих підприємств.

13.2. Комунальні унітарні підприємства

Комунальне унітарне підприємство — це підприємство, що утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління.

Орган, до сфери управління якого входить комунальне унітарне підприємство, є представником власника — відповідної територіальної громади і виконує його функції в межах, визначених ГКУ та законодавчими актами України.

Майно комунального унітарного підприємства перебуває в комунальній власності й закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або оперативного (комунальне некомерційне підприємство).

Статутний фонд комунального унітарного підприємства утворюється органом, до сфери управління якого воно входить, до реєстрації його як суб'єкта господарювання. Мінімальний розмір статутного фонду комунального унітарного підприємства встановлюється відповідною місцевою радою.

Найменування комунального унітарного підприємства повинно містити слова “комунальне підприємство” і вказівку на орган місцевого самоврядування, до сфери управління якого входить це підприємство.

Комунальне унітарне підприємство не відповідає за зобов'язаннями власника та органу місцевого самоврядування, до сфери управління якого воно входить.

Комунальне унітарне підприємство очолює керівник підприємства, що призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і підзвітний цьому органу.

Збитки, що завдані комунальному унітарному підприємству внаслідок виконання рішень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду.

Особливості господарської діяльності комунальних унітарних підприємств визначаються відповідно до вимог, встановлених ГКУ щодо діяльності державних комерційних або казенних підприємств, а також інших передбачених законодавством вимог.

Глава 14. Господарські товариства

14.1. Поняття і види господарських товариств

Порядок створення і діяльності окремих видів господарських товариств регулюється ст. 79–92 ГКУ, Цивільним кодексом України та іншими законами України.

У ст. 79 ГКУ наводиться таке визначення: **господарськими товариствами** визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Принципово новим є регламентація в зазначеній статті того, що у випадках, передбачених ГКУ, господарське товариство може діяти у складі одного учасника.

Засновниками і учасниками товариства можуть бути суб'єкти господарювання, інші учасники господарських відносин, споживачі, наділені господарською компетенцією органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності, а також громадяни, які не є суб'єктами господарювання. Обмеження щодо заснування та участі в господарських товариствах суб'єктів господарювання або інших осіб встановлюються ГКУ та відповідними законами України.

Господарські товариства є юридичними особами.

Як зазначалося, суб'єкти господарювання є юридичними особами, які стали засновниками або учасниками господарського товариства і водночас зберігають статус юридичної особи.

Господарські товариства можуть здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, якщо інше не передбачено законом.

До **господарських товариств** належать:

- акціонерні;
- з обмеженою відповідальністю;
- з додатковою відповідальністю;
- повні;
- командитні.

Акціонерним є господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на певну кількість акцій однакової номінальної

вартості, і відповідає за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик пов'язаних з діяльністю товариства збитків у межах вартості належних їм акцій.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і відповідальне за своїми зобов'язаннями тільки власним майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик пов'язаних з діяльністю товариства збитків у межах своїх вкладів.

1. *Товариство з обмеженою відповідальністю* (Gesellschaft mit beschränkter Haftung, societe a responsabilitate limited) — організаційна форма капіталістичних підприємств, що увібрала властивості і капіталістичних, і персональних торгових товариств.

Вперше легалізоване в 1892 р. у Німеччині товариство здобуло визнання і в інших країнах переважно континентальної Європи.

У ФРН діє закон про товариства з обмеженою відповідальністю від 4 липня 1980 р., що набрав чинності з 1 січня 1981 р. У Франції цьому виду торгового товариства присвячений спеціальний розділ закону про торгівлі товариства 1966 року. У Швейцарії ця форма регулюється нормами Зобов'язального закону (ст. 772–828).

2. Товариство з обмеженою відповідальністю є *статутним торговим товариством*. Статут, що потребує нотаріально засвідченої форми, повинен бути підписаний усіма майбутніми учасниками товариства. Зазвичай потрібна наявність не менше двох засновників. У ФРН законом 1981 року легалізовано можливість створення товариства однією особою. Правомірність товариств, усі паї яких у результаті централізації капіталу в межах об'єднання зосереджувалися в руках одного учасника, давно визнавалася судовою податковою практикою капіталістичних країн. Однак вперше визнано можливість заснування товариства з обмеженою відповідальністю однією особою, що підписує статут і подає його для реєстрації. До обов'язкових реквізитів статуту належать дані про фірмове найменування і місцезнаходження товариства, предмет діяльності, розміри пайового капіталу і розмір кожного паю.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначені

них установчими документами розмірів і яке відповідальне за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до внеску кожного з учасників.

Повним є господарське **товариство**, усі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном.

1. *Повне товариство* (societe en nom collectif, offene Handelgesellschaft, partnership), що належить до персональних торгових товариств, відоме законодавству всіх капіталістичних країн. Незважаючи на деякі розбіжності в побудові цієї організаційної форми капіталістичних підприємств, слід зазначити подібність основних ознак цього виду об'єднання осіб у праві континентальних країн.

Закон Франції про торговельні товариства 1966 року (ст. 10) визначає повне товариство як об'єднання, учасники якого, що називаються також товаришами, є комерсантами і несуть за зобов'язаннями товариства необмежену і солідарну відповідальність.

Законодавство Франції прямо передбачає, що частки участі не можуть бути цінними паперами.

Згідно з правом ФРН учасник повного товариства не може мати торгового підприємства в однорідній з повним товариством сфері господарства, а також брати участь в іншому однорідному товаристві як необмежено відповідальний учасник. У разі порушення учасником цього правила законодавство ФРН надає товариству право вибору між вимогою відшкодування збитку і вимогою визнання, що угоди, здійснені за власний рахунок учасником, розглядалися б як угоди, здійснені за рахунок товариства.

У ФРН учаснику надається право на одержання 4 % номінальної суми зробленого внеску. Якщо розмір отриманого товариством прибутку виявиться недостатнім, то в цьому разі частка кожного учасника відповідно зменшиться. Якщо ж отриманий прибуток перевищує 4 % номінальної суми частки участі, то в іншій частині прибуток розподіляється порівну.

2. Повному товариству країн романської і німецької систем права у США та Англії відповідає особливий вид товариства — *партнершип*, регульований спеціальними нормативними актами.

На відміну від права континентальних країн за зобов'язаннями з договорів партнершипа його учасники несуть спільну відповідальність (§ 15 Закону про партнершип США; § 10 Закону про партнершип Англії).

Водночас за зобов'язаннями з деліктів, здійснених учасниками партнершипа, передбачається солідарна відповідальність.

Командитним є господарське **товариство**, в якому один або кілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми внесками (вкладники).

1. Відповідно до § 161 Торгової угоди ФРН товариство, що здійснює торговельну діяльність під загальним фірмовим найменуванням, є *командитним*, якщо один чи кілька товаришів відповідають перед кредиторами товариства в розмірі визначеного внеску, а інші товариші відповідають необмежено.

Командитистом може бути як фізична, так і юридична особа. У ФРН юридична особа може бути водночас повним товаришем. Легалізація такої можливості зумовила широке використання особливого різновиду командитного товариства.

Командитне товариство, поєднуючи елементи персональних і капіталістичних товариств, стало перехідною формою від повного товариства до акціонерного. Значення цієї організаційної форми підприємств у тій чи іншій країні визначається різними факторами, серед яких важливе значення має податкова політика держави.

Командитисти не мають права здійснювати представництво товариства. У Франції командитист не може бути представником товариства навіть за наявності у нього доручення. Недотримання цього розпорядження спричиняє необмежену майнову відповідальність командитиста солідарно з повними товаришами за зобов'язаннями, узгодженими на підставі доручення угод.

У ФРН право на представництво товариства мають лише повні товариші. Як учасники товариства командитисти не мають права на представництво, але можуть представляти товариство як прокуристи і торгові уповноважені.

2. Командитному товариству континентальної Європи в Англії і США відповідає форма *партнершипа з обмеженою відпові-*

дальністю (Limited partnership). В Англії ця організаційна форма підприємств, що врегульована законом 1907 року (Limited Partnership Act 1907), не дістала поширення. В усіх штатах США, крім Луїзіани, діє законодавство, засноване на однаковому законі про партнершип з обмеженою відповідальністю. У США цій формі товариства надано сприятливий податковий режим.

В Україні учасниками повного товариства, повними учасниками командитного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва (ст. 80 ГКУ).

1. Законодавство капіталістичних країн континентальної Європи передбачає такі основні види торгових товариств: *повне, командитне, акціонерне та з обмеженою відповідальністю*.

Подібні організаційні форми підприємств легалізовані в Англії і США. В окремих відносинах регулювання їх своєрідне. Загалом повному і командитному товариствам континентального права в Англії і США відповідають товариство (partnership) і товариство з обмеженою відповідальністю (limited partnership), акціонерному товариству і товариству з обмеженою відповідальністю — відповідно компанія з обмеженою відповідальністю і її різновид — приватна компанія.

Правове регулювання окремих видів торгових товариств різниться. Однак є й загальні ознаки для класифікації організаційних форм підприємств. Особливого значення за такої класифікації права доктрина надає розподілу торгових товариств на об'єднання осіб і об'єднання капіталів.

2. До *об'єднань осіб (персональних товариств)* належать повне та командитне товариства, подібні до них в основних рисах партнершип і партнершип з обмеженою відповідальністю в Англії і США.

Найхарактернішим для цього виду торгових товариств є повне товариство.

3. Відомий також розподіл торгових товариств залежно від визнання чи не визнання за об'єднаннями як такими властивості *особливого суб'єкта права*.

Як правило, властивість юридичної особи у країнах визнається за об'єднаннями капіталів.

Що ж до персональних товариств, то у ФРН та Швейцарії дотепер за ними не визнається властивість особливого суб'єкта

права, незважаючи на законодавче закріплення і за повним, і за командитним товариством важливих властивостей юридичної особи. Не визнання за персональними товариствами властивості особливого суб'єкта права звільняє об'єднання від сплати корпоративного податку і податку з майна, тому що суб'єктами оподаткування є тільки учасники об'єднання. Проте у Франції всі види товариств — цивільні й торгові — вважаються юридичними особами. Як і у наведеній щойно класифікації, у цьому розподілі немає чіткого розмежування, тому що ступінь прояву правосуб'єктності не однаковий. Існують перехідні форми, і, крім того, слід враховувати можливість, що надається в окремих країнах, поєднання різних організаційних форм, у тому числі товариств, визнаних особливим суб'єктом права, і товариств, за якими такої властивості не визнається. Так, у ФРН великого поширення дістало поєднання командитного товариства і товариства з обмеженою відповідальністю.

4. Залежно від підстави виникнення товариства поділяються на *договірні* та *статутні*. До договірних товариств у ФРН та Швейцарії належать повні та командитні товариства. В основу створення таких об'єднань покладено договір особливого різновиду, тому що з нього виникають права й обов'язки не тільки у відносинах між особами, що його підписали, а й між учасниками та об'єднанням як таким навіть тоді, коли об'єднання не є юридичною особою. Особливий характер договору виявляється також у тому, що за наявності відповідної умови в договорі допускається можливість зміни його змісту за рішенням не всіх учасників товариства, а лише більшості з них.

Договірний характер окремих торгових товариств визначає необхідність наявності принаймні двох осіб для створення об'єднання. Проте в деяких країнах вважається, що незважаючи на договірний характер товариства, зосередження всіх часток участі в руках одного члена не зумовлює припинення його існування. Наприклад, у Франції зосередження всіх часток участі в руках однієї особи надає лише право особам, що мають відповідний інтерес, вимагати в суді припинення існування товариства. До *статутних товариств* при цьому належать акціонерні та з обмеженою відповідальністю. Постанови статуту регулюють корпоративні відносини, особливо організаційну структуру товариства, функції та правомочності органів, а також пов'язані з член-

ством у товаристві права та обов'язки учасників. Компетентні органи державної влади перевіряють постанови статуту з позицій їх відповідності чинному законодавству.

14.2. Правове становище акціонерних товариств

Акціонерні товариства можуть бути відкритими або закритими.

Акції відкритого акціонерного товариства можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах. Акціонери відкритого товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства.

Акції закритого акціонерного товариства розподіляються між засновниками або серед наперед визначеного кола осіб і не можуть розповсюджуватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. Акціонери закритого товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства.

Для того щоб створити акціонерне товариство, його засновники повинні зробити повідомлення про намір створити акціонерне товариство, здійснити підписку на акції, провести установчі збори і здійснити державну реєстрацію акціонерного товариства.

Загальна номінальна вартість випущених акцій повинна дорівнювати розміру статутного фонду акціонерного товариства, який не може бути менший від розміру, визначеного законом.

Засновники акціонерного товариства укладають між собою договір, який визначає порядок здійснення ними спільної діяльності зі створення акціонерного товариства, відповідальність перед особами, що підписалися на акції, і третіми особами. Якщо у створенні товариства беруть участь громадяни, договір має бути посвідчений нотаріально.

Засновники акціонерного товариства несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникають, відповідно до установчого договору.

Відкрити підписку на акції при створенні акціонерного товариства організують його засновники. Засновники в будь-якому разі зобов'язані бути держателями акцій на суму не менше 25 % статутного фонду і строком не менше двох років.

Порядок створення акціонерних товариств, у тому числі проведення установчих зборів, визначається законом.

Закрите акціонерне товариство може бути реорганізовано у відкрите в порядку, передбаченому законом.

Особливості створення та діяльності державних акціонерних товариств визначаються ГКУ, законом про державні підприємства та іншими законодавчими актами. Інші особливості діяльності акціонерних товариств визначаються ГКУ, законом про гостодарські товариства та іншими законами України.

Зумовлене капіталістичним способом виробництва акціонерне товариство як форма торгового товариства виникло на початку його розвитку і широко використовується в сучасних умовах. У формі *акціонерного товариства* діють як приватно-, так і державно-капіталістичні підприємства. До цієї форми належать також підприємства змішаної економіки.

Поняття акціонерного товариства

Найповніше визначення поняття акціонерного товариства міститься в § 1 Закону про акціонерні товариства ФРН: 1) Акціонерним є товариство, що володіє власною правосуб'єктністю. За зобов'язаннями товариства перед кредиторами відповідає лише майно товариства. 2) Акціонерне товариство має розбитий на акції основний капітал.

У ст. 73 Закону про торгіві товариства Франції наведено таке визначення цього поняття: “Акціонерне товариство — це товариство, капітал якого розбитий на акції і яке засновується між учасниками, що відповідають за збитки лише в межах їхніх внесків. Учасників не може бути менше семи”.

Акціонерному товариству у праві Франції та ФРН відповідає в Англії публічна компанія з обмеженою відповідальністю в межах номінальної суми паїв.

З наведених визначень поняття акціонерного товариства випливають і його основні відмітні правові особливості, що зумовили велике поширення цієї організаційної форми в усіх системах права капіталістичного світу:

- акціонерне товариство визнається юридичною особою;
- акціонерне товариство несе перед кредиторами виняткову майнову відповідальність у межах належного йому майна;
- для акціонерного товариства характерна наявність акціонерного (статутного) капіталу, поділеного на частини, що називаються акціями.

Поняття статутного капіталу

Відмітною рисою акціонерного товариства є наявність статутного капіталу визначеного розміру. У ФРН під основним статутним капіталом (Grundkapital) розуміється номінальна грошова сума, що підлягає внесенню акціонерами як винагорода за придбання членства в акціонерному товаристві.

Відомі два способи утворення акціонерного капіталу:

- шляхом публічної підписки на акції;
- розподілом акцій між засновниками без звертання до публіки.

Особливе положення існує у США та Англії, де розрізняють капітал номінальний, випущений та оплачений.

Номінальний капітал — це загальна сума капіталу, на який компанія має право випустити паї.

Випущений капітал — це частина номінального капіталу, на суму якої випущено паї для розподілу між пайовиками.

Оплачений капітал — це частина випущеного капіталу, що оплачена пайовиками, які зробили внески за всіма паями. Співвідношення між зазначеними видами капіталу визначається правлінням.

Поняття і види акцій

Акція є особливим документом, що засвідчує членство в акціонерному товаристві. Законодавство всіх країн світу передбачає право акціонера вимагати видачі акції. Як документ, з яким пов'язані права, що впливають із членства, стосовно акціонерного товариства акція є об'єктом права власності й має ціну, хоча й становить, за висловом К. Маркса, паперовий дублікат дійсного капіталу. Кожна акція — і в цьому виявляється природа акціонерного товариства як об'єднання капіталів — закріплює право на членство в об'єднанні.

Для прискорення обороту прав, втілених в акціях, акції зазвичай наділяються властивістю цінних паперів. З визнання акцій цінними паперами впливає: реалізація закріплених в акціях прав неможлива без пред'явлення документа; порядок відступлення пов'язаних з акцією прав спрощений.

14.3. Установчі документи і порядок державної реєстрації господарського товариства

Установчим документом повного і командитного товариств є засновницький договір. Установчим же документом акціонерно-

го товариства, товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю є статут.

Згідно зі ст. 57 ГКУ установчі документи господарського товариства повинні містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, склад і компетенцію органів товариства, порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, з яких необхідна одностайність або кваліфікована більшість голосів та ін. Ці відомості називаються загальними.

Статут акціонерного товариства крім загальних відомостей повинен містити відомості про види акцій, що випускаються, їх номінальну вартість, співвідношення акцій різних видів, кількість акцій, що купуються засновниками, наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій.

Статут товариства з обмеженою відповідальністю крім загальних відомостей повинен містити відомості про розмір часток його учасників, розмір, склад та порядок внесення ними вкладів. Статутом може встановлюватись також порядок визначення розміру часток учасників залежно від зміни вартості майна, внесеного як вклад, і додаткових внесків учасників.

Засновницький договір повного і командитного товариств крім загальних відомостей повинен визначати розмір часток його учасників, форму їх участі у справах товариства, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів. У засновницькому договорі командитного товариства вказується тільки сукупний розмір часток вкладників у майні товариства, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів.

У найменуванні господарського товариства повинен зазначатись вид товариства, для повних і командитних товариств — прізвища (найменування) його учасників, які несуть додаткову відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, а також інші необхідні відомості. Найменування господарського товариства не може містити відомості про належність товариства до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування.

До установчих документів господарського товариства можуть бути включені також відомості про інші умови його діяльності, що не суперечать закону. Якщо в установчих документах не вказано строк діяльності господарського товариства, воно вважається створеним на невизначений строк.

Установчі документи господарського товариства в передбачених законом випадках погоджуються з Антимонопольним комітетом України.

Порушення законодавчих вимог щодо змісту установчих документів господарського товариства є підставою для відмови в його державній реєстрації. Зазначені вимоги регламентовані ст. 82 ГКУ.

Державна реєстрація господарського товариства здійснюється в порядку, передбаченому ст. 58 ГКУ.

Особливості реєстрації господарських товариств, які здійснюють банківську і страхову діяльність, а також професійну діяльність на ринку цінних паперів, визначаються ГКУ та відповідними законами України.

Господарське товариство набирає статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації.

Зміни, які сталися в установчих документах господарського товариства і які вносяться до державного реєстру, підлягають державній реєстрації за тими ж правилами, що встановлені для державної реєстрації товариства. Господарське товариство зобов'язане у п'ятиденний строк повідомити орган, що здійснив реєстрацію, про зміни в установчих документах товариства.

Господарське товариство може відкривати рахунки в банках, а також укладати договори та інші угоди лише після його державної реєстрації. Угоди, укладені засновниками товариства до дня його реєстрації, визнаються такими, що укладені з товариством, тільки за умови їх подальшого схвалення товариством в порядку, визначеному законом та установчими документами.

Угоди, укладені засновниками до дня реєстрації товариства і в подальшому не схвалені товариством, спричиняють правові наслідки лише для осіб, які уклали ці угоди.

14.4. Майно і майнові відносини в господарських товариствах

Господарське товариство є власником:

- майна, переданого йому у власність засновниками і учасниками як внески;
- продукції, виробленої в результаті господарської діяльності товариства;

- доходів, одержаних від господарської діяльності товариства;
- іншого майна, набутого товариством на підставах, не заборонених законом.

Вкладами учасників та засновників господарського товариства можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, а також інші майнові права (включаючи майнові права на об'єкти інтелектуальної власності), кошти, у тому числі в іноземній валюті.

Вклад, оцінений у гривнях, становить частку учасника та засновника у статутному фонді товариства. Порядок оцінки вкладів визначається в установчих документах господарського товариства, якщо інше не передбачено законом.

Забороняється використовувати для формування статутного фонду товариства бюджетні кошти, кошти, одержані у кредит та під заставу. Фінансовий стан засновників — юридичних осіб щодо їх здатності здійснити відповідні внески до статутного фонду господарського товариства у передбачених законом випадках повинен бути перевірений відповідним аудитором (аудиторською організацією) у встановленому порядку, а майновий стан засновників — громадян має бути підтверджений декларацією про їх доходи і майно, завіреною відповідним податковим органом.

Фонди господарського товариства

Як зазначалось, сума вкладів засновників та учасників господарського товариства становить **статутний фонд** товариства.

Товариство має право змінювати (збільшувати або зменшувати) розмір статутного фонду в порядку, встановленому ГКУ та прийнятим відповідно до нього законом.

Рішення товариства про зміни розміру статутного фонду набуває чинності з дня внесення цих змін до державного реєстру.

У господарському товаристві створюються **резервний (страховий) фонд** у розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 25 % статутного фонду, а також інші фонди, передбачені законодавством України або установчими документами товариства. Розмір щорічних відрахувань до резервного (страхового) фонду передбачається установчими документами, але не може бути меншим від 5 % суми прибутку товариства.

Прибуток господарського товариства утворюється з надходжень від його господарської діяльності після покриття матеріальних та прирівняних до них витрат і витрат на оплату праці. З економічного прибутку товариства сплачуються передбачені законом податки та інші обов'язкові платежі, а також відсотки по кредитах банків і облігаціях. Прибуток, що одержується після зазначених розрахунків, залишається у розпорядженні товариства, яке визначає напрямки його використання відповідно до установчих документів товариства.

14.5. Права і обов'язки учасників господарського товариства

Учасники господарського товариства мають право:

- брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених ГКУ та відповідними законами України;
- брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частку (дивіденди);
- одержувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариство зобов'язане надати йому для ознайомлення річні баланси, звіти про фінансово-господарську діяльність товариства, протоколи ревізійної комісії, зборів органів управління товариства тощо;
- вийти в передбаченому установчими документами порядку зі складу товариства.

Учасники товариства мають також інші права, передбачені ГКУ, відповідними законами України та установчими документами товариства.

Учасники господарського товариства зобов'язані:

- додержувати вимог установчих документів товариства, виконувати рішення його органів управління;
- вносити вклади (оплачувати акції) у розмірі, порядку та коштами (засобами), що передбачені установчими документами, відповідно до ГКУ та закону про господарські товариства;
- нести інші обов'язки, передбачені ГКУ, відповідними законами України та установчими документами товариства.

14.6. Управління господарським товариством

Управління діяльністю господарського товариства здійснюють його органи та посадові особи, склад і порядок обрання (при-

значення) яких визначаються видом товариства, а у визначених законом випадках — учасники товариства.

Посадовими особами товариства визнаються голова та члени виконавчого органу, голова ревізійної комісії (ревізор), а в разі створення ради товариства (спостережної ради) — голова і члени цієї ради. Обмеження щодо поєднання однією особою зазначених посад встановлюються законом.

Посадовими особами господарського товариства не можуть бути особи, службову або іншу діяльність яких визнано Конституцією України та законодавством несумісною з перебуванням на цих посадах, а також особи, яким перебування на відповідних посадах заборонено рішенням суду.

Посадові особи відповідають за шкоду, заподіяну ними господарському товариству, у межах і порядку, передбачених законом та установчими документами товариства.

14.7. Облік і звітність господарського товариства

Облік і звітність господарських товариств здійснюються відповідно до ст. 19 ГКУ: первинний (оперативний) та бухгалтерський облік результатів своєї роботи, складання статистичної інформації, а також надання відповідно до вимог закону фінансової звітності та статистичної інформації про господарську діяльність товариства та інших нормативно-правових актів.

Перевіряють фінансову діяльність товариства державні податкові органи, інші органи державної влади в межах визначених законом повноважень, а також ревізійна комісія (ревізор) господарського товариства та/або аудитори.

Згідно зі ст. 90 ГКУ достовірність та повнота річного балансу і звітності господарського товариства у визначених законом випадках повинні бути підтверджені аудитором (аудиторською організацією).

14.8. Припинення діяльності господарського товариства

Припинення діяльності господарського товариства відбувається шляхом його ліквідації або реорганізації.

Ліквідація господарського товариства здійснюється ліквідаційною комісією, яку призначає його вищий орган, а в разі припинення діяльності товариства за рішенням суду — ліквідаційною комісією, що формується відповідно до рішення суду.

З дня утворення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження з управління справами господарського товариства. Ліквідаційна комісія у триденний строк з моменту її утворення публікує інформацію про ліквідацію господарського товариства і здійснює інші дії відповідно до вимог ст. 58–61 ГКУ та законодавчих актів України.

Розрахунки з кредиторами в разі ліквідації господарського товариства здійснюються відповідно до загальних вимог розрахунків з кредиторами, що регламентуються ст. 61 ГКУ, з урахуванням таких особливостей:

- кошти, що належать господарському товариству, у тому числі від продажу його майна в разі ліквідації, після розрахунків з оплати праці осіб, які працюють на умовах найму, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками, власниками облігацій, випущених товариством, та іншими кредиторами розподіляються між учасниками товариства в порядку і на умовах, передбачених ГКУ, законом про господарські товариства та установчими документами товариства, у шестимісячний строк після опублікування інформації про його ліквідацію;
- майно, передане товариству його засновниками або учасниками у користування, повертається в натуральній формі без винагороди. У разі виникнення спорів щодо виплати заборгованості товариства його кошти не підлягають розподілу між учасниками товариства до вирішення цього спору або до одержання кредиторами відповідних гарантій погашення заборгованості.

Ліквідація господарського товариства вважається завершеною, а товариство таким, що припинило свою діяльність, з дня внесення запису про його ліквідацію до державного реєстру.

Глава 15. Підприємства колективної власності

15.1. Поняття і види підприємств колективної власності

Підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників).

До підприємств колективної власності належать:

- виробничі кооперативи;
- підприємства споживчої кооперації;
- підприємства громадських та релігійних організацій;
- інші підприємства, передбачені законом.

15.2. Правові положення господарської діяльності кооперативів

Правові питання діяльності виробничого кооперативу регулюються ст. 94–110 ГКУ та відповідними законами України.

Кооперативи як добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися в різних галузях (виробничі, споживчі, житлові тощо). Діяльність різних видів кооперативів регулюється законом.

Господарська діяльність кооперативів повинна здійснюватися відповідно до вимог ГКУ та законодавчих актів України.

З метою здійснення господарської діяльності на засадах підприємництва громадяни можуть утворювати виробничі кооперативи (кооперативні підприємства).

Відповідно до ст. 95 ГКУ **виробничим кооперативом** визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством та розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі в його діяльності.

Виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну та будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом.

Виробничий кооператив є юридичною особою і діє на основі статуту.

Найменування виробничого кооперативу повинно містити слова “виробничий кооператив” або “кооперативне підприємство”.

Принципи діяльності виробничого кооперативу такі:

- добровільність членства громадян у кооперативі та вільний вихід з нього;
- особиста трудова участь членів кооперативу в діяльності підприємства;

- відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає брати участь у його діяльності на умовах, встановлених статутом кооперативу;
- демократичний характер управління кооперативом, рівні права членів кооперативу при прийнятті рішень;
- розподіл доходу між членами кооперативу відповідно до їх трудової та майнової участі в діяльності кооперативу;
- контроль членів кооперативу за його роботою в порядку, визначеному статутом.

Загальні умови створення виробничого кооперативу

Засновниками (членами) виробничого кооперативу можуть бути громадяни, іноземці та особи без громадянства. Членів виробничого кооперативу не може бути менше, ніж три.

Рішення про створення виробничого кооперативу приймається його установчими зборами.

Виробничий кооператив вважається створеним і набирає статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації відповідно до вимог ГКУ.

Членами виробничого кооперативу можуть бути громадяни, які досягли 16-річного віку, визнають статут кооперативу та дотримуються його вимог, беруть майнову та трудову участь у діяльності кооперативу.

Громадяни можуть бути одночасно членами виробничих кооперативів, а також членами кооперативів інших типів (споживчих, житлових тощо).

Вступ до виробничого кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви громадянина. Член кооперативу робить вступний та пайовий внески в порядку, визначеному статутом виробничого кооперативу. Рішення правління (голови) кооперативу про прийняття у члени кооперативу підлягає затвердженню загальними зборами. Порядок прийняття такого рішення та його затвердження визначаються статутом кооперативу.

Членство у виробничому кооперативі припиняється в таких випадках:

- у разі добровільного виходу з кооперативу;
- у разі припинення трудової участі в діяльності кооперативу;

- у разі виключення з кооперативу у випадках і порядку, визначених статутом;
- у разі незатвердження загальними зборами членів кооперативу рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу;
- у разі смерті члена кооперативу.

Порядок і майнові наслідки припинення членства у виробничому кооперативі визначаються ГКУ та статутом кооперативу.

Виключення з виробничого кооперативу (звільнення члена кооперативу з кооперативного підприємства) може бути оскаржено до суду.

До основних належать такі **права членів виробничого кооперативу**:

- участь в управлінні кооперативом, право голосу на загальних зборах членів кооперативу, право обирати і бути обраним в органи управління кооперативом;
- користування послугами кооперативу;
- одержання кооперативних виплат та частки доходу на пай;
- одержання достовірної та повної інформації про фінансово-господарську діяльність кооперативу;
- одержання паю в разі виходу з кооперативу в порядку і строки, визначені його статутом.

Основні обов'язки членів виробничого кооперативу полягають у дотриманні статуту кооперативу та виконанні рішень його органів управління.

Статутом виробничого кооперативу можуть передбачатися також інші права та обов'язки членів кооперативу.

Майно виробничого кооперативу становить колективну власність кооперативу. Виробничий кооператив є власником будівель, споруд, майнових внесків його членів, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу, іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом.

Члени кооперативу можуть передавати як пайовий внесок право користування належною їм земельною ділянкою в порядку, визначеному земельним законодавством. За земельну ділянку, передану в користування виробничому кооперативу, з останнього може справлятися плата в розмірах, визначених загальними зборами членів кооперативу.

Для здійснення господарської та іншої діяльності виробничий кооператив за рахунок власного майна формує відповідні фонди.

Майно виробничого кооперативу відповідно до його статуту поділяється на пайовий і неподільний фонди. *Неподільний фонд* утворюється за рахунок вступних внесків і майна кооперативу (за винятком землі). Пайові внески членів кооперативу до нього не включаються. Порядок формування і розміри неподільного фонду встановлюються статутом.

Розміри *пайових внесків* до кооперативу встановлюються в рівних частинах та/або пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в його господарській діяльності.

Фінансові ресурси виробничого кооперативу формуються за рахунок доходу від реалізації продукції (робіт, послуг), пайових та інших внесків членів кооперативу, кредитів та інших надходжень, не заборонених законодавством.

Управління виробничим кооперативом здійснюється на основі самоврядування, гласності, участі його членів у вирішенні питань діяльності кооперативу.

Вищим органом управління виробничого кооперативу є **загальні збори членів кооперативу**. До органів управління кооперативу належать правління (голова) кооперативу та ревізійна комісія (ревізор) кооперативу. Статутом виробничого кооперативу може передбачатись спостережна рада кооперативу. Члени ревізійної комісії (ревізор) кооперативу не можуть бути членами його правління (головою кооперативу) чи спостережної ради.

До компетенції та повноважень загальних зборів членів виробничого кооперативу входить:

- внесення змін до статуту кооперативу;
- обрання шляхом прямого таємного голосування голови кооперативу, членів правління кооперативу, ревізійної комісії (ревізора), спостережної ради кооперативу;
- затвердження напрямків розвитку кооперативу;
- заслуховування звітів органів управління кооперативу про їх діяльність;
- визначення видів і розмірів фондів кооперативу, порядок їх формування та використання;
- затвердження правил внутрішнього розпорядку кооперативного підприємства, річного звіту і балансу кооперативу, порядку

формування і розподілу доходу кооперативу, рішень правління (голови) кооперативу про прийняття нових членів;

- вирішення питань про входження кооперативного підприємства до об'єднань підприємств (кооперативів), участь кооперативу в заснуванні інших суб'єктів господарювання;
- прийняття рішення про реорганізацію або ліквідацію кооперативу.

Загальні збори мають право приймати будь-які інші рішення, пов'язані зі статутною діяльністю виробничого кооперативу.

Загальні збори членів кооперативу проводяться щорічно після закінчення фінансового року. Вони можуть скликатися також у будь-який час за рішенням правління (голови) кооперативу чи з ініціативи не менше третини членів кооперативу, якщо інше не передбачено статутом.

Загальні збори правомочні приймати рішення, якщо на них присутні більше половини членів виробничого кооперативу. Рішення з перелічених щойно питань приймаються більшістю голосів загальної кількості членів кооперативу.

Правління виробничого кооперативу створюється в кооперативі, до складу якого входить не менше десяти членів.

До компетенції та повноважень правління кооперативу входять:

- розробка та внесення на затвердження загальних зборів напрямків розвитку кооперативу;
- скликання загальних зборів членів кооперативу і контроль за виконанням прийнятих ними рішень;
- внесення на затвердження загальними зборами рішення про прийняття до кооперативу нових членів та припинення членства;
- забезпечення збереження майна кооперативу;
- організація здійснення незалежних аудиторських перевірок діяльності кооперативу;
- вирішення питання навчання членів кооперативу, співробітництва з вітчизняними та іноземними організаціями;
- делегування виконавчому директору кооперативу права приймати відповідні рішення з питань компетенції правління, якщо це передбачено статутом кооперативу;
- вирішення інших питань діяльності кооперативу.

Правління очолює голова кооперативу, який обирається загальними зборами членів виробничого кооперативу. Функції голови кооперативу і порядок його відкликання визначаються статутом кооперативу.

Члени правління можуть обирати зі свого складу заступника голови та секретаря правління відповідно до статуту кооперативу.

Члени правління кооперативу працюють переважно на громадських засадах. У статуті кооперативу може бути передбачено винагороду за роботу членів правління.

Періодичність проведення засідань правління кооперативу визначається статутом кооперативу. Рішення приймаються більшістю голосів за наявності на засіданні не менше двох третин членів правління кооперативу.

Якщо до складу виробничого кооперативу входить менше десяти членів, функції та повноваження правління здійснюють загальні збори та голова кооперативу відповідно до статуту.

Компетенція і повноваження виконавчого директора виробничого кооперативу

Правління виробничого кооперативу може наймати виконавчого директора для оперативного управління діяльністю підприємства. Виконавчий директор не може бути членом кооперативу.

Виконавчий директор здійснює свою діяльність на умовах контракту, який укладає з ним правління кооперативу, і виконує функції відповідно до статуту.

Виконавчий директор відповідальний за свою діяльність перед кооперативом.

У разі відсутності у виробничому кооперативі посади виконавчого директора кооперативним підприємством керує голова кооперативу.

Якщо членів виробничого кооперативу понад п'ятдесят, у ньому може створюватися **спостережна рада** для контролю за діяльністю виконавчого директора кооперативного підприємства.

Спостережна рада обирається загальними зборами з числа членів кооперативу у складі трьох–п'яти осіб. Член спостережної ради не може бути членом правління чи ревізійної комісії. Порядок обрання членів спостережної ради та її голови, а також порядок діяльності ради встановлюються статутом кооперативу.

З метою контролю за фінансово-господарською діяльністю виробничого кооперативу обирається **ревізійна комісія**, а в кооперативі, до складу якого входить менше десяти членів, — **ревізор**.

Ревізійна комісія (ревізор) обирається загальними зборами з числа членів кооперативу відповідно до його статуту. Членами ревізійної комісії (ревізором) не можуть бути члени правління чи спостережної ради виробничого кооперативу.

Ревізійна комісія (ревізор) підзвітна загальним зборам членів виробничого кооперативу.

Господарська діяльність виробничого кооперативу

Виробничий кооператив відповідно до його статуту самостійно визначає основні напрямки господарської діяльності, здійснює її планування і організацію.

Виробничий кооператив реалізує свою продукцію, надає послуги за цінами і тарифами, які встановлює самостійно або на договірній основі, а в передбачених законодавством випадках — за державними цінами і тарифами.

Відносини виробничого кооперативу з іншими підприємствами, установами, організаціями та громадянами в усіх сферах господарської діяльності встановлюються на основі договорів.

Дохід виробничого кооперативу формується з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних та прирівняних до них витрат і витрат на оплату праці найманого персоналу. Дохід спрямовується на сплату податків та інших обов'язкових платежів, погашення кредитів, покриття збитків, відрахування у фонди кооперативу, кооперативні виплати, виплату часток доходу на паї тощо.

Кооперативні виплати — це частина доходу виробничого кооперативу, що розподіляється між членами кооперативу з урахуванням їх трудової та іншої участі в діяльності кооперативу. Нарухування і виплата часток доходу на паї здійснюються за підсумками фінансового року з доходу, що залишається в розпорядженні кооперативу, з урахуванням необхідності формування його фондів. За рішенням загальних зборів членів кооперативу виплата часток доходу на паї може здійснюватись у грошовій формі, товарами, цінними паперами тощо.

Порядок використання доходу виробничого кооперативу визначається статутом кооперативу відповідно до закону.

Виробничий кооператив самостійно здійснює зовнішньоекономічну діяльність відповідно до закону. Порядок використання коштів кооперативу в іноземній валюті встановлюється законом та статутом кооперативу.

Майнові відносини члена виробничого кооперативу з кооперативом у разі припинення членства в кооперативі та щодо переходу паю регулюються цивільним законодавством.

Особливості майнової відповідальності виробничого кооперативу полягають у тому, що він відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном. Члени виробничого кооперативу несуть за зобов'язаннями кооперативу субсидіарну (додаткову) відповідальність своїм майном у розмірі, не меншому їх пайового внеску, якщо більший розмір відповідальності не передбачено законом або статутом кооперативу. Виробничий кооператив не відповідає за зобов'язаннями членів кооперативу.

Виробничий кооператив може застрахувати своє майно і майнові права за рішенням загальних зборів членів кооперативу, якщо інший порядок не встановлено законом.

Припинення діяльності виробничого кооперативу

Виробничий кооператив за рішенням загальних зборів членів кооперативу може бути реорганізований у підприємства інших форм господарювання в порядку, визначеному статутом кооперативу відповідно до вимог ГКУ.

Виробничий кооператив ліквідується в загальному порядку ліквідації суб'єкта господарювання, передбаченому ГКУ, з урахуванням таких положень:

- ліквідація виробничого кооперативу здійснюється ліквідаційною комісією, призначеною загальними зборами членів кооперативу, а в разі його ліквідації за рішенням суду — ліквідаційною комісією, сформованою відповідно до цього рішення;
- розпорядження землею виробничого кооперативу, що ліквідується, здійснюється в порядку і на умовах, передбачених земельним законодавством. Майно кооперативу, що залишило-

ся після розрахунків з бюджетом та кредиторами, розподіляється між членами виробничого кооперативу пропорційно вартості їх паю.

15.3. Правові засади діяльності підприємств споживчої кооперації

Споживча кооперація в Україні — це система самоврядних організацій громадян (споживчих товариств, їх спілок, об'єднань), а також підприємств та установ цих організацій, яка є самостійною організаційною формою кооперативного руху.

Первинною ланкою споживчої кооперації є **споживче товариство** — самоврядна організація громадян, які на основі добровільності членства, майнової участі та взаємодопомоги об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою колективного організованого забезпечення своїх економічних і соціальних інтересів. Кожний член споживчого товариства має частку в його майні.

Споживче товариство є юридичною особою і діє на основі статуту.

Споживчі товариства можуть на добровільних засадах об'єднуватись у спілки, інші передбачені законом форми об'єднання, єдину спілку споживчих товариств України та мають право вільного виходу з них.

Власність споживчої кооперації складається з власності споживчих товариств, спілок (об'єднань) та їх спільної власності і є однією з форм колективної власності. Володіння, користування та розпорядження власністю споживчої кооперації здійснюють її органи відповідно до установчих документів товариств, спілок (об'єднань).

Об'єкти права власності споживчої кооперації можуть перебувати у спільній власності споживчих товариств, спілок (об'єднань). Їх частка у власності визначається договором.

Правові засади організації та діяльності споживчої кооперації визначаються законом.

Споживчі товариства, їх спілки (об'єднання) можуть утворювати для досягнення своїх статутних цілей підприємства, установи та інші суб'єкти господарювання відповідно до вимог ГКУ та законів України.

Підприємствами споживчої кооперації визнаються унітарні або корпоративні підприємства, утворені споживчим товариством (товариствами) або спілкою (об'єднанням) споживчих товариств відповідно до вимог ГКУ та інших законодавчих актів з метою здійснення статутних цілей цих товариств, спілок (об'єднань).

15.4. Підприємства об'єднань громадян, релігійних організацій

Підприємством об'єднання громадян, релігійної організації є унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань.

Право власності об'єднань громадян реалізують їх вищі статутні органи управління в порядку, передбаченому законом та статутними документами. Право власності релігійних організацій реалізується їх органами управління відповідно до закону.

Засновником підприємства об'єднання громадян є відповідне об'єднання громадян, що має статус юридичної особи, а також об'єднання (спілка) громадських організацій, якщо його статутом передбачено право заснування підприємств. Політичним партіям та юридичним особам, що ними створюються, забороняється засновувати підприємства, за винятком засобів масової інформації, підприємств, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів з власною символікою, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів.

Релігійні організації мають право засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, необхідні для забезпечення діяльності цих організацій.

Підприємство об'єднання громадян, релігійної організації діє на основі статуту і є юридичною особою, що здійснює діяльність на праві оперативного управління або господарського відання відповідно до вимог ГКУ.

Обмеження щодо створення та діяльності окремих видів підприємств об'єднання громадян, релігійної організації встановлюються законами.

Глава 16. Приватні підприємства та інші види підприємств

16.1. Правове становище приватних підприємств

Порядок організації та діяльності приватних підприємств визначається ГКУ та законами України.

Приватним визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання — юридичної особи.

16.2. Селянське (фермерське) господарство: поняття і правове становище

Селянське (фермерське) господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції.

Членами селянського (фермерського) господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом, угодою).

Відносини, пов'язані зі створенням та діяльністю селянських (фермерських) господарств, регулюються ГКУ, законом про селянське (фермерське) господарство, а також іншими законами України.

16.3. Правове положення орендного підприємства

Орендним визнається підприємство, створене орендарем на основі оренди цілісного майнового комплексу існуючого державного або комунального підприємства чи майнового комплексу виробничого структурного підрозділу (структурної одиниці) цього підприємства з метою здійснення підприємницької діяльності.

Орендодавець — юридична особа, утворена членами трудового колективу підприємства чи його підрозділу, майновий комплекс якого є об'єктом оренди.

Організація членів трудового колективу, зареєстрована як юридична особа, має переважне право на укладення договору оренди майна підприємства (структурного підрозділу), де створено цю організацію.

Орендодавцями щодо майнових комплексів, які належать до державної або комунальної власності, є Фонд державного майна України і його регіональні відділення, а також органи, уповноважені Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими радами управляти майном, що належить відповідно Автономній Республіці Крим або перебуває в комунальній власності.

Законом визначаються об'єкти державної та комунальної власності, на основі яких не можуть створюватись орендні підприємства.

Передання в оренду майнових комплексів не припиняє права власності на це майно. Передавати цілісні майнові комплекси в суборенду забороняється.

Орендар відповідальний за забезпечення цілісності та збереження отриманого в оренду майна і на вимогу орендодавця повинен відшкодувати завдані йому збитки.

Орендоване підприємство може бути визнано банкрутом у порядку, встановленому законом.

Порядок укладення договору оренди майнового комплексу та інші питання створення і діяльності орендного підприємства регулюються ГКУ та відповідними законами України.

16.4. Правове становище підприємств з іноземними інвестиціями

Підприємство, створене відповідно до вимог ГКУ, у статутному фонді якого не менш як десять відсотків становить іноземна інвестиція, визнається **підприємством з іноземними інвестиціями**. Підприємство набирає статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс.

Іноземною інвестицією є цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

Іноземні інвестиції можуть вкладатися в об'єкти, інвестування в які не заборонено законами України.

Підприємства з іноземними інвестиціями мають право бути засновниками дочірніх підприємств, створювати філії і представ-

ництва на території України і за її межами з додержанням вимог законодавства України та законодавства відповідних держав.

Законом можуть бути визначені галузі господарювання та/або території, в яких встановлюється загальний розмір участі іноземного інвестора, а також території, на яких діяльність підприємств з іноземними інвестиціями обмежується або забороняється виходячи з вимог забезпечення національної безпеки.

Правовий статус і порядок діяльності підприємств з іноземними інвестиціями визначаються ГКУ, законом про режим іноземного інвестування в Україні, іншими законодавчими актами.

16.5. Правове становище іноземних підприємств

Іноземним є унітарне або корпоративне підприємство, створене за законодавством України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю у власність цих осіб.

Іноземні підприємства не можуть створюватися у визначених законом галузях, що мають стратегічне значення для безпеки держави.

Діяльність філій, представництв та інших відокремлених підрозділів підприємств, утворених за законодавством інших держав, здійснюється на території України відповідно до законодавства України.

Умови і порядок створення, вимоги до організації та діяльності іноземних підприємств визначаються ГКУ, законом про режим іноземного інвестування та іншими законами України.

Глава 17. Об'єднання підприємств

17.1. Поняття і види об'єднань підприємств

Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до ГКУ та законів України мають право утворювати об'єднання

підприємств. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав.

Об'єднання підприємств утворюються на невизначений строк або як тимчасові.

Об'єднання підприємств є юридичною особою.

Державна реєстрація об'єднання підприємств здійснюється на загальних засадах відповідно до ст. 58 ГКУ.

Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватись як господарські об'єднання або як державні (комунальні) господарські об'єднання.

Господарським є об'єднання підприємств, утворене з ініціативи підприємств незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність.

Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками.

Державним (комунальним) господарським є об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або у визначених законом випадках рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання) або компетентних органів місцевого самоврядування.

Державне (комунальне) господарське об'єднання діє на основі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

17.2. Організаційно-правові форми об'єднань підприємств

Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація — договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатись у господарську діяльність підприємств — учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум — тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, у порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники одного концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Державні та комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо).

17.3. Правовий статус підприємства — учасника об'єднання підприємств

Підприємства — учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання, і на них поширюються положення ГКУ та законів щодо регулювання діяльності підприємств.

Підприємство — учасник господарського об'єднання має право:

- добровільно вийти з об'єднання на умовах і в порядку, визначених установчим договором про його утворення чи статутом господарського об'єднання;
- бути членом інших об'єднань підприємств, якщо законом, засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання не встановлено інше;
- одержувати від господарського об'єднання в установленому порядку інформацію, пов'язану з інтересами підприємства;
- одержувати частину прибутку від діяльності господарського об'єднання відповідно до його статуту. Підприємство може мати також інші права, передбачені засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання відповідно до законодавства.

Підприємство, яке входить до складу державного або комунального господарського об'єднання, не має права без згоди об'єднання виходити з його складу, а також об'єднувати на добровільних засадах свою діяльність з іншими суб'єктами господарювання та приймати рішення про припинення своєї діяльності.

Рішення про утворення об'єднання підприємств (установчий договір) та статут об'єднання погоджуються з Антимонопольним комітетом України в порядку, встановленому законодавством.

Господарські об'єднання мають вищі органи управління (загальні збори учасників) та утворюють виконавчі органи, передбачені статутом господарського об'єднання.

У повноваження вищого органу господарського об'єднання входять:

- затвердження статуту господарського об'єднання та внесення у нього змін;
- вирішення питання про прийняття в господарське об'єднання нових учасників та виключення учасників з його складу;
- утворення виконавчого органу господарського об'єднання відповідно до його статуту чи договору;
- вирішення фінансових та інших питань відповідно до установчих документів господарського об'єднання.

Виконавчий орган господарського об'єднання (колегіальний чи одноособовий) вирішує питання поточної діяльності, які відповідно до статуту або договору належать до його компетенції.

Управління державним (комунальним) господарським об'єднанням здійснюють правління об'єднання і генеральний директор об'єднання, який призначається на посаду та звільняється з посади органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання. Склад правління визначається статутом об'єднання. Порядок управління державним (комунальним) господарським об'єднанням визначається статутом об'єднання відповідно до закону.

Управління поточною діяльністю об'єднання підприємств може бути доручено адміністрації одного з підприємств (головного підприємства об'єднання) на умовах, передбачених установчими документами відповідного об'єднання.

Спори, що виникають між учасниками об'єднання, вирішуються в порядку, передбаченому статутом об'єднання, або в судовому порядку відповідно до закону.

Учасники об'єднання підприємств можуть вносити на умовах і в порядку, передбачених його установчими документами, майнові внески (вступні, членські, цільові тощо).

Майно передається об'єднанню його учасниками у господарське відання або в оперативне управління на основі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання. Вартість майна об'єднання відображається в його балансі.

Господарське об'єднання має право утворювати за рішенням його вищого органу управління унітарні підприємства, філії, представництва, а також бути учасником (засновником) господарських товариств. Утворені господарським об'єднанням підприємства діють відповідно до положень ГКУ, законів України та статуту підприємства, затвердженого об'єднанням.

Об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором або статутом об'єднання.

Підприємства — учасники об'єднання можуть вийти з його складу зі збереженням взаємних зобов'язань та укладених договорів з іншими суб'єктами господарювання.

Вихід підприємства зі складу державного (комунального) господарського об'єднання здійснюється за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Припинення об'єднання підприємств відбувається в результаті його реорганізації в інше об'єднання або ліквідації.

Реорганізація господарського об'єднання здійснюється за рішенням підприємств-учасників, а державного (комунального) — за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Ліквідація господарського об'єднання здійснюється за рішенням підприємств-учасників, а державного (комунального) — за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання. Ліквідація об'єднання підприємств здійснюється в порядку, встановленому ГКУ щодо ліквідації підприємства. Майно, що залишилося після ліквідації об'єднання, розподіляється між учасниками згідно зі статутом об'єднання підприємств чи договором.

17.4. Правове положення промислово-фінансових груп

Підприємство може бути учасником промислово-фінансової групи (або транснаціональної промислово-фінансової групи, якщо до складу групи входять українські та іноземні юридичні особи).

Промислово-фінансова група є об'єднанням, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, включаючи програми згідно з міжнародними договорами України, а також з метою виробництва кінцевої продукції.

До складу промислово-фінансової групи можуть входити промислові та інші підприємства, наукові та проектні установи, інші установи та організації всіх форм власності. У складі промислово-фінансової групи визначається головне підприємство, яке має виключне право діяти від імені промислово-фінансової групи як учасника господарських відносин.

Промислово-фінансова група не є юридичною особою і не підлягає державній реєстрації як суб'єкт господарювання.

Порядок утворення та інші питання діяльності промислово-фінансових груп визначаються законом про промислово-фінансові групи, іншими нормативно-правовими актами.

17.5. Асоційовані підприємства. Холдингові компанії

Асоційовані підприємства (господарські організації) — це група суб'єктів господарювання — юридичних осіб, пов'язаних відно-

синами економічної та/або організаційної залежності у формі участі у статутному фонді та/або управлінні.

Залежність між асоційованими підприємствами може бути простою і вирішальною.

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає тоді, коли одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) підприємством, які повинні прийматися відповідно до закону та/або установчих документів цього підприємства кваліфікованою більшістю голосів.

Вирішальна залежність між асоційованими підприємствами виникає тоді, коли між підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства у статутному фонді та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій. Відносини вирішальної залежності можуть встановлюватися за умови отримання згоди відповідних органів Антимонопольного комітету України.

Про наявність простої чи вирішальної залежності має бути зазначено у відомостях державної реєстрації залежного (дочірнього) підприємства та опубліковано в органах преси відповідно до ст. 58 ГКУ.

Суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств), визнається **холдинговою компанією**. Між холдинговою компанією та її дочірніми підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування відповідно до вимог ГКУ та законів України.

Якщо з вини контролюючого підприємства дочірнім підприємством було укладено (здійснено) не вигідні для нього угоди або операції, то контролююче підприємство повинно компенсувати завдані дочірньому підприємству збитки.

Якщо дочірнє підприємство з вини контролюючого підприємства опиниться у стані неплатоспроможності й буде визнано банкрутом, то субсидіарну відповідальність перед кредиторами дочірнього підприємства нестиме контролююче підприємство.

Законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств: союзи, спілки, асоціації підприємців тощо.

Глава 18. Громадянин як суб'єкт господарювання. Особливості правового статусу інших суб'єктів господарювання

18.1. Громадянин у сфері господарювання

Громадянин визнається суб'єктом господарювання в разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГКУ.

Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями всім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення.

Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність:

- безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється;
- із залученням або без залучення найманої праці;
- самостійно або спільно з іншими особами.

Громадянин здійснює управління заснованим ним приватним підприємством безпосередньо або через керівника, який наймається за контрактом. У разі здійснення підприємницької діяльності спільно з іншими громадянами або юридичними особами громадянин має права та обов'язки відповідно засновника та/або учасника господарського товариства, члена кооперативу тощо або права і обов'язки, визначені укладеним за його участю договором про спільну діяльність без створення юридичної особи.

Громадянин-підприємець здійснює свою діяльність на засадах свободи підприємництва та відповідно до принципів, передбачених ст. 44 ГКУ.

Громадянин-підприємець зобов'язаний:

- у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;
- повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню в реєстраційних документах;
- додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість виготовлених товарів (робіт, по-

слуг), додержувати встановлених законодавством правил обов'язкової сертифікації продукції;

- не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;
- вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;
- своєчасно надавати податковим органам декларації про доходи, інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і розмірах, встановлених законом.

Громадянин-підприємець зобов'язаний додержувати вимог, передбачених ст. 46 ГКУ (“...підприємці мають право укладати з громадянами договори щодо використання їх праці. При укладенні трудового договору (контракту, угоди) підприємець зобов'язаний забезпечити належні і безпечні умови праці, оплату праці не нижчу від визначеної законом та її своєчасне одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України”) і 49 ГКУ (“...не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян і їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави”), а також законодавчими актами України, і несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність за завдані ним шкоду і збитки.

Громадянин-підприємець може бути визнаний судом банкрутом відповідно до ГКУ та законодавства України.

18.2. Особливості статусу іноземних суб'єктів господарювання

Іноземці та особи без громадянства при здійсненні господарської діяльності в Україні користуються такими самими правами і мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, якщо інше не передбачено ГКУ та відповідними законами України.

Іноземні юридичні особи при здійсненні господарської діяльності в Україні мають такий самий статус, як і юридичні особи України, з особливостями, передбаченими ГКУ, законами України, а також міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

18.3. Кредитні спілки у сфері господарювання

Громадяни, які постійно проживають на території України, можуть об'єднуватись у кредитні спілки.

Кредитною спілкою є неприбуткова організація, заснована громадянами у встановленому законом порядку на засадах добровільного об'єднання грошових внесків з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг. Кредитна спілка є юридичною особою. Статусу юридичної особи вона набуває з дня її державної реєстрації.

Кредитна спілка діє на основі статуту, який затверджується загальними зборами членів кредитної спілки.

Майно кредитної спілки є її власністю і складається з фондів кредитної спілки, коштів доходу та іншого майна.

Кредитна спілка не може бути засновником або учасником суб'єктів підприємницької діяльності.

Статус, порядок організації та здійснення господарської діяльності кредитної спілки визначаються ГКУ, законом про кредитні спілки та іншими законами України.

18.4. Особливості статусу благодійних та інших неприбуткових організацій у сфері господарювання

Юридичні особи незалежно від форм власності, а також повнолітні громадяни можуть утворювати благодійні організації (благодійні фонди, членські благодійні організації, благодійні установи тощо).

Благодійною організацією визнається недержавна організація, яка здійснює благодійну діяльність в інтересах суспільства або окремих категорій осіб без мети одержання прибутків від цієї діяльності. Благодійні організації утворюються і діють за територіальним принципом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також державні та комунальні підприємства, установи, організації, що повністю або частково фінансуються з бюджету, не можуть бути засновниками (засновником) та/або членами благодійної організації.

Благодійна організація діє на основі статуту (положення), що затверджується вищим органом управління благодійної організації, і є юридичною особою.

Благодійна організація має право здійснювати неприбуткову господарську діяльність, спрямовану на реалізацію її статутних цілей та завдань. Здійснення благодійними організаціями діяльності у вигляді надання певних послуг (виконання робіт), що підлягають обов'язковій сертифікації або ліцензуванню, допускається після такої сертифікації або ліцензування в установленому законом порядку.

Додаткові вимоги щодо створення, державної реєстрації, здійснення господарської діяльності та інших питань діяльності благодійних організацій встановлюються ГКУ, законом про благодійництво та благодійні організації, іншими законами України.

Особливості статусу інших юридичних осіб, що здійснюють неприбуткову господарську діяльність, визначаються відповідними законами, якими регулюється порядок діяльності цих суб'єктів.

18.5. Особливості статусу відокремлених підрозділів (структурних одиниць) господарських організацій

Відокремлені підрозділи (структурні одиниці) господарських організацій визнаються суб'єктами господарювання, що здійснюють діяльність від імені цих господарських організацій без статусу юридичної особи.

Відокремленими підрозділами (структурними одиницями) є філії, представництва, відділення та інші структурні підрозділи, що наділяються частиною майна господарських організацій, здійснюючи щодо цього майна право оперативного використання чи інше передбачене законом речове право. Вони можуть мати рахунок (рахунки) в установах банку.

Філії, представництва та інші відокремлені підрозділи господарської організації діють на підставі положення, затвердженого цією організацією.

Контрольні питання

1. Хто є суб'єктами господарювання? Їх правовий статус.
2. Порядок утворення суб'єктів господарської діяльності.
3. Порядок здійснення державної реєстрації господарюючих суб'єктів.
4. Порядок припинення діяльності суб'єктів господарювання та їх ліквідації.
5. Чим відрізняються господарські суб'єкти зарубіжних країн та порядок їх утворення від сучасних суб'єктів господарювання та порядку їх утворення в Україні?

6. Наведіть визначення поняття підприємства та класифікацію підприємств за видами.
7. З яких джерел формується майно підприємств?
8. Види підприємств за формами власності та кількістю їх працівників.
9. Види підприємств за чинним законодавством та особливості їх утворення.
10. Розкрийте поняття господарських товариств: види, порядок утворення і припинення діяльності.
11. Правове становище підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних підприємств.

Глава 19. Майно суб'єктів господарювання

19.1. Правовий режим майна суб'єктів господарювання

Майнові права суб'єктів господарювання захищаються законом.

Вилучення державою у суб'єкта господарювання його майна допускається не інакше як у випадках, на підставах і в порядку, передбачених законом.

Збитки, завдані суб'єкту господарювання порушенням його майнових прав громадянами чи юридичними особами, а також органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, відшкодовуються йому відповідно до закону.

Право власності та інші майнові права суб'єктів господарювання захищаються у способи, зазначені у ст. 20 ГКУ (визнання наявності або відсутності прав; визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з передбачених законом підстав; відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання; припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; присудження до виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків; застосування штрафних, оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій; встановлення, зміни і припинення господарських правовідносин; іншими способами, передбаченими законом).

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять **право власності та інші речові права: господарського відання, оперативного управління, а також оперативного використання майна.**

Право власності — основне речове право у сфері господарювання.

Відповідно до ст. 134 ГКУ суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на власний розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (або їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на правах власності, господарського відання чи оперативного управління або на основі інших форм правового режиму майна. Майно, що використовується в господарській діяльності, може перебувати у спільній власності двох або більше власників.

Правовий режим власності та правові форми реалізації права власності у сфері господарювання визначаються ГКУ.

Повноваження власника регламентовані ст. 135 ГКУ, де вказано, що власник майна має право одноосібно або спільно з іншими власниками на основі належного йому (або їм) майна засновувати господарські організації або здійснювати господарську діяльність в інших організаційно-правових формах господарювання, не заборонених законом, на власний розсуд визначаючи мету і предмет господарської діяльності, структуру утвореного ним (або ними) суб'єкта господарювання, склад і компетенцію його (або їх) органів управління, порядок використання майна, інші питання управління діяльністю суб'єкта господарювання, а також приймати рішення про припинення господарської діяльності заснованих ним (або ними) суб'єктів господарювання відповідно до законодавства. Власник має право особисто або через уповноважені ним органи з метою здійснення підприємницької діяльності засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на правах власності та господарського відання, а для здійснення некомерційної господарської діяльності — на праві оперативного управління, визначати мету та предмет діяльності таких організацій, склад і компетенцію їх органів управління, порядок прийняття ними рішень, склад і порядок використання майна, визначати інші умови господарювання у затверджених власником (уповноваженим ним органом) установчих документах господарської організації, а також здійснювати безпосередньо або через уповноважені ним органи у встановлених законом межах інші управлінські повноваження щодо

заснованої організації та припиняти її діяльність відповідно до ГКУ та інших законів. Власник має також право здійснювати організаційно-установчі повноваження на основі належних йому корпоративних прав відповідно до ГКУ та законів України. Державні та комунальні підприємства можуть бути об'єднані за рішенням власника (уповноваженого ним органу) у державні (комунальні) господарські об'єднання, передбачені ГКУ.

Відповідно до ст. 136 ГКУ **право господарського відання** є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГКУ та законами. Власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства. Щодо захисту права господарського відання застосовуються положення закону, встановлені для захисту права власності. Суб'єкт підприємництва, який здійснює господарську діяльність на основі права господарського відання, має також право на захист своїх майнових прав від власника.

Відповідно до ст. 137 ГКУ **правом оперативного управління** визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), для здійснення некомерційної господарської діяльності в межах, встановлених ГКУ та законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом). Власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган і має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також майно, що не використовується або використовується ним не за призначенням. Право оперативного управління захищається законом відповідно до положень, встановлених для захисту права власності.

Нові регламентації відповідно до ст. 138 ГКУ набрало **право оперативного використання майна**. Суб'єкт господарювання —

відокремлений підрозділ (структурна одиниця) господарської організації використовує надане йому майно для здійснення господарської діяльності на праві оперативного використання майна. Обсяг майнових правомочностей суб'єкта господарювання в межах права оперативного використання майна визначається господарською організацією, до складу якої входить зазначений суб'єкт, відповідно до закону.

У ст. 133 ГКУ визначається, що господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (володіння, користування тощо), передбачених Цивільним кодексом України. Майно суб'єктів господарювання може бути закріплено на іншому праві відповідно до умов договору з власником майна. Суб'єкти господарювання, які здійснюють господарську діяльність на основі права оперативного використання майна, не можуть мати статусу юридичної особи і реалізують свою господарську компетенцію в межах статусу, визначеного господарською організацією, до складу якої вони входять. Держава забезпечує рівний захист майнових прав усіх суб'єктів господарювання.

19.2. Майно і джерела його формування у сфері господарювання

Майном у сфері господарювання визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів (ст. 139 ГКУ).

Залежно від економічної форми, яку набирає майно у процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів.

Основними фондами виробничого і невиробничого призначення є будівлі, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що згідно із законодавством належить до основних фондів.

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що згідно із законодавством належить до оборотних засобів.

Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші в національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Товарами у складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Особливим видом майна суб'єктів господарювання є **цінні папери**. Відповідно до ст. 143 ГКУ суб'єкт господарювання має право випускати власні цінні папери, реалізовувати їх громадянам і юридичним особам, а також купувати цінні папери інших суб'єктів. Види цінних паперів, умови і порядок їх випуску, реалізації та придбання суб'єктами господарювання встановлюються ГКУ та відповідними законами України.

До джерел формування майна суб'єктів господарювання належать:

- грошові та матеріальні внески засновників;
- доходи від реалізації продукції (робіт, послуг);
- доходи від цінних паперів;
- капітальні вкладення і дотації з бюджетів;
- надходження від продажу (здачі в оренду) майнових об'єктів (комплексів), що належать їм, придбання майна інших суб'єктів;
- кредити банків та інших кредиторів;
- безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян;
- інші джерела, не заборонені законом.

Правовий режим майна суб'єктів господарювання встановлюється ст. 133 ГКУ, Цивільним кодексом України та відповідними законами України з урахуванням зазначених видів майна.

19.3. Особливості правового режиму державного майна у сфері господарювання

Згідно зі ст. 141 ГКУ до державного майна у сфері господарювання належать цілісні майнові комплекси державних підприємств або їх структурних підрозділів, нерухоме майно, інше окреме індивідуально визначене майно державних підприємств, акції (частки, паї) держави у майні суб'єктів господарювання різних форм власності, а також майно, закріплене за державни-

ми установами і організаціями з метою здійснення необхідної господарської діяльності та передане в безоплатне користування самоврядним установам і організаціям або в оренду для використання його в господарській діяльності. Держава через уповноважені органи державної влади здійснює також права власника щодо об'єктів права власності українського народу, зазначених у ч. 1 ст. 148 ГКУ.

Відповідно до закону управління об'єктами державної власності здійснюють Кабінет Міністрів України і за його уповноваженням центральні та місцеві органи виконавчої влади. У передбачених законом випадках управління державним майном здійснюють також інші суб'єкти.

Кабінет Міністрів України встановлює перелік державного майна, яке безоплатно передається у власність відповідних територіальних громад (комунальну власність). Передання об'єктів господарського призначення з державної у комунальну власність здійснюється в порядку, встановленому законом.

Не можуть бути об'єктами передання з державної у комунальну власність підприємства, що здійснюють діяльність, яку дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установами і організаціям.

Види майна, що може перебувати виключно в державній власності, відчуження якого недержавним суб'єктам господарювання забороняється, а також додаткові обмеження щодо розпорядження окремими видами майна, яке належить до основних фондів державних підприємств, установ і організацій, визначаються законом.

19.4. Прибуток (дохід) суб'єкта господарювання

Прибуток (дохід) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань.

Склад валового доходу та валових витрат суб'єктів господарювання визначається законодавством. Для цілей оподаткування законом може встановлюватися спеціальний порядок визначення доходу як об'єкта оподаткування.

Порядок використання прибутку суб'єкта господарювання визначає власник (власники) або уповноважений ним орган відповідно до законодавства та установчих документів. Порядок використання прибутку державних підприємств встановлюється відповідно до закону.

Держава може впливати на вибір суб'єктами господарювання напрямків та обсягів використання прибутку через нормативи, податки, податкові пільги та господарські санкції відповідно до закону (ст. 142 ГКУ).

19.5. Підстави виникнення майнових прав і обов'язків. Майновий стан і облік майна суб'єкта господарювання

Майнові права і обов'язки суб'єкта господарювання можуть виникати:

- з угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, що йому не суперечать;
- з актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у випадках, передбачених законом;
- внаслідок створення та придбання майна з підстав, не заборонених законом;
- внаслідок заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав;
- внаслідок порушення вимог закону при здійсненні господарської діяльності;
- з інших обставин, з якими закон пов'язує виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання.

Право на майно, що підлягає державній реєстрації, виникає з дня реєстрації цього майна або відповідних прав на нього, якщо інше не встановлено законом. Зазначений перелік регламентований ст. 144 ГКУ.

Відповідно до ст. 145 ГКУ **майновий стан суб'єкта господарювання** визначається сукупністю належних йому майнових прав і зобов'язань, що відображається у бухгалтерському обліку його господарської діяльності відповідно до вимог закону.

Правовий режим майна суб'єкта господарювання змінюється за рішенням власника (власників) майна у спосіб, передбачений ГКУ та прийнятими відповідно до нього законами, крім випадків, якщо така зміна забороняється законом.

Правовий режим майна суб'єкта господарювання, засновано на державній (комунальній) власності, може бути змінений шляхом приватизації майна державного (комунального) підприємства відповідно до закону або здавання цілісного майнового комплексу підприємства чи комплексу його структурного підрозділу в оренду.

Законом можуть бути визначені також інші підстави зміни правового режиму майна суб'єкта господарювання.

Суб'єкти господарювання зобов'язані на основі даних бухгалтерського обліку складати фінансову звітність за формами, передбаченими законодавством, здійснювати інвентаризацію належного їм майна для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та звітності, надавати фінансову звітність відповідно до вимог закону та установчих документів суб'єктів господарювання.

19.6. Приватизація державних та комунальних підприємств

Майно єдиного цілісного майнового комплексу державного (комунального) підприємства або його окремих підрозділів, що є єдиними (цілісними) майновими комплексами і виокремлюються в самостійні підприємства, а також об'єкти незавершеного будівництва та акції (частини, паї), що належать державі у майні інших суб'єктів господарювання, можуть бути відчужені на користь громадян чи недержавних юридичних осіб і приватизовані цими особами відповідно до закону.

Приватизація державних (комунальних) підприємств здійснюється не інакше як на виконання державної програми приватизації, що визначає цілі, пріоритети та умови приватизації, і в порядку, встановленому законом.

Державні (комунальні) підприємства чи їх майно приватизуються в такі способи:

- шляхом купівлі-продажу об'єктів приватизації на аукціоні, за конкурсом, іншими способами, що передбачають конкуренцію покупців;
- шляхом викупу цілісного майнового комплексу державного (комунального) підприємства, зданого в оренду, у випадках та порядку, передбачених законом;
- шляхом викупу майна державного (комунального) підприємства в інших передбачених законом випадках.

Загальна дозвільна норма, яка регламентується ст. 146 ГКУ, полягає в тому, що кожний громадянин України має право на придбання державного майна у процесі приватизації в порядку, встановленому законом. Загальні умови і порядок здійснення приватизації державних (комунальних) підприємств або їх майна визначаються законом. В окремих галузях народного господарства законом можуть бути визначені особливості приватизації майна державних підприємств. У процесі приватизації державного (комунального) підприємства права працівників підприємства, що приватизується, гарантуються законом.

Глава 20. Використання природних ресурсів у сфері господарювання

20.1. Правовий режим використання природних ресурсів у сфері господарювання

Умови використання і особливості правового режиму використання природних ресурсів у сфері господарювання висвітлено у ст. 148–151 ГКУ.

Відповідно до ст. 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою відповідно до Земельного кодексу України та законів України.

Правовий режим використання окремих видів природних ресурсів (землі, вод, лісів, надр, атмосферного повітря, тваринного світу) встановлюється законами.

Природні ресурси можуть надаватися суб'єктам господарювання для використання або придбаватися ними у власність лише у випадках та порядку, передбачених законом. Суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до ГКУ та відповідних законів України. Кабінет Міністрів України забезпечує державний облік природних ресурсів, що належать до державної власності, перебувають в управлінні Автономної Республіки Крим, належать до комунальної власності й можуть використовуватись у господарській діяльності.

Суб'єктам господарювання може передаватися у власність земля із закритими водоймами, ділянками лісів, загальнопоширеними корисними копалинами, що знаходяться в ній, у тому числі громадянам для ведення селянського (фермерського) господарства, а також сільськогосподарським підприємствам для господарської діяльності. Порядок надання землі у власність визначається виключно законом з урахуванням необхідності визначення гарантій ефективного використання землі суб'єктами господарювання, запобігання її безгосподарному використанню та псуванню.

Суб'єктам господарювання для здійснення господарської діяльності надаються в користування на підставі спеціальних дозволів (рішень) уповноважених державою органів земля та інші природні ресурси (у тому числі за плату або на інших умовах). Порядок надання у користування природних ресурсів громадянам і юридичним особам для здійснення господарської діяльності встановлюється земельним, водним, лісовим та іншими спеціальними законодавчими актами.

20.2. Права і обов'язки суб'єктів господарювання щодо використання природних ресурсів

Права суб'єктів господарювання щодо використання природних ресурсів

Згідно зі ст. 152 ГКУ суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, має право:

- експлуатувати корисні властивості наданих йому природних ресурсів;

- використовувати для господарських потреб у встановленому законодавством порядку корисні копалини місцевого значення, водні об'єкти, лісові ресурси, що знаходяться на наданій йому земельній ділянці;
- одержувати доходи від результатів господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів;
- одержувати пільгові коротко- та довгострокові кредити для реалізації заходів ефективного використання, відтворення та охорони природних ресурсів, а також користуватися податковими пільгами при здійсненні зазначених заходів;
- вимагати компенсації шкоди, завданої належним йому природним ресурсам іншими суб'єктами, а також усунення перешкод у здійсненні господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів.

Обов'язки суб'єктів господарювання щодо використання природних ресурсів

Згідно зі ст. 153 ГКУ суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний:

- використовувати природні ресурси за цільовим призначенням, визначеним при їх наданні (придбанні) для використання в господарській діяльності;
- ефективно і економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності;
- здійснювати заходи своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускати зниження їх якості у процесі господарювання;
- своєчасно вносити відповідну плату за використання природних ресурсів;
- здійснювати господарську діяльність без порушення прав інших власників та користувачів природних ресурсів;
- відшкодовувати збитки, завдані ним власникам або первинним користувачам природних ресурсів.

Глава 21. Використання в господарській діяльності прав інтелектуальної власності

21.1. Загальні положення правового регулювання відносин щодо використання в господарській діяльності прав інтелектуальної власності

Відповідно до ст. 154 ГКУ відносини, що пов'язані з використанням у господарській діяльності та охороною прав інтелектуальної власності, регулюються ГКУ, Цивільним кодексом України та іншими законами. До відносин, пов'язаних з використанням у господарській діяльності прав інтелектуальної власності, застосовуються положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ та відповідними законами України.

У ст. 155 ГКУ визначаються об'єкти прав інтелектуальної власності у сфері господарювання. Ними визнаються:

- винаходи та корисні моделі;
- промислові зразки;
- сорти рослин і породи тварин;
- торговельні марки (знаки для товарів і послуг);
- комерційне (фірмове) найменування;
- географічне зазначення;
- комерційна таємниця;
- комп'ютерні програми;
- інші об'єкти, передбачені законом.

Загальні умови захисту прав інтелектуальної власності на зазначені об'єкти визначаються Цивільним кодексом України.

21.2. Правомочності суб'єктів господарювання щодо використання винаходу, корисної моделі та промислового зразка

Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок відповідно до законодавства України засвідчується патентом.

Відносини суб'єкта господарювання, який є роботодавцем для винахідника (винахідників) або автора (авторів) зазначених об'єктів, щодо прав на одержання патенту і права використання за-

значених об'єктів інтелектуальної власності регулюються Цивільним кодексом України та відповідними законами України.

Використанням винаходу, корисної моделі чи промислового зразка у сфері господарювання визнається:

- виготовлення, пропонування для продажу, запровадження в господарський (комерційний) обіг, застосування, ввезення чи зберігання із зазначеною метою продукту, що охороняється відповідно до закону;
- застосування способу, що охороняється відповідно до закону, або пропонування його для застосування в Україні за умов, передбачених Цивільним кодексом України;
- пропонування для продажу, запровадження в господарський (комерційний) обіг, застосування, ввезення чи зберігання із зазначеною метою продукту, виготовленого безпосередньо способом, що охороняється відповідно до закону.

Суб'єктам господарювання належить право попереднього використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка за умов, передбачених Цивільним кодексом України.

Згідно зі ст. 156 ГКУ володілець патенту може передавати свої права щодо використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка як внесок у статутний фонд підприємства. Правила цієї статті застосовуються також до регулювання відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією у сфері господарювання прав на сорти рослин та породи тварин.

21.3. Правомочності суб'єктів господарювання щодо використання торговельної марки

Право інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом у випадках і порядку, передбачених законом.

Використанням торговельної марки у сфері господарювання визнається її застосування на товарах та при наданні послуг, для яких вона зареєстрована, на упаковці товарів, у рекламі, друкованих виданнях, на вивісках, під час показу експонатів на виставках і ярмарках, що проводяться в Україні, у проспектах, рахунках, на бланках та в іншій документації, пов'язаній з упродовженням зазначених товарів і послуг у господарський (комерційний) обіг. Свідоцтво надає право його володільцеві забороняти іншим особам використовувати зареєстровану торговельну марку без його дозволу, за винятком випадків правомірного викорис-

тання торговельної марки без його дозволу. Суб'єкти права на торговельну марку можуть проставляти попереджувальне маркування, яке вказує на те, що торговельна марка, яка застосовується, зареєстрована в Україні. Суб'єкти права на торговельну марку, які здійснюють посередницьку діяльність, можуть на підставі договору з виробником товару (послуг) використовувати свою торговельну марку з торговельною маркою виробника, а також замість його торговельної марки. Право інтелектуальної власності на торговельну марку може бути передано як внесок до статутного фонду суб'єкта господарювання. У разі банкрутства суб'єкта господарювання право на торговельну марку оцінюється разом з іншим майном цього суб'єкта (ст. 157 ГКУ).

У ст. 158 ГКУ визначаються правомочності щодо використання торговельної марки, право на яку належить кільком особам. Зокрема, у цій статті зазначається, що торговельна марка, право на яку належить кільком особам, є маркою, що відрізняє товари і послуги учасників об'єднання підприємств (торговельна марка об'єднання, спільна торговельна марка) від однорідних товарів і послуг інших суб'єктів господарювання або використовується спільно кількома суб'єктами в інших випадках, передбачених законом.

Реєстрація торговельної марки, право на яку належить кільком особам, здійснюється в порядку, встановленому законом.

21.4. Правомочності суб'єктів господарювання щодо комерційного найменування

Суб'єкт господарювання — юридична особа або громадянин-підприємець — може мати комерційне найменування. Громадянин-підприємець має право заявити як комерційне найменування своє прізвище або ім'я. Відомості про комерційне найменування суб'єкта господарювання вносяться за його поданням до реєстрів, порядок ведення яких встановлюється законом. Суб'єкт господарювання, комерційне найменування якого було включено до реєстру раніше, має пріоритетне право захисту перед будь-яким іншим суб'єктом, тотожне комерційне найменування якого включено до реєстру пізніше. Правовій охороні підлягає як повне, так і скорочене комерційне найменування суб'єкта господарювання, якщо воно фактично використовується ним у господарському обігу. Якщо комерційне найменування суб'єкта гос-

подарювання є елементом його торговельної марки, то здійснюється правова охорона і комерційного найменування, і торговельної марки. Особа, яка використовує чуже комерційне найменування, на вимогу його власника зобов'язана припинити таке використання і відшкодувати завдані збитки (ст. 159 ГКУ).

21.5. Правомочності суб'єктів господарювання щодо використання географічного зазначення

Відповідно до ст. 160 ГКУ право на використання географічного зазначення мають лише суб'єкти господарювання, які виробляють товари (надають послуги), щодо яких здійснено державну реєстрацію відповідного географічного зазначення.

Використанням географічного зазначення суб'єктом господарювання вважається його застосування:

- на товарах, для яких зареєстровано це географічне зазначення, а також на упаковці;
- у рекламі, проспектах, рахунках, друкованих виданнях, офіційних бланках, вивісках тощо.

Суб'єкти господарювання, які здійснюють посередницьку діяльність, можуть використовувати свою торговельну марку поряд з географічним зазначенням товару виробника не інакше як на підставі договору. Умови надання правової охорони географічного зазначення визначаються законом.

Вироби іноземного походження або у встановлених законодавством випадках їх упаковка, а також вироби вітчизняного виробництва чи їх упаковка, призначені для експорту, повинні містити інформацію про країну їх походження. Інформація про країну походження повинна розміщуватись у доступному місці виробу (упаковки) та нанесена у спосіб, що відповідає встановленим вимогам. Забороняється використання суб'єктами господарювання напису (клейма) “Виготовлено в Україні” або аналогічного за змістом щодо товарів іноземного походження. Уповноважені органи державної влади контролюють дотримання зазначених вимог відповідно до закону (ст. 161 ГКУ).

21.6. Правомочності суб'єктів господарювання щодо комерційної таємниці

Суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист

від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володільць інформації вживає належних заходів охорони її конфіденційності. Строк правової охорони комерційної таємниці обмежується часом дії сукупності умов, зазначених у ч. 1 ст. 162 ГКУ. Особа, яка протиправно використовує комерційну інформацію, що належить суб'єкту господарювання, зобов'язана відшкодувати завдані йому такими діями збитки відповідно до закону. Особа, яка самостійно і добросовісно одержала інформацію, що становить комерційну таємницю, має право використовувати цю інформацію на власний розсуд. До відносин, пов'язаних з комерційною таємницею, застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України та законів України.

Глава 22. Цінні папери в господарській діяльності

22.1. Цінні папери та їх види

Суб'єкти господарювання в межах своєї компетенції та відповідно до встановленого законодавством порядку можуть випускати та реалізовувати цінні папери, а також придбавати цінні папери інших суб'єктів господарювання (ст. 163 ГКУ).

Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає відносини між суб'єктом господарювання, який його випустив (видав), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передання прав, що впливають з цього документа, іншим особам.

В Україні можуть випускатись і перебувати в обігу пайові, боргові та інші цінні папери. У сфері господарювання у передбачених законом випадках використовуються такі **види цінних паперів**:

- акції;
- облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик;
- облігації місцевих позик;

- облігації підприємств;
- казначейські зобов'язання;
- ощадні сертифікати;
- векселі;
- інші види цінних паперів, передбачені ГКУ та відповідними законами України.

Цінні папери можуть бути іменними та на пред'явника.

Іменні цінні папери передаються шляхом повного індосаменту (передавальним записом, який засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи), якщо інше не передбачено законом або в них спеціально не вказано, що вони не підлягають передавню. **Цінні папери на пред'явника** обертаються вільно.

Порядок іменної ідентифікації цінних паперів у бездокументарній формі встановлюється законом. Правовий режим цінних паперів визначається ГКУ та відповідними законами України.

22.2. Умови, порядок випуску і придбання цінних паперів суб'єктами господарювання

Суб'єкт господарювання — юридична особа у випадках і порядку, передбачених законом, має право випускати від свого імені акції та облігації підприємства і реалізовувати їх громадянам та юридичним особам. Право на випуск акцій та облігацій підприємства виникає у суб'єкта господарювання з дня реєстрації цього випуску у відповідному органі державної влади.

Суб'єкту господарювання забороняється випуск акцій та облігацій підприємства для покриття збитків, пов'язаних з його господарською діяльністю.

Суб'єкти господарювання, виключною діяльністю яких є діяльність, пов'язана з випуском та обігом цінних паперів, мають право випускати інвестиційні сертифікати.

Установи банків, що приймають на депонування кошти від юридичних осіб та громадян, видають їм письмові свідоцтва, які засвідчують право вкладників на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і відсотків по ньому (ощадні сертифікати).

Суб'єкти господарювання мають право в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, випускати в обіг **векселі** — цінні папери, що засвідчують безумовне грошове зобов'язання

векселедавця сплатити визначену суму грошей власнику векселя.

Цінні папери (або їх бланки) виготовляються лише на державних підприємствах, що мають ліцензію Міністерства фінансів України, і охороняються.

Особливості випуску цінних паперів у бездокументарній формі визначаються законом (ст. 165 ГКУ).

Відповідно до ст. 166 ГКУ суб'єкти господарювання можуть придбавати акції та інші цінні папери за рахунок коштів, що надходять у їх розпорядження після сплати податків та відсотків за банківський кредит, якщо інше не встановлено законом.

Цінні папери оплачуються суб'єктами господарювання у гривнях, а у випадках, передбачених законом та умовами їх випуску в обіг, — в іноземній валюті. Незалежно від виду валюти, якою здійснено оплату цінних паперів, їх вартість виражається у гривнях.

Операції купівлі-продажу цінних паперів здійснюють їх емітенти, власники, а також торговці цінними паперами — посередники у сфері випуску та обігу цінних паперів.

22.3. Державне регулювання ринку цінних паперів

З метою реалізації єдиної державної політики у сфері випуску та обігу цінних паперів, створення умов для ефективної мобілізації та розміщення суб'єктами господарювання фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства та захисту прав учасників фондового ринку здійснюється державне регулювання ринку цінних паперів (ст. 166 ГКУ).

Відповідно до ст. 166 ГКУ державне регулювання ринку цінних паперів здійснює Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, статус, порядок організації та діяльності якої визначаються законом. Інші органи державної влади здійснюють контроль за діяльністю учасників ринку цінних паперів у межах повноважень, визначених законом.

Форми державного регулювання ринку цінних паперів, порядок здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів суб'єктами господарювання та відповідальність цих суб'єктів за порушення правил зазначеної діяльності визначаються ГКУ та прийнятими відповідно до нього законодавчими актами.

Глава 23. Корпоративні права

23.1. Зміст корпоративних прав

Відносини, що пов'язані з управлінням корпоративними правами держави, регулюються ГКУ, іншими прийнятими відповідно до нього законами та нормативно-правовими актами (ст. 172 ГКУ).

Корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами (ст. 167 ГКУ).

Володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом. Законом можуть бути встановлені обмеження певним особам щодо володіння корпоративними правами та/або їх здійснення.

23.2. Реалізація і оцінка корпоративних прав держави

Відповідно до ст. 168 ГКУ корпоративні права держави здійснюються визначеними законом центральними органами виконавчої влади та уповноваженими особами в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Функції центральних органів виконавчої влади та уповноважених осіб:

- здійснюють правомочності щодо участі в управлінні господарською організацією відповідно до частки (акцій, паїв) держави у статутному фонді цієї організації;
- ведуть реєстр державних корпоративних прав;
- здійснюють оцінку державних корпоративних прав;
- здійснюють контроль за ефективністю діяльності господарської організації щодо реалізації належних державі корпоративних прав.

Правомочності з управління корпоративними правами держави здійснюються безпосередньо відповідними органами виконавчої влади, якщо:

- держава має сто відсотків часток (акцій) у статутному фонді господарської організації;

- суб'єкт господарювання, щодо якого здійснюються корпоративні права держави, бере участь у державних та регіональних програмах, що фінансуються з Державного бюджету України;
- не відбувся конкурс з призначення уповноваженої особи через відсутність претендентів або якщо пропозиції конкурсантів не відповідають умовам конкурсу;
- в інших випадках, передбачених законом.

У решті випадків управління корпоративними правами держави здійснюється із залученням уповноваженої особи.

Умови передання повноважень та завдання з управління корпоративними правами держави, у тому числі щодо юридичної відповідальності уповноважених осіб, є обов'язковою частиною відповідного рішення Кабінету Міністрів України та договору з уповноваженою особою.

Управління корпоративними правами територіальних громад здійснюється відповідно до положень ст. 168 ГКУ, якщо інше не встановлено законом.

Корпоративні права держави та активи суб'єктів господарювання, у статутному фонді яких визначено частку держави, підлягають оцінці за методикою, що затверджується Кабінетом Міністрів України, відповідно до вимог закону.

Уповноваженою особою з управління корпоративними правами держави може бути громадянин або юридична особа, що визначена за результатами конкурсу, з якою відповідний центральний орган виконавчої влади укладає договір доручення з управління корпоративними правами держави.

Порядок проведення конкурсу з визначення уповноваженої особи на виконання функцій з управління корпоративними правами держави встановлюється Кабінетом Міністрів України (ст. 170 ГКУ).

Відповідно ст. 171 ГКУ центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України для здійснення необхідних заходів з управління корпоративними правами держави, координації діяльності органів виконавчої влади в цій сфері та надання необхідних відомостей іншим органам державної влади, відповідно до законодавства формує і веде реєстр корпоративних прав держави.

Контрольні питання

1. Що становить основу правового режиму майна суб'єктів господарювання?
2. Порядок використання природних ресурсів у сфері господарювання.
3. Що є джерелами формування майна у сфері господарювання?
4. Особливості правового режиму державного майна у сфері господарювання.
5. Порядок використання в господарській діяльності інтелектуальної власності.
6. Умови порядку випуску і придбання цінних паперів суб'єктами господарювання.
7. Наведіть визначення цінних паперів та перелік їх видів.
8. Поняття і зміст корпоративного права, реалізація і оцінка корпоративних прав держави.

ГОСПОДАРСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ**Глава 24. Загальні положення
про господарські зобов'язання****24.1. Господарське зобов'язання:
види і підстави виникнення**

Господарським (ст. 173 ГКУ) визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених ст. 174 ГКУ. Згідно з останньою один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Основними видами господарських зобов'язань є **майново-господарські та організаційно-господарські зобов'язання**.

Сторони за взаємною згодою можуть конкретизувати або розширити зміст господарського зобов'язання у процесі його виконання, якщо законом не встановлено інше.

***Підстави виникнення
господарських зобов'язань***

Господарські зобов'язання можуть виникати:

- безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність;
- з акта управління господарською діяльністю;
- з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;
- внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав;

- у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання.

24.2. Майново-господарські зобов'язання суб'єктів господарювання

Відповідно до ст. 175 ГКУ майново-господарськими визнаються **цивільно-правові зобов'язання**, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, згідно з якими зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюються Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ.

Суб'єктами майново-господарських зобов'язань можуть бути суб'єкти господарювання, негосподарюючі суб'єкти — юридичні особи, а також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією. Якщо майново-господарське зобов'язання виникає між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами — юридичними особами, зобов'язаною та управненою сторонами зобов'язання є відповідно боржник і кредитор.

Зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами-громадянами, не є господарськими і регулюються іншими актами законодавства.

Суб'єкти господарювання у випадках, передбачених ГКУ та відповідними законами України, можуть добровільно брати на себе зобов'язання майнового характеру на користь інших учасників господарських відносин (благодійництво тощо). Такі зобов'язання не є підставою для вимог щодо їх обов'язкового виконання.

24.3. Організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів господарювання

Організаційно-господарськими визнаються господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською

діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, згідно з якими зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати:

- між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником цього суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта;
- між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств;
- між суб'єктами господарювання, якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством;
- в інших випадках, передбачених ГКУ, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання.

Організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору.

Суб'єкти господарювання мають право разом здійснювати господарську діяльність для досягнення спільної мети без утворення єдиного суб'єкта господарювання на умовах, визначених договором про спільну діяльність. Якщо учасники договору про спільну діяльність доручають керування спільною діяльністю одному з учасників, на нього може бути покладено обов'язок ведення спільних справ. Такий учасник здійснює організаційно-управлінські повноваження на підставі доручення, підписаного іншими учасниками (ст. 176 ГКУ).

24.4. Соціально-комунальні зобов'язання суб'єктів господарювання

Згідно зі ст. 177 ГКУ суб'єкти господарювання зобов'язані за рішенням місцевої ради за рахунок власних коштів відповідно до закону створювати спеціальні робочі місця для осіб з обмеженою працездатністю та організувати їх професійну підготовку.

Суб'єкти господарювання відповідно до ч. 4 ст. 175 ГКУ незалежно від статутної мети своєї діяльності можуть брати на

себе зобов'язання про господарську допомогу у вирішенні питань соціального розвитку населених пунктів їх місцезнаходження, у будівництві й утриманні соціально-культурних об'єктів та об'єктів комунального господарства і побутового обслуговування, подавати іншу господарську допомогу з метою розв'язання місцевих проблем. Суб'єкти господарювання мають право брати участь у формуванні відповідних фондів місцевих рад, якщо інше не встановлено законом, та у виконанні робіт, пов'язаних з комплексним економічним і соціальним розвитком території.

24.5. Публічні зобов'язання суб'єктів господарювання

Суб'єкт господарювання, який відповідно до закону та своїх установчих документів зобов'язаний виконувати роботи, надавати послуги або продавати товари кожному, хто звертається до нього на законних підставах, не має права відмовити у виконанні робіт, наданні послуг, продажу товару за наявності у нього такої можливості або надавати перевагу одному споживачеві перед іншими, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єкт господарювання, який безпідставно ухиляється від виконання публічного зобов'язання, повинен відшкодувати другій стороні завдані цим збитки в порядку, визначеному законом.

Кабінет Міністрів України може у визначених законом випадках видавати правила, обов'язкові для сторін публічного зобов'язання, у тому числі щодо встановлення або регулювання цін. Умови зобов'язання, що не відповідають цим правилам або встановленим цінам, є недійсними (ст. 178 ГКУ).

Глава 25. Господарські договори

25.1. Загальні умови укладення договорів, що зумовлюють господарські зобов'язання

У ст. 179 ГКУ визначається, що майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарючими суб'єктами — юридичними особами на підставі господарських договорів, є **господарсько-договірними зобов'язаннями**.

Кабінет Міністрів України, уповноважені ним органи виконавчої влади можуть рекомендувати суб'єктам господарюван-

ня орієнтовні умови господарських договорів (примірні договори), а у визначених законом випадках затверджувати типові договори.

Укладення господарського договору обов'язкове для сторін, якщо він заснований на державному замовленні, виконання якого є обов'язком для суб'єкта господарювання у передбачених законом випадках, або існує пряма вказівка закону щодо обов'язковості укладення договору для певних категорій суб'єктів господарювання чи органів державної влади або органів місцевого самоврядування.

При укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі:

- вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на власний розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;
- примірному договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;
- типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у передбачених законом випадках іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;
- договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти в разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Зміст договору, що укладається на підставі державного замовлення, повинен відповідати цьому замовленню.

Суб'єкти господарювання, які забезпечують споживачів електроенергією, зв'язком, послугами залізничного та інших видів транспорту, а в передбачених законом випадках також інші суб'єкти зобов'язані укладати договори з усіма споживачами їхньої продукції (послуг). Законодавством можуть бути передбачені обов'язкові умови таких договорів.

Господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ та нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

25.2. Істотні умови господарського договору

Відповідно до ст. 180 ГКУ зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства.

Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами в передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо всіх його істотних умов. Істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів цього виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї зі сторін повинна бути досягнута згода.

При укладенні господарського договору сторони зобов'язані в будь-якому разі погодити предмет, ціну і строк дії договору.

Умови про предмет у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Вимоги щодо якості предмета договору визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, а в разі їх відсутності — у договірному порядку з додержанням умов, що забезпечують захист інтересів кінцевих споживачів товарів і послуг.

Ціна в господарському договорі визначається в порядку, встановленому ГКУ, законами та актами Кабінету Міністрів України. За згодою сторін у господарському договорі може бути передбачено доплати до встановленої ціни за продукцію (роботи, послуги) вищої якості або виконання робіт у скорочені строки порівняно з нормативними.

У разі визнання погодженої сторонами в договорі ціни такою, що порушує вимоги антимонопольно-конкурентного законодавства, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умов договору щодо ціни.

Строком дії господарського договору є час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору.

25.3. Загальний порядок укладення господарських договорів

У ст. 181 ГКУ визначається загальний порядок укладення господарських договорів.

Господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення цього виду договорів.

Проект договору може бути запропонований будь-якою зі сторін. Якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках.

Сторона, яка одержала проект договору, у разі згоди з його умовами оформляє договір відповідно до вимог ч. 1 ст. 181 ГКУ і повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у двадцятиденний строк після одержання договору.

За наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження в договорі, та у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором.

Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом двадцяти днів розглянути його, у цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною і включити в договір усі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишились неврегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони.

У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена в письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо).

Якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованого на державному замовленні або такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона — виконавець за договором, що в установленому

порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишилися неврегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими.

Якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна зі сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами Цивільного кодексу України.

25.4. Особливості укладення деяких видів договорів

У ст. 182 ГКУ розглядаються особливості укладення попередніх договорів. Зокрема, визначається, що за попереднім договором суб'єкт господарювання зобов'язується в певний строк, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором. Попередній договір повинен містити умови, що дають змогу визначити предмет, а також інші істотні умови основного договору. До укладення попередніх договорів не застосовується загальний порядок укладення господарських договорів. Якщо сторона, яка уклала попередній договір, одержавши проект договору від іншої сторони, ухиляється від укладення основного договору, друга сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку. Передбачене попереднім договором зобов'язання укласти основний договір припиняється, якщо до закінчення строку, в який сторони мають укласти основний договір, одна зі сторін не надішле проект такого договору другій стороні. Відносини щодо укладення попередніх договорів регулюються Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ. Угода сторін про наміри (протокол про наміри тощо) не визнається попереднім договором і не породжує юридичних наслідків.

У ст. 183 ГКУ регламентується укладення господарських договорів за державним замовленням. **Договори за державним замовленням** укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання — виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укла-

дати договори (державні контракти), в яких визначаються господарські зобов'язання сторін та регулюються відносини замовника з виконавцем щодо виконання державного замовлення. Держава в особі Кабінету Міністрів України є гарантом за зобов'язаннями державних замовників. Укладення сторонами договору за державним замовленням (державного контракту) здійснюється в порядку, передбаченому ст. 181 ГКУ (загальний порядок укладення господарських договорів), з урахуванням особливостей, передбачених законодавством. Державний контракт укладається шляхом підписання сторонами єдиного документа. Ухилення від укладення договору за державним замовленням є порушенням господарського законодавства і зумовлює відповідальність, передбачену ГКУ та відповідними законами України. Спори, що пов'язані з укладенням договору за державним замовленням, у тому числі при ухилянні від укладення договору однієї або обох сторін, вирішуються в судовому порядку. Виконавець державного замовлення звільняється від обов'язку укладення державного контракту на умовах, визначених державним замовленням, у разі визнання в судовому порядку державного замовлення не дійсним.

У ст. 184 ГКУ розглядаються особливості укладення господарських договорів на основі вільного волевиявлення сторін, примірних і типових договорів. При укладенні господарського договору на основі вільного волевиявлення сторін проект договору може бути розроблений з ініціативи будь-якої зі сторін у строки, погоджені сторонами. Укладення договору на основі вільного волевиявлення сторін може відбуватися у спрощений спосіб або у формі єдиного документа з додержанням загального порядку укладення договорів, встановленого ст. 181 ГКУ. Укладення господарських договорів на основі примірних і типових договорів повинно здійснюватися з додержанням умов, передбачених ст. 179 ГКУ (загальні умови укладення договорів, що породжують господарські зобов'язання), не інакше як шляхом викладення договору у вигляді єдиного документа, оформленого згідно з вимогами ст. 181 ГКУ та відповідно до правил, встановлених нормативно-правовими актами щодо застосування примірного або типового договору.

Щодо укладення господарських договорів на біржах, ярмарках та публічних торгах застосовуються загальні правила укла-

дення договорів на основі вільного волевиявлення з урахуванням нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність відповідних бірж, ярмарок та публічних торгів (ст. 185 ГКУ).

Порядок укладення організаційно-господарських договорів висвітлено у ст. 186 ГКУ.

Договірне оформлення організаційно-господарських зобов'язань може здійснюватись учасниками господарських відносин як на основі вільного волевиявлення сторін, так і на основі примірних договорів, якщо укладення таких договорів передбачено відповідними нормативно-правовими актами. Спрощений спосіб укладення організаційно-господарських договорів забороняється.

У ст. 187 ГКУ передбачається **укладення господарських договорів за рішенням суду**. Спори, що виникають при укладенні господарських договорів за державним замовленням або договорів, укладення яких обов'язкове на підставі закону та в інших встановлених законом випадках, розглядаються судом. Інші переддоговірні спори можуть бути предметом розгляду суду, якщо це передбачено угодою сторін або якщо сторони зобов'язані укласти певний господарський договір на підставі укладеного між ними попереднього договору. День набрання чинності рішенням суду, яким вирішено питання щодо переддоговірного спору, вважається днем укладення відповідного господарського договору, якщо рішенням суду не визначено інше.

25.5. Порядок зміни і розірвання господарських договорів

Зміна і розірвання господарських договорів в односторонньому порядку забороняються, якщо інше не передбачено законом або договором.

Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором.

Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду.

Якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або в разі неодержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду.

Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності цим рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду (ст. 188 ГКУ).

Глава 26. Ціни і ціноутворення у сфері господарювання

26.1. Загальні поняття і види ціни у господарських зобов'язаннях

Відповідно до ст. 189 ГКУ **ціна (тариф)** є формою грошового визначення вартості продукції (робіт, послуг), яку реалізують суб'єкти господарювання.

Ціна є істотною умовою господарського договору. Вона зазначається в договорі у гривнях. У зовнішньоекономічних договорах (контрактах) ціни можуть визначатися в іноземній валюті за згодою сторін.

Суб'єкти господарювання можуть використовувати в господарській діяльності вільні ціни, державні фіксовані ціни та регульовані ціни — граничні рівні цін або граничні відхилення від державних фіксованих цін.

При здійсненні експортних та імпорتنих операцій у розрахунках з іноземними контрагентами застосовуються контрактні (зовнішньоторговельні) ціни, що формуються відповідно до цін і умов світового ринку та індикативних цін.

У ст. 190 ГКУ наводиться визначення поняття вільних цін. Зокрема, вільні ціни встановлюються на всі види продукції (робіт, послуг), за винятком тих, на які встановлено державні ціни. Вільні ціни визначаються суб'єктами господарювання самостійно за згодою сторін, а у внутрішньогосподарських відносинах також за рішенням суб'єкта господарювання.

Встановлення державних та комунальних цін регулюється ст. 191 ГКУ, де, зокрема, визначається, що державні фіксовані та регульовані ціни встановлюються на ресурси, що визначально впливають на загальний рівень і динаміку цін, а також на продукцію та послуги, що мають суттєве соціальне значення для населення. Перелік зазначених ресурсів, продукції, послуг затверджує Кабінет Міністрів України. Відповідно до закону

державні ціни встановлюються також на продукцію (послуги) суб'єктів господарювання — природних монополістів. Переліки видів продукції (послуг) зазначених суб'єктів затверджуються Кабінетом Міністрів України. Державні ціни встановлюються на імпортні товари, придбані за рахунок коштів Державного бюджету України. Законом може бути передбачено встановлення комунальних цін на продукцію та послуги, що виробляються комунальними підприємствами. Державне регулювання цін здійснюється шляхом встановлення фіксованих державних та комунальних цін, граничних рівнів цін, торговельних надбавок і постачальницьких винагород, граничних нормативів рентабельності або шляхом запровадження обов'язкового декларування зміни цін. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування при встановленні фіксованих цін, застосування яких унеможлиблює одержання прибутку суб'єктами підприємництва, зобов'язані надати цим суб'єктам дотацію відповідно до закону.

26.2. Законодавство про ціни і ціноутворення

Політика ціноутворення, порядок встановлення та застосування цін, повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо встановлення та регулювання цін, а також контролю за цінами і ціноутворенням визначаються законом про ціни і ціноутворення та іншими законодавчими актами.

Глава 27. Виконання господарських зобов'язань. Припинення зобов'язань

27.1. Загальні умови виконання господарських зобов'язань

Суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання у відповідний спосіб відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання — відповідно до вимог, що висуваються в певних умовах (ст. 193 ГКУ).

До виконання господарських договорів застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ.

Кожна сторона повинна вжити всіх заходів для належного виконання нею зобов'язання з урахуванням інтересів другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу. Порушення зобов'язань є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених ГКУ, законами України або договором.

Застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом чи договором або якщо управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання.

Управнена сторона має право не приймати виконання зобов'язання частинами, якщо інше не передбачено законом, іншими нормативно-правовими актами або договором, або не впливає зі змісту зобов'язання.

Зобов'язана сторона має право виконати зобов'язання достроково, якщо інше не передбачено законом, іншим нормативно-правовим актом чи договором або не впливає зі змісту зобов'язання.

Зобов'язана сторона має право відмовитися від виконання зобов'язання в разі неналежного виконання другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою виконання.

Забороняються одностороння відмова від виконання зобов'язань, крім випадків, передбачених законом, і відмова від виконання або відстрочення виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано на відповідному рівні.

Управнена сторона, приймаючи виконання господарського зобов'язання, на вимогу зобов'язаної сторони повинна видати письмове посвідчення виконання зобов'язання повністю або його частини.

У ст. 194 ГКУ визначається, що виконання господарського зобов'язання може бути покладено загалом або в частині на третю особу, що не є стороною в зобов'язанні. Управнена сторона зобов'язана прийняти виконання, запропоноване третьою особою — безпосереднім виконавцем, якщо із закону, господарського договору або характеру зобов'язання не впливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто.

Неналежне виконання зобов'язання третьою особою не звільняє сторони від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом чи договором або упорядкована сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язань.

Відповідно до ст. 195 ГКУ (передання (делегування) прав у господарських зобов'язаннях) управнений суб'єкт господарського зобов'язання, якщо інше не передбачено законом, може передати другій стороні за її згодою належні йому за законом, статутом чи договором права на одержання майна від третьої особи з метою вирішення певних питань щодо управління майном або делегувати права для здійснення господарсько-управлінських повноважень. Передання (делегування) таких прав може бути зумовлено певним строком. Акт передання прав вважається чинним з дня одержання повідомлення про це зобов'язаною стороною, а акт делегування господарсько-управлінських повноважень іншому суб'єкту — з дня офіційного опублікування цього акта. Передання (делегування) прав зумовлює обов'язок суб'єкта, який одержав у результаті такого передання (делегування) додаткові повноваження, вирішувати відповідне до цих повноважень коло господарських питань і відповідати за наслідки рішень, які приймає.

Якщо в господарському зобов'язанні беруть участь кілька управнених або кілька зобов'язаних суб'єктів, то кожний з управнених суб'єктів має право вимагати виконання, а кожний із зобов'язаних суб'єктів повинен виконати зобов'язання відповідно до частки цього суб'єкта, визначеної зобов'язанням. Якщо це передбачено законодавством або договором, зобов'язання повинно виконуватися солідарно. При солідарному виконанні господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення якщо інше не передбачено законом (ст. 196 ГКУ).

27.2. Місце виконання господарського зобов'язання

Господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем, що визначається законом і господарським договором, або місцем, яке визначено змістом зобов'язання.

Якщо місце виконання зобов'язання не визначено, зобов'язання повинно бути виконано:

- за зобов'язаннями, змістом яких є передання прав на будівлю або земельну ділянку, іншого нерухомого майна — за місце-

знаходженням будівлі чи земельної ділянки, іншого нерухомого майна;

- за грошовими зобов'язаннями — за місцем розташування управленої сторони на момент виникнення зобов'язання або за новим місцем її розташування за умови, що управлена сторона своєчасно повідомила про нього зобов'язану сторону;
- за іншими зобов'язаннями — за місцезнаходженням постійно діючого органу управління (місцем проживання) зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачено законом.

У разі відсутності управленої сторони, ухилення її від прийняття виконання або іншого прострочення нею виконання зобов'язана сторона за грошовим зобов'язанням має право внести належні з неї гроші або передати за зобов'язанням цінні папери до депозиту нотаріальної контори, яка повідомляє про це управлену сторону. Внесення грошей (цінних паперів) до депозиту нотаріальної контори вважається виконанням зобов'язання (ст. 197 ГКУ).

27.3. Виконання грошових зобов'язань

Відповідно до ст. 198 ГКУ платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійснюються в безготівковій формі або готівкою через установи банків, якщо інше не встановлено законом.

Грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені й підлягають оплаті у гривнях. Грошові зобов'язання можуть виражатись в іноземній валюті лише тоді, коли суб'єкти господарювання мають право здійснювати розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства. Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону.

Відсотки за грошовими зобов'язаннями учасників господарських відносин застосовуються у випадках, розмірах та порядку, визначених законом або договором.

Змістом грошового зобов'язання є обов'язок боржника перенести на кредитора право власності на грошові знаки у визначеній сумі, якщо розмір зобов'язання точно зафіксований у момент його виникнення (наприклад, 100 дол.), чи у визначеній сумі, якщо в момент виникнення зобов'язання його розмір ще арифметично точно не визначено, але зазначений спосіб його

обчислення (наприклад, за ринковими цінами на день постачання).

Законодавством і судовою практикою це питання вирішено однозначно. Зміни цінності грошів ігноруються правом, і до спірних правовідносин застосовується принцип *номіналізму*. Вперше він був встановлений у праві Англії в 1604 р. у справі *Gilbert v Brett*. Відповідно до цього принципу боржник, незважаючи на зміну золотого змісту грошової одиниці, зобов'язаний заплатити, а кредитор зобов'язаний прийняти у платіж грошові знаки, що є законним платіжним засобом до моменту платежу в кількості, що становить номінальну суму боргу. У зазначеній справі суд визнав, що з позицій права фунт завжди є фунтом, якою б не була його цінність.

У США принцип номіналізму також був встановлений судовою практикою у справах, пов'язаних з інфляцією епохи громадянської війни 1861–1865 рр. Пізніше, у 1933 р. принцип номіналізму був сформульований у федеральному законі (спільної резолюції обох палат конгресу), в одній зі статей якого зазначалось, що будь-яке грошове зобов'язання повинно погашатися долларом за доллар незалежно від його знецінення. Актом від 28 жовтня 1977 р. спільна резолюція була анульована, однак це не означає, що США відмовилися від номіналістичної концепції грошових зобов'язань, оскільки продовжують діяти правила, встановлені в раніше винесених судових рішеннях.

У Франції принцип номіналізму спочатку був встановлений у ст. 1895 ФГК стосовно договору грошової позики, однак судова практика поширила це правило і на інші угоди, додавши зазначеній нормі універсального характеру.

У Німеччині та Швейцарії ГГУ і ШОЗ не містять вказівок щодо принципу номіналізму грошових зобов'язань, виражених у національних валютах цих країн, що й стало підставою для відмовлення в його застосуванні німецькими судами в 20-ті роки ХХ ст.

Якщо розмір грошового зобов'язання обчислений в іноземній валюті, то боржник має право сплатити у валюті країни, де здійснюється платіж (§ 244 ГГУ; ст. 84 ШОЗ; судова практика Англії і США), обчисливши розмір зобов'язання за курсом на день платежу (§ 244 ГГУ; ст. 84 ШОЗ; ст. 41 Вексельного закону; ст. 36 Однакового чекового закону; ст. 72 закону Англії про

векселі 1882 р.; ст. 3–107 ЕТК), якщо законодавчо не встановлено інше.

Свого часу великого поширення дістало так зване *золоте застереження*, стабілізуюча дія якого полягає в тому, що розмір грошового зобов'язання визначався або в золотих монетах визначеної ваги і проби, або в паперових грошах, але в сумах, за цінністю еквівалентних вартості, обумовленій кількості золота.

Поряд із золотими застереженнями в цивільному і торговельному обороті було вироблено такий вид застережень, як валютні. *Валютне застереження* — це умова договору, що вказує на те, яка валюта є валютою боргу, у якій валюті повинен бути зроблений платіж і яким повинно бути курсове співвідношення між зазначеними валютами на момент платежу. Періодично в умовах валютно-фінансових криз, коли жодна з валют не може бути гарантом стабільності ціннісного змісту грошових зобов'язань, застосування тільки валютних застережень не дає бажаного результату.

У Франції, Німеччині та Швейцарії норми, що встановлюють принцип номіналізму, застосовуються судовою практикою як *диспозитивні*. В Англії і США судовою практикою визнається, що принцип номіналізму, який *передбачається умовою* договору в разі відсутності захисних застережень в умовах відносної стабільності валют, завжди застосовується до спірних правовідносин.

27.4. Забезпечення виконання господарських зобов'язань

У ст. 199 ГКУ регламентується, що виконання господарських зобов'язань забезпечується заходами захисту прав та відповідальності учасників господарських відносин, передбаченими ГКУ та відповідними законами України. За погодженням сторін можуть застосовуватися передбачені законом або такі, що не суперечать йому, види забезпечення виконання зобов'язань, які зазвичай застосовуються в господарському (діловому) обігу.

До відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України.

Зобов'язання суб'єктів господарювання, які належать до державного сектора економіки, можуть бути забезпечені державною гарантією у випадках та у спосіб, що передбачаються законом.

27.5. Гарантії забезпечення виконання господарських зобов'язань

Гарантія є специфічним засобом забезпечення виконання господарських зобов'язань шляхом письмового підтвердження (гарантійного листа) банком, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управненої сторони в розмірі повної грошової суми, зазначеної в письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане в ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні (ст. 200 ГКУ).

Зобов'язання за банківською гарантією виконується лише на письмову вимогу управненої сторони.

Гарант має право висунути управненій стороні лише ті претензії, висунення яких допускається гарантійним листом. Зобов'язана сторона не має права висунути гаранту заперечення, які вона могла б висунути управненій стороні, якщо її договір з гарантом не містить зобов'язання гаранта внести до гарантійного листа застереження щодо висунення таких заперечень.

До відносин банківської гарантії застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України.

У ст. 201 ГКУ визначаються загальногосподарські (публічні) гарантії виконання зобов'язань: “З метою нейтралізації несприятливих наслідків від економічних злочинів законом може бути передбачено обов'язок комерційних банків, страховиків, акціонерних товариств та інших суб'єктів господарювання, які залучають кошти або цінні папери громадян і юридичних осіб, передавати частину своїх коштів для формування єдиного страхового фонду публічної застави”.

27.6. Правове регулювання і умови припинення господарських зобов'язань

Загальні умови і види припинення господарських зобов'язань регулюються ст. 202–205 ГКУ. Зокрема, у ст. 202 ГКУ зазначається, що **господарське зобов'язання припиняється:**

- відповідно проведеним виконанням;
- зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання;
- у разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі;

- за згодою сторін;
- через неможливість виконання та в інших випадках, передбачених ГКУ або відповідними законами України.

Господарське зобов'язання припиняється також у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду.

До відносин щодо припинення господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ.

Розглянемо умови припинення зобов'язань окремо щодо кожного виду.

Припинення господарського зобов'язання виконанням або зарахуванням

Господарське зобов'язання, усі умови якого виконано належним чином, припиняється, якщо виконання прийнято управленою стороною. Якщо зобов'язана сторона виконала одне з двох або кількох зобов'язань, щодо яких вона мала право вибору (альтернативне зобов'язання), господарське зобов'язання припиняється виконанням. Господарське зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічної однорідної вимоги, строк якої настав або строк якої не зазначений чи визначений моментом витребування. Для зарахування достатньо заяви однієї сторони. Господарське зобов'язання може бути припинено зарахуванням страхового зобов'язання, якщо інше не випливає із закону або змісту основного чи страхового зобов'язання. Не допускається зарахування вимог, щодо яких за заявою другої сторони належить застосувати строк позовної давності і строк цей минув, а також в інших передбачених законом випадках.

Припинення господарського зобов'язання за згодою сторін чи в разі поєднання його сторін в одній особі

Господарське зобов'язання може бути припинено за згодою сторін, зокрема, угодою про заміну одного зобов'язання іншим між тими самими сторонами, якщо така заміна не суперечить обов'язковому акту, на підставі якого виникло попереднє зобов'язання. Господарське зобов'язання припиняється в разі поєднання управленої та зобов'язаної сторін в одній особі. Зобов'язання виникає знову, якщо це поєднання припиняється.

Припинення господарського зобов'язання в разі неможливості виконання

Господарське зобов'язання припиняється неможливістю виконання в разі виникнення обставин, за які жодна з його сторін не відповідає, якщо інше не передбачено законом. У разі неможливості виконання зобов'язання повністю або частково зобов'язана сторона з метою запобігання невігідним для сторін майновим та іншим наслідкам повинна негайно повідомити про це управлену сторону, яка має вжити необхідних заходів щодо зменшення зазначених наслідків. Таке повідомлення не звільняє зобов'язану сторону від відповідальності за невиконання зобов'язання відповідно до вимог закону. Господарське зобов'язання припиняється неможливістю виконання в разі ліквідації суб'єкта господарювання, якщо не допускається правонаступництво за цим зобов'язанням. Якщо суб'єкт господарювання через недостатність його майна не здатний задовольнити вимоги кредиторів, він може бути оголошений за рішенням суду банкрутом. Умови, порядок та наслідки оголошення суб'єктів господарювання банкрутами встановлюються ГКУ та відповідними законами України. Ліквідація суб'єкта господарювання — банкрута є підставою припинення зобов'язань за його участю.

27.7. Розірвання господарського зобов'язання

Господарське зобов'язання може бути розірвано сторонами відповідно до правил, встановлених ст. 188 ГКУ.

Державний контракт підлягає розірванню в разі зміни або скасування державного замовлення, яким передбачено припинення дії контракту, з моменту, коли про це стало відомо сторонам зобов'язання. Наслідки розірвання державного контракту для його сторін визначаються відповідно до закону (ст. 206 ГКУ).

27.8. Недійсність господарського зобов'язання

Відповідно до ст. 207 ГКУ господарське зобов'язання, що не відповідає вимогам закону або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може

бути на вимогу однієї зі сторін або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині.

Недійсною може бути визнано також нікчемну умову господарського зобов'язання, яка самостійно або в поєднанні з іншими умовами зобов'язання порушує права та законні інтереси другої сторони або третіх осіб. Нікчемними визнаються, зокрема, такі умови типових договорів і договорів приєднання:

- які виключають або обмежують відповідальність виробника продукції, виконавця робіт (послуг) або взагалі не покладають на зобов'язану сторону певних обов'язків;
- що допускають односторонню відмову від зобов'язання з боку виконавця або односторонню зміну виконавцем його умов;
- які вимагають від одержувача товару (послуги) сплати непропорційно великого розміру санкцій у разі відмови його від договору і не встановлюють аналогічної санкції для виконавця.

Виконання господарського зобов'язання, визнаного судом недійсним повністю або в частині, припиняється повністю або в частині з дня набрання рішенням суду законної сили як таке, що вважається недійсним з моменту його виникнення. Якщо за змістом зобов'язання воно може бути припинено лише на майбутнє, таке зобов'язання визнається недійсним і припиняється на майбутнє.

Якщо господарське зобов'язання визнано недійсним як таке, що вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, то за наявності наміру в обох сторін — у разі виконання зобов'язання обома сторонами — у дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за зобов'язанням, а в разі виконання зобов'язання однією стороною з другої сторони в дохід держави стягується все одержане нею, а також все належне з неї першій стороні на відшкодування одержаного. За наявності наміру лише у однієї зі сторін усе одержане нею повинно бути повернено другій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного стягується за рішенням суду в дохід держави. У разі визнання недійсним зобов'язання з інших підстав кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за зобов'язанням, а за неможливості повернути одержане в натурі — відшкодувати його вартість грошима, якщо інші наслідки недійсності зобов'язання не передбачені законом (ст. 208 ГКУ).

Глава 28. Визнання суб'єкта підприємництва банкрутом

28.1. Загальне поняття і ознаки неспроможності суб'єкта підприємництва

У разі нездатності суб'єкта підприємництва після настання встановленого строку виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою або державою інакше як через відновлення його платоспроможності цей суб'єкт (боржник) визнається **неспроможним**.

Нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури вважається банкрутством.

Суб'єктом банкрутства (далі — банкрутом) **може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності**. Не можуть бути визнані банкрутом казенні підприємства, а також відокремлені структурні підрозділи господарської організації.

Щодо банкрутства державних комерційних підприємств законом передбачаються додаткові вимоги та гарантії права власності українського народу (ст. 209 ГКУ).

28.2. Кредитори неплатоспроможних боржників

Кредиторами неплатоспроможних боржників є суб'єкти, які мають підтвержені відповідно до законодавства вимоги до боржника щодо грошових зобов'язань, включаючи кредиторів, вимоги яких повністю або частково забезпечені заставою. Правами кредиторів щодо неплатоспроможних боржників користуються також зазначені законом органи управління податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 210 ГКУ).

Якщо до одного боржника мають грошові вимоги одночасно два або більше кредиторів, вони утворюють збори (комітет) кредиторів відповідно до вимог закону.

28.3. Заходи запобігання банкрутству суб'єктів підприємництва

У ст. 211 ГКУ встановлюється, що засновники (учасники) суб'єкта підприємництва, власник майна, органи державної вла-

ди та органи місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією, у межах своїх повноважень зобов'язані вживати своєчасних заходів запобігання його банкрутству.

Власники майна державного (комунального) або приватного підприємства, засновники (учасники) суб'єкта підприємництва, що виявився неплатоспроможним боржником, кредитори та інші особи в межах заходів запобігання банкрутству вказаного суб'єкта можуть подати йому фінансову допомогу в розмірі, достатньому для погашення його зобов'язань перед кредиторами, включаючи зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), і відновлення платоспроможності цього суб'єкта (досудова санація).

Подання фінансової допомоги боржнику передбачає його обов'язок взяти на себе відповідні зобов'язання перед особами, які подали допомогу, у порядку, встановленому законом.

Досудова санація державних підприємств здійснюється за рахунок бюджетних коштів, обсяг яких встановлюється законом про Державний бюджет України. Умови здійснення досудової санації державних підприємств за рахунок інших джерел фінансування погоджуються з органом, наділеним господарською компетенцією щодо боржника, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

28.4. Санкції, що застосовуються до неплатоспроможного боржника

У передбачених законом випадках до неплатоспроможного боржника застосовуються такі процедури:

- розпорядження майном боржника;
- мирова угода;
- санація (відновлення платоспроможності) боржника;
- ліквідація банкрута.

Санація боржника або ліквідація банкрута здійснюється з дотриманням вимог антимонопольно-конкурентного законодавства.

З дня винесення ухвали про порушення провадження у справі про банкрутство реорганізація юридичної особи — боржника власником (уповноваженим ним органом), а також передання майна боржника до статутного фонду допускаються лише у випадках та порядку, передбачених законом (ст. 212 ГКУ).

28.5. Майнові активи неплатоспроможного боржника

З метою врегулювання заборгованості неплатоспроможного боржника у зазначених процедурах використовуються майнові активи, які належать йому на підставі речових та зобов'язальних прав, а також права інтелектуальної власності.

До складу ліквідаційної маси включаються також майнові активи осіб, які відповідають за зобов'язаннями неплатоспроможного боржника відповідно до закону або установчих документів боржника (ст. 213 ГКУ).

28.6. Державна політика з питань банкрутства

Державну політику із запобігання банкрутству, забезпечення умов реалізації процедур відновлення платоспроможності суб'єкта підприємництва або визнання його банкрутом щодо державних підприємств та підприємств, у статутному фонді яких частка державної власності перевищує 25 %, а також суб'єктів підприємництва інших форм власності у передбачених законом випадках здійснює орган державної влади з питань банкрутства.

Орган державної влади з питань банкрутства сприяє створенню організаційних, економічних та інших умов, необхідних для реалізації процедур відновлення платоспроможності суб'єктів підприємництва — боржників або визнання їх банкрутами. Повноваження органу державної влади з питань банкрутства визначаються законом.

Передбачені ГКУ процедури щодо неплатоспроможних боржників не застосовуються до казенних підприємств. До державних підприємств, які відповідно до закону не підлягають приватизації, вказані процедури застосовуються в частині санації чи ліквідації лише після виключення їх у встановленому порядку з переліку об'єктів, що не підлягають приватизації.

У передбачених законом випадках не застосовуються процедури банкрутства щодо комунальних підприємств.

Щодо окремих категорій суб'єктів підприємництва законом можуть бути визначені особливості регулювання відносин, пов'язаних з банкрутством.

Відносини, пов'язані з банкрутством, учасниками яких є іноземні кредитори, регулюються законодавством України з ураху-

ванням відповідних положень міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ст. 214 ГКУ).

28.7. Відповідальність за порушення законодавства про банкрутство

У ст. 215 ГКУ встановлюється, що в передбачених законом випадках суб'єкт підприємництва — боржник, його засновники (учасники), власник майна, а також інші особи юридично відповідальні за порушення вимог законодавства про банкрутство, зокрема фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне доведення до банкрутства.

Фіктивним банкрутством визнається завідомо неправдива заява суб'єкта підприємництва до суду про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами та державою. Встановивши факт фіктивного банкрутства, тобто фактичну платоспроможність боржника, суд відмовляє боржникові в задоволенні заяви про визнання банкрутом і застосовує санкції, передбачені законом.

Умисним банкрутством визнається стійка неплатоспроможність суб'єкта підприємництва, спричинена цілеспрямованими діями власника майна або посадової особи суб'єкта підприємництва, якщо це завдало істотної матеріальної шкоди інтересам держави, суспільства або інтересам кредиторів, що охороняються законом.

Приховування банкрутства, фіктивне банкрутство або умисне доведення до банкрутства, а також неправомірні дії у процедурах неплатоспроможності, пов'язані з розпорядженням майном боржника, що завдали істотної шкоди інтересам кредиторів та держави, зумовлюють кримінальну відповідальність винних осіб відповідно до закону.

Контрольні питання

1. Наведіть визначення господарських зобов'язань, видів та підстав їх виникнення.
2. Господарській договір: умови, форми і порядок укладення.
3. Порядок зміни та розірвання господарських договорів.
4. Порядок припинення господарських зобов'язань.
5. Загальні умови виконання господарських зобов'язань.
6. Забезпечення виконання господарських зобов'язань.
7. Порядок припинення та розірвання господарських зобов'язань.

8. Наведіть визначення поняття і ознаки неплатоспроможності суб'єктів підприємництва.
9. Заходи запобігання банкрутству суб'єктів підприємництва.
10. Процедури, що застосовуються до неплатоспроможного боржника.
11. Основні заходи державної політики з питань банкрутства.
12. Які види юридичної відповідальності передбачені за порушення законодавства про банкрутство?

Розділ IV

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ
ГОСПОДАРЮВАННЯ**

**Глава 29. Загальні засади
відповідальності учасників
господарських відносин**

**29.1. Господарсько-правова відповідальність
і господарські санкції учасників
господарських відносин**

Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГКУ, законами України та договором.

Застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, у тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

Відповідно до ст. 216 ГКУ **господарсько-правова відповідальність базується на принципах**, згідно з якими:

- потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;
- у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

29.2. Господарські санкції як правовий засіб відповідальності у сфері господарювання

Відповідно до ст. 217 ГКУ господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, у результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

У сфері господарювання застосовуються такі **види господарських санкцій**:

- відшкодування збитків;
- штрафні санкції;
- оперативно-господарські санкції.

Крім зазначених господарських санкцій до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції.

Господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку з ініціативи учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції — уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

29.3. Підстави господарсько-правової відповідальності

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання.

Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито всіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. Якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за таких умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів (ст. 218 ГКУ).

29.4. Межі господарсько-правової відповідальності

Зменшення розміру і звільнення від відповідальності

У ст. 219 ГКУ зазначається, що за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленням за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено ГКУ та відповідними законами України.

Засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта, крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення цього суб'єкта.

Якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання, суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності.

Сторони зобов'язання можуть передбачати певні обставини, які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення їх від господарської відповідальності в разі порушення зобов'язання через такі обставини, а також порядок засвідчення факту виникнення таких обставин.

29.5. Прострочення боржника і прострочення кредитора

Боржник, який прострочив виконання господарського зобов'язання, відповідає перед кредитором (кредиторами) за завдані простроченням збитки і за неможливість виконання, що випадково виникла після прострочення.

Якщо внаслідок прострочення боржника виконання зобов'язання втратило інтерес для кредитора, він має право відмовитися від прийняття виконання і вимагати відшкодування збитків.

Боржник не вважається таким, що прострочив виконання зобов'язання, поки воно не може бути виконано внаслідок прострочення кредитора (ст. 220 ГКУ).

Кредитор вважається таким, що прострочив виконання господарського зобов'язання, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не виконав дій, що передбачені законом, іншими правовими актами або впли-

вають зі змісту зобов'язання, до вчинення яких боржник не міг виконати свого зобов'язання перед кредитором.

Прострочення кредитора дає боржникові право на відшкодування завданих простроченням збитків, якщо кредитор не доведе, що прострочення не спричинено умисно або через необережність його самого або осіб, на яких за законом чи дорученням кредитора було покладено прийняття виконання. Після закінчення прострочення кредитора боржник відповідає за виконання на загальних підставах.

Якщо кредитор не виконав дій, що передбачені законом, іншими правовими актами або впливають зі змісту зобов'язання, за погодженням сторін допускається відстрочення виконання на строк прострочення кредитора (ст. 221 ГКУ).

29.6. Досудовий порядок реалізації господарсько-правової відповідальності

Учасники господарських відносин, що порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення їм претензії чи звернення до суду (ст. 222 ГКУ).

У разі необхідності відшкодування збитків або застосування інших санкцій суб'єкт господарювання чи інша юридична особа — учасник господарських відносин, чії права або законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав або інтересів має право звернутися до нього з письмовою претензією, якщо інше не встановлено законом.

У претензії зазначаються:

- повне найменування і поштові реквізити заявника претензії та особи (осіб), якій претензія пред'являється;
- дата пред'явлення і номер претензії;
- обставини, на підставі яких пред'явлено претензію;
- докази, що підтверджують ці обставини;
- вимоги заявника з посиланням на нормативні акти;
- сума претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці;
- платіжні реквізити заявника претензії;
- перелік документів, що додаються до претензії.

Документи, що підтверджують вимоги заявника, додаються в оригіналах або у відповідний спосіб засвідчених копіях. Документи, які є у другої сторони, можуть не додаватися до претензії.

Претензія підписується повноважною особою заявника претензії або його представником і надсилається адресатові рекомендованим або цінним листом чи вручається адресатові під розписку.

Претензія підлягає розгляду в місячний строк з дня її одержання, якщо інший строк не встановлено ГКУ або іншими законодавчими актами. Обґрунтовані вимоги заявника одержувач претензії зобов'язаний задовольнити.

При розгляді претензії сторони в разі необхідності повинні звірити розрахунки, здійснити експертизу або вчинити інші дії для забезпечення досудового врегулювання спору.

Про результати розгляду претензії заявник має бути повідомлений письмово. Відповідь на претензію підписується повноважною особою або представником одержувача претензії і надсилається заявникові рекомендованим або цінним листом чи вручається йому під розписку.

У разі порушення встановлених строків розгляду претензії або залишення її без відповіді суд при вирішенні господарського спору стягує в дохід держави з винної особи штраф у розмірі, встановленому законом.

29.7. Строки реалізації господарсько-правової відповідальності

При реалізації в судовому порядку відповідальності за правопорушення у сфері господарювання застосовуються загальний та скорочені строки позовної давності, передбачені Цивільним кодексом України, якщо інші строки не встановлено ГКУ.

Строки застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання встановлюються ГКУ.

Глава 30. Відшкодування збитків у сфері господарювання

30.1. Відшкодування збитків: загальне поняття, склад і розмір

Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або встановлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено.

Під **збитками** розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною (ст. 224 ГКУ).

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;
- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;
- неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати в разі належного виконання зобов'язання другою стороною;
- матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Законом щодо окремих видів господарських зобов'язань може бути встановлено обмежену відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань.

При визначенні розміру збитків, якщо інше не передбачено законом або договором, враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, а якщо вимогу не задоволено в добровільному порядку, — на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків.

З оглядом на конкретні обставини суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків з урахуванням цін на день винесення рішення суду.

Сторони господарського зобов'язання мають право за взаємною згодою заздалегідь визначити погоджений розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, у твердій сумі або у вигляді відсоткових ставок залежно від обсягу невиконання зобов'язання чи строків порушення зобов'язання сторонами. Забороняється погодження між сторонами зобов'язання щодо обмеження їх відповідальності, якщо розмір відповідальності для певного виду зобов'язань визначений законом.

Кабінетом Міністрів України можуть затверджуватися методи визначення розміру відшкодування збитків у сфері господарювання.

Склад збитків, що підлягають відшкодуванню у внутрішньогосподарських відносинах, визначається відповідними суб'єктами господарювання — господарськими організаціями з урахуванням специфіки їх діяльності (ст. 225 ГКУ).

30.2. Умови, порядок і види відшкодування збитків

Відповідно до ст. 226 ГКУ учасник господарських відносин, який вчинив господарське правопорушення, зобов'язаний вжити необхідних заходів запобігання збиткам у господарській сфері інших учасників господарських відносин або зменшення їх розміру, а якщо збитки завдано іншим суб'єктам, — зобов'язаний відшкодувати на вимогу цих суб'єктів збитки добровільно в повному обсязі, якщо законом або договором сторін не передбачено відшкодування збитків в іншому обсязі.

Сторона, яка порушила своє зобов'язання або напевно знає, що порушить його при настанні строку виконання, повинна невідкладно повідомити про це другу сторону. У противному разі ця сторона позбавляється права посилатися на невжиття другою стороною заходів запобігання збиткам та вимагати відповідного зменшення розміру збитків.

Сторона господарського зобов'язання позбавляється права на відшкодування збитків, якщо вона була своєчасно попереджена другою стороною про можливе невиконання нею зобов'язання і могла запобігти виникненню збитків своїми діями, але не зробила цього, крім випадків, якщо законом або договором не передбачено інше.

Не підлягають відшкодуванню збитки, завдані правомірною відмовою зобов'язаної сторони від подальшого виконання зобов'язання.

У разі невиконання зобов'язання про передання їй індивідуально визначеної речі (речей, визначених родовими ознаками) управнена сторона має право вимагати відібрання цієї речі (речей) у зобов'язаної сторони або відшкодування останньою збитків.

У разі невиконання зобов'язання виконати певну роботу (надати послугу) управнена сторона має право виконати цю роботу самостійно або доручити її виконання (надання послуги) третім

особам, якщо інше не передбачено законом або зобов'язанням, і вимагати відшкодування збитків, завданих невиконанням зобов'язання.

Відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням зобов'язання, не звільняє зобов'язану сторону від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання (ч. 3 ст. 193 ГКУ).

Відповідно до ст. 227 ГКУ у разі заподіяння збитків одночасно кількома учасниками господарських відносин кожний з них зобов'язаний відшкодувати збитки суб'єкту, якому завдано збитків.

Учасник господарських відносин, який відшкодував збитки, має право стягнути збитки з третіх осіб у порядку регресу. Державні (комунальні) підприємства за наявності підстав зобов'язані вжити заходів стягнення в порядку регресу збитків з інших суб'єктів господарювання або стягнути збитки з винних працівників підприємства відповідно до вимог законодавства про працю (ст. 228 ГКУ).

Учасник господарських відносин у разі порушення ним грошового зобов'язання не звільняється від відповідальності через неможливість виконання і зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані невиконанням зобов'язання, а також сплатити штрафні санкції відповідно до вимог, встановлених ГКУ та законами України.

Розмір збитків обчислюється у валюті, в якій здійснювались або повинні бути виконані розрахунки між сторонами, якщо інше не встановлено законом.

У разі висунення вимог щодо відшкодування збитків в іноземній валюті кредитором повинен бути зазначений грошовий еквівалент суми збитків у гривнях за офіційним курсом Національного банку України на день висунення вимог.

Глава 31. Штрафні й оперативно-господарські санкції

31.1. Штрафні санкції: поняття, ознаки та правове регулювання

Визначення, розмір і порядок застосування штрафних санкцій регламентуються ст. 230–234 ГКУ.

Відповідно до ст. 230 ГКУ **штрафними санкціями** визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Розмір штрафних санкцій

Законом щодо окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін забороняється. Якщо порушено господарське зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

- за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі 20 % вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);
- за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня в розмірі 0,1 % вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі 7 % вказаної вартості.

Законом може бути визначений розмір штрафних санкцій також за інші порушення окремих видів господарських зобов'язань.

Якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

У разі недосягнення згоди між сторонами щодо встановлення та розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язання спір

може бути вирішений у судовому порядку за заявою заінтересованої сторони відповідно до вимог ГКУ.

Штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за весь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Розмір штрафних санкцій, що застосовуються у внутрішньогосподарських відносинах за порушення зобов'язань, визначається відповідним суб'єктом господарювання — господарською організацією (ст. 231 ГКУ).

У ст. 232 ГКУ встановлюється порядок застосування штрафних санкцій.

Якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями.

Законом або договором можуть передбачатися такі випадки:

- коли допускається стягнення тільки штрафних санкцій;
- коли збитки можуть бути стягнуті в повній сумі понад штрафні санкції;
- коли за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції.

Вимогу щодо сплати штрафних санкцій за господарське правопорушення може заявити учасник господарських відносин, права чи законні інтереси якого порушено, а в передбачених законом випадках — уповноважений орган, наділений господарською компетенцією.

Відсотки за неправомірне користування чужими коштами справляються до дня сплати суми цих коштів кредитору, якщо законом або договором не встановлено для нарахування відсотків інший строк.

За грошовим зобов'язанням боржник не повинен платити відсотки за час прострочення кредитора.

Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано.

У передбачених законом випадках штрафні санкції за порушення господарських зобов'язань стягуються судом у дохід держави.

Якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно зі збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, а й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу.

Якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд з урахуванням інтересів боржника може зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій (ст. 233 ГКУ).

Сплата штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, передбачених у ч. 3 ст. 193 ГКУ.

31.2. Оперативно-господарські санкції: визначення, види, підстави і порядок застосування

У ст. 235 ГКУ встановлюється, що *за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватись оперативно-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.*

До суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише оперативно-господарські санкції, передбачені договором.

Оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання.

У господарських договорах сторони можуть передбачати використання таких видів оперативно-господарських санкцій:

- одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною із звільненням її від відповідальності за це в разі порушення зобов'язання другою стороною;
- відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежно або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;
- відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;

- відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунка боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію тощо);
- встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;
- відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин зі стороною, яка порушує зобов'язання.

Перелік оперативно-господарських санкцій, встановлений у ч. 1 ст. 236 ГКУ, не вичерпний. Сторони можуть передбачати в договорі також інші оперативно-господарські санкції.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання.

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди із застосуванням оперативно-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду із заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватись односторонньо з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій (ст. 237 ГКУ).

Глава 32. Адміністративно-господарські санкції

32.1. Правові засади застосування до суб'єктів господарювання адміністративно-господарських санкцій

За порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання

можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків.

Види адміністративно-господарських санкцій, умови та порядок їх застосування визначаються ст. 238–250 ГКУ та іншими законодавчими актами. Адміністративно-господарські санкції встановлюються виключно законами.

32.2. Види адміністративно-господарських санкцій

Відповідно до ст. 239 ГКУ органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та у встановленому законом порядку можуть застосовувати до суб'єктів господарювання такі адміністративно-господарські санкції:

- вилучення прибутку (доходу);
- адміністративно-господарський штраф;
- стягнення зборів (обов'язкових платежів);
- зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання;
- застосування антидемпінгових заходів;
- припинення експортно-імпортних операцій;
- застосування індивідуального режиму ліцензування;
- зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності;
- анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності;
- обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання;
- скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання;
- інші адміністративно-господарські санкції, встановлені ГКУ та відповідними законами України.

Розглянемо ці види господарсько-адміністративної санкції.

Безоплатне вилучення прибутку (доходу)

Прибуток (дохід), одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійс-

нення господарської діяльності, а також суми прихованого (заниженого) прибутку (доходу) чи суми податку, не сплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають вилученню в дохід відповідного бюджету у встановленому законом порядку. Крім того, у випадках і порядку, передбачених законом, із суб'єкта господарювання стягується штраф, але не більше двократного розміру вилученої суми, а в разі повторного порушення протягом року після застосування цієї санкції — трикратного розміру вилученої суми.

Штраф як адміністративно-господарська санкція

Адміністративно-господарський штраф — це грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету в разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності.

Перелік порушень, за які із суб'єкта господарювання стягується штраф, розмір і порядок його стягнення визначаються законами, що регулюють податкові та інші відносини, в яких допущено правопорушення.

Адміністративно-господарський штраф може застосовуватися у визначених законом випадках одночасно з іншими адміністративно-господарськими санкціями, передбаченими ст. 239 ГКУ.

Стягнення зборів (обов'язкових платежів)

У разі порушення суб'єктом господарювання встановлених правил обліку або звітності щодо сплати зборів (обов'язкових платежів) або їх несплати чи неповної сплати сума, яку належить сплатити, стягується до відповідного бюджету. Крім того, із суб'єкта господарювання у визначених законом випадках може бути стягнуто штраф у розмірі до 50 % належної до сплати суми збору (обов'язкового платежу).

Зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання

У разі відмови органів управління або посадових осіб суб'єкта господарювання здійснити документальну перевірку чи допустити працівників податкових органів для обстеження приміщень, що використовуються для здійснення господарської діяльності,

ненадання податковим та іншим органам чи їх посадовим особам встановленої законом звітності, розрахунків, декларацій чи інших документів, пов'язаних з обчисленням та сплатою податків, зборів (обов'язкових платежів), операції цього суб'єкта за його рахунками в установах банку зупиняються.

Порядок і строки зупинення операцій суб'єктів господарювання за їх рахунками визначаються законом.

Застосування антидемпінгових заходів

У разі здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна конкуренція, що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди, до цих учасників відносин можуть бути застосовані антидемпінгові, компенсаційні або спеціальні заходи відповідно до закону. Порядок визначення розміру шкоди (загрози шкоди) економіці України та застосування зазначених заходів встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

Припинення експортно-імпортних операцій.

Застосування індивідуального режиму ліцензування

У випадках недобросовісної конкуренції, розміщення валютних цінностей з порушенням встановленого законодавством порядку на рахунках та вкладах за межами України, а також в інших випадках, якщо дії учасників зовнішньоекономічної діяльності завдають шкоди економіці України, експортно-імпортні операції таких суб'єктів господарювання припиняються на умовах і в порядку, передбачених законом.

За порушення суб'єктами господарювання правил здійснення зовнішньоекономічної діяльності щодо антимонопольних заходів, заборони недобросовісної конкуренції та інших правил, зазначених у ч. 1 ст. 239 ГКУ, якими встановлюються певні обмеження чи заборони у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, до таких суб'єктів може застосовуватись індивідуальний режим ліцензування. Порядок і строки застосування індивідуального режиму ліцензування встановлюються законом.

Обмеження і зупинення діяльності суб'єкта господарювання

Здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється.

У разі здійснення суб'єктом господарювання господарської діяльності з порушенням екологічних вимог ця діяльність може бути обмежена або зупинена Кабінетом Міністрів України, Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, а також іншими уповноваженими органами в порядку, встановленому законом.

До підприємств торгівлі, громадського харчування і сфери послуг, що неодноразово допустили реалізацію недоброякісних товарів або систематично порушують встановлені законодавством правила торгівлі та надання послуг або умови зберігання і транспортування товарів, крім господарських та адміністративно-господарських санкцій, передбачених ГКУ, можуть застосовуватися також спеціально передбачені законом про захист прав споживачів адміністративно-господарські санкції, включаючи вилучення недоброякісних товарів та зупинення діяльності зазначених суб'єктів у встановленому законом порядку.

Органи державної влади з питань захисту прав споживачів мають право у випадках і порядку, передбачених законом, приймати обов'язкові рішення про припинення суб'єктом господарювання виробництва продукції (виконання робіт, послуг), відвантаження і реалізації товарів, що не відповідають вимогам нормативних актів.

Скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання за порушення закону

У разі здійснення суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить закону чи установчим документам, до нього може бути застосовано адміністративно-господарську санкцію у вигляді скасування державної реєстрації цього суб'єкта та його ліквідації.

Скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання здійснюється за рішенням суду, що є підставою для ліквідації цього суб'єкта господарювання відповідно до ст. 59 ГКУ.

32.3. Гарантії прав суб'єктів господарювання в разі неправомірного застосування до них адміністративно-господарських санкцій

Відповідно до ст. 249 ГКУ суб'єкт господарювання має право оскаржити до суду рішення будь-якого органу державної влади або органу місцевого самоврядування щодо застосування до нього адміністративно-господарських санкцій.

У разі прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування акта, що не відповідає законодавству і порушує права чи законні інтереси суб'єкта господарювання, останній відповідно до ст. 20 ГКУ має право звернутися до суду із заявою про визнання такого акта недійсним.

Збитки, завдані суб'єкту господарювання у зв'язку з неправомірним застосуванням до нього адміністративно-господарських санкцій, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому ГКУ та законами України.

32.4. Строки застосування адміністративно-господарських санкцій

Адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Контрольні питання

1. Наведіть визначення господарсько-правової відповідальності та розкрийте принципи, на яких вона базується.
2. Господарсько-правові санкції: поняття і ознаки.
3. Досудовий порядок реалізації господарсько-правової відповідальності.
4. Розкрийте зміст поняття відшкодування збитків, їх склад та розмір.
5. Здійсніть правовий аналіз штрафних санкцій.
6. Порядок застосування оперативно-господарських санкцій.
7. Адміністративно-господарські санкції і порядок їх застосування.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Глава 33. Галузі й види господарської діяльності

33.1. Загальні умови господарської діяльності, що визначають особливості регулювання господарських відносин: їх класифікація і види

Відповідно до ст. 258 ГКУ особливості правового регулювання господарських відносин визначаються залежно від сфери суспільного виробництва, де складаються ці відносини, особливостей галузі господарювання, виду господарської діяльності, економічної форми результату господарської діяльності, простору, на якому складаються господарські відносини (внутрішньому чи зовнішньому ринку), особливостей суб'єктів, між якими виникають господарські відносини. Правове регулювання господарських відносин здійснюється з урахуванням суспільного розподілу праці, що склався, та об'єктивно існуючих галузей народного господарства.

Вид господарської діяльності має місце в разі об'єднання ресурсів (устаткування, технологічних засобів, сировини, матеріалів, робочої сили) для створення виробництва певної продукції або надання послуг. Окремий вид діяльності може складатися з єдиного простого процесу або охоплювати кілька процесів, кожний з яких входить до відповідної категорії класифікації.

У правовому регулюванні господарської діяльності та у здійсненні державного управління народним господарством повинні враховуватись особливості здійснення суб'єктами господарювання окремих видів цієї діяльності.

Для віднесення суб'єкта господарювання до відповідної категорії обліку визначаються основні, другорядні та допоміжні види господарської діяльності.

З метою забезпечення системи державного управління народним господарством обліково-статистичною інформацією, яка задовольняє потреби учасників господарських відносин в об'єктив-

них даних про стан і тенденції соціально-економічного розвитку, господарські та фінансові взаємозв'язки на міждержавному, державному, регіональному і галузевому рівнях, а також впровадження міжнародних стандартів у галузі обліку і звітності та переходу на міжнародну систему обліку і статистики Кабінет Міністрів України затверджує заходи розвитку національної статистики України і державної системи класифікації техніко-економічної та соціальної інформації.

Складовою державної системи класифікації і кодування техніко-економічної та соціальної інформації є класифікація видів економічної діяльності (КВЕД), яка затверджується центральним органом виконавчої влади з питань стандартизації і має статус державного стандарту.

Об'єктами класифікації у КВЕД є всі види господарської (економічної) діяльності суб'єктів.

33.2. Галузі народного господарства та їх класифікація

У ст. 260 ГКУ зазначено: “Сукупність усіх виробничих одиниць, які здійснюють переважно однакові або подібні види виробничої діяльності, складає галузь”.

Загальна класифікація галузей народного господарства є складовою єдиної системи класифікації і кодування техніко-економічної та статистичної інформації, яка використовується суб'єктами господарювання та іншими учасниками господарських відносин, а також органами державної влади та органами місцевого самоврядування у процесі управління господарською діяльністю.

Вимоги до класифікації галузей народного господарства встановлюються законом.

Галузі сфери матеріального виробництва

До сфери матеріального виробництва належать галузі, які визначаються видами діяльності, що створюють, відновлюють або знаходять матеріальні блага (продукцію, енергію, природні ресурси), а також продовжують виробництво у сфері обігу (реалізації) шляхом переміщення, зберігання, сортування, пакування продукції чи інших видів діяльності (ст. 261 ГКУ). Усі інші види діяльності в сукупності становлять сферу нематеріального виробництва (невиробничу сферу).

Продукція виробничо-технічного призначення і виробу народного споживання

У ст. 262 ГКУ зазначено, що в галузях матеріального виробництва здійснюється виробництво матеріальних благ, призначених як для використання у сфері виробництва у вигляді засобів виробництва (продукція виробничо-технічного призначення), так і для використання у сфері особистого споживання (вироби народного споживання). Якщо продукти виробництва можуть використовуватись як у виробництві, так і для особистого споживання, економічна форма таких продуктів визначається залежно від цільового призначення певного продукту виробництва. Обіг продукції виробничо-технічного призначення і обіг виробів народного споживання у сфері господарювання регулюються ГКУ та іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до нього, а в частині, не врегульованій цими актами, застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України. Особливості правового регулювання господарської діяльності, пов'язаної з реалізацією продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, встановлюються ГКУ та іншими нормативно-правовими актами, що не суперечать йому.

Глава 34. Особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності

34.1. Господарсько-торговельна діяльність: поняття і види

Господарсько-торговельною є діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг.

Залежно від ринку (внутрішнього чи зовнішнього), у межах якого здійснюється товарний обіг, господарсько-торговельна діяльність є внутрішньою або зовнішньою торгівлею.

Господарсько-торговельна діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання в таких формах:

- матеріально-технічне постачання і збут;

- енергопостачання;
- заготівля;
- оптова торгівля;
- роздрібна торгівля і громадське харчування;
- продаж і передання в оренду засобів виробництва;
- комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності та інша допоміжна діяльність із забезпечення реалізації товарів (послуг) у сфері обігу.

Торгове представництво і посередництво

1. Права досліджуваних держав спеціально регламентує *торгове представництво*, використовуване комерсантами. Норми цивільного законодавства застосовуються тут тому, що відсутнє регулювання відповідних правовідносин у спеціальному торговому законодавстві.

Основні види торгового представництва, що існують у сучасному торговому обороті, — це, по-перше, представництво, здійснюване службовцями торгового підприємства, і, по-друге, представництво через агентів, що є посередниками при складенні висновку чи угод.

До зазначених основних юридичних форм представництва належать економічні форми посередництва, що мають істотне значення в експортній торгівлі, проте не виокремлені у *правову форму* представництва. Зокрема, це представництво, здійснюване на підставі договору комісії.

На відміну від представника комісіонер діє від власного імені, і тому права й обов'язки з укладеної ним угоди виникають для нього і повинні бути перенесені ним на комітент. Відносини, що складаються на основі договору комісії, називаються **непрямим представництвом**.

2. Від торгового представництва варто відрізнити *посередництво*, що, як правило, регулюється особливо.

Мета посередництва полягає в тому, щоб домогтися укладення угоди між заінтересованими особами.

Посередниками є, наприклад, маклери (ФРН, Швейцарія) і куртьє (Франція).

Маклер — це особа, що професійно займається посередництвом. Він є посередником при укладенні різних видів угод, напри-

клад, купівлі-продажу товарів, цінних паперів, страхування, а також з інших видів діяльності.

Господарсько-торговельна діяльність опосередковується господарськими договорами поставки, контрактації сільськогосподарської продукції, енергопостачання, купівлі-продажу, оренди, міни (бартеру), лізингу та іншими договорами (ст. 263 ГКУ).

Договір про франшизу (contract of franchising, contract of franchissage ou de franchise) широко ввійшов у практику господарської діяльності з 70-х років ХХ ст., хоча був відомий у США ще в 30-ті роки. Цей договір не дістав нормативної регламентації в національному законодавстві чи міжнародних угодах.

Договір про франшизу розглядається в іноземній літературі як різновид договору про винятковий продаж товарів, сторонами якого є дві особи: постачальник товарів та/або послуг і “привілейований покупець” (договір дістав назву від “франшизи” чи “привілею”).

Договір про факторинг (contract of factoring, contract d'affecturage) наприкінці 50-х років почав застосовуватись у США, а з початку 60-х років дістав великого поширення у практиці США та інших країн. В усіх країнах світу нині діють спеціалізовані фірми з факторингу (від лат. *factor* — особа, що діє за рахунок іншої особи), що здійснюють операції на національних ринках чи міжнародні операції.

Договір про факторинг — це договір про здійснення посередницьких послуг при фінансових розрахункових операціях між учасниками цивільних угод, що передбачає також обов'язки посередника з надання деяких інших послуг комерційного характеру.

Учасниками відносин з факторингу є фірма — постачальник товарів чи послуг, фірма з факторингу (фактор) і фірма — набувач товарів і послуг (клієнт).

Фактор може діяти в межах національного ринку, коли постачальник і клієнт перебувають в одній країні, чи як міжнародний фактор, якщо сторони угоди перебувають у різних країнах. Фактор, що перебуває у країні експортера, доручає здійснення своїх функцій за кордоном фактору, що працює у країні імпортера-клієнта. Винагорода в цьому разі поділяється між двома факторами. При міжнародному факторингу посередники крім перелічених функцій виконують важливі обов'язки з пошуку іно-

земних контрагентів. Нині світовий ринок поділений між “ланцюжками” взаємопов’язаних різнонаціональних фірм-факторів, що виконують доручення в цій сфері діяльності.

Договір про винятковий продаж товарів

1. Поняття договору про винятковий продаж товарів ще не є цілком усталеним на практиці й у літературі. У країнах романо-германської та англійської систем права найчастіше його називають договором про надання виключних прав продажу (*contract de vente exclusive, Alleinvertriebsvertrage, exclusive dealing agreement*). В англо-американській доктрині часто йдеться про договір на виняткове поширення товарів (*solo distribution agreement*), але така назва використовується і у країнах романо-германської правової системи (*contract de distribution exclusive, Alleinvertriebsvertrag*). Фахівці деяких країн, зокрема Франції, Бельгії і Швейцарії, визначають його також як договір про комерційну концесію (*contrat de concession commercial*).

Цей вид договору склався на практиці, і лише в законах окремих країн існують норми, що регулюють окремі відносин сторін (у США — п. 2 ст. 2-306 ЕТК, у Бельгії — закон від 27 липня 1961 р., доповнений законом від 21 квітня 1972 р.). Широке застосування цього договору спричинилося до розробки в усіх країнах типових форм (проформ), що використовуються, як правило, при його укладенні.

Розглядуваним договором закріплюються принципи і правила відносин з придбання однією стороною (покупцем) у власність товарів у іншої сторони (продавця) із встановленням одночасно певних прав і обов’язків сторін, пов’язаних з перепродажем товару покупцем своїй клієнтурі.

З господарсько-економічних позицій покупець товару здійснює посередницькі функції між продавцем товару і ринком. Продавцями в цьому разі є або продуценти фірми — оптові торговці, а покупцями — найчастіше фірми-оптовики чи напівоптовики, що купують товари для перепродажу їх роздрібним торговцям чи індивідуальним споживачам. Покупці як комерсанти, що діють на промисловій основі, але не як юридично посередники-агенти, на практиці виконують роль ланок товаропровідної мережі й називаються “розповсюджувачами” товарів (дистриб’юторами). Саме тому зазначений договір зараховують до категорії так званих

договорів про розміщення товарів (distribution agreement, contrat de distribution). Товари, придбані у власність за правилами купівлі-продажу, дистрибутори реалізують на ринку від власного імені, діючи при цьому за власний розсуд, страх і ризик, тобто беруть на себе всі комерційні ризики просування товару. Юридичні та господарські наслідки перепродажу виникають цілком для такого “розповсюджувача”, а його прибуток визначається різницею покупної і перепродажної цін товару.

Договір про винятковий продаж товарів як рамковий контракт визначає основні умови майбутніх відносин сторін у господарському обороті з покупці-перепродажу товарів. Реалізація договірних положень припускає наступне укладення контрагентами самостійних торгових угод з купівлі-продажу на основі й у межах встановлених загальних правил.

За змістом розглядуваний договір є складною угодою, в якій поряд з положеннями про купівлю-продаж містяться спеціальні умови, що виходять за межі “класичного” договору купівлі-продажу, що визначає організаційні, фінансові, комерційні та деякі інші відносини контрагентів.

34.2. Правове регулювання матеріально-технічного постачання та збуту

У ст. 264 ГКУ зазначається, що матеріально-технічне постачання і збут продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання як власного виробництва, так і придбаних у інших суб’єктів господарювання, здійснюються суб’єктами господарювання шляхом поставки, а в передбачених ГКУ випадках також на основі договорів купівлі-продажу.

Законодавством можуть передбачатись особливості поставки окремих видів продукції виробничо-технічного призначення або виробів народного споживання, а також особливий порядок здійснення поставки для державних потреб.

Основні вимоги щодо укладення та виконання договорів поставки встановлюються ГКУ та іншими законодавчими актами України.

У ст. 265 ГКУ регулюються відносини, що виникають з **договору поставки**. За договором поставки одна сторона — поставальник зобов’язується передати (поставити) в обумовлені строки (строк) другій стороні — покупцеві товар (товари), а покупець

зобов'язується прийняти вказаний товар (товари) і сплатити за нього певну грошову суму. Договір поставки укладається на розсуд сторін або відповідно до державного замовлення. Сторонами договору поставки можуть бути суб'єкти господарювання, зазначені в п. 1, 2 ч. 2 ст. 55 ГКУ (господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці). Умови договорів поставки повинні викладатися сторонами відповідно до вимог Міжнародних правил щодо тлумачення термінів “Інкотермс”. Поставка товарів без укладення договору поставки може здійснюватися лише у випадках і порядку, передбачених законом. Реалізація суб'єктами господарювання товарів негосподарюючим суб'єктам здійснюється за правилами про договори купівлі-продажу. До відносин поставки, не врегульованих ГКУ, застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України про договір купівлі-продажу.

У ст. 266 ГКУ визначаються предмет, кількість і асортимент поставки. Так, предметом поставки є визначені родовими ознаками продукція, вироби з найменуванням, зазначеним у стандартах, технічних умовах, документації до зразків (еталонів), прейскурантах чи товарознавчих довідниках. Предметом поставки можуть бути також продукція, вироби, з індивідуальними ознаками.

Загальна кількість товарів, що підлягають поставці, їх часткове співвідношення (асортимент, сортамент, номенклатура) за сортами, групами, підгрупами, видами, марками, типами, розмірами визначаються специфікацією за згодою сторін, якщо інше не передбачено законом.

Договір поставки може бути укладений на один рік, на строк понад рік (довгостроковий договір) або на інший строк, визначений угодою сторін. Якщо в договорі строк його дії не визначений, він вважається укладеним на один рік. Строки поставки встановлюються сторонами в договорі з урахуванням необхідності ритмічного та безперебійного постачання товарів спожива-

чам, якщо інше не передбачено законодавством. Якщо в довгостроковому договорі обсяг поставки визначено лише на рік або менший строк, у договорі повинен бути передбачений порядок погодження сторонами строків поставки на наступні періоди до закінчення строку дії договору. Якщо такий порядок не передбачений, договір вважається укладеним на один рік. Якщо сторонами передбачено поставку товарів окремими партіями, строком (періодом) поставки продукції виробничо-технічного призначення є, як правило, квартал, а для виробів народного споживання, як правило, місяць. Сторони можуть погодити в договорі також графік поставки (місяць, декада, доба тощо). У договорі поставки за згодою сторін може бути передбачений порядок відвантаження товарів будь-яким видом транспорту, а також вибірка товарів покупцем.

Договором може передбачатися відвантаження товарів вантажовідправником (виготовлювачем), що не є постачальником, і одержання товарів вантажоодержувачем, що не є покупцем, а також оплата товарів платником, що не є покупцем, а також порядок поставки недоодержаної покупцем у встановлений строк кількості товарів (ст. 267 ГКУ).

У ст. 268 ГКУ регламентується положення щодо якості товарів, що поставляються. Якість товарів, що поставляються, повинна відповідати стандартам, технічним умовам, іншій технічній документації, яка встановлює вимоги до їх якості, або зразкам (еталонам), якщо сторони не визначають у договорі вищі вимоги до якості товарів. Номери та індекси стандартів, технічних умов або іншої документації про якість товарів зазначаються в договорі. Якщо вказану документацію не опубліковано в загальнодоступних виданнях, її копії повинні додаватися постачальником до примірника договору покупця на його вимогу. У разі відсутності в договорі умов щодо якості товарів остання визначається відповідно до мети договору або до звичайного рівня якості для предмета договору чи загальних критеріїв якості. Постачальник повинен засвідчити якість товарів, що поставляються, належним товаросупровідним документом, який надсилається разом з товаром, якщо інше не передбачено договором. У разі поставки товарів нижчої якості, ніж вимагається стандартом, технічними умовами чи зразком (еталоном), покупець має право відмовитися від прийняття і оплати товарів, а якщо това-

ри уже оплачені покупцем, — вимагати повернення сплаченої суми. Якщо недоліки поставлених товарів можуть бути усунуті без повернення їх постачальнику, покупець має право вимагати від постачальника усунення цих недоліків у місцезнаходженні товарів або усунути їх власними засобами за рахунок постачальника. Якщо поставлені товари відповідають стандартам або технічним умовам, але виявляться нижчого сорту, ніж було обумовлено, покупець має право прийняти товари з оплатою за ціною, встановленою для товарів відповідного сорту, або відмовитися від прийняття і оплати поставлених товарів. Якщо покупець (одержувач) відмовився від прийняття товарів, які не відповідають за якістю стандартам, технічним умовам, зразкам (еталонам) або умовам договору, постачальник (виробник) зобов'язаний розпорядитися товарами в десятиденний строк, а щодо товарів, які швидко псуються, — протягом 24 годин з моменту одержання повідомлення покупця (одержувача) про відмову від товарів. Якщо постачальник (виробник) у зазначений строк не розпорядиться товарами, покупець (одержувач) має право реалізувати їх на місці або повернути виробникові. Товари, що швидко псуються, підлягають в усіх випадках реалізації на місці.

У ст. 269 ГКУ зазначаються гарантії якості товарів та претензії у зв'язку з недоліками поставлених товарів.

Строки і порядок встановлення покупцем недоліків поставлених йому товарів, які не могли бути виявлені при звичайному їх прийманні, і пред'явлення постачальникові претензій у зв'язку з недоліками поставлених товарів визначаються законодавством відповідно до ГКУ. Стандартами, технічними умовами або договором щодо товарів, призначених для тривалого користування чи зберігання, можуть передбачатися триваліші строки для встановлення покупцем у належному порядку зазначених недоліків (гарантійні строки). Сторони можуть погодити в договорі гарантійні строки, триваліші порівняно з передбаченими стандартами або технічними умовами. Гарантійний строк експлуатації обчислюється від дня введення виробу в експлуатацію, але не пізніше одного року з дня одержання виробу покупцем (споживачем), а щодо виробів народного споживання, які реалізуються через роздрібну торгівлю, — з дня роздрібного продажу речі, якщо інше не передбачено стандартами, технічними умовами або договором. Гарантійний строк придатності та зберігання товарів обчис-

люється від дня виготовлення товару. Постачальник (виробник) гарантує якість товарів загалом. Гарантійний строк на комплектуючі вироби і складові вважається таким, що дорівнює гарантійному строку на основний виріб, якщо інше не передбачено договором або стандартами (технічними умовами) на основний виріб. Постачальник (виробник) зобов'язаний за власний рахунок усунути дефекти виробу, виявлені протягом гарантійного строку, або замінити товари, якщо не доведе, що дефекти виникли внаслідок порушення покупцем (споживачем) правил експлуатації або зберігання виробу. У разі усунення дефектів у виробі, на який встановлено гарантійний строк експлуатації, цей строк продовжується на час, протягом якого він не використовувався через дефект, а при заміні виробу гарантійний строк обчислюється заново від дня заміни. У разі поставки товарів неналежної якості покупець (одержувач) має право стягнути з виготовлювача (постачальника) штраф у розмірі 20 % вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг), що передбачено ст. 231 ГКУ, якщо інший розмір не передбачено законом або договором.

Позови, що випливають з поставки товарів неналежної якості, можуть бути пред'явлені протягом шести місяців з дня встановлення покупцем у належному порядку недоліків поставлених йому товарів.

Комплектність товарів, що поставляються, регламентується ст. 270 ГКУ. Зокрема, товари повинні поставлятися комплектно відповідно до вимог стандартів, технічних умов або преїскурантів. Договором може бути передбачено поставку з додатковими до комплекту виробами (частинами) або без окремих, не потрібних покупцеві виробів (частин), що входять у комплект. Якщо комплектність не визначено стандартами, технічними умовами або преїскурантами, вона в необхідних випадках може визначатися договором. У разі поставки некомплектних виробів постачальник (виробник) зобов'язаний на вимогу покупця (одержувача) доукомплектувати їх у двадцятиденний строк після одержання вимоги або замінити комплектними виробами у той же строк, якщо сторонами не погоджено інший строк. Надалі щодо укомплектування виробу або його заміни покупець (одержувач) має право відмовитися від його оплати, а якщо товар уже оплачений, вимагати в установленому порядку повернення

сплачених сум. Якщо постачальник (виробник) у встановлений строк не укомплектує виріб або не замінить його комплектним, покупець має право відмовитися від товару. Прийняття покупцем некомплектних виробів не звільняє постачальника (виробника) від відповідальності.

Кабінет Міністрів України відповідно до вимог ГКУ та відповідних законів України затверджує Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та поставки виробів народного споживання, а також особливі умови поставки окремих видів товарів (ст. 271 ГКУ).

Для фінансових і промислових лізингових фірм це економічно вигідна форма здавання машинно-технічного устаткування в найм. Лізинг забезпечує високий рівень прибутків насамперед через високу оплату експлуатації техніки користувачами. Через установлені розрахункові підвищені норми амортизації об'єктів, що здаються в найм, вкладений лізинговими фірмами капітал на їхнє придбання повертається до інвестора в перші ж роки дії договору. Водночас державою вводяться податкові знижки на прибуток, одержуваний лізинговими фірмами: з оподатковування вилучається частина, що йде на амортизаційні відрахування.

Для користувачів техніки лізинг є інструментом оперативної заміни виробничих фондів через придбання для експлуатації складних і дорогих машин та устаткування без великих одноразових витрат, необхідних для придбання такої техніки. Особливе значення це має для дрібних і середніх фірм. Крім того, за допомогою лізингу попереджається моральне старіння експлуатованої техніки. Усе це стає важливим фактором успішної конкурентної діяльності фірм на ринку.

Для держави фінансове заохочення лізингу є засобом стимулювання продажів нової техніки, що спонукає лізингові фірми до збільшення капіталовкладень у ці операції, а фірми-користувачі — до постійного відновлення виробничих фондів. Лізинг стає, таким чином, фактором інтенсивного розвитку національної економіки і підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку.

34.3. Контрактація сільськогосподарської продукції

Договірні відносини контрактації сільськогосподарської продукції регулюються ст. 272 ГКУ.

Державна закупка сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції.

За договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції (далі — виробник) зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації (далі — контрактанту) вироблену ним продукцію в передбачені договором строки, кількості, асортименті, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти її і оплатити.

У договорах контрактації повинні передбачатися:

- види продукції (асортимент), номер державного стандарту або технічних умов, гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин;
- обсяг продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника;
- ціна за одиницю, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції;
- обов'язки контрактанта щодо подання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти та підприємства;
- взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору;
- інші умови, передбачені Типовим договором контрактації сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Договори контрактації мають певні особливості їх виконання (ст. 273 ГКУ). Зокрема, виробник повинен не пізніше як за п'ятнадцять днів до початку заготівлі продукції повідомити контрактанта про кількість і строки здачі сільськогосподарської продукції, що пропонується до продажу, і погодити календарний графік її здачі.

Контрактант зобов'язаний прийняти від виробника всю пред'явлену ним продукцію на умовах, передбачених договором. Нестандартну продукцію, яка швидко псується, придатну для використання у свіжому або переробленому вигляді, та стандартну продукцію, яка швидко псується, що здається понад обсяги, передбачені договором, контрактант приймає за цінами і на умо-

вах, що погоджені сторонами. У договорі контрактації можуть передбачатися обсяги сільськогосподарської продукції, приймання якої контрактант здійснює безпосередньо у виробника, та продукції, яка доставляється безпосередньо виробником торговельним підприємствам. Решта продукції приймається контрактантом на визначених договором приймальних пунктах, розташованих у межах адміністративного району за місцезнаходженням виробника. Забезпечення виробників тарою та необхідними матеріалами для пакування продукції здійснюється в кількості, порядку та строки, передбачені договором. Інші особливості виконання договорів контрактації встановлюються Положенням про контрактацію сільськогосподарської продукції, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

Окремою статтею ГКУ висвітлена відповідальність за договором контрактації. Так, у ст. 274 ГКУ визначається, що за нездачу сільськогосподарської продукції у передбачені договором контрактації строки виробник сплачує контрактанту неустойку в розмірі, встановленому договором, якщо інший розмір не передбачений законом.

За невиконання зобов'язання щодо приймання сільськогосподарської продукції безпосередньо у виробника, а також у разі відмови від приймання продукції, пред'явленої виробником у строки і в порядку, що погоджені сторонами, контрактант сплачує виробнику штраф у розмірі 5 % вартості неприйнятої продукції з урахуванням надбавки і знижок, а також відшкодовує завдані виробникові збитки, а щодо продукції, яка швидко псується, — її повну вартість.

Якщо продукцію не було своєчасно підготовлено до здавання-приймання і про це не було попереджено контрактанта, виробник відшкодовує контрактанту завдані цим збитки.

У договорі контрактації можуть бути передбачені також інші санкції за невиконання або неналежне виконання зобов'язань відповідно до вимог ГКУ.

34.4. Правове регулювання енергопостачання

Правове положення, умови та зміст договорів енергопостачання регламентуються ст. 275 ГКУ, де, зокрема, зазначається: *за договором енергопостачання енергопостачальне підприємство (енергопостачальник) відпускає електричну енергію, пару,*

гарячу і перегріту воду (далі — енергію) споживачеві (абоненту), який зобов'язаний оплатити прийняту енергію та дотримуватися передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного обладнання, що ним використовується. Відпуск енергії без оформлення договору енергопостачання забороняється.

Предметом договору енергопостачання є окремі види енергії з найменуванням, передбаченим у державних стандартах або технічних умовах.

Виробники і постачальники енергії, що займають монопольне становище, зокрема суб'єкти природних монополій, зобов'язані укласти договір енергопостачання на вимогу споживачів, які мають технічні засоби для одержання енергії. Розбіжності, що виникають при укладенні такого договору, врегульовуються відповідно до вимог ГКУ.

Енергопостачальні підприємства інших, крім державної і комунальної, форм власності можуть брати участь у забезпеченні енергією будь-яких споживачів, у тому числі через державну (комунальну) енергомережу, на умовах, визначених відповідними договорами.

Господарський кодекс України визначає правові категорії, кількості і якість енергії, строки, ціни та порядок розрахунків за договором енергопостачання. У ст. 276 ГКУ зазначається, що загальна кількість енергії, що відпускається, визначається за погодженням сторін. Якщо енергія виділяється в рахунок замовлення на державні потреби (ліміту), енергопостачальник не має права зменшувати абоненту цей ліміт без його згоди.

Пропозиції абонента щодо кількості та видів енергії, строків її відпуску є пріоритетними за наявності виробничих можливостей у енергопостачальника.

Показники якості енергії узгоджуються сторонами на підставі державних стандартів або технічних умов шляхом погодження переліку (величини) показників, підтримання яких є обов'язком для сторін договору.

Строки постачання енергії встановлюються сторонами в договорі виходячи, як правило, з необхідності забезпечення її ритмічного та безперебійного надходження абоненту. Основним обліковим періодом енергопостачання є декада з коригуванням обсягів протягом доби. Сторони можуть погоджувати постачання енергії

протягом доби за годинами, а також час і тривалість максимальних та мінімальних навантажень.

Кількість енергії, недоодержаної в попередні періоди з вини енергопостачальника, підлягає поповненню на вимогу абонента. Якщо енергію не вибрано абонентом або недоодержано ним для обігрівання у зв'язку зі сприятливими погодними умовами, поповнення недоодержаної енергії здійснюється за погодженням сторін.

Розрахунки за договорами енергопостачання здійснюються на підставі цін (тарифів), встановлених відповідно до вимог закону.

Оплата енергії, що відпускається, здійснюється, як правило, у формі попередньої оплати. За погодженням сторін можуть застосовуватися планові платежі з наступним перерахунком або оплата, що здійснюється за фактично відпущену енергію.

Якщо абонент має власне енергоджерело і відпускає енергію в мережі енергопостачальника, допускаються розрахунки за салдо взаємно одержаної енергії.

Відповідні правила користування енергією регламентовані ст. 277 ГКУ.

Абоненти користуються енергією з додержанням правил користування енергією відповідного виду, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Правилами можуть бути передбачені типові договори постачання окремих видів енергії.

Абонент має право відпускати енергію приєднаним до його мереж вторинним споживачам (субабонентам). У цьому разі субабоненти укладають договір енергопостачання з абонентом і мають права та несуть обов'язки абонента, а абонент має права та несе обов'язки енергопостачальника.

Абонент зобов'язаний повідомити перелік субабонентів енергопостачальнику, який має право контролювати енергомережі і прилади субабонентів та контролювати додержання субабонентами правил користування енергією.

Відповідальність за порушення правил користування енергією встановлюється законом.

34.5. Правове регулювання біржової торгівлі

У ст. 278–282 ГКУ встановлено поняття товарної біржі та біржової діяльності, права і обов'язки товарної біржі та правила

біржових торгів, правові умови створення та діяльності товарних бірж, а також основні правила здійснення торговельно-біржової діяльності та прийнятими відповідно до ГКУ законами й іншими нормативно-правовими актами.

Торговельно-біржова діяльність має на меті організацію та регулювання торгівлі шляхом надання послуг суб'єктам господарювання у здійсненні ними торговельних операцій спеціально утвореною господарською організацією — товарною біржею.

Товарна біржа є особливим суб'єктом господарювання, який надає послуги при укладенні біржових угод, виявленні попиту і пропозицій на товари, товарних цін, вивчає, упорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним з ним торговельним операціям.

Товарна біржа є юридичною особою, що діє на засадах самоврядування і господарської самостійності, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банку, печатку зі своїм найменуванням.

Товарна біржа створюється на основі добровільного об'єднання заінтересованих суб'єктів господарювання. Засновниками і членами товарної біржі не можуть бути органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також державні та комунальні підприємства, установи та організації, що повністю або частково утримуються за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів.

Заснування товарної біржі здійснюється шляхом укладення засновниками угоди, яка визначає порядок її створення, склад засновників, їх обов'язки, розмір і строки сплати пайових, вступних та періодичних внесків. Засновники сплачують пайовий внесок.

Товарна біржа діє на підставі статуту, який затверджується засновниками біржі.

Державна реєстрація товарної біржі здійснюється відповідно до вимог ст. 58 ГКУ (державна реєстрація суб'єктів господарювання).

Товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку.

Згідно зі ст. 279 ГКУ товарна біржа здійснює свою діяльність за принципами рівноправності учасників біржових торгів, публічного проведення біржових торгів, застосування вільних (ринкових) цін.

Права і обов'язки товарної біржі

Товарна біржа має право:

- встановлювати відповідно до законодавства власні обов'язкові для всіх учасників торгів правила біржової торгівлі та біржового арбітражу;
 - встановлювати вступні та періодичні внески для членів біржі, розмір плати за послуги, що надаються біржею;
 - встановлювати і стягувати відповідно до статуту біржі плату за реєстрацію угод на біржі, а також санкції за порушення статуту біржі та біржових правил;
 - створювати підрозділи біржі та затверджувати положення про них;
 - засновувати арбітражні комісії для вирішення спорів у торговельних угодах;
 - розробляти з урахуванням державних стандартів власні стандарти і типові контракти;
 - укладати угоди з іншими біржами, мати своїх представників на біржах, у тому числі розташованих за межами України;
 - видавати біржові бюлетені, довідники та інші інформаційні й рекламні видання;
 - вирішувати інші передбачені законом питання.
- Згідно зі ст. 280 ГКУ товарна біржа зобов'язана:
- створювати умови для біржової торгівлі;
 - регулювати біржові операції;
 - регулювати ціни на товари, що допускаються до обігу на біржі;
 - надавати членам і відвідувачам біржі організаційні, інформаційні та інші послуги;
 - забезпечувати збирання, обробку і розповсюдження інформації, що стосується кон'юнктури ринку.

У ст. 281 ГКУ встановлюється, що **правила біржової торгівлі** розробляються відповідно до законодавства і є основним документом, який регламентує порядок здійснення біржових операцій, ведення біржової торгівлі та розв'язання спорів з цих питань. Правила біржової торгівлі затверджуються загальними зборами членів товарної біржі або уповноваженим ними органом.

Біржовими є торги, що публічно і гласно проводяться в торговельних залах біржі за участю членів біржі за товарами, допущеними до реалізації на біржі в порядку, встановленому правилами біржової торгівлі.

Біржові операції можуть здійснювати тільки члени біржі або брокери — громадяни, зареєстровані на біржі відповідно до її статуту для виконання доручень членів біржі, яких вони представляють, щодо здійснення біржових операцій.

Припинення товарної біржі відбувається за рішенням загальних зборів членів біржі, а також за рішенням суду у випадках, передбачених законом (ст. 282 ГКУ).

34.6. Правове регулювання оренди майна та лізингу

За договором оренди одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської діяльності. У користування за договором оренди передається індивідуально визначене майно виробничо-технічного призначення (або цілісний майновий комплекс), що не втрачає у процесі використання своєї споживчої якості (неспоживна річ).

Об'єктом оренди можуть бути:

- державні та комунальні підприємства або їх структурні підрозділи як цілісні майнові комплекси, тобто господарські об'єкти із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), відокремленою земельною ділянкою, на якій розміщений об'єкт, та автономними інженерними комунікаціями і системою енергопостачання;
- нерухоме майно (будівлі, споруди, приміщення);
- інше окреме індивідуально визначене майно виробничо-технічного призначення, що належить суб'єктам господарювання.

Оренда структурних підрозділів державних та комунальних підприємств не повинна порушувати виробничо-господарську цілісність, технологічну єдність цього підприємства.

Законом може бути встановлено перелік державних та комунальних підприємств, цілісні майнові комплекси яких не можуть бути об'єктом оренди.

До відносин оренди застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених ст. 283 ГКУ.

У ст. 284 ГКУ закріплюються умови договору оренди. Так, до істотних умов договору оренди належать:

- об'єкт оренди (склад і вартість майна з урахуванням її індексації);
- строк, на який укладається договір оренди;
- орендна плата з урахуванням її індексації;
- порядок використання амортизаційних відрахувань;
- відновлення орендованого майна та умов його повернення або викупу.

Оцінка об'єкта оренди здійснюється за відновною вартістю.

Умови договору оренди діють упродовж усього строку дії договору, а також якщо після його укладення законодавством встановлено правила, що погіршують становище орендаря.

Реорганізація орендодавця не є підставою для зміни умов або розірвання договору оренди.

Строк договору оренди визначається за погодженням сторін. У разі відсутності заяви однієї зі сторін про припинення або зміну умов договору оренди протягом одного місяця після закінчення строку дії договору він вважається продовженим на такий самий строк і на таких самих умовах, які були передбачені договором.

Основні права і обов'язки орендаря

Орендар має переважне право перед іншими суб'єктами господарювання на продовження строку дії договору оренди. Він може бути зобов'язаний використовувати об'єкт оренди за цільовим призначенням відповідно до профілю виробничої діяльності підприємства, майно якого передано в оренду.

Орендар зобов'язаний берегти орендоване майно відповідно до умов договору, запобігаючи його псуванню або пошкодженню, і своєчасно та в повному обсязі сплачувати орендну плату.

Орендар відшкодовує орендодавцю вартість орендованого майна в разі відчуження цього майна або його знищення чи псування з вини орендаря (ст. 285 ГКУ).

У ст. 286 ГКУ наводиться визначення поняття орендної плати. **Орендна плата** — це фіксований платіж, який орендар сплачує орендодавцю незалежно від наслідків своєї господарської діяльності. Розмір орендної плати може бути змінений за погодженням сторін, а також в інших передбачених законодавством випадках.

Орендар має право вимагати зменшення розміру орендної плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, змінилися

передбачені договором умови господарювання або істотно погіршився стан об'єкта оренди.

Орендна плата встановлюється у грошовій формі. Залежно від специфіки виробничої діяльності орендаря орендна плата за згодою сторін може встановлюватися в натуральній або грошово-натуральній формі.

Строки внесення орендної плати визначаються в договорі.

Окремою статтею ГКУ регулюються питання, що виникають з *відносин оренди державного та комунального майна*. Так, у ст. 287 ГКУ зазначається, що до орендодавців щодо державного та комунального майна належать:

- Фонд державного майна України, його регіональні відділення — щодо цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів та нерухомого майна, яке є державною власністю, а також іншого майна в передбачених законом випадках;
- органи, уповноважені Верховною Радою Автономної Республіки Крим або місцевими радами управляти майном, — відповідно щодо майна, яке належить Автономній Республіці Крим або перебуває в комунальній власності;
- державні (комунальні) підприємства — щодо окремого індивідуально визначеного майна, а з дозволу орендодавців — також щодо цілісних майнових комплексів, їх структурних підрозділів та нерухомого майна.

Організаційні та майнові відносини, пов'язані з переданням в оренду цілісних майнових комплексів державного сектора економіки, а також цілісних майнових комплексів, що становлять комунальну власність, регулюються законодавством відповідно до ГКУ.

Утворення орендного підприємства здійснюється відповідно до ст. 115 ГКУ. Статут суб'єкта господарювання, утвореного на базі орендованого майна, не може суперечити умовам договору оренди.

Суборенда державного та комунального майна

Відповідно до ст. 288 ГКУ орендар має право передати окремі об'єкти оренди в суборенду, якщо інше не передбачено законом або договором оренди. Передання в суборенду цілісних майнових комплексів забороняється.

Викуп (приватизація) об'єкта оренди

Орендар має право на викуп об'єкта оренди, якщо таке право передбачено договором оренди. Умови викупу орендованого державного (комунального) майна (цілісного майнового комплексу) визначаються законом.

Орендар має право в будь-який час відмовитися від здійснення передбаченого в договорі права на викуп об'єкта оренди.

Приватизація зданих в оренду цілісних майнових комплексів здійснюється у випадках і порядку, передбачених законом (ст. 289 ГКУ).

У ст. 290 ГКУ зазначається, що відносини, пов'язані з орендою землі як засобу виробництва, регулюються Земельним кодексом України та відповідними законами України.

Оренда земельної ділянки без договору, укладеного в письмовій формі, посвідченого нотаріально та зареєстрованого в установленому законом порядку, забороняється.

Розмір плати за користування земельною ділянкою, що є державною або комунальною власністю, не може бути нижчий за встановлений відповідно до закону. Випадки звільнення від плати за користування земельною ділянкою або зменшення розміру плати визначаються законом.

Припинення договору оренди регулюється ст. 291 ГКУ, де, зокрема, визначено, що одностороння відмова від договору оренди забороняється.

Договір оренди припиняється в таких випадках:

- закінчення строку, на який його було укладено;
- викупу (приватизації) об'єкта оренди;
- ліквідації суб'єкта господарювання — орендаря;
- загибелі (знищення) об'єкта оренди.

Договір оренди може бути розірваний за згодою сторін. На вимогу однієї зі сторін договір оренди може бути достроково розірваний з підстав, передбачених Цивільним кодексом України для розірвання договору найму, у порядку, встановленому ст. 188 ГКУ (порядок зміни та розірвання господарських договорів).

Правові наслідки припинення договору оренди визначаються відповідно до умов регулювання договору найму Цивільним кодексом України.

Лізинг у сфері господарювання

Відповідно до ст. 292 ГКУ **лізинг** — це господарська діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування другій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Залежно від особливостей здійснення лізингових операцій лізинг може бути двох видів — **фінансовий** та **оперативний**. За формою здійснення лізинг може бути **зворотним, пайовим, міжнародним** тощо.

Об'єктом лізингу може бути нерухоме і рухоме майно, призначене для використання як основні фонди, не заборонене законом до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передання його в лізинг. Майно, яке становить державну (комунальну) власність, може бути об'єктом лізингу тільки за погодженням з органом, що здійснює управління цим майном, відповідно до закону.

Не можуть бути об'єктами лізингу земельні ділянки, інші природні об'єкти, а також цілісні майнові комплекси державних (комунальних) підприємств та їх структурних підрозділів.

Перехід права власності на об'єкт лізингу до іншої особи не є підставою для розірвання договору лізингу.

Правове регулювання лізингу здійснюється відповідно до ГКУ та законів України.

Лізинг — особливий вид договору майнового наймання.

Відносини з використання машинно-технічних виробів у національному і міжнародному господарському обороті дедалі ширше ґрунтуються на специфічній договірній формі майнового наймання, що називається **договором про лізинг** (contract of leasing). Виник цей договір у США в середині ХХ ст., а з кінця 50-х років дістав великого поширення в діловій практиці фірм Західної Європи і Японії, а нині використовується практично в усіх країнах світу.

Лізинг визнаний у судовій практиці багатьох країн, що не мають спеціального законодавчого регулювання (США, ФРН, Японія та ін.), але в окремих країнах видано спеціальні нормативні акти з лізингових відносин (у Франції — закон від 2 липня 1966 р., в Англії — закон про оренду-продаж 1965 року). Значне поширення цього виду договору спричинилося до розробки Конвенції про міжнародний фінансовий лізинг, яку було підписано в Оттаві 28 травня 1988 р., основна її мета — усунути правові бар'єри на шляху міжнародного лізингу.

Практика і доктрина вирізняють дві форми лізингу: *фінансовий* (financial lease), який називають іноді справжнім, і *операційний*, чи *експлуатаційний* (operation lease).

На відміну від звичайного договору майнової оренди, фінансовий лізинг характеризується тим, що охоплює складніший комплекс господарсько-економічних відносин, учасниками яких є не дві, а три сторони: фірма — виготовлювач машин, устаткування, лізингова фірма (орендодавець) і фірма-користувач (лізинготримач).

Орендодавцями є спеціалізовані лізингові промислові та фінансові фірми. Промислові товариства чи компанії, що займаються лізингом, є або філіями великих фірм — продуцентів техніки, або незалежними фірмами, створеними кількома фірмами-продуцентами.

У широких масштабах лізингові операції здійснюють фінансові товариства чи компанії, що є філіями банків чи їх функціональними підрозділами (відділеннями), або кредитні, страхові й інші організації.

Лізинг охоплює складний комплекс договірних відносин і здійснюється на базі двох чи більше договорів, насамперед купівлі-продажу і майнового наймання. За договором купівлі-продажу між фірмою — продуцентом технічного об'єкта і лізинговою фірмою остання здобуває машину чи устаткування у власність спеціально з метою подальшого здавання їх в оренду. За договором майнового найму, чи власне лізингу, між лізинговою фірмою-власником і промисловою фірмою-користувачем технічний об'єкт здається в найм. Цей неподільний зв'язок двох операцій — купівлі-продажу майна й передавання його в користування (чи оренду) — відображується в часто застосовуваному визначенні договору про лізинг як договору оренди-продажу.

34.7. Інші види господарсько-торговельної діяльності

У ст. 293 ГКУ регулюються відносини міни (бартеру) у сфері господарювання.

За договором міни (бартеру) кожна зі сторін зобов'язується передати другій стороні у власність, повне господарське відання чи оперативне управління певний товар в обмін на інший товар.

Сторона договору вважається продавцем товару, який вона передає в обмін, і покупцем товару, який вона одержує взамін.

За погодженням сторін можлива грошова доплата за товар більшої вартості, що обмінюється на товар меншої вартості, якщо це не суперечить законодавству.

Не може бути об'єктом міни (бартеру) майно, яке згідно із законодавством належить до основних фондів, становить державну або комунальну власність, якщо друга сторона договору міни (бартеру) не є відповідно державним чи комунальним підприємством. Законодавством можуть встановлюватися також інші особливості здійснення бартерних (товарообмінних) операцій, пов'язаних з придбанням і використанням окремих видів майна, а також здійснення таких операцій в окремих галузях господарювання.

До договору міни (бартеру) застосовуються правила, що регулюють договори купівлі-продажу, поставки, контрактації, елементи яких містяться в договорі міни (бартеру), якщо це не суперечить законодавству і відповідає суті відносин сторін (ст. 293 ГКУ).

У ст. 294 ГКУ визначаються питання зберігання на товарному складі.

Товарним складом визнається організація, що зберігає товари і надає пов'язані зі зберіганням послуги на засадах підприємницької діяльності.

Товарний склад є складом загального користування, якщо із закону, інших правових актів або виданого суб'єктам господарювання дозволу (ліцензії) випливає, що він зобов'язаний приймати на зберігання товари від будь-якого товароволодільця.

Зберігання на товарному складі здійснюється за договором складського зберігання.

До регулювання відносин, що випливають зі зберігання товарів за договором складського зберігання, застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України.

Глава 35. Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання

35.1. Агентська діяльність і агентські відносини

Відповідно до ст. 305 ГКУ відносини, що виникають при здійсненні комерційного посередництва (агентської діяльності) у сфері господарювання, регулюються ГКУ, іншими прийнятими відповідно до нього нормативно-правовими актами, що визначають особливості комерційного посередництва в окремих галузях господарювання. До агентських відносин можуть застосовуватися відповідні положення Цивільного кодексу України, якими регулюються відносини доручення.

Відповідно до ст. 295 ГКУ **комерційне посередництво (агентська діяльність)** є підприємницькою діяльністю, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє.

Комерційним агентом може бути суб'єкт господарювання (громадянин або юридична особа), який за повноваженням, що наданий агентським договором, здійснює комерційне посередництво.

Не є комерційними агентами підприємці, що діють хоча й у чужих інтересах, але від власного імені.

Комерційний агент не може укласти угоди від імені того, кого представляє, стосовно себе особисто.

Законом можуть бути встановлені обмеження або заборона здійснення комерційного посередництва в окремих галузях господарювання.

У ст. 296 ГКУ закріплюються відповідні підстави виникнення агентських відносин.

Агентські відносини виникають у разі:

- надання суб'єктом господарювання на підставі договору повноважень комерційному агенту на вчинення відповідних дій;
- схвалення суб'єктом господарювання, якого представляє комерційний агент, угоди, укладеної в інтересах цього суб'єкта агентом без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження.

Предмет агентського договору: за агентським договором одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок.

Агентський договір повинен визначати сферу, характер і порядок виконання комерційним агентом посередницьких послуг, права та обов'язки сторін, умови і розмір винагороди комерційному агенту, строк дії договору, санкції в разі порушення сторонами умов договору, інші визначені сторонами необхідні умови.

Договором повинна бути передбачена умова щодо території, у межах якої комерційний агент здійснює діяльність, визначену угодою сторін. Якщо територію дії агента в договорі не визначено, вважається, що агент діє в межах території України.

Агентський договір укладається в письмовій формі. У договорі має бути визначено форму підтвердження повноважень (представництва) комерційного агента (ст. 297 ГКУ).

Комерційний агент повідомляє суб'єкта, якого він представляє, про кожний випадок його посередництва в укладенні угод та про кожну укладену ним в інтересах цього суб'єкта угоду.

Угода, укладена від імені суб'єкта, якого представляє комерційний агент, без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження, вважається схваленою цим суб'єктом за умови, якщо він не відхилить перед третьою особою дії комерційного агента. Наступне схвалення угоди суб'єктом, якого представляє агент, робить угоду дійсною з дня її укладення (ст. 298 ГКУ).

Відповідно до ст. 299 ГКУ суб'єкт, якого представляє комерційний агент, має право довірити комерційне посередництво також іншим суб'єктам, повідомивши про це агента, а агент має право здійснювати комерційне посередництво також для інших суб'єктів господарювання, якщо інтереси суб'єктів, яких представляє комерційний агент, не є суперечливими у питаннях, для вирішення яких запрошений цей агент.

У разі монопольних агентських відносин комерційний агент, що представляє суб'єкта господарювання, не має права здійснювати комерційне посередництво для інших суб'єктів у межах, передбачених агентським договором.

Комерційний агент повинен особисто виконати дії, на які він уповноважений суб'єктом, якого представляє.

Якщо агентським договором не передбачено інше, комерційний агент не може передавати на власний розсуд іншим особам права, якими володіє в інтересах того, кого він представляє (ст. 300 ГКУ).

Як зазначено у ст. 301 ГКУ (взаєморозрахунки в агентських відносинах), відповідно до агентського договору комерційний агент одержує агентську винагороду за посередницькі операції, що здійснені ним в інтересах суб'єкта, якого він представляє, у розмірі, передбаченому договором. Агентська винагорода виплачується комерційному агенту після оплати третьою особою за угодою, укладеною з його посередництвом, якщо інше не передбачено договором сторін. Сторони можуть передбачити в договорі, що комерційному агенту сплачується додаткова винагорода, якщо він зобов'язується гарантувати виконання угоди, укладеної ним в інтересах суб'єкта, якого представляє. Суб'єкт, якого представляє комерційний агент, розраховує винагороду, на яку має право комерційний агент, відповідно до розмірів і строків, передбачених договором сторін. Комерційний агент має право вимагати для розрахунку бухгалтерський витяг щодо всіх угод, за які йому належить агентська винагорода. Умови виплати винагороди комерційному агенту за угоди, укладені після закінчення договірних відносин, а також інші умови, що стосуються розрахунків сторін, визначаються договором.

У ст. 302 ГКУ зазначаються обов'язки щодо нерозголошення конфіденційної інформації в агентських відносинах. Так, комерційний агент не має права передавати конфіденційну інформацію, одержану від суб'єкта, якого представляє, без згоди цього суб'єкта, використовувати її у власних інтересах чи в інтересах інших осіб всупереч інтересам суб'єкта, якого представляє, як при здійсненні комерційним агентом своєї діяльності в інтересах зазначеного суб'єкта, так і після припинення агентських відносин з ним.

Сторони агентського договору можуть укласти окрему угоду про захист конфіденційної інформації суб'єкта, якого представляє комерційний агент (договір про нерозголошення).

Комерційний агент відповідальний за розголошення конфіденційної інформації відповідно до закону та договору.

35.2. Відповідальність

за порушення агентського договору.

Припинення агентського договору

Відповідно до ст. 303 ГКУ комерційний агент відповідальний у повному обсязі за шкоду, заподіяну суб'єкту, якого він представляє, внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків, якщо інше не передбачено агентським договором.

Якщо інше не передбачено договором, комерційний агент не гарантує суб'єкту, якого представляє, виконання третіми особами зобов'язань за угодами, укладеними за його посередництвом.

У разі порушення агентського договору суб'єктом, якого представляє комерційний агент, останній має право на одержання винагороди в розмірах, передбачених агентським договором, а також на відшкодування збитків, понесених ним внаслідок невиконання або неналежного виконання договору другою стороною.

Припинення агентського договору

Агентський договір припиняється за угодою сторін, а також у разі відкликання повноважень комерційного агента суб'єктом, якого він представляє, або відмови комерційного агента від подальшого здійснення комерційного посередництва за договором, укладеним сторонами без визначення строку його дії; вибуття однієї зі сторін договору внаслідок її припинення або смерті; виникнення інших обставин, що припиняють повноваження комерційного агента або суб'єкта, якого він представляє. У разі відкликання повноважень комерційного агента суб'єкт, якого представляє комерційний агент, повинен сповістити його про припинення договору не менш як за один місяць, якщо триваліший строк не передбачений договором. У разі усунення (закінчення) обставин, що призвели до припинення повноважень комерційного агента, ці повноваження за згодою сторін можуть бути поновлені (ст. 304 ГКУ).

Під агентським договором (the contract of agency) розуміється договір про здійснення однією особою (*агентом*) дій з доручення і за рахунок іншої особи (*принципала*). Створений переважно судовою практикою Англії агентський договір нині не тільки широко використовується в майновому обороті всередині країн загального права, а й є також одним з найпоширеніших видів

міжнародних угод. Не випадково процес уніфікації торгового права поширюється і на сферу відносин за агентським договором. Директива про самостійних торгових агентів, що була прийнята в 1986 р. Радою міністрів ЄЕС і підлягала реалізації в Англії до 1 січня 1994 р., вносить дуже істотні зміни в норми англійського права, що регулюють цей вид договору. Однак при цьому слід звернути особливу увагу на вплив норм англійського права на прийняті у процесі уніфікації міжнародні акти.

Агентський договір може бути спрямований на здійснення агентом як юридичних, так і фактичних дій, кінцевою метою яких є встановлення договірних зобов'язань між принципалом і третьою особою. Як правило, агент діє від імені принципала, і, отже, укладені ним чи при його сприянні угоди створюють права й обов'язки безпосередньо для принципала. Судова практика припускає й інші способи вступу агента у відносини з третіми особами при здійсненні покладеного на нього принципалом доручення, а саме: агент має право діяти від власного імені, не розкриваючи перед третьою особою існування принципала; агент може, вказуючи на те, що виступає за дорученням і за рахунок принципала, не розкривати його імені.

Визнані судовою практикою Англії і США способи виступу агента при здійсненні взятого ним на себе перед принципалом зобов'язання, природа такого зобов'язання (здійснення як юридичних, так і фактичних дій) свідчать про те, що агентський договір призначений регулювати відносини, що в континентальному праві опосередковуються трьома видами договорів, а саме: договором доручення, договором комісії і договором про посередництво. Агентський договір є найважливішою підставою створення відносин з торгового представництва. Формально дотепер при відсутності прямо виражених чи тільки припущених умов у договорі про право на винагороду агент не має права вимагати такого. За ним закріплюється право на відшкодування понесених у процесі виконання доручення витрат. Однак фактично право на винагороду завжди передбачається, коли особа здійснює агентські послуги у вигляді промислу.

Жодної особливої форми договору не передбачається. Відносини агента і принципала можуть виникати з письмової чи усної угоди, з відповідного поведіння сторін. Для того щоб дії агента зобов'язували принципала, вони повинні бути зроблені в ме-

жах наданих йому повноважень. Повноваження агента можуть бути прямо вираженими (express authority) і тільки припущеними (implied authority). Прямо виражене повноваження може бути надане в будь-якій формі. Виняток становить повноваження на здійснення для принципала договору “за печаткою”, наділення яким має бути також оформлене у формі документа “за печаткою” (deed).

Потребами торгового обороту зумовлюється визнання за агентом *повноважень з необхідності* (authority by necessity). Зазвичай при цьому йдеться про випадки, коли агент володіє товарами принципала, але з обмеженими повноваженнями. Першою необхідною умовою для цього є виникнення надзвичайної комерційної необхідності перевищення повноважень для захисту інтересів принципала. Друга умова — неможливість для агента одержати від принципала відповідні вказівки.

Відносини сторін агентського договору складаються в такий спосіб. *Агент зобов’язаний:*

- виконати доручення принципала особисто, крім випадків, коли можливість субделегатії повноважень передбачена договором чи діловими звичаями. При заміні себе іншою особою агент відповідає за його дії перед принципалом;
- наслідувати вказівкам принципала, виявляючи при цьому належні обачність і вміння;
- не розголошувати третім особам отримані у процесі виконання доручення конфіденційні дані, а також не використовувати придбану в такий спосіб інформацію з метою конкуренції з принципалом;
- не допускати положення, коли особисті інтереси могли б суперечити обов’язкам стосовно принципала. З цієї причини, наприклад, без згоди принципала агент не має права самостійно придбати товар, який повинен продати за дорученням принципала;
- надавати принципалу необхідну інформацію;
- зберігати окремо гроші й товари, отримані для принципала.

Агент не відповідає перед принципалом за виконання обов’язків третьою особою, з якою він вступив у договірні відносини за рахунок принципала. Винятком з цього принципу є агентський договір, згідно з яким агент перебрав на себе умови *делькредере*.

Глава 36. Правове регулювання перевезення вантажів

36.1. Перевезення вантажів як вид господарської діяльності

Відповідно до ст. 306 ГКУ **перевезенням вантажів** визнається господарська діяльність, пов'язана з переміщенням продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання залізницями, автомобільними, водними та повітряними шляхами, а також транспортування продукції трубопроводами.

Суб'єктами відносин перевезення вантажів є перевізники, вантажовідправники та вантажоодержувачі.

Перевезення вантажів здійснюють вантажний залізничний, автомобільний, морський, авіаційний внутрішній флот, вантажний, трубопровідний, космічний та інші види транспорту.

Допоміжним видом діяльності, що пов'язаний з перевезенням вантажу, є транспортна експедиція.

Загальні умови перевезення вантажів, а також особливі умови перевезення окремих видів вантажів (вибухових речовин, зброї, отруйних, легкозаймистих, радіоактивних та інших небезпечних речовин) визначаються ГКУ і виданими відповідно до нього транспортними кодексами, транспортними статутами та іншими нормативно-правовими актами.

Відносини, пов'язані з перевезенням пасажирів та багажу, регулюються Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.

36.2. Відносини, що виникають з перевезення вантажів

Договір перевезення вантажу

За договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити ввірений їй другою стороною (вантажовідправником) вантаж до пункту призначення в установлений законодавством чи договором строк та видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (вантажовідправнику), а вантажовідправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату.

Договір перевезення вантажу укладається в письмовій формі. Укладення договору перевезення вантажу підтверджується складенням перевізного документа (транспортної накладної, коносамента тощо) відповідно до вимог законодавства. Перевізники зобов'язані забезпечувати вантажовідправників бланками перевізних документів згідно з правилами здійснення відповідних перевезень.

Вантажовідправник і перевізник у разі необхідності здійснення систематичних впродовж певного строку перевезень вантажів можуть укласти довгостроковий договір, за яким перевізник зобов'язується у встановлені строки приймати, а вантажовідправник — подавати до перевезення вантажі в погодженому сторонами обсязі.

Залежно від виду транспорту, яким передбачається систематичне перевезення вантажів, укладаються такі довгострокові договори: довгостроковий — на залізничному і морському транспорті; навігаційний — на річковому транспорті (внутрішньому флоті), спеціальний — на повітряному транспорті, річний — на автомобільному транспорті. Порядок укладення довгострокових договорів встановлюється відповідними транспортними кодексами, транспортними статутами або правилами перевезень.

Умови перевезення вантажів окремими видами транспорту, а також відповідальність суб'єктів господарювання за цими перевезеннями визначаються транспортними кодексами, транспортними статутами та іншими нормативно-правовими актами. Сторони можуть передбачити в договорі також інші умови перевезення, що не суперечать законодавству, та додаткову відповідальність за неналежне виконання договірних зобов'язань (ст. 307 ГКУ).

Приймання вантажу до перевезення

Відповідно до ст. 308 ГКУ вантаж до перевезення приймається перевізниками залежно від виду транспорту та вантажу в місцях загального або незагального користування. Відповідальність перевізника за збереження вантажу виникає з моменту прийняття вантажу до перевезення.

Вантажовідправник зобов'язаний підготувати вантаж до перевезення з урахуванням необхідності забезпечення транспортабельності та збереження його у процесі перевезення і має пра-

во застрахувати вантаж у порядку, встановленому законодавством.

Якщо для здійснення перевезення вантажу законодавством або договором передбачено спеціальні документи (посвідчення), які підтверджують якість та інші властивості вантажу, що перевозиться, вантажовідправник зобов'язаний передати такі документи перевізникові разом з вантажем.

Про прийняття вантажу до перевезення перевізник видає вантажовідправнику в пункті відправлення належно оформлений документ.

Вантажовідправник має право в порядку, встановленому транспортними кодексами чи статутами, одержати назад зданий до перевезення вантаж до його відправлення, замінити вказаного в перевізному документі одержувача вантажу (до його видачі адресату), розпорядитися вантажем у разі неприйняття його одержувачем чи неможливості видачі вантажу одержувачу.

У разі переривання або припинення перевезення вантажів з незалежних від перевізника обставин перевізник зобов'язаний повідомити про це вантажовідправника і одержати від нього відповідне розпорядження щодо вантажу (ст. 309 ГКУ).

У ст. 310 ГКУ регламентується порядок **одержання вантажу в пункті призначення**, де, зокрема, зазначено, що перевізник зобов'язаний повідомити одержувача про прибуття вантажу на його адресу. Одержувач зобов'язаний прийняти вантаж, який прибув на його адресу. Він має право відмовитися від прийняття пошкодженого або зіпсованого вантажу, якщо буде встановлено, що внаслідок зміни якості виключається можливість повного або часткового використання його за первісним призначенням.

Відповідальність перевізника за збереження вантажу припиняється з моменту його видачі одержувачу в пункті призначення. Якщо одержувач не затребував вантаж, що прибув, в установленій строк або відмовився прийняти його, перевізник має право залишити вантаж у себе на зберігання за рахунок і на ризик вантажовідправника, письмово повідомивши його про це.

Вантаж, не одержаний протягом місяця після повідомлення перевізником одержувача, вважається невитребуваним і реалізується в установленому законодавством порядку.

Плата за перевезення вантажів та виконання інших пов'язаних з перевезенням робіт визначається за цінами, встановленими відповідно до законодавства.

У ст. 312 ГКУ регламентується **договір перевезення вантажу у прямому змішаному сполученні**.

За договором перевезення вантажу у прямому змішаному сполученні перевезення здійснюється від вантажовідправника до вантажоодержувача двома або більше перевізниками різних видів транспорту за єдиним перевізним документом.

До договорів перевезення вантажу у прямому змішаному сполученні застосовуються правила ст. 307 ГКУ, якщо інше не передбачено транспортними кодексами чи статутами.

Відносини перевізників під час перевезення вантажу у прямому змішаному сполученні та умови роботи перевалочних пунктів регулюються вузловими угодами. Порядок укладення вузлових угод встановлюється транспортними кодексами та статутами.

Договір транспортного експедирування

За договором транспортного експедирування одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу.

Договором транспортного експедирування може бути встановлений обов'язок експедитора організувати перевезення вантажу транспортом і за маршрутом, вибраним експедитором або клієнтом, укладати від свого імені або від імені клієнта договір перевезення вантажу, забезпечувати відправку і одержання вантажу, а також виконання інших зобов'язань, пов'язаних із перевезенням.

Договором транспортного експедирування може бути передбачено надання додаткових послуг, необхідних для доставки вантажу (перевірка кількості та стану вантажу, його завантаження та вивантаження, сплата мита, зборів і витрат, покладених на клієнта, зберігання вантажу до його одержання в пункті призначення, одержання необхідних для експорту та імпорту документів, виконання митних формальностей тощо).

Плата за договором транспортного експедирування здійснюється за цінами, що визначаються відповідно до гл. 21 ст. 316 ГКУ.

36.3. Відповідальність перевізника за невиконання чи неналежне виконання умов договору

Прострочення доставки вантажу

Відповідно до ст. 313 ГКУ перевізник зобов'язаний доставити вантаж до пункту призначення у строк, передбачений транспортними кодексами, статутами чи правилами. Якщо строк доставки вантажів у зазначеному порядку не встановлено, сторони мають право встановити цей строк у договорі.

Перевізник звільняється від відповідальності за прострочення доставки вантажу, якщо прострочення сталося не з його вини.

Розмір штрафів, що стягуються з перевізників за прострочення доставки вантажу, визначається відповідно до закону.

Сплата штрафу за доставку вантажу з простроченням не звільняє перевізника від відповідальності за втрату, нестачу або пошкодження вантажу, що сталися внаслідок прострочення.

Втрата, нестача, пошкодження вантажу

Відповідно ст. 314 ГКУ перевізник відповідальний за втрату, нестачу та пошкодження прийнятого до перевезення вантажу, якщо не доведе, що вони сталися не з його вини.

У транспортних кодексах чи у статутах можуть бути передбачені випадки, коли доведення вини перевізника у втраті, нестачі або пошкодженні вантажу покладається на одержувача або відправника.

За шкоду, заподіяну при перевезенні вантажу, перевізник відповідає:

- у разі втрати або нестачі вантажу — у розмірі вартості вантажу, який втрачено або якого не вистачає;
- у разі пошкодження вантажу — у розмірі суми, на яку зменшилася його вартість;
- у разі втрати вантажу, зданого до перевезення з оголошенням його цінності, — у розмірі оголошеної цінності, якщо не буде доведено, що вона є нижчою від справжньої вартості вантажу.

Якщо внаслідок пошкодження вантажу його якість змінилася так, що він не може бути використаний за прямим призначенням, одержувач вантажу має право від нього відмовитись і вимагати відшкодування за його втрату.

Якщо вантаж, за втрату чи нестачу якого перевізник сплатив відповідне відшкодування, буде згодом знайдено, одержувач (відправник) має право вимагати видачі йому цього вантажу, повернувши одержане за його втрату чи нестачу відшкодування.

36.4. Порядок вирішення спорів щодо перевезень

До пред'явлення перевізникові позову, що випливає з договору перевезення вантажу, **обов'язковим є пред'явлення йому претензії**.

Претензії можуть пред'являтися протягом шести місяців, а претензії щодо сплати штрафів і премій — протягом сорока п'яти днів.

Перевізник зобов'язаний розглянути заявлену претензію і повідомити заявника про задоволення чи відхилення її протягом трьох місяців, а щодо претензії з перевезення у прямому змішаному сполученні — протягом шести місяців. Претензії щодо сплати штрафу або премії мають бути розглянуті протягом сорока п'яти днів.

Якщо претензію відхилено або відповідь на неї не одержано у строк, зазначений у ч. 3 ст. 314 ГКУ, заявник має право звернутися до суду протягом шести місяців з дня одержання відповіді або закінчення строку, встановленого для відповіді.

Для пред'явлення перевізником до вантажовідправників та вантажоодержувачів позовів, що випливають з перевезення, встановлюється шестимісячний строк.

Щодо спорів, пов'язаних з міждержавними перевезеннями вантажів, порядок їх пред'явлення і строки позовної давності встановлюються транспортними кодексами чи статутами або міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ст. 315 ГКУ).

Глава 37. Капітальне будівництво

37.1. Підрядні відносини в капітальному будівництві

Відповідно до ст. 317 ГКУ будівництво об'єктів виробничого та іншого призначення, підготовка будівельних ділянок, роботи з обладнання будівель, роботи із завершення будівництва, прикладні та експериментальні дослідження і розробки тощо, які

виконуються суб'єктами господарювання для інших суб'єктів або на їх замовлення, здійснюються на умовах підряду. Для здійснення зазначених робіт можуть укладатися такі **договори підряду**:

- на капітальне будівництво (у тому числі субпідряду);
- на виконання проектних і досліджувальних робіт;
- на виконання геологічних, геодезичних та інших робіт, необхідних для капітального будівництва;
- інші.

Загальні умови договорів підряду визначаються відповідно до положень Цивільного кодексу України про договір підряду, якщо інше не передбачено ГКУ.

Господарські відносини у сфері матеріально-технічного забезпечення капітального будівництва регулюються відповідними договорами підряду, якщо інше не передбачено законодавством або договором сторін. За згодою сторін будівельні поставки можуть здійснюватися на основі договорів поставки.

37.2. Договір підряду на капітальне будівництво

За договором підряду на капітальне будівництво одна сторона (підрядник) зобов'язується своїми силами і засобами на замовлення другої сторони (замовника) побудувати і здати замовникові у встановлений строк визначений договором об'єкт відповідно до проектно-кошторисної документації або виконати обумовлені договором будівельні та інші роботи, а замовник зобов'язується передати підряднику затверджену проектно-кошторисну документацію, надати йому будівельний майданчик, прийняти закінчені будівництвом об'єкти і оплатити їх. Відповідно до ст. 318 ГКУ договір підряду укладається на будівництво, розширення, реконструкцію та перепрофілювання об'єктів; будівництво об'єктів з покладенням повністю або частково на підрядника виконання робіт з проектування, поставки обладнання, пусконаладжувальних та інших робіт; виконання окремих комплексів будівельних, монтажних, спеціальних, проектно-конструкторських та інших робіт, пов'язаних з будівництвом об'єктів. Забезпечення будівництва матеріалами, технологічним, енергетичним, електротехнічним та іншим устаткуванням покладається на підрядника, якщо інше не передбачено законодавством або договором. Зміст договору підряду на капітальне будівництво, що уклада-

ється на підставі державного замовлення, має відповідати цьому замовленню.

Договір підряду на капітальне будівництво повинен передбачати:

- найменування сторін;
- місце і дату укладення договору;
- предмет договору (найменування об'єкта, обсяги і види робіт, передбачених проектом);
- строки початку і завершення будівництва, виконання робіт;
- права і обов'язки сторін;
- вартість і порядок фінансування будівництва об'єкта (робіт);
- порядок матеріально-технічного, проектного та іншого забезпечення будівництва;
- режим контролю якості робіт і матеріалів замовником;
- порядок прийняття об'єкта (робіт);
- порядок розрахунків за виконані роботи, умови про дефекти і гарантійні строки;
- страхування ризиків, фінансові гарантії;
- відповідальність сторін (відшкодування збитків);
- врегулювання спорів, підстави та умови зміни і розірвання договору.

Договір підряду на капітальне будівництво замовник може укладати з одним підрядником, двома і більшою їх кількістю (ст. 319 ГКУ).

Підрядник має право за згодою замовника залучати до виконання договору як третіх осіб субпідрядників на умовах укладених з ними субпідрядних договорів, відповідаючи перед замовником за результати їх роботи. У цьому разі підрядник є для замовника генеральним підрядником, а для субпідрядників — замовником.

Договір підряду на виконання робіт з монтажу устаткування замовник може укладати з генеральним підрядником або з поставачальником устаткування. За згодою генерального підрядника договори на виконання монтажних та інших спеціальних робіт можуть укладатися замовником з відповідними спеціалізованими підприємствами.

Відповідно до ст. 320 ГКУ замовник має право, не втручаючись у господарську діяльність підрядника, здійснювати контроль і технічний нагляд за відповідністю обсягу, вартості й якості

виконаних робіт проектам і кошторисам. Він має право перевіряти процес і якість будівельних і монтажних робіт, а також якість використовуваних матеріалів.

Якщо підрядник не береться своєчасно за виконання договору або виконує роботу так повільно, що закінчення її до строку стає явно неможливим, замовник має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків.

Підрядник має право не братися за роботу, а розпочати роботу зупинити в разі порушення замовником своїх зобов'язань за договором, внаслідок якого початок або продовження робіт підрядником виявляються неможливими чи значно ускладненими.

Недоліки виконання робіт чи матеріалів, що використовуються для робіт, допущені з вини підрядника або субпідрядника, повинні бути усунуті підрядником за власний рахунок.

Розрахунки за договором підряду на капітальне будівництво

У договорі підряду на капітальне будівництво сторони визначають вартість робіт (ціну договору) або спосіб її визначення.

Вартість робіт за договором підряду (компенсація витрат підрядника та належна йому винагорода) може визначатися складанням приблизного або твердого кошторису. Кошторис вважається твердим, якщо договором не передбачено інше. Зміни до твердого кошторису можуть бути внесені лише за погодженням сторін.

У разі виникнення потреби значно перевищити приблизний кошторис підрядник зобов'язаний своєчасно попередити про це замовника. Якщо підрядник не попередив замовника про перевищення кошторису, він зобов'язаний виконати роботу, не вимагаючи відшкодування понесених додаткових витрат.

Підрядник не має права вимагати збільшення твердого кошторису, а замовник — його зменшення. У разі істотного зростання після укладення договору вартості матеріалів та устаткування, які мали бути надані підрядником, а також послуг, що надавалися йому третіми особами, підрядник має право вимагати збільшення встановленої вартості робіт, а в разі відмови замовника — розірвання договору в установленому порядку.

Якщо договором не передбачено попередньої оплати виконаної роботи або окремих її етапів, замовник зобов'язаний сплати-

ти підряднику обумовлену договором ціну після остаточної здачі об'єкта будівництва за умови, що робота виконана належно і в погоджений строк або за згодою замовника достроково.

Підрядник має право вимагати виплати йому авансу, якщо така виплата та розмір авансу передбачені договором.

У разі необхідності консервації будівництва з незалежних від сторін обставин замовник зобов'язаний оплатити підряднику виконані до консервації роботи і відшкодувати йому пов'язані з консервацією витрати (ст. 321 ГКУ).

Відповідальність за порушення договору підряду на капітальне будівництво

У ст. 322 ГКУ зазначається, що за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором підряду на капітальне будівництво винна сторона сплачує штрафні санкції, а також відшкодує другій стороні збитки (зроблені другою стороною витрати, втрату або пошкодження її майна, неодержані доходи) у сумі, не покритій штрафними санкціями, якщо інший порядок не встановлено законом. Недоліки, виявлені при прийнятті робіт (об'єкта), підрядник зобов'язаний усунути за власний рахунок у строки, погоджені із замовником. У разі порушення строків усунення недоліків підрядник відповідає згідно із договором.

Позовна давність для вимог, що впливають з неналежної якості робіт за договором підряду на капітальне будівництво, визначається з дня прийняття роботи замовником і становить:

- один рік щодо недоліків некапітальних конструкцій, а якщо недоліки не могли бути виявлені за звичайного способу прийняття роботи — два роки;
- три роки щодо недоліків капітальних конструкцій, а якщо недоліки не могли бути виявлені за звичайного способу прийняття роботи — десять років;
- тридцять років щодо відшкодування збитків, завданих замовникові протиправними діями підрядника, які призвели до руйнувань чи аварій.

Якщо договором підряду або законодавством передбачено надання гарантії якості роботи і недоліки виявлено в межах гарантійного строку, перебіг строку позовної давності починається з дня виявлення недоліків.

У ст. 323 ГКУ визначаються *умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві*.

Договори підряду (субпідряду) на капітальне будівництво укладаються і виконуються на загальних умовах укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затверджених Кабінетом Міністрів України, відповідно до закону.

Договори підряду на капітальне будівництво за участі іноземних суб'єктів господарювання укладаються і виконуються в порядку, передбаченому ГКУ, міждержавними угодами, а також особливими умовами укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затвердженими в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Договір підряду на виконання проектних і дослідних робіт

Відповідно до ст. 324 ГКУ за договором підряду на виконання проектних і дослідних робіт підрядник зобов'язується розробити за завданням замовника проектну документацію або виконати обумовлені договором проектні роботи, а також виконати дослідні роботи, а замовник зобов'язується прийняти і оплатити їх.

До відносин, що виникають у процесі виконання проектних та дослідних робіт, можуть застосовуватися положення ст. 318 ГКУ (договір підряду на капітальне будівництво).

Підрядник відповідальний за недоліки проекту, у тому числі виявлені у процесі його реалізації та експлуатації побудованого за цим проектом об'єкта.

У разі виявлення недоліків проекту підрядник зобов'язаний безоплатно переробити проект, а також відшкодувати замовнику збитки, спричинені недоліками проекту.

Позов про відшкодування замовнику збитків, спричинених недоліками проекту, може бути заявлено протягом десяти років, а якщо збитки замовнику завдано протиправними діями підрядника, які призвели до руйнувань, аварій, обрушень, — протягом тридцяти років з дня прийняття побудованого об'єкта.

Договір підряду

У сучасний період науково-технічної революції дедалі більшого значення набуває підряд на виконання *науково-технічних*

робіт — науково-дослідних і проектно-конструкторських, які дістали назву “інжиніринг”.

У договірній практиці широко застосовуються *змішані види* зазначених господарських робіт, умови виконання яких визначаються в тому самому контракті.

Договір підяду регулюється у країнах романо-германської системи права нормами цивільних кодексів (наприклад, у Франції — ст. 1789–1799 ФГК, у ФРН — § 631–651 ГГУ). В англо-американській системі права норми стосовно підяду вироблені переважно судовою практикою, але у США існують також спеціальні закони в окремих штатах.

Важливу роль у договірній практиці відіграють типові договори, особливо в будівельному підряді, розроблені національними і міжнародними промисловими організаціями й об’єднаннями підприємців.

За договором підяду одна сторона (підрядчик) зобов’язується виконати певну роботу за завданням іншої сторони (замовника), яка, у свою чергу, повинна прийняти роботу і сплатити за неї обумовлену ціну (ст. 1787 ФГК; § 631 ГГУ; ст. 357–363 ШОЗ та ін.).

У країнах романо-германської системи права **підряд** вважається самостійним видом договору, що обумовлюється встановленими в законі ознаками. В англо-американській системі права підрядні відносини традиційно вважаються одним з видів договору особистого наймання, але при цьому його істотною особливістю визнається певна самостійність виконавця роботи, що називається **незалежним контрагентом**.

Договір підяду необхідно відмежовувати від близьких за змістом договорів *особистого наймання і купівлі-продажу майбутніх речей*.

Від договору особистого наймання договір підяду відрізняється за трьома ознаками. Предметом договору підяду є виконання підрядчиком роботи, передбаченої замовленням, результат якої може виражатись або не виражатись в якійсь матеріальній формі.

За договором підяду підрядчик юридично зберігає становище самостійно господарюючого суб’єкта. Господарська самостійність підрядчика полягає в тому, що він переважно самостійно організовує свою роботу і визначає способи її виконання.

Договір підяду спрямований на надання замовнику готового результату роботи. Особа, що працює за договором особистого найму, не несе ризику, пов'язаного з виконанням своєї роботи.

Практичне значення має також відмежування підяду від *купівлі-продажу майбутньої речі*, тому що з урахуванням відповідної кваліфікації відносин застосовуються норми того чи іншого договору. Відмежування залежить насамперед від того, яка зі сторін є власником матеріалу, що використовується для виготовлення речі.

В усіх країнах суди визнають договором підяду виконання замовлення на виготовлення речі з матеріалу замовника, оскільки постачальник виконує в цьому разі лише роботу щодо чужого об'єкта власності й передає контрагенту результат своєї роботи.

Глава 38. Правове регулювання інноваційної діяльності

38.1. Інноваційна діяльність

Відносини, що виникають у процесі здійснення інноваційної діяльності, регулюються ГКУ та законодавчими актами України (ст. 332 “Законодавство про інноваційну діяльність” ГКУ).

Інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя (ст. 325 ГКУ).

38.2. Інвестування інноваційної діяльності

Відповідно до ст. 326 ГКУ інвестиціями у сфері господарювання визнаються довгострокові вкладення різних видів майна, інтелектуальних цінностей та майнових прав в об'єкти господарської діяльності з метою одержання доходу (прибутку) або досягнення іншого соціального ефекту.

До форм інвестування інноваційної діяльності належать:

- державне (комунальне) інвестування, що здійснюється органами державної влади або органами місцевого самоврядування за рахунок бюджетних коштів та інших коштів відповідно до закону;

- комерційне інвестування, що здійснюється суб'єктами господарювання за рахунок власних або позичкових коштів з метою розвитку бази підприємництва;
- соціальне інвестування, що здійснюється в об'єкти соціальної сфери та інших невиробничих сфер;
- іноземне інвестування, що здійснюється іноземними юридичними особами або іноземцями, а також іншими державами;
- спільне інвестування, що здійснюється суб'єктами України разом з іноземними юридичними особами чи іноземцями.

Загальні умови реалізації інвестицій в Україні визначаються законом.

38.3. Види інноваційної діяльності

У ст. 327 ГКУ визначається, що **інноваційна діяльність** передбачає інвестування наукових досліджень і розробок, спрямованих на здійснення якісних змін у стані продуктивних сил і прогресивних міжгалузевих структурних зрушень, розробки і впровадження нових видів продукції та технологій.

Інноваційна діяльність здійснюється за такими напрямками:

- наукові дослідження і розробки, спрямовані на створення об'єктів інтелектуальної власності, науково-технічної продукції;
- розробка, освоєння, випуск і поширення принципово нових видів техніки і технологій;
- розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального і екологічного становища;
- технічне переозброєння, реконструкція, розширення, будівництво нових підприємств, що здійснюються вперше як промислове освоєння виробництва нової продукції або впровадження нової технології.

Інвестування відтворення основних фондів і приросту матеріально-виробничих запасів здійснюється як капітальні вкладення.

38.4. Державне регулювання і державні гарантії інноваційної діяльності

Держава регулює інноваційну діяльність шляхом:

- визначення інноваційної діяльності як необхідної складової інвестиційної та структурно-галузевої політики;

- формування і забезпечення реалізації інноваційних програм та цільових проектів;
- створення економічних, правових та організаційних умов для забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності;
- створення та сприяння розвитку інфраструктури інноваційної діяльності.

Держава здійснює контроль за інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, її відповідністю вимогам законодавства і державним інноваційним програмам. Законом можуть бути передбачені галузі або об'єкти інноваційної діяльності, в яких обмежується чи забороняється використання іноземних інвестицій (ст. 328 ГКУ).

Державні гарантії інноваційної діяльності

Відповідно до ст. 329 ГКУ *держава гарантує суб'єктам інноваційної діяльності:*

- підтримку інноваційних програм і проектів, спрямованих на реалізацію економічної та соціальної політики держави;
- підтримку створення та розвитку суб'єктів інфраструктури інноваційної діяльності;
- охорону та захист прав інтелектуальної власності, захист від недобросовісної конкуренції у сфері інноваційної діяльності;
- вільний доступ до інформації про пріоритети державної економічної та соціальної політики, про інноваційні потреби та результати науково-технічної діяльності, крім випадків, передбачених законом;
- підтримку щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері здійснення інноваційної діяльності.

Відповідно до ст. 330 ГКУ інноваційні проекти, що інвестуються за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів, а також проекти, замовниками яких є органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, підлягають обов'язковій державній експертизі відповідно до законодавства. Інноваційні проекти, що інвестуються за рахунок інших джерел, підлягають обов'язковій державній експертизі з питань додержання екологічних, містобудівних та санітарно-гігієнічних вимог.

У разі необхідності експертиза окремих інноваційних проектів, що мають важливе народногосподарське значення, може здійснюватися за рішенням Кабінету Міністрів України.

Договір на створення і передачу науково-технічної продукції

У ст. 331 ГКУ зазначається, що за договором на створення і передавання науково-технічної продукції одна сторона (виконавець) зобов'язується виконати обумовлені завданням другої сторони (замовника) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), а замовник зобов'язується прийняти виконані роботи (продукцію) і оплатити їх.

Предметом договору на передавання науково-технічної продукції може бути модифікована науково-технічна продукція.

Науково-технічною продукцією є завершені науково-дослідні, проектні, конструкторські, технологічні роботи та послуги, створення дослідних зразків або партій виробів, необхідних для здійснення НДДКР згідно з вимогами, погодженими із замовниками, що виконуються чи надаються суб'єктами господарювання (науково-дослідними, конструкторськими, проектно-конструкторськими і технологічними установами, організаціями, а також науково-дослідними і конструкторськими підрозділами підприємств, установ, організацій тощо).

Договір може укладатися на виконання всього комплексу робіт — від дослідження до впровадження у виробництво науково-технічної продукції, а також на її подальше технічне супроводження (обслуговування).

Якщо науково-технічна продукція є результатом ініціативних робіт, договір укладається на її передавання, включаючи надання послуг на її впровадження та освоєння.

Договори на створення і передавання науково-технічної продукції для державних потреб та за участю іноземних суб'єктів господарювання укладаються і виконуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

Глава 39. Особливості правового регулювання фінансової діяльності

39.1. Фінанси і банківська діяльність

Як зазначено у ст. 333 ГКУ, **фінанси суб'єктів господарювання** є самостійною ланкою національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним кругообігом коштів, що забезпечує по-

криття витрат виробництва продукції (робіт, послуг) і одержання прибутку.

Фінансова діяльність суб'єктів господарювання включає грошове та інше фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування.

Фінансовим посередництвом є діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом фінансових коштів, крім випадків, передбачених законодавством. Фінансове посередництво здійснюється установами банків та іншими фінансово-кредитними організаціями.

Страховання у сфері господарювання — це діяльність, спрямована на покриття довго- та короткострокових ризиків суб'єктів господарювання з використанням заощаджень через кредитно-фінансову систему або без такого використання.

Допоміжною діяльністю у сфері фінансів та страхування вважається недержавне управління фінансовими ринками, біржові операції з фондовими цінностями, інші види діяльності (посередництво у кредитуванні, фінансові консультації, діяльність, пов'язана з іноземною валютою, страхуванням вантажів, оцінювання страхового ризику та збитків, інші види допоміжної діяльності).

Правовий статус банків

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків (державних і недержавних), що створені й діють на території України відповідно до закону.

Банки — це фінансові установи, у функції яких входить залучення до вкладів грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб. Банки є юридичними особами. Банки можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані — ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові (клірингові).

Посадовим особам органів державної влади та органів місцевого самоврядування забороняється брати участь в органах управління банків, якщо інше не передбачено законом.

Банки не відповідають за зобов'язаннями держави, а держава не відповідає за зобов'язаннями банків, крім випадків, передба-

чених законом і якщо держава відповідно до закону бере на себе таку відповідальність.

Банки у своїй діяльності керуються ГКУ, законом про банки і банківську діяльність, іншими законодавчими актами України.

Суб'єкт господарювання не має права у своїй назві використовувати слово "банк" без реєстрації цього суб'єкта як банку в Національному банку України, крім випадків, передбачених законом (ст. 334 ГКУ).

Національний банк України є центральним банком держави, основна функція якого — забезпечувати стабільність грошової одиниці України — гривні (ст. 335 ГКУ). Правовий статус Національного банку України визначається законом про Національний банк України.

Розробку основних засад грошово-кредитної політики та контроль за її виконанням здійснює Рада Національного банку України. Правовий статус Ради Національного банку України визначається законом.

Організаційно-правові форми банків

Відповідно до ст. 336 ГКУ банки створюються у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку.

Учасниками банку можуть бути юридичні особи і громадяни, резиденти і нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк бере істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Забороняється використовувати для формування статутного фонду банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення, кошти, що одержані у кредит та під заставу, а також збільшувати статутний фонд банку для покриття збитків.

Банки мають право створювати банківські об'єднання, види яких визначаються законом, а також бути учасниками промислово-фінансових груп. Банк може бути учасником лише одного банківського об'єднання.

Умови і порядок створення, державної реєстрації, ліцензування діяльності та реорганізації банків, вимоги щодо статуту, формування статутного та інших фондів, а також здійснення функ-

цій банків встановлюються законом про банки та банківську діяльність. Законодавство про господарські товариства та про кооперацію поширюється на банки в частині, що не суперечить ГКУ та зазначеному закону.

Державні банки

Державним є банк, створений за рішенням Кабінету Міністрів України на основі державної власності.

Статут державного банку затверджується постановою Кабінету Міністрів України.

Найменування державного банку повинно містити слово “державний”.

Держава здійснює повноваження власника щодо акцій (паїв), які належать їй у статутному фондї державного банку, через органи управління державного банку.

У разі прийняття рішення про часткове або повне відчуження державою належних їй акцій (паїв) державного банку цей банк втрачає статус державного (ст. 337 ГКУ).

Кооперативні банки

Кооперативним є банк, створений суб’єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об’єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності. Відповідно до закону можуть створюватися місцеві та центральний кооперативні банки.

Статутний фонд кооперативного банку поділяється на паї.

Кожний учасник кооперативного банку незалежно від його участі (паю) у статутному фондї банку має право одного голосу (ст. 338 ГКУ).

Фінансове посередництво здійснюється банками у формі банківських операцій. До основних належать такі банківські операції:

- депозитні;
- розрахункові;
- кредитні;
- факторингові;
- лізингові.

Перелік банківських операцій визначається законом про банки та банківську діяльність.

Банківські операції здійснюються в порядку, встановленому Національним банком України (ст. 339 ГКУ).

Депозитні операції банків

Депозитні операції банків полягають у залученні коштів у вклади та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів. Депозити утворюються за рахунок коштів у готівковій або в безготівковій формі, у гривнях або в іноземній валюті, що розміщені юридичними особами чи громадянами (клієнтами) на їх рахунках у банку на договірних засадах на певний строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства та умов договору. Договір банківського вкладу (депозиту) укладається в письмовій формі (ст. 340 ГКУ).

Розрахункові операції банків

Розрахункові операції банків спрямовані на забезпечення взаємних розрахунків між учасниками господарських відносин, а також інших розрахунків у фінансовій сфері. Для здійснення розрахунків суб'єкти господарювання зберігають грошові кошти в установах банків на відповідних рахунках. Безготівкові розрахунки можуть здійснюватись у формі платіжних доручень, платіжних вимог, вимог-доручень, векселів, чеків, банківських платіжних карток та інших дебетових і кредитових платіжних інструментів, що застосовуються в міжнародній банківській практиці. При безготівкових розрахунках усі платежі здійснюються через установи банків шляхом перерахування належних сум з рахунка платника на рахунок одержувача або шляхом заліку взаємних зобов'язань і грошових претензій. Платежі здійснюються в межах наявних коштів на рахунку платника. У разі потреби банк може надати платникові кредит для здійснення розрахунків. Установи банків забезпечують розрахунки відповідно до законодавства та вимог клієнта, на умовах договору на розрахункове обслуговування. Договір повинен містити реквізити сторін, умови відкриття і закриття рахунків, види послуг, що надаються банком, обов'язки сторін та відповідальність за їх невиконання, а також умови припинення договору (ст. 341 ГКУ).

Банківські рахунки

Рахунки юридичної особи, що є клієнтом банку, відкриваються в установах банків за місцем її реєстрації чи в будь-якому банку на території України за згодою сторін. Порядок відкриття рахунків в установах банків за межами України встановлюється законом.

Суб'єктам господарювання, які мають самостійний баланс, рахунки відкриваються для розрахунків за продукцію, виконані роботи, надані послуги, для виплати заробітної плати, сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), а також інших розрахунків, пов'язаних з фінансовим забезпеченням їх діяльності.

Суб'єкт підприємництва має право відкривати рахунки для зберігання грошових коштів, здійснення всіх видів операцій у будь-яких банках України та інших держав за власним вибором і згодою цих банків у порядку, встановленому Національним банком України.

Юридичні особи, їх філії, відділення та інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, а також громадяни-підприємці відкривають рахунки для зберігання грошових коштів і здійснення всіх видів банківських операцій у будь-яких банках України за власним вибором і згодою цих банків у порядку, встановленому Національним банком України.

Суб'єктам господарювання, яким виділяються кошти для цільового використання з Державного бюджету України або місцевих бюджетів, рахунки відкриваються відповідно до закону.

Порядок відкриття рахунків в установах банків, форми розрахунків та порядок їх здійснення визначаються законом про банки і банківську діяльність, іншими законами, а також нормативно-правовими актами Національного банку України (ст. 342 ГКУ).

У ст. 343 ГКУ визначається відповідальність за порушення строків розрахунків. Так, платники і одержувачі коштів контролюють своєчасне здійснення розрахунків і розглядають претензії, що виникли, без участі установ банку.

Платник грошових коштів сплачує на користь одержувача цих коштів за прострочку платежу пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін, але не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла в період, за який сплачується пеня.

У разі затримки зарахування грошових надходжень на рахунок клієнта банки сплачують на користь одержувачів грошових коштів пеню в розмірі, що передбачається угодою про здійснення касово-розрахункових операцій, а за відсутності угоди про розмір пені — у розмірі, встановленому законом.

Платник зобов'язаний самостійно нараховувати пеню на прострочену суму платежу і надати банку доручення про її перерахування з наявних на рахунок платника коштів.

Міжнародні розрахункові операції

Міжнародні розрахункові операції здійснюються за грошовими вимогами і зобов'язаннями, що виникають у процесі зовнішньоекономічної діяльності між державами, суб'єктами господарювання, іншими юридичними особами та громадянами, які перебувають на території різних країн.

Суб'єктами міжнародних розрахунків є експортери, імпортери і банки, які вступають у відносини, пов'язані з рухом товаророзпорядчих документів та операційним оформленням платежів.

Міжнародні розрахунки регулюються нормами міжнародного права, банківськими звичаями і правилами, умовами зовнішньоекономічних контрактів, валютним законодавством країн — учасниць розрахунків.

Загальні умови розрахункових відносин з іноземними державами визначаються міжнародними договорами. Порядок розрахунків і ведення банківських рахунків встановлюється договорами, що укладаються уповноваженими на це банками.

Міжнародні розрахунки здійснюються через установи банків, між якими є кореспондентські відносини (банки, що мають домовленість про здійснення платежів та розрахунків за взаємним дорученням).

Для здійснення міжнародних розрахунків використовуються комерційні документи: коносамент, накладна, рахунок-фактура, страхові документи (страховий поліс, сертифікат), документ про право власності та інші комерційні документи. Фінансовими документами, що використовуються для здійснення міжнародних розрахунків, є простий і переказний векселі, боргова розписка, чек та інші документи, що використовуються для одержання платежу (ст. 344 ГКУ).

У ст. 345 ГКУ зазначається, що **кредитні операції** полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян. **Кредитними** визнаються **банківські операції**, визначені як такі законом про банки і банківську діяльність.

Кредитні відносини здійснюються на підставі кредитного договору, що укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі. У кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту.

Кредитування суб'єктів господарювання

Для одержання банківського кредиту позичальник надає банкові такі документи:

- клопотання (заяву), де зазначаються характер кредитної угоди, мета використання кредиту, сума позички і строк користування нею;
- техніко-економічне обґрунтування кредитного заходу і розрахунків економічного ефекту від його реалізації;
- інші необхідні документи.

Для зниження ступеня ризику банк надає кредит позичальникові за наявності гарантії платоспроможного суб'єкта господарювання чи поручительства іншого банку, під заставу належного позичальникові майна, під інші прийняті у банківській практиці гарантії. З цією метою банк має право попередньо вивчити стан господарської діяльності позичальника, його платоспроможність і спрогнозувати ризик непогашення кредиту.

Кредити надаються банком під відсоток, ставка якого, як правило, не може бути нижчою від відсоткової ставки за кредитами, які бере сам банк, і відсоткової ставки, що виплачується ним за депозитами. Надання безвідсоткових кредитів забороняється, крім випадків, передбачених законом (ст. 346 ГКУ).

Відповідно до ст. 347 ГКУ у сфері господарювання можуть використовуватися банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний та інші форми кредиту.

Кредити, які надаються банками, різняться:

- за строками користування (короткострокові — до одного року, середньострокові — до трьох, довгострокові — понад три роки);
- за способом забезпечення;
- за ступенем ризику;
- за методами надання;
- за строками погашення;
- за іншими умовами надання, користування або погашення.

У ст. 348 ГКУ зазначається, що банк здійснює контроль за виконанням умов кредитного договору, цільовим використанням, своєчасним і повним погашенням позички в порядку, встановленому законодавством. Якщо позичальник не виконує зобов'язань, передбачених кредитним договором, банк має право зупинити подальшу видачу кредиту відповідно до договору.

Кредитні ресурси

Банки здійснюють кредитні операції в межах кредитних ресурсів, які вони утворюють у процесі своєї діяльності. Вони можуть позичати один в одного на договірних засадах ресурси, залучати та розміщувати кошти у формі депозитів, вкладів і здійснювати взаємні операції, передбачені їх статутами. У разі недостатності коштів для здійснення кредитних операцій і виконання взятих на себе зобов'язань банки можуть одержувати позички в Національного банку України. Кредитні ресурси Національного банку України становлять кошти статутного та інших фондів, інші кошти, що використовуються як кредитні ресурси відповідно до закону.

Загальні умови використання кредитних ресурсів визначаються ГКУ та відповідними законами України (ст. 349 ГКУ).

Факторингові послуги банків

У ст. 350 ГКУ зазначається, що придбання банком права вимоги у грошовій формі з поставки товарів або надання послуг з прийняттям ризику виконання такої вимоги та приймання платежів (факторинг) є банківською операцією, що здійснюється на комісійних засадах та договірній основі.

За договором факторингу банк зобов'язується передати за плату кошти в розпорядження клієнта, а клієнт зобов'язується відсту-

пити банкові грошову вимогу до третьої особи, що впливає з відносин клієнта з цією третьою особою.

Факторингові операції банків можуть супроводжуватися наданням клієнтам додаткових консультаційних та інформаційних послуг.

Договір факторингу є дійсним незалежно від угоди між клієнтом та його боржником про заборону або обмеження передавання грошової вимоги.

Загальні умови та порядок здійснення факторингових операцій визначаються Цивільним кодексом України, ГКУ, законом про банки і банківську діяльність, іншими законами, а також нормативно-правовими актами Національного банку України.

У ст. 351 ГКУ регламентуються лізингові операції банків і зазначається, що банки мають право купувати за власні кошти засоби виробництва для передання їх у лізинг з дотриманням вимог, встановлених ст. 292 ГКУ.

Загальні умови та порядок здійснення лізингових операцій визначаються законом про банки і банківську діяльність, іншими законодавчими актами, а також нормативно-правовими актами Національного банку України.

39.2. Правове регулювання страхування у сфері господарювання

Об'єкти страхування, види обов'язкового страхування, загальні умови здійснення страхування, вимоги до договорів страхування та порядок здійснення державного нагляду за страховою діяльністю визначаються Цивільним кодексом України, ГКУ, законом про страхування та іншими законодавчими актами України (ст. 355 ГКУ).

Страхування — це діяльність спеціально уповноважених державних організацій та суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам) щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формується шляхом сплати страхувальниками страхових платежів.

Страхування може здійснюватися на основі договору між страхувальником і страховиком (добровільне страхування) або на основі закону (обов'язкове страхування).

Суб'єкти господарювання з метою страхового захисту їх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування в порядку і на умовах, визначених законодавством (ст. 352 ГКУ).

У ст. 353 ГКУ визначається коло суб'єктів страхової діяльності у сфері господарювання. **Суб'єкти господарювання — страховики** здійснюють страхову діяльність за умови одержання ліцензії на право здійснення певного виду страхування. Страховик має право займатися лише тими видами страхування, які визначені в ліцензії.

Предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестраховування та фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та управлінням ними. Допускається здійснення вказаних видів діяльності у вигляді надання послуг для інших страховиків за договорами про спільну діяльність.

Страхувальниками визначаються учасники господарських відносин, які уклали договори страхування зі страховиками або є страхувальниками відповідно до закону.

У ст. 354 ГКУ регулюються відносини, що виникають з договору страхування. За договором страхування страховик зобов'язується в разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній страхувальником у договорі страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Орган державної влади, уповноважений здійснювати нагляд за страховою діяльністю, має право відповідно до закону встановлювати додаткові вимоги до договорів страхування.

При укладенні договору страхування страховик має право вимагати у страхувальника довідку про його фінансовий стан, підтверджену аудитором (аудиторською організацією).

Укладення договору страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування.

У зарубіжних країнах особами, зацікавленими в одержанні відшкодування зі створених страхових фондів, є страхувальники — фізичні та юридичні особи.

Цивільно-правові відносини, що оформлюють процес створення і використання страхового фонду, виникають з договору стра-

хування (contract d'assurance, Versicherungsvertrag, contract of insurance). У цьому договорі одна зі сторін — страховик за обумовлену винагороду (страхову премію), що сплачується іншою стороною — страхувальником, зобов'язується відшкодувати останньому (чи іншій особі — вигодоздобувачу) збиток, що виник у результаті заздалегідь погодженої сторонами події (при майновому страхуванні), або сплатити визначену грошову суму (в особистому страхуванні).

У Франції декретами № 76-666 і 76-667 і рішенням (arrete) міністра економіки та фінансів від 16 липня 1976 р. було введено Страховий кодекс, що становить кодифікацію інших норм законів і підзаконних актів, поділених на три частини. У першій частині згруповано норми законів, у другий — постанови уряду, у третій — розпорядження інших адміністративних органів. Норми раніше діючого страхового закону загального характеру від 13 липня 1930 р. були включені (крім ст. 3 і 51) у текст кодексу. Так само без особливих змін у кодекс було включено норми закону № 522 від 3 липня 1967 р. і декрету № 64 від 19 січня 1968 р., що стосуються морського страхування. Після 1976 р. у кодекс вносилися певні доповнення і зміни. Так, законом № 78-12 від 4 січня 1978 р. було встановлено новий порядок обов'язкового страхування, а декретом № 78-722 передбачалися додаткові види страхування щодо договорів про страхування життя.

У ФРН закон про страховий договір від 30 травня 1908 р. з наступними змінами і доповненнями регламентує сферу страхових відносин, за винятком морського страхування. Окремими законами регулюється обов'язкове страхування, у тому числі страхування відповідальності власників засобів автотранспорту.

У Швейцарії основним джерелом правового регулювання є закон про договір страхування від 2 квітня 1908 р. з наступними змінами. Згідно зі ст. 34 конституції цієї країни щодо приватних страхових підприємств діє законодавство федерації і здійснюється контроль федеральними органами. З урахуванням положень цієї статті 23 липня 1978 р. парламентом прийнято новий закон у цій сфері (відмінивши закон 1885 року), що створив також передумови для введення страхування цивільної відповідальності власників засобів автотранспорту.

В Англії найбільше значення в регулюванні страхових правовідносин має судовий прецедент. Законодавчим нормуванням охоп-

лено лише окремі види страхування: морське (закон 1906 року) і страхування життя (закон 1774 року). Деякі загальні принципи закону 1906 року й меншою мірою закону 1774 року судовою практикою були поширені й на інші види страхування. Закон 1774 року про страхування життя незважаючи на його назву передбачає можливість пов'язувати договір страхування з іншими обставинами.

Щодо обов'язкового страхування так само існують відповідні закони. У ст. 143 закону про дорожній рух (1972 р.) встановлюється обов'язок страхування цивільної відповідальності власника засобів автотранспорту. Аналогічний обов'язок покладається на практикуючого соліситора (закон про соліситорів 1974 р.) і роботодавця (закон про відповідальність роботодавців 1969 р.).

У США, так само як і в Англії, основна роль у регулюванні відносин з добровільного страхування приділяється судовому прецеденту.

39.3. Посередництво у здійсненні операцій з цінними паперами. Фондова біржа

Посередницькою діяльністю у сфері випуску та обігу цінних паперів є підприємницька діяльність суб'єктів господарювання (далі — торговці цінними паперами), для яких операції з цінними паперами становлять виключний вид їх діяльності або яким така діяльність дозволена законом.

Торговці цінними паперами мають право здійснювати такі види посередницької діяльності:

- виконання за дорученням, від імені та за рахунок емітента обов'язків з організації передплати на цінні папери або їх реалізації в інший спосіб;
- купівлю-продаж цінних паперів, що здійснюється торговцем цінними паперами від свого імені, за дорученням і за рахунок іншої особи;
- купівлю-продаж цінних паперів, що здійснюється торговцем цінними паперами від свого імені та за свій рахунок.

Законом можуть передбачатися також інші види посередницької діяльності з цінними паперами (діяльність з управління цінними паперами тощо) (ст. 356 ГКУ).

У ст. 357 ГКУ зазначається, що здійснення посередницької діяльності у сфері випуску та обігу цінних паперів допускається

на основі ліцензії, що видається в порядку, встановленому законодавством. Суб'єкти виключної посередницької діяльності у сфері випуску та обігу цінних паперів можуть здійснювати окремі види діяльності, пов'язані з обігом цінних паперів (надання консультацій власникам цінних паперів тощо).

Ліцензію на здійснення будь-якого виду посередницької діяльності у сфері випуску та обігу цінних паперів не може одержати торговець цінними паперами, який безпосередньо або опосередковано володіє майном іншого торговця цінними паперами, вартість якого перевищує розмір, встановлений законом.

Торговець цінними паперами, який має ліцензію на здійснення будь-якого виду посередницької діяльності у сфері випуску та обігу цінних паперів, не може безпосередньо або опосередковано володіти майном іншого торговця цінними паперами, вартість якого перевищує розмір, встановлений законом.

Згідно зі ст. 358 ГКУ торговець цінними паперами не може здійснювати торгівлю:

- цінними паперами власного випуску;
- акціями емітента, у якого він безпосередньо або опосередковано володіє майном у розмірі понад 5 % статутного фонду.

Укладення угод щодо цінних паперів

У разі прийняття доручення на купівлю або продаж цінних паперів торговець цінними паперами зобов'язаний надавати особі, за дорученням і за рахунок якої він діє, інформацію про курс цінних паперів.

Торговець цінними паперами зобов'язаний надавати фондовій біржі інформацію про всі укладені ним угоди з цінними паперами у строки і порядку, визначені правилами фондової біржі. Спеціальні вимоги до укладення угод щодо цінних паперів встановлюються законом. Особливості ведення бухгалтерського обліку, операцій з цінними паперами визначаються відповідно до закону (ст. 359 ГКУ).

Фондова біржа

Як зазначено у ст. 360 ГКУ, для забезпечення організації функціонування ринку цінних паперів утворюється **фондова біржа** — акціонерне товариство, яке зосереджує попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу та здійснює

свою діяльність відповідно до ГКУ, інших законів, а також статуту і правил фондової біржі.

Фондова біржа створюється засновниками — торговцями цінними паперами в порядку, встановленому законом.

Діяльність фондової біржі спрямовується виключно на організацію укладення угод купівлі-продажу цінних паперів та їх похідних. Фондова біржа не може здійснювати операції з цінними паперами від власного імені та за дорученням клієнтів, а також виконувати функції депозитарію.

Фондова біржа набирає статусу юридичної особи з дня її державної реєстрації відповідно до закону.

Діяльність фондової біржі припиняється за умови, якщо кількість її членів протягом встановленого законом строку залишається меншою, ніж мінімальна кількість, визначена законом. Діяльність фондової біржі припиняється в порядку, встановленому для припинення діяльності господарських товариств, якщо інше не передбачено законом (ст. 361 ГКУ).

39.4. Аудит і аудиторська діяльність

Аудиторською визнається діяльність громадян та організацій, предметом якої є здійснення аудиту, організаційне і методичне забезпечення аудиту та надання інших аудиторських послуг. Аудиторська діяльність регулюється ГКУ, законом про аудиторську діяльність та іншими прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами (ст. 362 ГКУ).

Аудит — це перевірка бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності законодавству та встановленим нормативам.

Аудит здійснюється незалежними особами (аудиторами), аудиторськими організаціями, які уповноважені суб'єктами господарювання на його здійснення.

Аудит може здійснюватись з ініціативи суб'єктів господарювання, а також у випадках, передбачених законом (обов'язковий аудит) (ст. 363 ГКУ).

Відповідно до ст. 364 ГКУ **аудитором** може бути громадянин України, який має кваліфікаційний сертифікат про право на здійснення аудиторської діяльності на території України.

Аудитор має право об'єднатися з іншими аудиторами у спілку з дотриманням вимог законодавства.

Аудиторською організацією є господарська організація, створена відповідно до вимог закону.

Умови та порядок здійснення аудиторської діяльності, права та обов'язки аудиторів і аудиторських організацій визначаються законом, іншими нормативно-правовими актами.

Аудиторська палата України — самоврядний орган, що здійснює сертифікацію суб'єктів, які мають намір займатись аудиторською діяльністю, затверджує програми підготовки аудиторів, норми і стандарти аудиту, веде облік аудиторських організацій та аудиторів.

Правовий статус і порядок діяльності Аудиторської палати України визначаються законом про аудиторську діяльність та іншими прийнятими відповідно до нього нормативно-правовими актами.

Глава 40. Використання в господарській діяльності прав інших суб'єктів господарювання (комерційна концесія)

40.1. Договір комерційної концесії

Відносини, пов'язані з використанням у підприємницькій діяльності прав інших суб'єктів господарювання, регулюються ГКУ та відповідними законами України (ст. 376 ГКУ).

Відповідно до ст. 366 ГКУ за договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) на строк або без визначення строку право використання в підприємницькій діяльності користувача комплексу прав, належних правоволодітельцеві, а користувач зобов'язується дотримуватись умов використання наданих йому прав і сплатити правоволодітельцеві обумовлену договором винагороду.

Договір комерційної концесії передбачає використання комплексу наданих користувачеві прав, ділової репутації і комерційного досвіду правоволодільця в певному обсязі із зазначенням

або без зазначення території використання щодо певної сфери підприємницької діяльності.

Договір комерційної концесії повинен бути укладений у письмовій формі у вигляді єдиного документа. Недодержання цієї вимоги зумовлює недійсність договору.

Договір комерційної концесії підлягає державній реєстрації органом, який здійснив реєстрацію суб'єкта господарювання, що за договором є правоволодівцем. Якщо правоволоділець зареєстрований як суб'єкт господарювання не в Україні, реєстрація договору комерційної концесії здійснюється органом, який зареєстрував суб'єкта господарювання, що є користувачем.

У відносинах з третіми особами сторони договору комерційної концесії мають право посилатися на договір лише з дня його державної реєстрації. Відсутність реєстрації договору позбавляє сторони права в разі спору посилатися на цей договір.

Інші вимоги щодо укладення договору комерційної концесії встановлюються законом (ст. 367 ГКУ).

Комерційна субконцесія

Договором комерційної концесії може бути передбачено право користувача дозволяти іншим особам користування наданим йому комплексом прав або часткою цього комплексу прав на умовах комерційної субконцесії, погоджених ним із правоволодівцем або визначених у договорі комерційної концесії.

Якщо договір комерційної концесії визнано недійсним, не дійсні також укладені на його основі договори комерційної субконцесії (ст. 368 ГКУ).

У ст. 369 ГКУ регламентується, що винагорода за договором комерційної концесії може виплачуватися користувачем правоволодівцеві у формі разових або періодичних платежів або в іншій формі, передбаченій договором.

Обов'язки правоволоділця

Правоволоділець зобов'язаний:

- передати користувачеві технічну та комерційну документацію і надати іншу інформацію, необхідну користувачеві для здійснення прав, наданих йому за договором комерційної концесії, а також проінструктувати користувача і його працівників з питань, пов'язаних з реалізацією цих прав;

- видати користувачеві передбачені договором ліцензії (дозволи), забезпечивши їх оформлення у встановленому законодавством порядку.

Якщо договором комерційної концесії не передбачено інше, праволоділець зобов'язаний (ст. 370 ГКУ):

- забезпечити реєстрацію договору комерційної концесії;
- постійно надавати користувачеві технічне та консультативне сприяння, включаючи сприяння у навчанні та підвищенні кваліфікації працівників;
- контролювати якість товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються або надаються) користувачем на підставі договору комерційної концесії.

Обов'язки користувача

З урахуванням характеру та особливостей діяльності, що здійснюється користувачем за договором комерційної концесії, користувач зобов'язаний (ст. 371 ГКУ):

- використовувати при здійсненні передбаченої договором діяльності торговельну марку та інші позначення праволоділця визначеним у договорі способом;
- забезпечувати відповідність якості товарів, що виробляються ним на основі договору, виконаних робіт, послуг, що надаються, якості таких самих товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються або надаються) безпосередньо праволоділцем;
- дотримуватись інструкцій і вказівок праволоділця, спрямованих на забезпечення відповідності характеру, способів та умов використання комплексу наданих прав використанню цих прав праволоділцем;
- надавати покупцям (замовникам) додаткові послуги, на які вони могли б розраховувати, купуючи (замовляючи) товар (роботу, послуги) безпосередньо у праволоділця;
- інформувати покупців (замовників) найбільш очевидним для них способом про використання ним торговельної марки та інших позначень праволоділця за договором комерційної концесії;
- не розголошувати секрети виробництва праволоділця та іншу одержану від нього конфіденційну інформацію;
- сплатити праволоділцеві обумовлену договором винагороду.

Обмеження прав сторін за договором комерційної концесії

Договором комерційної концесії можуть бути передбачені обмеження прав сторін за цим договором, зокрема:

- обов'язок правоволодільця не надавати іншим особам аналогічні комплекси прав для їх використання на закріпленій за користувачем території або утримуватися від власної аналогічної діяльності на цій території;
- обов'язок користувача не допускати його конкуренції з правоволодільцем на території, де поширюється чинність договору комерційної концесії стосовно підприємницької діяльності, що здійснюється користувачем з використанням належних правоволодільцеві прав;
- відмова користувача від одержання за договором комерційної концесії аналогічних прав у конкурентів (потенційних конкурентів) правоволодільця;
- обов'язок користувача погоджувати з правоволодільцем місце розташування виробничих приміщень, що мають використовуватися при здійсненні наданих за договором прав, а також їх внутрішнє і зовнішнє оформлення.

Обмежувальні умови можуть бути визнані не дійсними, якщо суперечать законодавству (ст. 372 ГКУ).

Відповідальність правоволодільця за вимогами, що заявляються до користувача

Відповідно до ст. 373 ГКУ правоволодільець несе субсидіарну відповідальність за вимогами, що заявляються до користувача комерційної концесії в разі невідповідності якості товарів (робіт, послуг), які продаються (виконуються, надаються) користувачем.

За вимогами, що заявляються до користувача як виробника продукції (товарів) правоволодільця, останній відповідає солідарно з користувачем.

Зміна і розірвання договору комерційної концесії

Договір комерційної концесії може бути змінений відповідно до положень, встановлених ст. 188 ГКУ. У відносинах з третіми особами сторони договору комерційної концесії мають право посилатися на зміни договору лише з дня державної реєстрації

цієї зміни відповідно до ст. 367 ГКУ, якщо не доведуть, що третя особа знала або повинна була знати про зміну договору раніше.

Кожна зі сторін договору комерційної концесії, укладеного без зазначеного строку, має право в будь-який час відмовитися від договору, повідомивши про це другу сторону за шість місяців, якщо договором не передбачений триваліший строк.

Дострокове розірвання договору комерційної концесії, укладеного на визначений строк, а також розірвання договору, укладеного без визначення строку, підлягають державній реєстрації відповідно до ст. 367 ГКУ.

При оголошенні правоволодільця або користувача неплатоспроможним (банкрутом) договір комерційної концесії припиняється (ст. 374 ГКУ).

У ст. 375 ГКУ зазначається, що в разі зміни торговельної марки чи іншого позначення правоволодільця, права на використання яких входять у комплекс прав за договором комерційної концесії, цей договір зберігає чинність щодо нових позначень правоволодільця, якщо користувач не вимагає розірвання договору.

У разі продовження чинності договору комерційної концесії користувач має право вимагати відповідного зменшення належної правоволодільцеві винагороди.

Якщо в період дії договору комерційної концесії припинилося право, користування яким надано за цим договором, договір продовжує свою чинність, крім положень, що стосуються права, яке припинилося, а користувач, якщо інше не передбачено договором, має право вимагати відповідного зменшення належної правоволодільцеві винагороди.

Контрольні питання

1. Що таке галузь народного господарства? Наведіть класифікацію галузей народного господарства.
2. Особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності.
3. Наведіть визначення поняття торговельно-біржової діяльності.
4. Відмінність правового регулювання орендних відносин від лізингових.
5. Що таке комерційне посередництво? Хто може бути комерційним агентом?

6. Основні особливості правового регулювання перевезення вантажів.
7. Проаналізуйте відносини, що виникають у капітальному будівництві.
8. Інноваційна діяльність: поняття і правове регулювання.
9. Види інноваційної діяльності.
10. Особливості правового регулювання фінансової діяльності в Україні.
11. В яких організаційно-правових формах утворюються банки?
12. Наведіть визначення поняття договору концесії.

Розділ VI

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Глава 41. Поняття і види зовнішньоекономічної діяльності. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності

41.1. Поняття і види зовнішньоекономічної діяльності

Відповідно до ст. 377 ГКУ зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка у процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та/або робочою силою.

Зовнішньоекономічна діяльність здійснюється на **принципах** свободи її суб'єктів добровільно вступати в зовнішньоекономічні відносини, здійснювати їх у будь-яких не заборонених законом формах та рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Загальні умови та порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання визначаються ГКУ, законом про зовнішньоекономічну діяльність та іншими нормативно-правовими актами України.

До суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності належать:

- суб'єкти господарювання, зазначені в п. 1, 2 ч. 2 ст. 55 ГКУ;
- підрозділи (структурні одиниці) іноземних суб'єктів господарювання, що не є юридичними особами за законодавством України (філії, відділення тощо), але мають постійне місце знаходження на території України і зареєстровані в порядку, встановленому законом.

У зовнішньоекономічній діяльності можуть брати участь також зовнішньоекономічні організації, що мають статус юридичної особи, утворені в Україні відповідно до закону органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Держава гарантує однаковий захист усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ст. 378 ГКУ).

Види зовнішньоекономічної діяльності та зовнішньоекономічні операції

Як зазначено у ст. 379 ГКУ, усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право на здійснення будь-яких видів зовнішньоекономічної діяльності та зовнішньоекономічних операцій, якщо інше не встановлено законом.

Види зовнішньоекономічної діяльності, перелік зовнішньоекономічних операцій, що здійснюються на території України, умови та порядок їх здійснення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, а також перелік товарів (робіт, послуг), що заборонені для експорту та імпорту, визначаються законом.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності спрямовується на захист економічних інтересів України, прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, створення рівних умов для розвитку всіх видів підприємництва у сфері зовнішньоекономічних відносин і використання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності доходів та інвестицій, заохочення конкуренції й обмеження монополізму суб'єктів господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування не мають права втручатися в оперативну діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Перелік та повноваження органів державної влади, що здійснюють регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а також форми її державного регулювання та контролю визначаються ГКУ, законом про зовнішньоекономічну діяльність, іншими законами України (ст. 380 ГКУ).

Ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій

Кабінет Міністрів України може встановлювати перелік товарів (робіт, послуг), експорт та імпорт яких здійснюються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності лише за наявності ліцензії.

Порядок ліцензування експортно-імпортних операцій та види ліцензій визначаються законом.

Режим квотування зовнішньоекономічних операцій запроваджується у випадках, передбачених законом та чинними міжнародними договорами України, і здійснюється шляхом обмеження загальної кількості та/або сумарної митної вартості товарів, яка може бути ввезена (вивезена) за певний період. Порядок квотування зазначених операцій та види квот визначаються законом. Інформація про введення режиму ліцензування або квотування публікується в офіційних виданнях у порядку, встановленому законом (ст. 381 ГКУ).

41.2. Зовнішньоекономічні договори (контракти)

У ст. 382 ГКУ зазначається, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право укласти будь-які зовнішньоекономічні договори (контракти), крім тих, укладення яких заборонено законодавством України.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається в письмовій формі, якщо інше не встановлено законом або чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України.

Форма зовнішньоекономічного договору (контракту) визначається правом місця його укладення. Місце укладення договору (контракту) визначається відповідно до законів України.

Форма зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо земельних ділянок, будівель та іншого нерухомого майна, розташованого на території України, визначається законами України.

Права і обов'язки сторін зовнішньоекономічного договору (контракту) визначаються правом місця його укладення, якщо сторони не погодили інше. Порядок визначення права, яке має застосовуватися до договору (контракту) у разі недосягнення згоди сторін стосовно вказаного порядку, встановлюється законом про зовнішньоекономічну діяльність.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) може бути визнаний недійсним у судовому порядку, якщо він не відповідає вимогам законів України або чинним міжнародним договорам, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Законом може бути встановлений особливий порядок укладення, виконання і розірвання окремих видів зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

У ст. 383 ГКУ регламентуються основні засади державної реєстрації зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

Кабінет Міністрів України з метою забезпечення відповідності зовнішньоекономічних договорів (контрактів) законодавству України може запроваджувати їх державну реєстрацію.

Види зовнішньоекономічних договорів (контрактів), що підлягають державній реєстрації, а також порядок її здійснення визначаються законом про зовнішньоекономічну діяльність та іншими прийнятими відповідно до нього нормативно-правовими актами.

Виконання зобов'язань, що випливають із зовнішньоекономічних договорів (контрактів), не зареєстрованих в установленому законом порядку, зумовлює застосування до суб'єктів господарювання, які порушили цю вимогу, передбачених законом адміністративно-господарських санкцій.

Митне регулювання при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності

Держава здійснює митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ст. 384 ГКУ). Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється відповідно до Митного кодексу України, закону про зовнішньоекономічну діяльність, інших законів України, Єдиного митного тарифу та чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Митний контроль на території спеціальних (вільних) економічних зон регулюється окремими законами та чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, що встановлюють спеціальний правовий режим зазначених зон відповідно до розд. VIII "Спеціальні режими господарювання" ГКУ.

Принципи оподаткування при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності

Оподаткування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності має здійснюватися за такими принципами:

- встановлення рівня оподаткування виходячи з необхідності досягнення та підтримання самоокупності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та забезпечення бездефіцитності платіжного балансу України;

- гарантування стабільності видів і розміру податків;
- встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів), а також статусу іноземних валют на території України виключно законом;
- рівності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності при встановленні ставок податків;
- заохочення експорту продукції вітчизняного виробництва.

Податкові пільги надаються виключно за законом, як правило, суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, які стабільно експортують наукову, наукомістку продукцію, обсяги експорту яких перевищують обсяги імпорту за фінансовий рік і становлять не менше 5 % обсягу реалізованих за фінансовий рік товарів (ст. 385 ГКУ).

Ставки податків встановлюються та скасовуються відповідно до законів про оподаткування.

Валютні рахунки суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право відкривати будь-які не заборонені законом валютні рахунки в банківських установах, розташованих на території інших держав.

Порядок відкриття валютних рахунків у банківських установах на території інших держав регулюється законодавством відповідної держави. У разі відкриття валютного рахунка в банківській установі за межами України суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності зобов'язаний повідомити про це Національний банк України не пізніше як у триденний строк. Порушення цієї вимоги зумовлює адміністративно-господарську відповідальність у порядку, встановленому законом. Відкриття валютного рахунка в установі банку за межами України суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності, у статутному фонді якого є частка державного майна, здійснюється за погодженням з Фондом державного майна України. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності зобов'язані надавати відомості про використання своїх валютних рахунків податковим органам у порядку, встановленому законодавством. Порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності встановлюється законом (ст. 386 ГКУ).

Відповідно до ст. 387 ГКУ суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності після сплати передбачених законом податків та зборів

(обов'язкових платежів) самостійно розпоряджаються валютною виручкою від здійснених ними операцій, крім випадків, визначених законом відповідно до ГКУ. Законом може бути запроваджено режим обов'язкового розподілу виручки від зовнішньоекономічних операцій в іноземній валюті між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та уповноваженими державними валютними фондами, а також порядок і розміри відрахувань іноземної валюти. Інформація про запровадження вказаного режиму має бути опублікована в офіційному друкованому органі Кабінету Міністрів України не пізніше як за два місяці до запровадження цього режиму.

Відповідно до ст. 388 ГКУ суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності можуть одержувати в іноземних фінансових установах валютні кредити на договірній основі. При цьому умови кредитного договору не можуть суперечити законодавству України.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, у статутному фонді яких є частка державного майна, можуть укладати кредитні договори з іноземними фінансовими установами лише за згодою Фонду державного майна України.

Види майна, що не може бути предметом застави в разі одержання валютного кредиту в іноземній фінансовій установі, визначаються законом.

41.3. Захист державою прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності

Держава здійснює захист прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України згідно з нормами міжнародного права. Такий захист здійснюється через дипломатичні та консульські установи, державні торгові представництва, які представляють інтереси України, а також в інший спосіб, визначений законом (ст. 389 ГКУ).

Держава вживає необхідних заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії з боку інших держав, митних союзів або економічних угруповань, які обмежують права та законні інтереси суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України.

Законом може бути передбачено спеціальні заходи щодо захисту національного товаровиробника від демпінгового імпорту та спеціальні заходи щодо імпорту, який завдає або може завдати істотної шкоди національним товаровиробникам, а також ви-

значено перелік видів товарів і послуг, експорт, імпорт та транзит яких територією України забороняється.

У разі недобросовісної конкуренції до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або до їх іноземних контрагентів застосовуються санкції відповідно до закону про зовнішньоекономічну діяльність та інших законів України.

Глава 42. Іноземні інвестиції

42.1. Види і форми здійснення іноземних інвестицій

Відносини, пов'язані з іноземними інвестиціями в Україні, регулюються ГКУ, законом про режим іноземного інвестування, іншими законодавчими актами України та чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Якщо міжнародним договором встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України про іноземні інвестиції, застосовуються правила міжнародного договору (ст. 400 ГКУ).

Згідно зі ст. 380 ГКУ іноземними інвесторами визнаються суб'єкти, які здійснюють інвестиційну діяльність на території України:

- юридичні особи, утворені за іншим законодавством, ніж законодавство України;
- іноземці та особи без громадянства, які не мають постійного місця проживання на території України;
- міжнародні урядові та неурядові організації;
- інші держави;
- інші іноземні суб'єкти інвестиційної діяльності, визначені законом.

Види іноземних інвестицій

Іноземні інвестори мають право здійснювати інвестиції на території України у вигляді іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України, будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав; інших цінностей (майна), які відповідно до закону визнаються іноземними інвестиціями.

Заборона або обмеження будь-яких видів іноземних інвестицій може здійснюватися виключно законом (ст. 391 ГКУ).

Форми здійснення іноземних інвестицій

Відповідно до ст. 392 ГКУ іноземні інвестори мають право здійснювати всі зазначені у ст. 391 ГКУ види інвестицій у таких формах:

- участь у господарських організаціях, що створюються разом з вітчизняними юридичними особами чи громадянами, або придбання частки в діючих господарських організаціях;
- створення іноземних підприємств на території України, філій або інших структурних підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств;
- придбання безпосередньо нерухомого або рухомого майна, що не заборонено законами України, або придбання акцій чи інших цінних паперів;
- придбання самостійно або за участю громадян чи вітчизняних юридичних осіб прав користування землею та використання природних ресурсів на території України;
- господарська діяльність на основі угод про розподіл продукції;
- придбання інших майнових прав;
- в інших не заборонених законом формах.

Заборона або обмеження будь-яких форм здійснення іноземних інвестицій може здійснюватись лише законом.

Відносини, що виникають у зв'язку з придбанням іноземним інвестором майнових прав на землю та інші природні ресурси в Україні, регулюються відповідно земельним та іншим законодавством України.

Оцінка іноземних інвестицій

Оцінка іноземних інвестицій, включаючи внески до статутного фонду підприємства з іноземними інвестиціями, здійснюється в іноземній конвертованій валюті та у гривнях за згодою сторін на основі цін міжнародних ринків або ринку України. При цьому перерахунок сум в іноземній валюті у гривні здійснюється за курсом, встановленим Національним банком України (ст. 393 ГКУ).

42.2. Правовий режим іноземних інвестицій

На території України щодо іноземних інвестицій встановлюється національний режим інвестиційної діяльності, за винятка-

ми, передбаченими ГКУ, іншими законами і чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Відносини щодо оподаткування іноземних інвесторів та підприємств з іноземними інвестиціями регулюються податковим законодавством України.

У державних програмах залучення іноземних інвестицій у пріоритетні галузі економіки та соціальну сферу може бути передбачено встановлення додаткових пільг для суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у цих сферах.

Законом може бути обмежено або заборонено діяльність іноземних інвесторів та підприємств з іноземними інвестиціями в окремих галузях народного господарства або в межах окремих територій України виходячи з інтересів національної безпеки України (ст. 394 ГКУ).

Державна реєстрація іноземних інвестицій

Відповідно до ст. 395 ГКУ державна реєстрація іноземних інвестицій здійснюється Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями протягом трьох робочих днів після фактичного їх внесення у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Відмова в державній реєстрації іноземних інвестицій можлива лише в разі порушення законодавства України про іноземне інвестування. Відмову в державній реєстрації іноземних інвестицій може бути оскаржено в судовому порядку.

Незареєстровані іноземні інвестиції не дають права на одержання пільг та гарантій, передбачених ГКУ та іншими законами для іноземних інвесторів і підприємств з іноземними інвестиціями.

42.3. Діяльність суб'єктів господарювання з іноземними інвестиціями в Україні

На території України можуть створюватися й діяти суб'єкти господарювання з іноземними інвестиціями, які здійснюють свою діяльність у формах підприємства з іноземними інвестиціями (ст. 116 ГКУ), іноземного підприємства (ст. 117 ГКУ), філії або представництва іноземної юридичної особи, інших не заборонених законом формах.

У ст. 396 ГКУ зазначається, що порядок утворення підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних підприємств регулюється ГКУ, іншими прийнятими відповідно до нього законами. Особливості створення банківських, страхових та інших фінансових установ за участю іноземного інвестора визначаються відповідними законами України.

У ст. 397 ГКУ висвітлюються **гарантії здійснення іноземних інвестицій**. Зокрема, зазначається, що з метою забезпечення стабільності правового режиму іноземного інвестування встановлюються такі гарантії для іноземних інвесторів:

- застосування державних гарантій захисту іноземних інвестицій;
- у разі зміни законодавства про іноземні інвестиції;
- гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади та їх посадових осіб;
- компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам;
- гарантії в разі припинення інвестиційної діяльності;
- гарантії переказу прибутків та використання доходів від іноземних інвестицій;
- інші гарантії здійснення інвестиційної діяльності.

У разі зміни законодавства про режим іноземного інвестування на вимогу іноземного інвестора у випадках і порядку, визначених законодавством, застосовуються державні гарантії, які визначаються законодавством, що діяло на момент вкладення інвестицій.

Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

Органи державної влади та їх посадові особи не мають права реквізувати іноземні інвестиції, крім випадків здійснення рятувальних заходів у разі стихійного лиха, аварій, епіdemій, епізотій. Зазначена реквізиція може бути здійснена лише на підставі рішення органів, уповноважених на це Кабінетом Міністрів України, і в порядку, встановленому законом.

Іноземні інвестори мають право вимагати відшкодування збитків, завданих їм незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Збитки іноземних інвесторів повинні бути відшкодовані за поточними ринковими цінами або на основі обґрунтованих оцінок, підтверджених незалежним аудитором (аудиторською організацією).

Компенсація, яка виплачується іноземному інвестору в порядку відшкодування збитків, повинна бути адекватною, ефективною та визначеною на момент виконання рішення про відшкодування збитків. Сума компенсації за цим рішенням має бути негайно виплачена у валюті, в якій було здійснено інвестиції, чи в іншій прийнятній для іноземного інвестора валюті відповідно до валютного законодавства. Законом може бути передбачено нарахування відсотків на суму компенсації.

Компенсація збитків іноземним інвесторам здійснюється в порядку, встановленому законом.

У ст. 398 ГКУ зазначаються **гарантії переказу та використання доходів від іноземних інвестицій**. Так, іноземним інвесторам після сплати ними податків та зборів (обов'язкових платежів) гарантується безперешкодний негайний переказ за кордон їх доходів, прибутків та інших коштів в іноземній валюті, одержаних на законних підставах від здійснення інвестицій.

Порядок переказу за кордон зазначених коштів встановлюється Національним банком України. Дохід іноземного інвестора або інші кошти, одержані в Україні у гривнях або іноземній валюті від здійснення інвестицій, можуть реінвестуватися в Україні в порядку, встановленому законодавством.

У ст. 399 ГКУ перелічено **гарантії іноземним інвесторам у разі припинення інвестиційної діяльності**. Зокрема, у разі припинення інвестиційної діяльності на території України іноземний інвестор має право повернути свої інвестиції не пізніше шести місяців після припинення цієї діяльності, а також доходи за цими інвестиціями у грошовій або товарній формі, якщо інше не встановлено законом або угодою сторін.

Контрольні питання

1. Що таке зовнішньоекономічна діяльність?
2. Принципи здійснення зовнішньоекономічної діяльності.
3. Суб'єкти і види зовнішньоекономічної діяльності.
4. Державний вплив на регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
5. Види і форми здійснення іноземних інвестицій в Україні.

Глава 43. Спеціальні (вільні) економічні зони

43.1. Поняття і типи спеціальних (вільних) економічних зон

Спеціальною (вільною) економічною зоною вважається частина території України, на якій встановлено спеціальний правовий режим господарської діяльності, особливий порядок застосування та дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони можуть запроваджуватися пільгові митні, податкові, валютно-фінансові та інші умови підприємництва вітчизняних та іноземних інвесторів (ст. 401 ГКУ).

Спеціальні (вільні) економічні зони створюються з метою залучення інвестицій та ефективного їх використання, активізації спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності з метою збільшення обсягів експорту товарів, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції і послуг, впровадження нових технологій, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природних, матеріальних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України.

Територія і статус спеціальної (вільної) економічної зони, у тому числі строк, на який вона створюється, визначаються окремим законом для кожної спеціальної (вільної) економічної зони.

Типи спеціальних (вільних) економічних зон

У ст. 403 ГКУ зазначається, що на території України можуть створюватися спеціальні (вільні) економічні зони різних функціональних типів: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристично-рекреаційні, страхові, банківські тощо. Окремі економічні зони можуть поєднувати функції різних типів спеціальних (вільних) економічних зон.

Державні гарантії інвестицій у спеціальній (вільній) економічній зоні

На всіх суб'єктів господарювання, що здійснюють інвестиції у спеціальній (вільній) економічній зоні, поширюється система державних гарантій захисту інвестицій, передбачена законодавством про інвестиційну діяльність та про іноземні інвестиції. Держава гарантує суб'єктам господарювання спеціальної (вільної) економічної зони право на вивезення прибутків та інвестицій за межі цієї зони і за межі України відповідно до закону (ст. 404 ГКУ).

На території спеціальної (вільної) економічної зони діє законодавство України з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ, законом про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, а також законом про створення конкретної спеціальної (вільної) економічної зони, прийнятим відповідно до ст. 405 ГКУ.

Глава 44. Концесії

44.1. Концесійна діяльність в Україні

Відносини, пов'язані з концесійною діяльністю, регулюються ГКУ, законом про концесії, іншими прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами. Спеціальними законами можуть визначатись особливості здійснення концесійної діяльності в окремих сферах господарювання (ст. 410 ГКУ).

Концесія — це надання з метою задоволення суспільних потреб уповноваженим органом державної влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі вітчизняним або іноземним суб'єктам господарювання (концесіонерам) права на створення (будівництво) та/або управління (експлуатацію) об'єктом концесії за умови взяття концесіонером на себе відповідних зобов'язань, майнової відповідальності та підприємницького ризику.

Сфери господарювання, в яких дозволяється концесійна діяльність, об'єкти права державної або комунальної власності, що можуть надаватися в концесію, а також види підприємницької діяльності, які забороняється здійснювати на концесійній основі, визначаються законом (ст. 406 ГКУ).

Концесійна діяльність в Україні базується на таких засадах (ст. 407 ГКУ):

- поєднання державного регулювання концесійної діяльності та здійснення її на підставі концесійного договору;
- вибір концесіонерів переважно на конкурсній основі;
- комплексне та оплатне використання об'єкта концесії, участь держави, органів місцевого самоврядування в частковому фінансуванні об'єктів концесії соціального призначення;
- взаємна вигода сторін у концесійному договорі, розподіл ризиків між сторонами концесійного договору;
- державне гарантування інвестицій концесіонерів;
- стабільність умов концесійних договорів;
- забезпечення прав та законних інтересів споживачів продукції (послуг), що надаються концесіонерами.

Концесійна діяльність здійснюється на основі **концесійних договорів** (ст. 408 ГКУ), що укладаються відповідно до законодавства України з концесіонерами, у тому числі іноземними інвесторами, Кабінетом Міністрів України або уповноваженим ним органом державної влади, або визначеними законом органами місцевого самоврядування.

Строк дії концесійного договору встановлюється сторонами договору залежно від характеру та умов концесії. Цей строк не може бути менший від десяти років і перевищувати п'ятдесят років.

Кабінет Міністрів України може затверджувати типові концесійні договори для здійснення певних видів концесійної діяльності.

Вимоги до концесійних договорів, порядок їх укладення, а також інші питання правового регулювання концесійної діяльності визначаються законом про концесії та іншими законами.

Припинення діяльності підприємства, майно якого передається в концесію

Припинення діяльності державного або комунального підприємства, майно якого передається в концесію, здійснюється шляхом ліквідації цього підприємства з припиненням права господарського відання на майно, закріплене за цим державним або комунальним підприємством.

Умовами концесійного договору повинно передбачатися максимальне використання в концесійній діяльності праці громадян

України, у тому числі звільнених у зв'язку з ліквідацією державного або комунального підприємства, майно якого передано в концесію (ст. 409 ГКУ).

Глава 45. Інші види спеціальних режимів господарської діяльності

45.1. Виключна (морська) економічна зона України

Морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що належать їй, становлять виключну (морську) економічну зону України.

Ширина виключної (морської) економічної зони становить до двохсот морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що й територіальне море України.

З метою забезпечення суверенних прав України на розвідку, експлуатацію, збереження живих ресурсів та управління ними у виключній (морській) економічній зоні держава вживає заходів (включаючи огляд, інспекцію, арешт і судовий розгляд) забезпечення додержання суб'єктами господарювання законодавства України.

Держава у виключній (морській) економічній зоні України має виключне право створювати, а також дозволяти і регулювати спорудження, експлуатацію та використання штучних островів, установок і споруд для морських наукових досліджень, розвідки і розробки природних ресурсів, інших економічних цілей відповідно до законодавства України.

Режим здійснення господарської діяльності у виключній (морській) економічній зоні встановлюється відповідно до ГКУ законом про виключну (морську) економічну зону України, іншими законодавчими актами, що регулюють питання, пов'язані з правовим режимом виключної (морської) економічної зони України (ст. 411 ГКУ).

45.2. Особливості здійснення господарської діяльності на державному кордоні України

Відповідно до ст. 412 ГКУ господарська діяльність на державному кордоні України (судноплавство, користування водними

об'єктами для потреб лісосплаву та інші види водокористування, створення гідроспоруд, виконання інших робіт у внутрішніх водах України, користування землею, лісами, об'єктами тваринного світу, ведення геологічних розвідок та інша господарська діяльність) здійснюється з урахуванням особливостей режиму державного кордону України відповідно до законодавства України та чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Умови здійснення на державному кордоні України господарської діяльності визначаються відповідними органами державної влади України з урахуванням місцевих умов згідно з вимогами закону.

У випадках і порядку, передбачених законом, сполучення через державний кордон України на окремих ділянках за рішенням Кабінету Міністрів України може бути тимчасово обмежено чи припинено або встановлено заходи карантину для людей, тварин, вантажів, насінневого, садівного матеріалу та іншої продукції тваринного і рослинного походження, що перетинають державний кордон України.

45.3. Особливості здійснення господарської діяльності в санітарно-захисних та інших охоронних зонах, на територіях і об'єктах, що перебувають під особливою охороною

У ст. 413 ГКУ зазначається, що господарська діяльність у санітарно-захисних, водоохоронних зонах, зонах санітарної охорони та інших охоронних зонах здійснюється з урахуванням правового режиму таких зон, що встановлюється законом.

Господарська діяльність на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду України, курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших територіях і об'єктах, віднесених законодавством до таких, що особливо охороняються, здійснюється відповідно до вимог правового режиму цих територій і об'єктів, встановлених ГКУ та іншими законодавчими актами.

Законом встановлюються додаткові вимоги до здійснення господарської діяльності та соціальних гарантій працюючих на територіях, радіоактивно забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи.

45.4. Спеціальний режим господарювання в окремих галузях народного господарства

У разі необхідності стабілізації або прискореного розвитку окремих галузей народного господарства за поданням Кабінету Міністрів України законом може встановлюватися спеціальний режим господарювання в цих галузях.

У Збройних Силах України може здійснюватися лише некомерційна (неприбуткова) господарська діяльність.

Господарська діяльність у Збройних Силах України — це специфічна діяльність військових частин, закладів, установ та організацій Збройних Сил України, пов'язана із забезпеченням їх повсякденної життєдіяльності, що передбачає ведення підсобного господарства, виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг, передання в оренду рухомого та нерухомого військового майна (за винятком озброєння, боєприпасів, бойової та спеціальної техніки) у межах і порядку, визначених законом.

Відносини, пов'язані зі здійсненням господарської діяльності у Збройних Силах України, регулюються ГКУ та законами України (ст. 414 ГКУ).

45.5. Особливості здійснення господарської діяльності на території пріоритетного розвитку

Законом може бути визначено за поданням відповідного органу місцевого самоврядування в межах міста, району територію, на якій склалися несприятливі соціально-економічні умови і на якій на підставах та в порядку, передбачених законом, вводиться спеціальний режим інвестиційної діяльності з метою створення нових робочих місць (територію пріоритетного розвитку).

Порядок здійснення господарської діяльності на території пріоритетного розвитку встановлюється законом (ст. 415 ГКУ).

45.6. Порядок здійснення господарської діяльності в умовах надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації

Господарська діяльність в умовах надзвичайного стану — особливого правового режиму діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, передбаченого Конституцією України, який тимчасово

допускає обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод громадян, а також прав юридичних осіб і покладає на них додаткові обов'язки, може здійснюватися з урахуванням обмежень та зобов'язань, встановлених виданим відповідно до Конституції України указом Президента України про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

Повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо учасників господарських відносин, заходи, що вживаються в умовах надзвичайного стану, а також відповідальність за порушення режиму надзвичайного стану визначаються законом про надзвичайний стан (ст. 416 ГКУ). Правила щодо здійснення господарської діяльності застосовуються також у разі оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

45.7. Порядок здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану

Відповідно до ст. 417 ГКУ у період дії воєнного стану, введеного на території України або в окремих її місцевостях, правовий режим господарської діяльності визначається на основі закону про оборону України, інших законодавчих актів щодо забезпечення обороноздатності держави та законодавства про режим воєнного стану.

45.8. Гарантії прав учасників господарських відносин в умовах спеціального режиму господарювання

Запровадження спеціальних режимів господарювання, не передбачених ГКУ, якими встановлюється обмеження прав суб'єктів господарювання, забороняється.

Держава гарантує суб'єктам господарювання та іншим учасникам господарських відносин право на звернення до суду за захистом їх майнових та інших прав від незаконного обмеження в умовах будь-якого спеціального режиму господарювання, передбаченого ст. 418 ГКУ.

Контрольні питання

1. Наведіть визначення поняття спеціальних (вільних) економічних зон і їх типів.

2. Державні гарантії інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах.
3. Порядок припинення діяльності підприємств, майно якого передається в концесію.
4. Види спеціальних режимів господарської діяльності.
5. Порядок здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану.
6. Види спеціальних режимів господарської діяльності.

ВИСНОВКИ

В умовах глобалізації, інтеграції України у всесвітні та європейські структури разом з іншими актуалізуються питання захисту національних інтересів, економічної безпеки країни. Останнім часом механізми глобалізації є об'єктом ґрунтовних досліджень, що здебільшого стосуються відповідних змін ролі й статусу національної держави загалом та її здатності виконувати економічні функції. Один з результатів таких досліджень полягає в тому, що вже нині панування транснаціональних корпорацій і найбільших банків, безконтрольний рух фінансового капіталу призводять до девальвації ролі держави. Саме це свідчить про зникнення державного суверенітету, який перетворюється лише на віртуальну реальність, а держава стає неzdатною ефективно впливати на економічний і соціальний розвиток. Разом з розвитком міжнародного торговельного права (у межах СОТ і ЄС) повинно адекватно розвиватися й національне господарське законодавство протекціоністської орієнтації. Це законодавство має забезпечити рівновагу інтересів міжнародних співтовариств, національних інтересів держави й суб'єктів господарювання.

Набуття членства в СОТ та ЄС є базовою економічною складовою інтеграції України в європейський та світовий економічні простори, основою для входження до світової інфраструктури. Членство в цих організаціях потребує адаптації законодавства України до законодавства ЄС та виконання вимог, встановлених СОТ щодо здійснення торгівлі. Одним з основних питань адаптації є врегулювання системи подання державної допомоги окремим суб'єктам господарювання. Слід визначити правові, економічні та організаційні засади подання цієї допомоги, її

використання та контролю. Основною метою господарського законодавства має стати створення правових передумов підвищення конкурентоздатності економіки України, а також державний контроль за здійсненням цих передумов, спрямований на запобігання спотворенням економічної конкуренції, ефективний розвиток конкурентних відносин в Україні та захист національного товаровиробника. Усе це сприятиме розвитку ефективних ринкових відносин, удосконаленню механізмів захисту конкуренції, гармонізації промислової політики з конкурентною і адаптації законодавства України до законодавства ЄС, забезпеченню механізмів виконання п. 2.2 ст. 49 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом, а також Угоди СОТ “Про субсидії та компенсаційні заходи”.

Захисту національного товаровиробника має сприяти закріплення в Господарському кодексі України нетарифних інструментів загалом. Зауважимо, що нетарифні інструменти — це комплекс обмежувальних, заборонних заходів, що перешкоджають проникненню іноземних товарів на внутрішній ринок. Метою цих заходів є захист національної промисловості, охорона життя і здоров’я населення, моралі, релігії, національної безпеки. Зокрема, основними господарсько-правовими засобами могли б стати ембарго, кількісні обмеження, ліцензування, квотування, обов’язкова стандартизація, технічні бар’єри та інші вимоги до сертифікації товарів, їх пакування і маркування, пріоритет національного товаровиробника при здійсненні торгів, державних закупівель, самообмеження експорту тощо. Вжиття таких заходів могло б входити до господарської компетенції органів виконавчої та місцевої влади. Цим, зокрема, й відрізняються нетарифні засоби регулювання від тарифних (мити і митні збори, кількісні обмеження, умови здійснення платежів та ін.), що базуються лише на законодавстві. Звичайно ж застосування нетарифних засобів не повинно порушувати ринкові механізми й навіть, навпаки, покликано сприяти налагодженню ефективнішого функціонування ринку. Чітке визначення господарської компетенції органів виконавчої та місцевої влади у сфері застосування заходів нетарифного регулювання мало б важливе значення для забезпечення принципу законності в народному господарстві. Річ у тім, що міністерства і відомства часто-густо використовують

собі на користь відсутність в Україні відповідних законодавчих актів, які регулюють застосування нетарифних засобів регулювання, нехтуючи інтересами державного розвитку економіки (корупційна система розміщення урядових замовлень; умови транспортування, що дискримінують зарубіжні вантажі; регіональна політика розвитку, що передбачає пільги для окремих регіонів з імпорту/експорту; дискримінаційна політика щодо іноземних інвестицій, а також податкова, фінансова та валютна; політика регулювання платіжних балансів, що створює переваги для окремих торговельних потоків або гальмує їх), дублюючи діяльність законодавчих органів, а то й безпосередньо підмінюючи її.

До функцій публічної влади входить також створення конкурентного середовища. У гл. III “Обмеження монополізму та захист суб’єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції” ГКУ йдеться про порядок здійснення цієї функції, проте положення цього розділу суперечать Конституції України і законодавству про захист економічної конкуренції. Так, у п. 1 ст. 26 “Обмеження конкуренції” ГКУ передбачаються випадки визнання обґрунтованими рішень чи дій органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямованих на обмеження конкуренції або таких, що зумовлюють ці обмеження. Водночас ст. 15 Закону України “Про захист економічної конкуренції” визнає антиконкурентними дії органів влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління і контролю з прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових або усних вказівок, висновків, угод, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи перекручування конкуренції. На думку авторів, створення конкурентного середовища становить найважливішу функцію держави. Не регулювання виробництва й цін (що вже застосовувалося), а саме створення конкурентних умов зумовить забезпечення розвитку вітчизняної економіки.

Отже, господарське право повинно відтворити уявлення про функції публічної влади у сфері створення, забезпечення функціонування і розвитку господарського комплексу країни виходячи з ідеї забезпечення прав людини на підприємництво і держави на здійснення господарської діяльності. При цьому йдеться про наяв-

ність не тільки відповідних правових норм (позитивного врегулювання), а й механізмів, які б забезпечували реалізацію цих норм.

Прийнятий Господарський кодекс України на основі викладених концептуальних ідей покликаний забезпечити ефективність розвитку господарських відносин, а у практичному плані щодо соціальної організації життєдіяльності людей узгодити інтереси особи і суспільства в будь-якому людському співтоваристві.

ПОКАЖЧИК ОСНОВНИХ ВИКОРИСТАНИХ ТЕРМІНІВ

- Адміністративно-господарські санкції 315–316
- Аудит і аудиторська діяльність 381
- Акціонерне підприємство 218
- Анулювання ліцензій 50
- Акти реалізації прав і обов'язків 19
- Адміністративна відповідальність 139
- Антимонопольний комітет України 150
- Безпека харчових продуктів 99
- Банкрутство 299
- Банки, їх організаційно-правові форми 368
- Біологічно активна харчова добавка 99
- Відшкодування шкоди 138
- Введення продукції в обіг 90
- Випробувальна лабораторія 90
- Виробник 89
- Видача дубліката ліцензій 49
- Виробниче підприємство 178
- Вільні ціни 283
- Велике підприємство 204
- Види діяльності, що підлягають ліцензуванню 43
- Види банківських операцій 371
- Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи 100
- Виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків 19
- Гарантії 295
- Господарське підприємство 218
- Господарські санкції 305

Господарські зобов'язання 278
Господарсько-договірні зобов'язання 281
Господарсько-торговельна діяльність та її види 323
Гральний бізнес 64
Декларація про відповідальність 90
Декларування відповідальності 89
Джерела формування майна 260
Дочірнє підприємство 204
Державне підприємство 177
Державні гарантії 180
Державні, фіксовані та регульовані ціни 288–289
Державні цільові фонди 67
Державне комерційне підприємство 210
Декларація 69
Джерело доходу 69
Дозвільні засоби (правовстановлюючі норми) 16
Договір комерційної концесії 332
Договір оренди та його зміст 339
Законодавчо регульована сфера 90
Законодавчо нерегульована сфера 90
Збитки 309
Зобов'язувані засоби (обов'язкові норми) 16
Заборонні засоби (заборонні норми) 16
Загальний дозвіл 17
Звільнення від заборони 17
Загальний метод (автономний) 18
Зміст, предмет, ціна, строк дії господарського договору 283
Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання 388
Ідентифікація 100
Інноваційна діяльність та її види 364–365
Іноземна інвестиція 244
Кошти 261
Корпоративне підприємство 203
Корпоративні права 275
Комунальне підприємство 217
Командитне товариство 221
Казенне підприємство 207

Кодекс ustalenoї практики (звіт правил) 78
Консенсус 77
Кадастровий довідник 69
Концесії 400
Комерційне посередництво (агентські відносини в сфері господарювання) 346
Капітальне будівництво 357
Короткостроковий патент 52
Ліцензійні умови 46
Ліцензія 42
Ліцензіат 42
Лізинг у сфері господарювання, його види 343
Майново-господарські зобов'язання 279
Мале підприємство 204
Майно у сфері господарювання 260
Мета стандартизації в Україні 78
Міжнародний стандарт 77
Міжнародна стандартизація 77
Метод правового регулювання господарської діяльності 17
Механізм правового регулювання підприємницької діяльності 18
Національний стандарт 77
Національна стандартизація 77
Національний знак відповідності 93
Нормативний документ 77
Невиробничі фонди 206
Норми права 18
Некомерційне господарювання 183
Організація роботодавців 37
Організаційно-господарські зобов'язання 279
Орендне підприємство 243
Основні риси державного регулювання 19
Основні фонди 260
Оборотні засоби 260
Об'єкти стандартизації 78
Основні функції податків 69
Оперативно-господарські санкції 314
Об'єкт оподаткування 67
Орган стандартизації 78

Основні чинники забезпечення ефективності правового регулювання: 22

Процедура підтвердження відповідності 93

Прострочення кредитора 306

Предмет правового регулювання господарської діяльності 15

Постачальник 89

Підтвердження відповідальності 89

Продукція 89

Прибуток (дохід) суб'єкта господарювання 262

Податки 33

Підстави для переоформлення ліцензій 49

Порядок застосування стандартів 85

Прострочення боржника 306

Принципи державного регулювання 20

Приватне підприємство 177

Підприємство з іноземними інвестиціями 203

Підприємництво 202

Правові відносини 19

Правова регламентація господарської діяльності 19

Повне товариство 220

Повноваження власника 258

Право господарського відання 259

Право оперативного управління 259

Право оперативного використання майна 259

Податкові пільги 68

Платники податків 68

Перевезення вантажів та вид господарської діяльності 352

Посередницька діяльність у здійсненні операцій з цінними паперами 379

Пункт продажу 54

Патентування підприємницької діяльності суб'єктів господарювання 51

Пільговий торговий патент 56

Розголошення комерційної таємниці 133

Рішення про видачу ліцензії чи відмову 47

Ревізійна комісія 239

Рада стандартизації 80

Регіональна стандартизація 77

Свідоцтво про визнання відповідності 90

Складові механізми правового регулювання підприємницької діяльності 14
Суб'єкти господарювання державного сектору економіки 38
Суб'єкти господарювання комунального сектору економіки 41
Спеціальний патент 59
Система якості 89
Система управління якістю 89
Сертифікація 90
Сертифікат відповідності 90
Статут акціонерного товариства 227
Статут ТОВ 227
Статут суб'єкта господарювання 191
Стандарт 77
Середнє підприємство 204
Спостережна рада 238
Системи стягування податків 72
Стандартизація 77
Спеціальний (авторитарний, державний) метод 18
Система оподаткування 67
Ставка податку 68
Спеціальна (вільна) економічна зона 18
Страхування 376
Типи правового регулювання підприємницької діяльності 17
Торговий патент 52
Торговельна діяльність з продажу товарів 54
Торгово-промислова палата 37
Технічний регламент з підтвердження відповідності 90
Технічні комітети 81
Товари 261
Терміни видачі чи відмови у видачі ліцензії 48
Торговельна марка 269
Товариство з обмеженою відповідальністю 219
Товариство з додатковою відповідальністю 219
Технічні умови 78
Технічний регламент 102
Торгове представництво та посередництво 324
Торговельно-біржова діяльність та біржові операції 337
Термін сплати податку 68

Укладення господарських договорів 284
Умисне банкрутство 302
Форми реалізації державою економічної політики 26
Фіктивне банкрутство 302
Фінанси суб'єкта господарювання 367
Фондова біржа 380
Центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації 79
Ціна (тариф) 283
Штрафні санкції 312

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Конституція України*. — К., 2001.
2. *Господарський кодекс України*. — К., 2003.
3. *Цивільний кодекс України*. — К., 2003.
4. *Закон України “Про Антимонопольний комітет”* від 26 листопада 1993 р. // ВВР України. — 1993. — № 50. — Ст. 472.
5. *Закон України “Про банки і банківську діяльність”* // ВВР України. — 2001. — № 5-6. — Ст. 30.
6. *Закон України “Про власність”* // ВВР УРСР. — 1991. — № 20. — Ст. 249.
7. *Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”* // ВВР України. — 2000. — № 25. — Ст. 195.
8. *Закон України “Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні”* // ВВР України. — 1993. — № 13. — Ст. 110.
9. *Закон України “Про державну податкову службу в Україні”* // ВВР УРСР. — 1991. — № 6. — Ст. 37.
10. *Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб підприємців”* // ВВР України. — 2003. — № 31-32. — Ст. 263.
11. *Закон України “Про дію міжнародних договорів на території України”* // ВВР України. — 1992. — № 10. — Ст. 137.
12. *Закон України “Про захист від недобросовісної конкуренції”* від 7 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 36. — Ст. 164.
13. *Закон України “Про захист економічної конкуренції”* від 1 січня 2001 р. // ВВР України. — 2001. — № 12. — Ст. 64.
14. *Закон України “Про захист прав споживачів”* // ВВР України. — 1993. — № 16. — Ст. 166.
15. *Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність”* // ВВР УРСР. — 1991. — № 29. — Ст. 377.

16. Закон України “Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)” // ВВР України. — 2001. — № 21. — Ст. 103.
17. Закон України “Про інформацію” // ВВР України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.
18. Закон України “Про лізинг” // ВВР України. — 1998. — № 16. — Ст. 68.
19. Закон України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” // ВВР України. — 2000. — № 36. — Ст. 299.
20. Закон України “Про нотаріат” // ВВР України. — 1993. — № 39. — Ст. 383.
21. Закон України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” // ВВР України. — 1994. — № 7.
22. Закон України “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” // ВВР України. — 1994. — № 7. — Ст. 36.
23. Закон України “Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянинуві незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду” // ВВР України. — 1995. — № 1.
24. Закон України “Про режим іноземного інвестування” // ВВР України. — 1996. — № 19. — Ст. 80.
25. Закон України “Про страхування” // ВВР України. — 1996. — № 18.
26. Закон України “Про товарну біржу” // ВВР України. — 1992. — № 10.
27. Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” // ВВР України. — 1991. — № 38.
28. Брагинский М. И., Ветрянский В. В. Договорное право: В 2 кн. — М., 2001.
29. *Господарче* право зарубіжних країн. — К., 1996.
30. *Государственная* собственность и государственные предприятия в развитых капиталистических государствах. — М., 1990.
31. *Государственное* регулирование экономики в современном мире/ Ред. кол.: М. В. Баглай и др. — М.: Междунар. отношения, 1971.
32. *Гражданское* и торговое право капиталистических государств/ Отв. ред. Е. А. Васильев. — М., 1983.
33. *Законодательство* зарубежных государств: Обзор. инфор. — М., 1991. — Вып. 10. — С. 3.
34. *Зобов’язальне* право: Навч. посіб. / За ред. проф. О. В. Дзери. — К.: Юрінком Інтер, 1998.
35. *Лантев В. В.* Правовое положение государственного капиталистического предприятия как юридического лица // Государственно-монополистический капитализм и буржуазное право. — М.: Наука, 1969.
36. *Мамутов В. К.* Хозяйственное право. — К.: Юринком Інтер, 2002.

37. *Мамутов В. К., Чувпило А. А.* Господарче право зарубіжних країн. — К., 1996.
38. *Основы* немецкого торгового и хозяйственного права. — М.: БЕК, 1995.
39. *Семеусов В. А.* Очерки хозяйственного права России. — М.: Изд-во ИГЭА, 2001.
40. *Цивільне* право України/ За ред. О. В. Дзери. — К.: Юрінком Інтер, 2002.
41. *Чувпило А. А.* Виды субъектов хозяйственного права в западных странах. Экономика — правогосударственное регулирование. — Донецк, 1992.
42. *Чувпило А. А.* Хозяйственное право зарубежных стран. — Донецк, 1992.
43. *Щербина В. С.* Господарське право: Підруч. — К.: Юрінком Інтер, 2003.
44. *Rapp L.* Les filiales des entreprises publiques/ Pref. de delverver. — P.: Libr. generale de jurisprudence.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ВСТУП	8

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	11
Глава 1. Теоретичні основи правового регулювання господарської діяльності	11
Глава 2. Держава і органи місцевого самоврядування як учасники сфери господарювання	24
Глава 3. Правове регулювання ліцензування господарської діяльності	42
Глава 4. Правове регулювання патентування господарської діяльності	51
Глава 5. Правове регулювання оподаткування і шляхи вдосконалення податкової системи України	66
Глава 6. Правове регулювання відносин суб'єктів господарювання щодо стандартизації та сертифікації	76
Глава 7. Антимонопольно-конкурентні відносини і захист підприємців та споживачів від негативних наслідків недобросовісної конкуренції	118
Глава 8. Правове регулювання захисту прав споживачів	155
Глава 9. Господарська комерційна діяльність. Правові засади підприємницької діяльності	177
Глава 10. Некомерційна господарська діяльність	183

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ I. СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ	186
Глава 11. Загальні засади, поняття і види суб'єктів господарювання	186

Глава 12. Підприємство: поняття, види і організаційні форми	202
Глава 13. Державні та комунальні унітарні підприємства	209
Глава 14. Господарські товариства	218
Глава 15. Підприємства колективної власності	232
Глава 16. Приватні підприємства та інші види підприємств	243
Глава 17. Об'єднання підприємств	245
Глава 18. Громадянин як суб'єкт господарювання. Особливості правового статусу інших суб'єктів господарювання	252
Розділ II. МАЙНОВА ОСНОВА ГОСПОДАРЮВАННЯ	257
Глава 19. Майно суб'єктів господарювання	257
Глава 20. Використання природних ресурсів у сфері господарювання	265
Глава 21. Використання в господарській діяльності прав інтелектуальної власності	268
Глава 22. Цінні папери в господарській діяльності	272
Глава 23. Корпоративні права	275
Розділ III. ГОСПОДАРСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ	278
Глава 24. Загальні положення про господарські зобов'язання	278
Глава 25. Господарські договори	281
Глава 26. Ціни і ціноутворення у сфері господарювання	288
Глава 27. Виконання господарських зобов'язань. Припинення зобов'язань	289
Глава 28. Визнання суб'єкта підприємництва банкрутом	299
Розділ IV. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ	304
Глава 29. Загальні засади відповідальності учасників господарських відносин	304
Глава 30. Відшкодування збитків у сфері господарювання	308
Глава 31. Штрафні й оперативно-господарські санкції	311
Глава 32. Адміністративно-господарські санкції	315
Розділ V. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ГОСПОДАРЮВАННЯ	321
Глава 33. Галузі й види господарської діяльності	321

Глава 34. Особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності	323
Глава 35. Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання	346
Глава 36. Правове регулювання перевезення вантажів	352
Глава 37. Капітальне будівництво	357
Глава 38. Правове регулювання інноваційної діяльності	364
Глава 39. Особливості правового регулювання фінансової діяльності	367
Глава 40. Використання в господарській діяльності прав інших суб'єктів господарювання (комерційна концесія)	382
Розділ VI. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ	388
Глава 41. Поняття і види зовнішньоекономічної діяльності. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності	388
Глава 42. Іноземні інвестиції	394
Розділ VII. СПЕЦІАЛЬНІ РЕЖИМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ	399
Глава 43. Спеціальні (вільні) економічні зони	399
Глава 44. Концесії	400
Глава 45. Інші види спеціальних режимів господарської діяльності	402
ВИСНОВКИ	407
Показчик основних використаних термінів	411
Список використаної та рекомендованої літератури	417

The proposed Manual considers legal issues of regulation of economic activities in Ukraine on the basis of theoretical and practical studies; researches in both national and foreign legislation and contains a comparative analysis of appropriate rules.

The book is designed for higher education institutions of all educational and qualification levels under the specialty “Science of Law,” economic specialties, management, postgraduate students, researchers, those engaged in legislative and executive authorities, general and economic courts, law-enforcement bodies, prosecutor’s offices, as well as for the reading public who are concerned with the problem under consideration.

Навчальне видання

Галянтич Микола Костянтинович
Грудницька Світлана Миколаївна
Міхатуліна Олена Миколаївна та ін.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Підручник

Educational Publication

Haliantyeh, Mykola K.
Hrudnytska, Svitlana M.
Mihatulina, Olena M. et al.

ECONOMIC LAW OF UKRAINE

Manual

Відповідальний редактор *С. Г. Рогузько*

Редактор *І. В. Хронюк*

Комп’ютерне верстання *С. В. Фадєєв, Н. М. Музиченко*

Оформлення обкладинки *С. В. Фадєєв*

Підп. до друку 17.01.05. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 24,65. Обл.-вид. арк. 25. Тираж 5000 пр. Зам. № 5-14

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

ВАТ “Білоцерківська книжкова фабрика”
09117 Біла Церква-17, вул. Леся Курбаса, 4